

Л. Д. Заграй

**МОЛОДІЖНА СУБКУЛЬТУРА:
ГЕНДЕРНИЙ ДОСВІД**

Івано-Франківськ
Нова Зоря
2012

УДК 159.938.363.2:88.373
ББК 88.5
З-14

Заграй Л. Д.

З-14 Молодіжна субкультура: гендерний досвід [Текст] : монографія / Л. Д. Заграй. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2012. - с.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Прикарпатського національного університету імені Василя
Стефаника, протокол №7 від 27 червня 2012 р.

Рецензенти:

доктор психологічних наук, професор М. В. Савчин
доктор психологічних наук, професор Ж. П. Вірна
доктор психологічних наук, професор Т. Д. Щербан

Науковий консультант:

Член-кореспондент АПН України, доктор психологічних
наук, професор Т. М. Титаренко

У монографії розглядаються теоретико-методологічні засади проблеми конструювання гендерного досвіду особистості у межах соціально-конструктивістської парадигми. Аналізуються різні молодіжні субкультури та психологічні особливості маскулінності, фемінінності, які транслюються у них. Розкриваються особливості конструювання схем інтерпретації, концептів гендерного досвіду молодих людей, які належать до молодіжних субкультур у межах герменевтичного та семіотичного підходів.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

ISBN

© Заграй Л. Д., 2012
© Нова Зоря, 2012

ВСТУП

В епоху змін і трансформацій, які відбуваються на сьогоднішній день із людством, особливої актуальності набувають питання орієнтирів, схем, за якими цивілізації потрібно розвиватися далі. Пліуралізм ідей, ідеологій, методологій, які не мають кордонів і меж, і легітимізуються постмодернізмом, особливо загострюють проблему самовизначення як особистості, так і культури, суспільства в цілому. Тому особливо гостро перед науковцями постає проблема дослідження впливу таких тенденцій на розвиток особистості.

Надзвичайно актуальними, на нашу думку, є питання ролі культурних текстів у конструюванні реальності як у певній культурі, спільноті, суспільстві, так і в людини, яка належить до них. Сьогодні існує чимало субкультур, спільнот, зокрема молодіжних, у яких є свої культурні тексти, роль яких у формуванні досвіду людини, зокрема, гендерного, не досліджена.

Культурні тексти розглядаються як культурні схеми, сценарії, коди, визначають формування досвіду людини, в процесі конструювання якого вона розвивається як дискурсивний суб'єкт, який не тільки освоює реальність, але й творить її.

Оскільки психологічна стаття є однією з найбільш константних детермінант розвитку особистості, яка значною мірою визначає існування людини у світі, то актуальності набуває питання, яким чином відбувається її формування в умовах молодіжної субкультури. Незважаючи на те, що психологічна стаття є однією із базових категорій у психології, сьогодні про гендер говорять далеко не всі дослідники, звично наголошують про усередненого індивіда або зосереджують увагу на пошуку відмінностей між представниками різної статі.

У гендерних дослідженнях, які розглядаються як міждисциплінарна дослідницька практика, змістився акцент з пошуку єдиної причини відмінностей між статями, на опис множинності стратегій визнання маргінальності гендерних груп, і множинних шляхів соціальних перетворень у конкретному соці-

альному та культурному середовищах. Гендер розглядається як соціокультурна конструкція, соціальна технологія формування ролей через різні соціальні інститути, мистецтво, науку, повсякденність, результат повсякденних взаємодій, які вимагають постійного виконання і підтвердження, що не досягається раз і назавжди в якості незмінного статусу, а постійно відтворюється у комунікативних ситуаціях. Саме таке розуміння гендеру створює можливості дослідження його у контексті молодіжної субкультури.

Саме вказаній вище проблематиці присвячена дана монографія. Вона є спробою осмислення надзвичайно актуальної, однак малоопрацьованої у вітчизняній науці, проблемі конструювання гендерного досвіду особистості у соціокультурному, персонологічному та життєздійснювальному контекстах.

Монографія складається із п'ятьох розділів, кожен з яких розкриває важливий аспект проблеми конструювання гендерного досвіду особистості.

Перший розділ присвячено висвітленню теоретико-методологічних засад гендерного досвіду особистості. У ньому аналізуються вихідні теоретичні положення та поняття. Обґрунтовується підхід до тлумачення гендерного досвіду як такого, що визначається культурними конструктами, конструюється у процесі міжособистісної взаємодії через гендеризовані інституції. Розкривається роль герменевтичної парадигми у поясненні механізмів конструювання гендерного досвіду.

У другому розділі висвітлюється соціокультурний контекст конструювання гендерного досвіду особистості. Розкривається роль культурних текстів у створенні гендерних схем, особливості засвоєння таких схем у процесі соціальної взаємодії.

Третій розділ присвячено висвітленню поняття «молодіжної субкультури» у класичному та постнекласичному вимірі. Зроблено акцент на тлумаченні молодіжної субкультури як дискурсивного простору створення смислів, схем, зокрема, гендерних.

У четвертому розділі висвітлюється персонологічний контекст конструювання гендерного досвіду особистості. Зокрема, подаються результати дослідження схем інтерпретації, стереотипів-концептів, концептів-смыслів гендерного досвіду молодих людей, які належать до різних молодіжних субкультур.

У п'ятому розділі презентуються результати дослідження життєздійснювального контексту конструювання гендерного досвіду особистості. Показана специфіка стилів життя молодих людей, які належать до гедоністичних та епатажно-ескапістських молодіжних субкультур.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТРУЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Досвід особистості у гносеологічному та онтологічному ключі

Вперше проблема досвіду людини піднімається у філософських творах, у яких робиться акцент на гносеологічному аспекті, і розглядається він основним інструментом людського пізнання. Інтерес до проблем досвіду людини особливо інтенсивно проявився у філософії Нового часу. Дж. Локк і Ф. Бекон розглядали досвід як спосіб пізнання, який дає матеріал для міркувань та є єдиним шляхом, по якому ідеї речей проникають у розум. Розвиваючи уявлення про генезис досвіду, Дж. Локк зазначав: «Припустимо, що розум є, так би мовити, чистим аркушем, без всяких знаків, і ідей. Але виникає питання, яким же чином він отримує їх? ... Звідки він отримує весь матеріал для міркувань і знань? На це я відповідаю одним словом: із досвіду. На досвіді ґрунтується все наше знання, від нього в кінці кінців воно походить» [179, с. 154]. Далі він доповнює, що «досвід – це єдиний шлях, яким ідеї речей проникають у розум» [179, с. 211].

Дж. Локк розкривав механізм утворення наших знань на основі почуттів, вражень: «Перша здібність людського розуму полягає у тому, що душа спрямована на те, щоби сприймати враження, які впливають на неї або зовнішніми об'єктами через почуття, або її власною діяльністю, коли вона про неї розмірковує». Він вважав, що це є першим кроком до пізнання чогось і фундаментом, на якому будуються всі поняття, які засвоює людина. Іншими словами, Дж. Локк пропонує розглядати досвід як складне відношення зовнішнього і внутріш-

нього, як утворення, що є результатом переходу зовнішнього у внутрішнє. Для нього феномен досвіду був предметом дослідження, а не об'єктом, як у його попередників (Гобс, Гасенді).

У Дж. Локка досвід людини виступає не тільки як індивідуальне психологічне утворення, а перш за все як спосіб дослідження людського пізнання. Однак, акцентування уваги на процесі пізнання, залишає на другому плані генезис і розвиток самого досвіду. Локовський досвід «безсуб'єктний», надіндивідуальний теоретичний конструкт, в якому відсутні параметри субординації, динаміки, генезису, структури оскільки дані параметри є характеристиками суб'єкта досвіду. Отже, завдяки ідеям Дж. Локка поняття «досвід особистості», набуває самостійного теоретичного змісту, однією із характеристик якого є орієнтація на потойбічність його психологічної природи. Введений Локком принцип індивідуалізації створив методологічну установку на те, що внутрішній досвід є цілісним самодостатнім утворенням конкретного індивіда, який детермінований його активністю і знаходиться всередині нього.

Подальші розвідки у даній царині пов'язані з іменами представників англійського емпіризму Дж. Берклі і Д. Юма. Їхні ідеї були спрямовані у бік суб'єктивізації досвіду, що привело до зміни смислу самого поняття «досвід». На думку Дж. Берклі, досвід, пізнання можна зрозуміти лише тоді, коли подолати «всякий там матеріалізм». Як він зазначав: «що докази а posteriori необхідні для підтвердження того, що достатньо підтверджується а priori» [27, с. 180]. Продовживши ідеї Дж. Берклі, Д. Юм дійшов висновку, що тільки досвід повинен дати знання причини і дії, хоча на завершення його думка змінилася і він пише, що ніщо не можна пізнати шляхом спостереження і досвіду [362].

У той час, коли представники англійського емпіризму намагалися пояснити все пізнання наявністю досвіду, у межах німецького класичного ідеалізму, зокрема, І. Кант зазначав: «Хоча всяке наше пізнання і починається з досвіду, однак, це ще не означає, що воно повністю походить із досвіду» [133, с. 105]. Мислитель виводить досвід через аналіз пізнання у ранг «наукового досвіду». Тоді стає можливим розглядати досвід не

як чуттєву данність, а як мисленнєву єдність форми, яка має вигляд розуму і чуттєвості. На його думку, досвід передбачає два елементи, а саме, матерію для пізнання, яка виходить із почуттів, і певну форму, що упорядковує її і утворюється в результаті чистого споглядання та мислення, котрі приводять у дію і породжують поняття при наявності чуттєвого матеріалу [133, с. 183]. Іншими словами, досвід у тлумаченні І. Канта – це знання, яке утворюється шляхом накладання категорій на чуттєве споглядання. Таким чином, вперше йдеться про існування внутрішніх структур досвіду, на основі яких сприймається і «фільтрується» інформація, що поступає із зовнішнього світу. І. Кант намагається шляхом синтезу емпіричного і раціонального знайти компроміс між «чистим розумом» і досвідом. Подібні ідеї продовжили розвивати представники класичної німецької філософії, однак поступово було майже втрачено сам феномен досвіду, оскільки акцент робився на розумі, наділеному здатністю спрямовувати та розвивати як людину, так і суспільство. Отже, філософські ідеї Нового часу хоча й не дали вичерпної відповіді, яке місце має досвід у пізнанні, яка його структура, механізми формування, однак створили певні передумови для дослідження даного феномену у психології.

У психології інтерес до досвіду особистості виник після набуття нею статусу експериментальної науки. В. Вундт як один із її засновників визначив предметом психології «безпосередній досвід» суб'єкта, який має свою структуру і передбачає процес формування. У рамках структуралізму він намагався розкрити психологічний зміст досвіду людини. Його ідеї ґрунтувалися на єдності суб'єктивного і об'єктивного у процесі активності, з акцентом на суб'єктивному. Проте, зосередившись тільки на тому, як відбувається процес переходу внутрішнього у зовнішнє, поза увагою залишилося питання як зовнішнє визначає формування внутрішніх латентних структур досвіду. Іншими словами, не розглядалося питання трансформації зовнішніх чинників у внутрішні латентні структури досвіду, що дозволило б аналізувати досвід як результат життєздійснення, життєтворення людини. Адже взаємодіючи із життєвою ситуацією людина вибирає певну стратегію самовиявлення. Як пра-

вило, вона обирає ту стратегію, яка є у її досвіді. Однак, коли людина потрапляє у нову ситуацію, то намагається віднайти у своєму досвіді, на її думку, потрібні стратегії або створює, моделює нові, які надалі стануть її власними.

Основним методом дослідження досвіду В. Вундт вважав інтроспекцію, яка повинна виявляти, фіксувати результат активності суб'єкта. Таким чином, В. Вундт розглядаючи досвід як психологічне утворення, зосередився на активності суб'єкта. Як зазначає В. А. Роменець: «Серйозною перешкодою структурної психології безпосереднього досвіду є постановка проблеми активності психічного...Вундт виявився переможеним багаточисельністю елементів своєї психологічної системи...» [254, с. 126].

Н. Ланге, послідовник В. Вундта, дещо змістив акценти в тлумаченнях безпосереднього досвіду, зосередившись на надситуативній активності суб'єкта та соціально-історичній ролі. Такий підхід до проблеми дозволив розглядати досвід не як результат безпосередніх впливів середовища, а як деяких пристосувальницьких дій суб'єкта, що вказує на необхідність активності суб'єкта у формуванні його досвіду.

Представники необіхевіоризму (Д. Міллер, Ю. Галантер) та особливо прагматики (Ч. Пірс, Д. Дьюї, Дж. Мід) надали досвіду статусу одного із основних понять психології. У. Джеймс, Ч. Пірс, яких вважають засновниками прагматизму, досвід людини розглядають як результат її дій, в яких він і проявляється. У. Джеймс пояснював механізм формування досвіду на основі взаємозв'язку зовнішнього і внутрішнього, який проявлявся у тілесних діях, спрямованих на пристосування до середовища, здійснював спроби віднайти першопричину досвіду, внутрішню заданість його, яка б визначала сприйняття та розуміння всього того, що поступає із зовнішнього світу. Іншими словами, У. Джеймс розглядав досвід як самодостатнє поняття, яке за своїм об'ємом співпадає із «реальністю».

У прагматизмі зроблено акцент на інструментально-операційній стороні досвіду, обґрунтовано біологічну, ціннісну і соціальну детермінації його, що заклало основу для системного розуміння даного феномену. Про біологічну та ціннісну детер-

мінацію досвіду писав Джон Дьюї. Його ідеї сприяли наближенню до розкриття психологічної суті досвіду людини. Він пішов далі свого попередника і зосередив увагу на буденному досвіді людей, їхніх почуттях, активності, потребах, інтересах. У його тлумаченні досвід не зводиться тільки до способу пізнання, а є дещо ширшим поняттям [102].

Дж. Мід розглядав соціум як основну детермінанту формування досвіду людини, а механізм його формування пояснював на основі становлення «Я». Іншими словами, формування досвіду можливе у тому разі, коли індивід може прийняти позицію щодо себе якогось іншого. Таким чином, Дж. Мід веде мову про формування соціального досвіду особистості, причому, на ранніх етапах його формування, не беручи до уваги наступні етапи.

Однак, у представників прагматизму досвід ототожнювався із суб'єктом, свідомістю, йому приписувалися широкі можливості активності, взаємодії з зовнішнім середовищем, але при цьому втрачалася уявлення про його специфіку. Адже досвід безпосередньо не вступає у взаємодію з реальністю, а забезпечує внутрішні умови такої взаємодії. Звідси випливає, що знання, життєві події, ситуації, безпосередньо не здатні змінити досвід. Вони повинні бути пропущені через певні «фільтри», якими є, на нашу думку, інтерпретативні схеми, система концептів, що визначають засвоєння нового досвіду.

У гуманістичній психології відбулася зміна парадигм, що й відбилася на дослідженні досвіду. Досвід тлумачиться як внутрішнє латентне утворення, яке є результатом впливу соціуму, ситуації, пам'яті та особистості. У центрі уваги К. Роджерса є поняття «суб'єктивного досвіду» та емоційних рефлексивних механізмів його. Однак, як зазначає О. Лактіонов, у гуманістичній психології поняття «досвід» залишається багатозначним за змістом, охоплюючи різні аспекти людських можливостей та досягнень [166, с. 60]. Нерозкритими залишаються механізми впливу соціуму на особистість, особистості на соціум, поза увагою залишаються змістові аспекти таких впливів. Іншими словами, не з'ясовано механізми трансформації соціального досвіду суспільства у внутрішні латентні структури особистос-

ті, які визначають відкритість чи закритість до нового досвіду та зумовлюють самовиявлення людини.

У культурно-історичній теорії Л. Виготського досвід тлумачиться як історична категорія. Незважаючи на те, що досвід індивіда не став предметом дослідження Л. Виготського, однак, він фактично підняв питання суб'єкта досвіду. Автор теорії виділив три типи досвіду: історичного, соціального і подвоєного. Не розкриваючи психологічного механізму взаємозалежності між цими типами досвіду, він підкреслює зв'язок історичного досвіду із соціальним. Не провівши чіткої демаркації між цими категоріями, Л. Виготський розглядав історичний досвід як соціальний, але сформований у минулому. Заслуговує на увагу його положення щодо подвоєного досвіду, який відображає механізм людської активності у процесі формування досвіду. Як зазначає Л. Виготський, певна психічна якість, що виникла спочатку у процесі переробки зовнішньої інформації, завдяки активності індивіда стає його внутрішнім надбанням, яке надалі набуває регулятивної здатності [62, с. 70].

Акцентують увагу на культурно-історичній детермінації досвіду Л. Воробйова та Т. Снегірьова. Психологічний досвід та культура розглядаються як єдина система. Досвід особистості і культура, на думку дослідниць, пов'язані відношенням еквівалентності – частина рівноцінна цілому. У єдиній системі «психологічний досвід особистості – культура» кожен фрагмент цієї реальності є в той же час усією даною реальністю, буттям, але взяті під особливим кутом зору. Психологічний досвід і культура є по суті єдина система, яка відкрystalізована у форму індивідуально-особистісного експліцитного існування [60, с. 10]. Іншими словами, у досвіді людини представлена констеляція культури у вигляді смислу. Смисл життя є формою, матрицею, яка структурує психологічний досвід особистості. За своїм змістом смисл життя є символічно-культурним утворенням, за допомогою якого особистість вимірює процес свого самоздійснення. У кожного змістове наповнення смислу життя своє [60, с.10]. Для позначення паттернів життєвислової реальності дослідниці використовують термін «скрипт», «сценарій». Ці поняття відображають утворення свідомості, в

яких згорнуте символічне, а не раціональне. Однак, зосередившись на культурно-історичній детермінації досвіду, вони втрачають сам суб'єкт його, і як зазначає Л. Лактіонов, втрачається таким чином онтологічний зміст досвіду, його унікальність [166, с. 65]. Нерозкритими залишаються механізми формування смислів, сценаріїв як внутрішніх структур персонального досвіду, не враховано ролі самої особистості у процесі їхнього конструювання.

Отже, як свідчить попередній аналіз різних підходів, дослідження досвіду відбувається у гносеологічному ключі, залишаючи поза увагою онтологію даного феномену. У вітчизняній психології проблема досвіду як психологічної реальності представлена у дослідженнях О. Лактіонова та школи Н. Чепелевої. Досвід, на думку О. Лактіонова, - це така психологічна реальність, яка завжди стосується конкретної людини, тобто завжди є індивідуальний за своєю природою. Тому виявлення його загальних закономірностей і механізмів повинно ґрунтуватися на індивідуальних способах дій, індивідуальних цінностях, життєвих подіях [166, с. 73]. Із цього випливає необхідність розуміння досвіду як суб'єктивного чи особистого (термін Н. В. Чепелевої), що розглядається як найважливіша цінність і суб'єктивне переживання; як власність, наявність якої створює почуття безпеки, довіри до себе, конгруентність. Як зазначає О. Лактіонов, «суб'єкт творить власне життя, досвід веде його протокол, накопичуючи та інтерпретуючи знання, вміння, досягнення і невдачі індивіда». Якби не були зовнішні обставини, вони не змінюють досвід безпосередньо, такі обставини повинні бути пропущені через ціннісні і інші критерії, які є в людини [166]. Роль ціннісних фільтрів відіграють латентні структури, нерелексовані надсвідомі чи підсвідомі складові, до яких О. Лактіонов відносить стереотипи, самооцінку, оцінку власного дитинства. Такі структури називаються інтерпретаційними комплексами індивідуального досвіду. Вони забезпечують стабільність і представляють собою полімодальну сукупність оцінок, самооцінок, суджень, думок, настанов, які формуються шляхом суб'єктивних раціоналізацій та узагальнень за підтримки оточуючих [166, с. 259]. Такий підхід в ро-

зумінні досвіду особистості дає можливість досліджувати його психологічну сутність.

Суб'єктивний досвід (особистісний досвід – термін Н. Чепелевої) є предметом дослідження Н. Чепелевої, яка вважає, що особистий досвід, який ґрунтується на особистісному досвіді і формується при взаємодії людини зі світом, має організовану, ціннісну структуру, вихідний матеріал для якої надають реальні події. Особливо привертає увагу запропонована модель механізмів конструювання особистісного досвіду, яка ґрунтується на герменевтичній та семіотичній парадигмах. Розкривається роль соціально-культурних чинників у формуванні особистого та особистісного досвіду. Особистісний досвід можна розглядати як осмислення та впорядкування плінних подій, що зароджуються в тих чи інших життєвих ситуаціях і, будучи означеними, осмисленими, проінтерпретованими, трансформуються у досвід особистості [340].

Таким чином, особистісний досвід є індивідуальним, суб'єктивним, він включає систему інтерпретативних шкал, оцінок, схем, значень, концептів, відіграє роль «рамки зрозумілості», «інтерпретативних фільтрів», що забезпечує стабільність, цілісність особистості та можливість конструювання нового досвіду. Досвід особистості формується в процесі її життєдіяльності і відображає досить стійкі структури свідомості. Навіть у випадку різких змін соціально-культурного простору індивідуальний досвід залишається незмінним, оскільки за своєю природою він є консервативним. Процеси переструктурування досвіду завжди будуть відставати від змін, які відбуваються у зовнішньому світі. Як зазначає Ю. Швалб, у життєвий досвід не допускаються ті фрагменти, які суперечать уже сформованим конструктам. Тим і пояснюється чому людина з віком більш однозначна і категорична у своїх діях та вчинках [346].

Отже, у кожній теорії можна помітити прагнення дослідників репрезентувати досвід особистості у вигляді структури. При цьому кожен раз в ту чи іншу теоретичну модель закладається стабілізуюча, регулятивна і комунікативна функції досвіду [166, с. 154]. Відповідно виділяються три основні нероз-

ривні взаємопов'язані підсистеми досвіду: когнітивна, в якій реалізується функція пізнання, що забезпечує стабільність, постійність; регулятивна, яка забезпечує регулювання діяльності і поведінки; комунікативна, яка формується і реалізується в процесі взаємодії людини з іншими людьми. Саме таке тлумачення досвіду дає можливість розкрити його основні функції (забезпечення стабільності і регуляції життєдіяльності в умовах невизначеності та розвитку особистості, готовності до сприйняття нового досвіду). Такий підхід дозволяє побачити лише систему, структуру окремих компонентів досвіду, де поза увагою залишаються механізми взаємовпливу між ними. На нашу думку, для того щоб отримати цілісне розуміння феномену «досвід» необхідно звернутися до контексту його формування, зокрема, до дослідження його соціокультурної зумовленості. Як зазначає Л. Виготський, будь-який процес у розвитку вищих мисленневих функцій реалізується двічі – спочатку на соціальному рівні, а пізніше на індивідуальному; спочатку між людьми (інтерпсихологічний), потім всередині індивіда (інтрапсихологічний) [62].

Крім того, важливо відстежити вплив досвіду людини на конструювання соціальних схем суспільства, культури, для того, щоб зрозуміти природу соціального досвіду, що визначає свідомість його членів. У соціальній, культурній психології на сьогоднішній день приділяється мало уваги способам, через які поняття і методи репрезентації проникають у культуру.

У нашому дослідженні досвід особистості, зокрема ґендерний, розглядається з точки зору його формування, а точніше конструювання. На нашу думку, для вирішення даного питання необхідно звернутися до теорії соціального конструктивізму, яка створює методологічну основу для розуміння досвіду як суб'єктивної та об'єктивної реальності, що дозволяє побачити взаємозв'язок між соціальним, історичним, культурним та особистісним досвідом людини, зрозуміти джерела та механізми його конструювання. Як зазначає К. Герген, на відміну від радикального конструктивізму, який робить ставку на когнітивні процеси, для соціального конструктивізму важливими є і когнітивні процеси, і соціальне середовище, які зумовлюють

розвиток «свідомості індивіда». Однак, незважаючи на визнання ролі соціального середовища, продовжує думку К. Герген, основною епістемологічною загадкою залишається зв'язок між зовнішньою і внутрішньою реальностями [93]. Саме на цьому буде зроблено акцент у нашому дослідженні.

Соціальний конструктивізм чи конструктивізм соціального знання, зосереджений на штучному походженні соціальної структури в результаті «більш-менш свідомої діяльності людей і соціальних інститутів» [26, с.18]. Авторами терміну «соціальний конструктивізм» вважають соціологів американця П. Бергера і німця Т. Лукмана. Вони розглядають соціальну реальність і суб'єктивною, і об'єктивною одночасно. Ця реальність відповідає вимогам об'єктивності, оскільки незалежна від індивіда. З іншого боку, соціальну реальність можна розглядати як суб'єктивний світ, тому що вона постійно створюється людиною. Індивід конструює своє бачення соціального світу, засвоює досвід, ніби «пропускає через себе» об'єктивну реальність буденності, конструюючи власне бачення навколишнього життя, формуючи відповідні картини світу [26].

Соціальна організація, соціальний порядок, а також норми, вимоги, стереотипи щодо того, якими повинні бути чоловіки, жінки конструюються не тільки через знання, мову, але і у процесі інституалізації (термін Б. і Л.). Як зазначають П. Бергер і Т. Лукман, існують три процеси: типізація, інституалізація і легітимізація, що відіграють важливу роль в конструванні і підтриманні свого знання соціальною групою. Типізація – це процес, завдяки якому люди сортують свої сприймання за типами чи класами. Наприклад, жінка є красивою, оскільки в неї гарна фігура, довге густе волосся, повні губи тощо. Чоловік є успішним, оскільки займає високооплачувану посаду, має респектабельну машину тощо. Через мережу типізацій, які ми засвоюємо із дитинства, утворюються людські реальності.

Інституалізація – це процес, завдяки якому навколо цілого набору типізацій (гендерних уявлень, схем, моделей) виникають інститути материнства, сім'ї, школи тощо, які закріплюють і допомагають спільнотам поширювати зафіксовані знання. У процесі легітимізації відбувається узаконення інституцій та типі-

зацій. Легитимація, яку П. Бергер і Т. Лукман розглядають як «сміслову об'єктивацію порядку», на їхню думку, «створює нові значення, що слугують для інтеграції тих значень, котрі уже властиві різним інституціональним процесам» [26]. Наприклад, написання книги чи створення фільму, в яких представлено моделі світу чоловіка чи жінки, і прочитання чи перегляд цих творінь людьми – все це акти легитимації інституту гендеру. Звідси випливає, що інститути можна тлумачити як суб'єкти, наділені власною реальністю, що протистоять індивіду як зовнішньому і вимушеному факту [324].

Отже, дана теорія дає підстави розглядати досвід, зокрема гендерний, як результат інституалізації. Іншими словами, соціальне розглядається як інструмент розвитку свідомості і досвіду людини.

Досвід як результат соціальної взаємодії та одночасно його джерело, представлені у драматургічному інтеракціонізмі І. Гофмана та етнометодології Г. Гарфінкеля. Як зазначає І. Гофман, досвід особистості конструюється у процесі міжособистісної взаємодії, а тому для розуміння його основ потрібно звернутися до аналізу мікро-контексту соціальної взаємодії.

Автор етнометодологічної теорії для пояснення механізмів конструювання досвіду вводить поняття «фонові очікування» та «рефлексивність». «Фонові очікування» - це уявлення соціального суб'єкта у формі правил дій (поведінка, розуміння, пояснення тощо). Він оперує поняттям «соціальної структури», що впливає на свідомість особистості через «фонові очікування», під якими маються на увазі соціально схвалені установки на ті чи інші дії, які можуть не усвідомлюватися і не піддаватися рефлексії самими діячами. Введення категорії соціальної структури дає можливість розкрити зв'язок між «фоновими очікуваннями» і соціальним досвідом, які конструюються у процесі міжособистісної взаємодії. Тому фонові очікування розглядають як своєрідну соціально-культурну квінтесенцію соціальних взаємодій. Вони «очевидні, але не помітні», не усвідомлені учасниками взаємодії та іншими членами суспільства. Однак, фонові очікування не пасивно сприймаються: індивіди надають їм особистісного, практично раціонального

смислу, можуть переробляти їх, а інколи і суттєво деформувати [389]. Іншими словами, фонові очікування спрямовують соціальну взаємодію, характер комунікації, залишаючи при цьому можливість для власної творчої активності.

У повсякденній діяльності людина, не усвідомлюючи цього, стає суб'єктом соціальної взаємодії і творцем соціальної реальності. Зрозуміло, що люди у своїх виявленнях завжди культурно обмежені конкретними «фоновими очікуваннями», що і визначає насамкінець характер їхніх соціальних дій і самої соціальної реальності. Як зазначає Г. Гарфінкель, суб'єкти творять соціальну дійсність за певними правилами, стандартами, однак такі правила суть соціальні «творіння» [385]. Таким чином, соціальна дійсність створює і відтворює саму себе, народжується все із тих же суб'єктивних актів завдяки рефлексивності. Рефлексивність передбачає виникнення соціальних структур у процесі їх суб'єктивної інтерпретації. Розуміння соціальної реальності приходить не через прийняття загальних культурних норм і цінностей, на чому наполягали М. Вебер і Т. Парсонс, а конструюється ізсередини. Це не означає, що соціальний порядок є продуктом власної спонтанної активності індивідів, який виходить саме таким, яким створили його самі учасники соціальної взаємодії, а, безумовно, конструюється з урахуванням набутих раніше правил, знань та досвіду, отриманому в результаті приналежності до певної культурної групи.

В етнометодології Г. Гарфінкеля соціальна взаємодія отожднюється з мовною комунікацією, причому не зі смисловою інформацією, а з синтаксисом. Тому досвід можна вивчати не на основі того, що сказано, а того, як сказано. Іншими словами, суб'єктивний досвід можна виявляти, фіксувати на основі того, як людина інтерпретує, які використовує схеми інтерпретації, які задіює наративні структури. Отже, соціальна реальність конструюється передусім в процесі мовної комунікації. Опис соціальної реальності тотожний її конструюванню. Самі по собі людські взаємодії та утворена у результаті них соціальна реальність можуть бути не тільки суб'єктивними, але й ірраціональними. Однак, застосовувані людьми методи інтерпретації, мова опису є такими, що властивості об'єктивності і

раціональності неминуче привносяться до них. Беручи участь у взаємодії, особистість неминуче аналізує все, що відбувається, і виражає результати свого аналізу у загальнозрозумілих термінах. Прийняті нами в якості об'єктивних риси соціальної реальності об'єктивні лише тому, що ми виражаємо їх у термінах їх загальних властивостей. Ці загальні властивості не обов'язково характерні для самих об'єктів, хоча і приписуються їм в процесі їхнього опису.

Вербальне вираження надає описуваному досвіду раціонального, зв'язного і систематичного характеру, робить його осмисленим і раціональним. Тому соціальний порядок виникає лише ситуативно, як результат описаних елементарних взаємодій.

У повсякденному житті ми ставимося до соціального світу не просто як до загального для всіх нас, але і як до незалежно від наших уявлень. Однак, з етнометодологічної і феноменологічної точок зору, соціальні інститути та інші соціальні феномени «реальні» лише настільки, наскільки ми організуємо свою діяльність так, що постійно підтверджуємо їхнє реальне існування. Соціолог Девід Уолш стверджує, що даний соціальний світ неминуче припиняє своє існування, якщо йому відмовлено у людському визнанні. оскільки без такого визнання він не наділений властивістю існування [313]. У такому сенсі суспільство реально існує (володіє об'єктивною фактичністю) тому, що його члени визначають його як реальне і ставляться до нього як до реальності. Так, наприклад, існують численні стереотипи маскулінності/фемінінності, які відображають уявлення про соціально-психологічні та поведінкові властивості, притаманні жінкам, чоловікам. Стереотип фемінінності визначає жінку як істоту залежну, емоційну, ніжну, тоді як маскулінність пов'язують з незалежністю, інструментальністю, розумом, раціональністю. Такі стереотипні уявлення про маскулінність/фемінінність у свою чергу породжують стереотипи щодо розподілу професійних та сімейних ролей між чоловіками та жінками. Для останніх значущою вважається роль матері, домогосподарки, але ніяк не професійний успіх, кар'єра. Незважаючи на давнину походження таких уявлень, вони за-

лишаються актуальними і сьогодні, оскільки у суспільстві їх і надалі визнає більшість. Мірою руйнування таких уявлень мають змінюватися і гендерні стереотипи суспільства.

Як свідчать останні дослідження, на сьогоднішній день значна частина молодих дівчат, особливо мешканок великих міст, зорієнтована на досягнення у соціально-професійній сфері, кар'єрне зростання, незважаючи на важливість для них сімейно-побутової сфери та виховання дітей. Їхні прагнення підтримує переважна більшість молодих людей, юнаків. У малих містах, а особливо у селах, і надалі жінка – це перш за все, господиня і добра мама. Досить негативними є у селі інтерпретації поведінки жінок, що реалізуються у професійній діяльності, досягли певного кар'єрного зростання [306]. Такі жінки сприймаються як неуспішні у сімейній сфері, погані господині, дружини та матері. Дещо складнішою є ситуація із чоловіками, які поки що не бачать себе успішними поза професійною сферою незалежно від соціальної страти. Отже, соціальний світ є світом численних реальностей, у творенні яких беруть участь індивіди, які або приймають безапеляційно таку реальність, або реконструюють її, доповнюючи новими змістами, або змінюють її.

Досвід як соціально-психологічна конструкція розглядається у теорії структурації англійського соціолога Е. Гідденса. Термін «структура» Е. Гідденс використовує для позначення сукупності правил і ресурсів (матеріальних і владних), які задіяні у процесах структурації, що існують тільки віртуально, лише як миттєві умови соціальних дій.

Предметом дослідження у теорії структурації є «соціальні практики, впорядковані у просторі і часі» [71], завдяки яким можна досліджувати досвід суспільства. Саме через соціальні практики індивіди засвоюють соціокультурний досвід. Вони не є раз і назавжди даними, незмінними, що яскраво видно на прикладі динаміки уявлень чоловіків і жінок щодо манери, стилю спілкування з протилежною статтю. Суттєво відмінними будуть уявлення про знайомство із дівчиною у сучасного молодого чоловіка, і юнака з минулого століття.

Соціальні практики відрізняються у різних країнах, культурах, спільнотах і, відповідно, є своєрідними в одній і тій країні у різні історичні епохи. Вони є «однаковими» у певному просторі і часі завдяки рефлексивності агентів, які відстежують плин соціального життя [71]. Наприклад, у європейських країнах сучасна жінка вже не дозволяє, щоб її пропускали першою у дверях, оскільки це не відповідає принципам гендерної рівності. У країнах пострадянського простору, навпаки, така поведінка є для жінки показником вихованості чоловіка. Тому досліджувати будь-який досвід, зокрема, гендерний необхідно у певному контексті, оскільки вся соціальна реальність контекстуальна.

У свою чергу індивіди засвоюють соціальні практики в процесі соціалізації, що забезпечує повторення практики. Соціальні практики, структури можуть змінюватися, реконструюватися, конструюватися завдяки діям людей. Наприклад, поява жінок-поліцейських на вулицях США чи збільшення кількості жінок у науці суттєво змінило уявлення про статеву специфіку даних професій. Отже, гендерні норми, вимоги, схеми статевої поведінки, які існують у певному суспільстві, культурі, спільноті, мають контекстуальний характер, засвоюються людьми через соціальні практики, можуть змінюватися певною мірою під впливом дій людей, завдяки їхній рефлексивності, набувати реконструйованого вигляду і визначати самовиявлення.

Згідно теорії структурації, момент створення дії особистості є одночасно моментом відтворення певної соціальної практики. При цьому індивіди відтворюють і умови, які роблять такі дії можливими. В результаті ми отримуємо дещо інше, ніж це уявлялося людям – оскільки створена дія особистості буде включати в себе і навмисне, і ненавмисне. Потік дій безперервно створює наслідки, які є ненавмисними, і ці попередбачувані наслідки можуть формувати нові умови дій через зворотній зв'язок. Історія твориться навмисною діяльністю, але не є навмисним проектом [71]. Отже, уявлення Е. Гідденса про дуальність структури дозволяє не тільки наблизитися до розуміння детермінації поведінки людини, але й зрозуміти, як конструюються гендерні норми, вимоги, стереотипи, ідеології

у тій чи іншій культурі, спільноті і яким чином на цей процес впливають самі особистості.

Будь-яка соціальна структура не дана завчасно, а складається історично [148]. Звідси впливають різні контексти конструювання досвіду, зокрема, гендерного, які відбивають домінуючі соціальні інтереси. Оскільки структура складається історично, то, відповідно, такі категорії, як жіночність/мужність, розглядаються як «постійно створювані ідентичності» [148]. Творються такі ідентичності завдяки практикам, вивчаючи котрі можна відстежити, як саме конструюються взірці маскулінності і фемінінності в ієрархії повсякденності.

Грунтуючись на ідеях соціального конструктивізму, Р. Коннел виділив два рівня аналізу гендерного досвіду, які відповідають мікро- і макрорівням соціальної реальності. Дослідження макрорівня здійснюється на основі структурно-функціонального підходу та теорії статеворольової соціалізації, дослідження мікрорівня, відповідно, - на основі вивчення індивідуальних практик міжособистісної взаємодії, в процесі якої відбувається конструювання і відтворення гендеру [148]. Такий підхід дає можливість виділити соціокультурний і персонологічний контексти у формуванні досвіду. Якщо соціокультурний передбачає конструювання соціальних гендерних норм, правил, стереотипів, уявлень, то персонологічний контекст передбачає вивчення способів конструювання «індивідуальних практик», інтерпретативних схем, концептів, що утворюють внутрішні латентні структури досвіду і визначають сприймання, розуміння інформації, способи самовиявлення та формування нового досвіду.

Завдяки введенню поняття «габітус», яке дозволяє зрозуміти взаємозв'язок соціальної структури і соціальної дії, а точніше стає можливим розуміння механізму конструювання особистісного досвіду на основі соціокультурного, який, в свою чергу, значною мірою ним визначається. Габітус представляє ментальні структури і самовідчуття індивіда, його самовизначення у соціальному просторі, яке засвоєно з дитинства та інкорпороване у тілі, свідомості і підсвідомості здатністю грати в одні ігри і не грати в інші соціальні ігри, здатністю грати певні

ролі [148]. Габітус – це система диспозицій, яка породжує і структурує досвід особистості і її уявлення, сприяє спонтанно-му орієнтуванню у соціальному просторі і реагуванню більш-менш адекватно на події і ситуації. Іншими словами, габітус – це внутрішні дискретні утворення особистісного досвіду, до яких ми відносимо інтерпретативні схеми, концепти, конструкти, які конструюються у процесі суб'єктивного засвоєння об'єктивних структур соціального простору і схиляють особистість сприймати ці структури як само собою зрозуміле. Тому існування гендеру пов'язано із специфічним габітусом, який передбачає одні і виключає інші практики. Відповідно габітус є основою гендерних практик, які породжують різні перфоративні форми мужності і жіночності.

Таким чином, згідно концепції структурно-конструктивістського підходу, процес конструювання гендерного досвіду розглядається з позиції взаємодії особистості і соціальних структур, передбачаючи, з одного боку, - обмеженість суб'єкта соціокультурним досвідом, а з іншого боку, - можливістю змін суб'єктом характеру і змісту такого досвіду.

Конструювання досвіду як лінійний та нелінійний процес розглядає польський соціолог П. Штомпка. Він виділяє два рівні соціальної реальності: рівень індивідуальний і рівень спільнот. Перший рівень представляють окремі люди чи члени конкретного колективу, асоціації, спільноти, другий – абстрактні соціальні утворення надіндивідуального типу, які представляють собою своєрідну соціальну реальність (суспільство, культура, цивілізація, соціальна система тощо). Соціальні утворення тлумачаться не як прості сукупності чи метафізичні сутності, а як структури. Соціальні індивіди розглядаються не як пасивні об'єкти чи повністю автоматизовані суб'єкти, а як діячі, обмежені своєю діяльністю. Соціальне конструювання тлумачиться на основі поняття «інтерфейса», де між структурами і агентами, операціями і діями прихована загадка соціального становлення [351].

Цінність теорії П. Штомпки полягає у новому баченні проблеми конструювання досвіду як лінійного та нелінійного процесу. Соціальну реальність, на думку вченого, слід розглядати

як специфічну соціальну тканину. Структури не існують без агентів, агенти без структур. Однак, структури не розчиняються у агентах, а агенти у структурах. Вони утворюють соціальний світ людини. П. Штомпка для пояснення взаємозв'язку агентів і структур вводить поняття «практики». У практиці зливаються оперуючі структури і діючі агенти, практика – це комбінований продукт дії суспільства та індивідів [351]. Іншими словами – це досвід. Створена практика в результаті взаємодії структур і агентів набуває нової якості, яка у свою чергу, по-новому впливатиме на структури та агенти.

На думку американського соціолога У. Ллойда, для того щоб зрозуміти логіку процесу конструювання соціальної реальності, яка визначає досвід індивіда, необхідно звернутися до категорії часу. Як зазначає У. Ллойд, людська діяльність і соціальна дія діалектично співвідносяться з соціальними структурами у часі [177]. Він пропонує «зберігати часовий вимір як внутрішньо притаманне будь-якому дослідженню суспільства, оскільки структура, дія і поведінка динамічно взаємопов'язані і підлягають змінам» [177, с. 314]. Про незкінченні цикли морфогенезу пише також Арчер, називаючи їх «структурним зумовленням», «структурною взаємодією» і «виробленням структур» [15]. Час розглядається в якості з'єднувальної нитки між структурою і дією, оскільки «без відповідного включення часу в аналіз проблеми питання про структуру і діяльність ніколи не буде вирішено позитивно». «Структура і дія передбачають включення до аналізу різних часових періодів... Структура логічно передує дії, яка видозмінює її, а вдосконалення структури логічно відстає за часом від цих дій». «Майбутнє задумується теперішнім, виконується із минулого нинішніми новаціями» [351, с. 22].

Завдяки введенню категорії часу П. Штомпці вдалося представити модель конструювання соціальної реальності, яка може слугувати методологічним підґрунтям для пояснення феномену конструювання гендерного досвіду особистості. «У певний час практика оформляє дію, яка проявляється пізніше; дана дія актуалізується у вже видозміненій практиці, і весь цей процес повторюється безкінечно» [351, с. 283]. Він

розглядає кілька фаз процесу конструювання досвіду. Так, ті події, що відбуваються сьогодні, поєднують у собі діяльність і структуру дій суб'єкта (чи просто практику) у будь-який момент впливаючи як на структури (модифікуючи чи створюючи нові мережі відносин), так і на суб'єктів (модифікуючи чи формуючи їхні внутрішні здібності) у наступний момент часу. У результаті виникає модифікований чи новий вид діяльності. Соціальні умови для практичних дій змінюються. Якщо у результаті діяльності відбуваються якісь події, вони знаходять своє вираження у новій практиці, яка, у свою чергу, поєднує діяльність нових структур і дій нових суб'єктів. Потім нова практика починає аналогічний цикл, який змінює структури і суб'єктів, модифікуючи діяльність і способи її реалізації, що призводить до появи наступного, модифікуючого виду практики. Ця послідовність продовжується безкінечно, відтворюючи постійно зміни, які накопичуються у суспільстві [351, с. 283]. Отже, у будь-який момент досвід відображається як у ідеях, віруваннях, які є характерними для суб'єктів діяльності, так і в ідеологіях, доктринах, наділених більш об'єктивним, надіндивідуальним існуванням.

Грунтуючись на «дуалізмі структур», «дуалізмі агентів», П. Штомпка розглядає і нелінійні процеси створення соціальної реальності. Він звертається до ідей Ж. Піаже, який зосередив увагу на рівні тотальностей, описуючи «постійну подвійність чи біполярність, яка одночасно і структурує і структурується». Таке формулювання вказує на схильність структур до самозмін; вони перетворюються у процесах власного оперування та схильність агентів до самозмін у процесі власних дій, активності. Такий процес П. Штомпка називає «подвійним морфогенезом» [351, с.127].

Практика суттєво впливає на досвід особистості, змінюючи його, при цьому сама зазнає змін. «Змінений», новий досвід здійснює зворотній вплив на здібності суб'єктів діяльності і на можливості структур. І цей процес є безкінечним. Діяльність суттєво перетворюється, реалізуючись, актуалізуючись, ведучи до змін практики, а у майбутньому, у свою чергу, зумовлює зміни і у досвіді. Іншими словами, досвід особистості форму-

ється під впливом ідей, концепцій, правил, ідеологій, які, в свою чергу, конструюються у процесі взаємодії членів суспільства, спільноти. Таким чином, насліддя попередніх фаз соціального функціонування закодовано у суб'єктивному досвіді особистості, у соціальній свідомості і передається у майбутнє, що забезпечує безперервність процесу формування соціокультурного досвіду суспільства. Цей механізм, де історичний процес зумовлює все нові й нові безперервні зміни середовища, доповнює головний механізм, який діє через перетворення структури і суб'єктів (і в сутності веде до їхнього злиття).

Отже, процес конструювання досвіду, зокрема гендерного, у межах даної теорії можна розглядати як лінійний та нелінійний процес. З одного боку, соціальні структури, інститути визначають формування суб'єктивного досвіду особистості через засвоєння норм, правил, вимог щодо маскулітності, фемінітності. Вони задають схему, дисплей, модель дій, поведінки особистості за жіночим чи чоловічим сценарієм. З другого боку, такі схеми, моделі не засвоюються автоматично, а пропускаються через призму вже набутого досвіду. Тому вияв практики має суб'єктивне забарвлення, нову якість, яка буде проявлятися у діях, виявленнях, діяльності особистості, які, у свою чергу, будуть доповнювати чи по-новому визначати конструювання як досвіду самої особистості, так певною мірою і уявлення, знання, стереотипи інших та спільноти, суспільства в цілому.

Таким чином, соціально-конструктивістська парадигма відкриває можливості для онтологічного та гносеологічного аналізу проблеми досвіду, зокрема гендерного. Ідеї П. Бергера, Т. Лукмана, І. Гофмана, Г. Гарфінкеля, Е. Гідденса, І. Коннела, П. Штомпки створюють підґрунтя для розуміння досвіду як суб'єктивної і одночасно об'єктивної соціокультурної і психологічної проєкції. Методологія соціального конструктивізму створює можливості для дослідження проблеми конструювання гендерного досвіду особистості у соціокультурному, персонологічному та життєздійснювальному контекстах, які переплітаються, здійснюють взаємовплив і утворюють компоненти досвіду. У рамках даної парадигми конструювання гендерного

досвіду розглядається як безкінечний процес, який пояснюється «дуальністю структур» та «дуальністю агентів», які, впливаючи один на одного, зазнають самі змін і змінюють інших, що у свою чергу призводить до нового досвіду, який зумовлює наступні зміни у структурах і агентах.

Актуальності, на нашу думку, набуває питання тлумачення гендерного досвіду у психологічних концепціях.

1.2. Імпліцитний зміст гендерного досвіду

Існують численні теорії, які аналізують особливості формування ідентичності чоловіків і жінок, їхнього досвіду, виходячи зі своїх методологічних позицій. Здійснивши аналіз теорій, які проблематизують стать, статеву ідентичність, гендерну ідентичність, можна виділити три основних підходи: біологічний, соціобіологічний та соціально-конструктивістський. Відмінність даних підходів зумовлена різним методологічним підґрунтям, зокрема – це різні наукові парадигми вивчення проблем статі і міжстатевих відносин, різні моделі психологічної статі, які використовуються для опису характеристик і особливостей поведінки особистості як представника певної статі. Для досліджень біологічного та соціобіологічного підходів методологічною основою є біодетерміністська парадигма, есенціальстське розуміння статі, тоді як гендерні дослідження переважно ґрунтуються на соціально-конструктивістській парадигмі.

Незважаючи на те, що у даних концепціях дослідники не оперують поняттям «досвід», імпліцитно воно присутнє. Саме введення поняття гендерного досвіду особистості, дозволяє побачити значення кожної теорії у розкритті феномену психологічної статі, зрозуміти причини відмінностей між особами різної статі, про які говорять значно більше, ніж вони є насправді.

Згідно з біодетерміністським принципом, гендерні характеристики людини визначаються біологічними факторами. Біодетермінізм ґрунтується на ідеї детермінізму взагалі, як учінні про зв'язок і взаємозумовленість явищ дійсності, де значну

роль відіграють закони природи. У біодетерміністській концепції природні фактори розглядаються як незмінні, а їхні наслідки інтерпретуються у жорстко консервативному ключі.

Про природну зумовленість статевої поведінки писав ще Ч. Дарвін, який, як і прихильники сучасних біогенетичних теорій, був переконаний у тому, що анатомічні відмінності мають вирішальне значення, і що саме вони є основою відмінностей між чоловіками та жінками. Яскравим прикладом біодетерміністського підходу є еволюційна теорія В. О. Геодакяна. Згідно даної теорії процес самовідтворення будь-якої біологічної системи включає в себе дві протилежні тенденції: спадковість – консервативний фактор, що намагається зберегти незмінними у нащадків всі батьківські ознаки, і мінливість, завдяки якій виникають нові ознаки. Жіночі особи уособлюють постійну «пам'ять», а чоловіки оперативну «пам'ять» виду. Потік інформації від середовища, пов'язаний із зміною зовнішніх умов, спочатку сприймають самці, оскільки у них тісніший зв'язок з умовами зовнішнього середовища. Тільки після відсіювання стійких зрушень від випадкових, тимчасових генетична інформація потрапляє у середину захищеного самцями стійкого «інерційного ядра» популяції, яке представлено самками [69]. Звідси випливає, що чоловіки творці, а жінки консерватори, а тому їхня задача полягає у зберіганні того, що створено чоловіками. Дослідник саме в цьому бачить закономірність існування гендерних відмінностей.

Дану теорію вважають редукціоністською (оскільки складні форми чоловічої і жіночої поведінки зводяться до біологічного імперативу), сексистською (гендерні характеристики зводяться до статевих), антиісторичною (гендерні властивості розглядаються завжди і всюди однаковими) і політично консервативною (часто використовується для обґрунтування статевої нерівності) [146].

Як зазначає М. Кімел, «...незалежно від того, що з нами робить природа, тільки ми самі – наші рішення, наше почуття ідентичності, наш життєвий досвід – визначають те, що ми собою являємо» [138, с. 80].

Психоаналітичні тлумачення статі також відносять до біодетерміністських теорій. Однак, як зазначає І. Жеребкіна, психоаналіз у двох відомих формах – фрейдівському і лаканівському – дозволяє вести мову про гендерний досвід. Обидві концепції допускають здійснення культурного обґрунтування феномену гендерно сконструйованої суб'єктивності – розділеної за параметром «жіночого» і «чоловічого» в умовах патріархальної культури [109, с. 346].

З. Фройд вважав, що анатомічні відмінності між чоловіком та жінкою спричиняють формування різних типів особистості і що стать дійсно визначає характер. Проте, як зазначає М. Кімел, З. Фройд не думав, що такі відмінності запрограмовані у чоловіків та жінок від природи. Навпаки, він у своїх роботах заперечував тим, хто вважав, ніби тіло з моменту народження несе в собі всю інформацію, яка буде детермінувати життя чоловіка та жінки [138]. Фройдизм причину відмінностей між чоловіком та жінкою пояснює їхнім досвідом, який є різним і сформувався у ранньому віці. Однак витоки диференціації закладено у різних способах ідентифікації, які спричинені відмінністю анатомічної будови статевих органів.

Згідно З. Фрейда, гендерна диференціація пояснюється на основі комплексу кастрації – дівчинка у даному визначенні – кастрований хлопчик, у якої цей комплекс проявляється через задрість до пеніса. У той же час, на його думку, визначальним у формуванні статі людини є не анатомічні властивості дівчат і хлопців, а внутрішній і необ'єктивований стан страху, який є константним для природи людини незалежно від статі. Іншими словами, поняття кастрації у З. Фрейда наділене амбівалентним значенням у контексті маркування гендерної ідентичності людини: з одного боку, воно зводить гендерні відмінності до анатомії, а з другого – проблематизує це значення, зрівнюючи жіночу і чоловічу суб'єктивність сферою символічної загрози (кастрації) [320].

Відійшовши від ортодоксального психоаналізу, К. Хорні, Н. Ходоров, М. О'Брайн погоджуються з З. Фройдом щодо значущості для дівчинки комплексу кастрації. Однак, вони дещо по-іншому інтерпретують природність чоловічого домі-

нування і жіночої підлеглості. Дослідниці вважають, що такий досвід є результатом заздрощів чоловіків до репродуктивності жінок. У глибинних шарах психіки чоловіка є потреба компенсації їхнього дистанціювання від репродуктивного акту. Як зазначає А. Річ, є багато підстав вважати, що чоловічим розумом завжди володіла ідея залежності від жінки, за сам факт життя, а тому в основі чоловічої психології лежить прагнення асимілюватися в якості компенсації або заперечувати факт свого народження жінкою [421]. У чоловіка є потреба переконати себе у своєму авторстві (батьківстві) шляхом заперечення чи приниження реальної значущості жіночої ролі у репродукції, а звідси – розвиток альтернативних принципів у культурі та політиці як заміників того, що чоловіки незначущі із-за своєї дистанційованості від процесу народження [414].

Американська школа психоаналітичного фемінізму критикує З. Фрейда за перебільшення ролі батька, на якій психоаналіз зосереджений більшою мірою, ніж на ранніх взаєминах між мамою і дитиною. Гендер розглядається як результат сексуального розподілу праці, що виникає внаслідок того факту, що жінка – перший вихователь дитини і об'єкт ідентифікацій. Як зазначає Н. Ходоров, чоловіча суб'єктність формується у процесі дистанціювання від матері. Внаслідок цього чоловіки бояться тісних емоційних зв'язків, оскільки відчують загрозу власній мужності. Жінки відчують протилежні переживання: відсутність тісних взаємозв'язків з іншими загрожує їхньому самоствердженню. На його думку, цим і зумовлено жіноче самовираження переважно у стосунках, а чоловіче самовираження завдяки придушенню потреби в емоційній залежності – в активності [378]. Н. Ходоров, Е. Джонс не заперечують відмінностей між статями, проаналізованих З. Фрейдом, однак вважають, що вони є не біологічними, а соціальними. Відмінності між чоловіками і жінками зумовлені не анатомічним походженням, а є результатом того, що у нашій соціальній системі, як правило, жінки несуть відповідальність за дитину у ранньому віці, що й визначає становлення її гендерного досвіду.

Позиція фройдизму щодо походження відмінностей між чоловіками та жінками зазнає критики зі сторони психоаналітичного фемінізму. Як зазначає К. Міллет, психічне не можна зводити до біологічного (оскільки З. Фройд пояснює жіночність біологічною дефектністю). С. Файерстоун критикує З. Фройда за універсальні психосексуальні структури, які суттєво відрізняються від жіночих і є «неповноцінною» копією чоловічих, асоціюючись з пасивністю, мазохізмом, нарцисизмом. Вона доводить, що патріархальна інтерпретація жіночого у сучасній культурі зумовлена не біологічними чи символічними, а соціальними детермінантами реальності [49]. Більше того, жіноча суб'єктивність, досвід жінки зовсім не є застиглими, пасивними, незмінними, а трансформуються в залежності від суспільних соціальних трансформацій.

Заперечує біодетерміністську концепцію суб'єктивності Ж. Лакан. Індивіда він розглядає не як анатомічного суб'єкта З. Фройда, а як «суб'єкта, що розмовляє», який проживає життя на символічному рівні функціонування мови, соціальних процесів та інституцій. Він запропонував теорію соціолінгвістичного аналізу генезису суб'єктивності, де розглядає маскулінну і фемінінну суб'єктивність як соціальний та історичний ефект і функцію, а не як біологічно визначений та детермінований феномен [49, с. 357]. Ж. Лакан вказує на символічний порядок реальності, в якій і сексуальність розглядається символічно, інтерпретуючись як ланцюг гендерних символічних відмінностей, в якому стать визначається через місце, яке займає в цьому безкінечному ланцюгу символічного означування.

Появу гендерного Я Ж. Лакан пов'язує із стадією «дзеркала», яка з'являється тоді, коли дитина здатна відокремити себе від матері. Основною тезою є те, що розуміючи себе як Я, дитина одночасно розуміє своє Я як відчуження, тобто як «інше». Таким чином, «іншість», на думку Ж. Лакана – це те, що неминуче знаходиться всередині нас, а структура суб'єктивності, яка включає «іншість», не має і не може мати стабільної «Я-ідентичності». Стадія «дзеркала» дозволяє Ж. Лакану робити висновок про подвійну структуру суб'єкта (Я-не-я, чоловіче і жіноче одночасно); при цьому визначальною

структурою гендерної ідентифікації є символічна конструкція фантазії. У такому разі параметри фемінінності і маскулінності у структурах досвіду, суб'єктивності можуть змінюватися, варіювати незалежно від анатомічних характеристик. Фемінінність і маскулінність – це не що інше, як символічні параметри суб'єктивності, які виникають на стадії її символічної ідентифікації [165].

Ж. Лакан був першим, хто по-справжньому легитимізував дискурс сексуальності. Саме він поставив проблему сексуальності у центр всіх моделей соціального і психічного функціонування. Бути суб'єктом значить займати сексуалізовану позицію, ідентифікуючись з тими атрибутами, які соціально приписані чоловічій і жіночій статі. Він вказав на центральне місце системи значень для структури суб'єктивності та структури соціального порядку в цілому. Іншими словами, він зазначив, що саме дискурсивний порядок конститує соціокультурну дійсність, а не навпаки. Однак його ідеї, як зазначають постмодерністські феміністи (зокрема, Е. Сиксу, Дж. Бенджамін, Дж. Геллон, С. Коффман, Ю. Крістева), конструюють фалічну культуру, яка й породжує нерівність. Основне завдання фемінізму – це деконструкція (дефалізація) традиційної функції батька у психоаналітичному дискурсі, підкреслювання активної жіночої позиції і доведення власної унікальної апології жіночої суб'єктивності у її відмінності від чоловічої.

Отже, психоаналітична традиція інтерпретації статі умовно поділяється на два підходи: класичний і феміністський. Феміністський підхід суттєво відрізняється від класичного, оскільки зосереджує увагу на прихованій психодинаміці, характер якої накладає відбиток на особистісні, міжособистісні і соціальні відносини, на динаміці безсвідомого, яке формує наше мислення, емоції та дії. Суб'єктивний досвід чоловіків і жінок, ґрунтується на більш глибоких структурах людської психіки, несвідомому. Психоаналітичний фемінізм, з одного боку, здійснює спробу пояснити формування досвіду на основі несвідомих процесів, а з другого, доводить безвихідність ситуації, оскільки змінити саме несвідоме неможливо, а значить незмінними є і породжені ним природні рольові диспропорції.

Крім того, на відміну від класичного психоаналізу феміністичний аналізує не просто гендерно-марковану суб'єктивність, а розуміння природи саме жіночої суб'єктивності і репрезентації жіночого в соціумі – з тим, щоби зрозуміти, як стереотипи «чоловіків» і «жінок» впливають на соціальні і культурні норми гендерної нерівності у сучасній культурі [49, с. 347].

У рамках соціобіологічної та соціокультурної моделі статевая диференціація – це біологічний процес, який культура оформляє та осмислює з тими чи іншими варіаціями. Анатомо-фізіологічні відмінності між чоловіками та жінками досить очевидні, а тому зумовленість психологічних відмінностей головним чином біологічними факторами є досить очевидною. У межах даної позиції гендерна ідентичність є «приписною», оскільки індивід не обирає її, вона надається йому від народження і залежить від культурних взірців, які є у суспільстві. Індивід засвоює такі еталони шляхом ідентифікації з певними особами, спільнотами, які є носіями соціокультурних взірців статевої поведінки. Прихильники даного підходу (Н. Авдєєва, Ю. Альошина, А. Бандура, І. Басіна, А. Волович, Д. Мастерс, Т. Парсонс, Д. Перрі, Т. Репіна та ін.) переоцінюють роль біологічних відмінностей між чоловіками та жінками та надають значення засвоєнню статевої ролі.

До числа біодетерміністських відноситься теорія статевої ролі Т. Парсонса і Р. Бейлса в якості ілюстрації до загально-теоретичних побудов структурного функціоналізму. Даний підхід, згідно якого жінка виконує експресивну роль у соціальній системі, а чоловік – інструментальну, став парадигмальним. Експресивна роль передбачає піклування, емоційну роботу, підтримування психологічного балансу в сім'ї. Ця роль є монополією домашньої господині і стосується сфери відповідальності жінки. Інструментальна роль чоловіка полягає у регулюванні відносин між сім'єю та іншими соціальними системами, це провідною є роль захисника і добувача матеріальних благ [418, с. 47]. Для виконання інструментальних ролей необхідною є раціональність, автономія і конкурентноздатність; експресивні ролі вимагають ніжності, піклування для соціалізації наступного покоління [418]. Таким чином, Т. Парсонс змістив

акцент розвитку статево-рольової ідентичності з «потреби» дитини стати чоловіком чи жінкою до потреби суспільства, яке очікує, щоб індивіди у ньому займали відповідні ланки. Типи рольової поведінки визначаються соціальним становищем, рольові стереотипи засвоюються у процесі соціалізації та інтеріоризації норм, рольових очікувань. Типи рольової поведінки визначаються соціальним статусом, рольові стереотипи засвоюються у процесі соціалізації та інтеріоризації норм чи рольових очікувань. Правильне виконання ролей забезпечується системою заохочень і покарань, позитивних чи негативних підкріплень.

При цьому основою статево-рольового підходу є імпліцитне визнання біологічного детермінізму ролей, яке повертає до фрейдівського уявлення про чоловіче і жіноче начала. Даний підхід виявився досить затребуваним. До сьогодення використовуються поняття чоловічої і жіночої ролі. Як зазначає австралійський соціолог Р. Коннел, біологічна дихотомія, яка лежить в основі теорії ролей, переконала численних теоретиків в тому, що відношення між статями не передбачають вимірювання влади, «жіноча» і «чоловіча» ролі мовчазно визначаються рівнозначними, хоча і різними за змістом [148, с. 259]. Ця теорія на думку І. Кона, сприяла інтеграції в єдину схему соціально-антропологічних і психологічних даних. Однак феміністська критика показала, що в основі дихотомії інструментальності й експресивності, при всій її емпіричній і життєвій переконливості, лежать не стільки природні статеві відмінності, скільки соціальні норми, наслідування яких обмежує індивідуальний саморозвиток і самовираження жінок та чоловіків [146].

Статево-рольовий підхід став першою теорією, яка функціонально пояснює причини відмінностей чоловіків і жінок ролями у сім'ї та суспільстві. Завдяки даній теорії стало можливим говорити про соціалізацію ролей і статусів, які інтерпретують відмінності становища чоловіків і жінок у суспільстві. Іншими словами, стало можливим говорити про формування досвіду чоловіків і жінок у процесі засвоєння відповідних ролей. Однак, зведення гендеру до фіксованого набору психологічних

характеристик чи до однієї змінної заважає серйозному аналізу тих способів, якими людина користується для структурування різних сфер соціального досвіду.

Рольова теорія наполягає на соціальному конструюванні гендерних категорій, які називаються «статевими чи гендерними ролями», і аналізує, як вони засвоюються та реалізуються на практиці. Рольова теорія, починаючи з Р. Лінтона і розвинена у Т. Парсонса, М. Коморовські, підкреслювала соціальний і динамічний аспекти конструювання ролей та їхньої реалізації [148]. Однак на рівні безпосередньої взаємодії використання рольової теорії для аналізу гендера є само по собі проблематичним. Ролі являють собою ситуативні ідентичності – їх приймають і від них відмовляються у залежності від вимог ситуації – вони не є базовими ідентичностями, на відміну від категорії належності до статі, яка є значущою для всіх ситуацій. Переважна більшість ролей прив'язана до специфічного місця чи організації контексту, що не можна сказати про гендер. А тому, як зазначає Д. Зіммерман, гендер не є сукупністю ролей чи рис, а є продуктом особливого роду створення [315].

Статеворольова теорія не здатна пояснити відмінності між чоловіками як групою і жінками як групою, оскільки вона завжди починається з нормативних приписів статевих ролей, а не з життєвого досвіду самих чоловіків і жінок. Саме цим і можна пояснити виявлені у багатьох дослідженнях тенденції, які демонструють, що між чоловіками чи жінками існують не менші відмінності за певними показниками, ніж між групами чоловіків та жінок. Крім того, оскільки у суспільстві, в якому соціалізується хлопчик чи дівчинка, існують різні моделі соціалізації (чоловічі, жіночі, статево недиференційовані), то й засвоєння таких моделей здійснюється по-різному. Тому важливим є з'ясування особливостей формування гендерного досвіду чоловіків та жінок. Отже, розглянуті теорії, які ми відносимо до соціобіологічних, ґрунтуються на есенціалістських принципах інтерпретації гендерної поляризації і передбачають аскриптивний (приписний) статус статі.

Представники теорії “нової психології статі” Е. Маккобі, С. Джаклін, К. Гілліган піддають критиці традиційні теорії

статевих ролей. На їхню думку, засвоєння характерних для статі рис особистості та інтересів залежить не від вроджених інстинктів і психологічних потреб індивідів бути збереженими у своїй статевій ідентифікації, а від засвоєння дитиною у ранньому віці своєї статевої належності та від соціальних очікувань суспільства і найближчого оточення, внаслідок чого психологічні відмінності між представниками різних статей не такі вже й великі [73; 404]. У дослідженнях К. Гілліган, Е. Маккобі і К. Джаклін описано відмінності у розвитку між чоловіками та жінками, а також проілюстровано диференціацію у поведінці, яка маркована як поведінка за статевою ознакою. Визначаються такі відмінності, на думку дослідників, не інтерналізованими переконаннями, а міжособистісним і соціальним оточенням, яке зацікавлене у збереженні гендерних ролей.

На онтології жіночого досвіду ґрунтуються феміністичні дослідження ліберального, радикального та постмодерністського напрямків. Вони акцентують увагу на соціальній детермінації досвіду. Як зазначає Дж. Грімшоу, (концепція якої спирається на методологію марксизму і відстоює ідею «другої природи»), що активність, агресивність та прагнення до домінування від природи властиві не більше чоловікам, ніж жінкам, але завдяки суспільним відносинам ці характеристики глибоко укорінені у свідомість, самосвідомість особистості, що можуть називатися конституційною природою людини [80].

Акцент на ранньому досвіді робить у своїх дослідженнях К. Макміллан. Автор виходить із того, що джерелом досвіду є не тільки первинний досвід жінки як дочки, що зазначають прихильники психоаналізу, але перш за все досвід матері і взагалі специфічний досвід сімейного життя. Саме те, що сферою життєдіяльності жінки протягом всієї історії була сім'я, діти, де пріоритетом є піклування, любов, емпатія, стало причиною формування специфічного жіночого мислення. Як зазначає К. Макміллан, «почуття» мають значний пізнавальний потенціал, який не уступає значущості «думки». Жінка часто буває розумна почуттями, і в ній не менше розумного начала, ніж у чоловіка, просто воно у неї невіддільне від почуття [405]. Її міркування дають підстави робити висновок про існування різ-

них способів мислення у чоловіків та жінок, які зумовлені різними ролями і визначають різні конфігурації їхнього досвіду.

Акцент на конфігураціях досвіду чоловіків і жінок зроблено К. Гілліган. Аналізуючи теорію морального розвитку Л. Колберга, вона приходить до висновку, що у чоловіків і жінок існують різні схеми сприймання та оцінки ситуації, логіка вирішення проблемної ситуації. Як зазначає К. Гілліган, жіночий «хід думки» не кращий і не гірший за традиційний, тобто чоловічий, - він просто інший. Специфіка його полягає у більшій орієнтації на «тут і тепер», на конкретну ситуацію і людські стосунки, на суб'єктивний фактор. Якщо у досвіді чоловіків визначальними у моральній сфері є поняття справедливості, морального закону, то для жінок – поняття піклування, взаєморозуміння, довіри [Gilligan C. In a Different Voice. Cambridge, 1983].

Вихід на новий теоретичний рівень інтерпретації проблеми було здійснено завдяки диференціації категорій статі і гендеру. Вперше відмінність понять «стать» і «гендер» було зазначено психологом Р. Столлером у 1968 році. Як зазначає А. Oaklev, західне суспільство організоване навколо уявлення, що відмінності між статями більш значущі, ніж те, що у них є спільного. Коли намагаються визначити таку різницю у термінах «природніх» відмінностей, то зміщуються два процеси: тенденція розрізняти стать та спосіб існування статі. Тому необхідно вести мову про стать і гендер; якщо статеві відмінності мають природне походження, то гендер має своє джерело у культурі, а не у природі [Oaklev A. Sex, Gender and Society, 1972, p. 22].

Диференціація понять «стать» і «гендер» означало вихід на новий теоретичний рівень. Пізніше цю ідею підтримали феміністські антропологи. Вивчаючи різні культури, суспільства, вони виявили суттєву різницю у розумінні чоловіка та жінки. Великої популярності в рамках даної моделі набули антропологічні дослідження, основна увага в яких приділяється вивченню різноманітних способів конструювання гендеру. Скільки існує культур, стільки ж існує моделей гендерної поведінки.

Велику роль в антропологічних дослідженнях відіграли праці М. Мід, яка кинула виклик твердженням про біологіч-

ну зумовленість гендерних відмінностей [408]. У своєму дослідженні трьох різних культур Нової Гвінеї, вона намагалася продемонструвати значні культурні варіації у визначенні маскулінності та фемінності.

Використовуючи методи психоаналізу і структурної антропології Г. Рубін інтерпретує сексуальність як культурно сконструйовану категорію, яка лежить в основі досвіду чоловіків і жінок. Як зазначає Г. Рубін, гендерна поведінка сформована культурою для відображення функціонального взаємозв'язку між статями. Шлюбний союз ґрунтується на відмінностях та взаємовиключенні чоловіка та жінки, а його передумови є культурно сконструйованою гетеросексуальністю. Гендер – це не просто ідентифікація зі статтю: він передбачає, що сексуальне бажання повинно бути спрямоване на протилежну стать. Культура трансформує біологічну стать та перетворює її в гендер, у культурні конструкти мужності і жіночності. На основі цього конструюється «статевогендерна система як набір угод» [423]. Отже, антропологічна концепція Гейл Рубін – це ґрунтована ідеями М. Фуко гіпотеза про «походження» статі, сексуальності, про історичну зумовленість змісту цих категорій.

На культурній сконструйованості категорій чоловічого і жіночого наголошує Ш. Ортнер. На думку дослідниці, причиною статевої нерівності у всіх культурах є глибинні процеси, які неможливо змінити підміною соціальних ролей чи перебудовою всієї економічної структури. Як зазначає Ш. Ортнер, різна конфігурація досвіду чоловіка і жінки визначається існуючою опозицією культурного та природного. Природне асоціюється з жіночим началом, а культурне – з чоловічим. Жінка наділена репродуктивними функціями, які наближені до природи, на відміну від чоловіка, який залишається вільним для культури. Репродуктивна роль жінки не враховується при визначенні її соціального статусу у суспільстві, а тому жінки витіснені із соціальної сфери у приватну. Такий розподіл зумовлює різну психологію і виконання різних ролей [415].

Дж. Хубер на основі моделі гендерної стратифікації пояснює культурну зумовленість суб'єктивного досвіду чоловіків та жінок. Жіночий досвід, на думку дослідниці, визначається

виконанням ролей (жіноча домашня робота, народження дітей, грудне вигодовування), які недоступні для чоловіка, що зайнятий технологією виробництва та контролем за розподілом матеріальних цінностей за межами сім'ї. Однак, як зазначає Дж. Хубер, такий розподіл ролей відбувається соціально, а не біологічно [394].

Отже, з появою гендерних досліджень як міждисциплінарної дослідницької практики стала можливою розробка нових теоретичних конструкцій, які протистоять біодетерміністським теоріям. Як зазначає І. Кльоцина, у рамках гендерного підходу в психології на противагу психології статі, яка акцентує увагу на статевих відмінностях, пріоритетними повинні стати такі напрямки психологічного дослідження, які вивчали б механізми і процеси конструювання суб'єктивного досвіду чоловіків та жінок [144]. У гендерних дослідженнях по-перше, змістився акцент з пошуку єдиної причини відмінностей між статями до опису множинності стратегій визнання маргінальності гендерних груп і множинних шляхів соціальних перетворень у конкретному соціальному і культурному середовищах. По-друге, значне місце в інтерпретації соціальної реальності посів постмодернізм та соціальний конструктивізм. Суттєвими ознаками їх є: герменевтизація світу і культури, сприйняття світу як глобального тексту; пошук нового методу пізнання соціальної реальності; побудова нової концепції суб'єкта, згідно якого він позбавлений своєї субстанціональної сутності і розглядається як сукупність різного роду детермінант сприйняття світу – соціальних і природних – як «розірваної», «фрагментарної» реальності, яка не має єдиного центру і закономірної причинності.

Таким чином, незважаючи на різноманіття напрямків у дослідженні проблеми психологічної статі, гендеру у кожному з них прямо чи опосередковано йдеться про досвід та різні джерела його формування. Однак, незважаючи на декларування ролі соціальних факторів у формуванні маскулінності та фемінінності, ні класичному, ні феміністському, ні статоворольовому підходам не вдалося вийти за межі біодетермінізму. У соціобіологічному та соціокультурному підходах гендер інтер-

претується як соціостативна роль. З одного боку, розрізняють стать як біологічний факт і гендер як соціальну конструкцію, з другого боку, наявність двох протилежних гендерів приймається як даність. При цьому вважається, що «природа» чоловіка і жінки є різною настільки, що їх можна розвести по різних соціальних категоріях. Вихід із тупикової ситуації знаходять постмодерністські та соціально-конструктивістські тлумачення гендеру, який розглядається як «сконструйований соціальний поділ, що ґрунтується на анатомічному полі, але не обов'язково співпадає з ним». У межах постмодерністських ідей стало можливим трактувати сексуальність не в біологічно-анатомічних, а в соціокультурних термінах: йдеться про символічну характеристику несвідомого, тобто про формування гендерної ідентичності.

1.3. Гендерний досвід у соціально-конструктивістських проєкціях

З появою постструктуралістських ідей та ідей постмодернізму, що відображають новий стиль філософського мислення, який ґрунтується не на пошуках традиційних альтернатив (протиставленні загального і одиничного, індивідуального і суспільного, старого і нового, чоловічого і жіночого), а на визнанні множинності, відмови від альтернативності, стало можливим говорити про новий предмет, який раніше був прихованим, і представляти його абсолютно новим чином. Таким новим предметом дослідження стає гендерно означений індивід, становлення якого відбувається у конкретному соціально-історичному та культурно-ситуаційному контекстах. Причому не стать, а соціум виступає основним об'єктом аналізу у його впливі на формування гендеру людини, її досвіду, включеного у систему соціальних очікувань і приписів, що і визначає здатність до самоідентифікації та співставлення себе з абстрактним ідеальним носієм якостей «справжнього» чоловіка чи жінки. Тому важливим завданням є розкриття механізмів конструювання гендеру особистості.

З появою ідей соціального конструктивізму у тлумаченні гендеру стало можливим розрізняти стать як категорію біологічну, стать як соціальну категорію, яка позначає показники соціальних статей і гендер як постійно створювану категорію у певному контексті, що постійно конститується і відтворюється у комунікативних ситуаціях. На нашу думку, саме соціальний конструктивізм є тією методологією, яка найбільш переконливо дозволяє говорити про існування гендерного досвіду людини та створює можливості для розкриття механізмів його конструювання у різних групах, культурах, спільнотах, субкультурах. Представники соціального конструктивізму відстоюють думку те, що уявлення про маскуліність та фемінінність мають штучне походження, які створюються та легітимізуються соціальними інститутами, завдяки інтерпретації людей. У процесі соціальної взаємодії особистість засвоює створені у певному контексті моделі маскуліності, фемінінності. Іншими словами, вона набуває досвіду бути і здаватися іншим чоловіком чи жінкою, тим самим закріплюючи та підтверджуючи гендерні схеми, типові для певної спільноти, культури.

Виділяють кілька сучасних теорій гендеру: 1) гендер як стратифікаційна категорія; 2) гендер як культурна метафора; 3) соціально-демографічна теорія або «хибна теорія»; 3) теорія соціального конструювання [61]. Кожна з цих теорій не заперечує існування гендерного досвіду, оскільки розрізняє поняття «стать» і «гендер». Специфіка їхня полягає у визнанні біологічної, соціокультурної чи соціально-конструктивістської зумовленості гендерних відмінностей. У рамках нашого дослідження найбільш переконливим є третій підхід у тлумаченні гендеру, в межах якого гендер інтерпретується як соціальна конструкція.

Розуміння гендеру як структури, процесу дозволяє вести мову про існування соціокультурного досвіду, експектацій щодо того, якими повинні бути чоловіки, жінки, що від них очікує соціум. Теоретики цього напрямку ретельно досліджують соціальну технологію формування гендерних ролей, того, як формується гендерна свідомість та досвід через різні соціальні інститути, мистецтво, науку, повсякденність. Гендер

ієрархізує соціальні відносини та ролі чоловіків та жінок, передбачає комплекс механізмів чи технологій, які у свою чергу, визначають суб'єкта як чоловічого чи жіночого типу у процесі нормування і регулювання того, якою повинна стати людина відповідно до експектацій суспільства. Отже, гендер є не чим іншим як різновидом ідеологічних відносин. Іншими словами, гендер розглядається як процес, який конструює соціально-нормативний суб'єкт через побудову відмінностей за статтю, пов'язаних з расовими, класовими, етнічними відмінностями. Тому поняття гендеру не є природним чи заданим – це процес створення і відтворення інститутів, значень, ідентичностей. У той же час, він має систематичний характер з певною логікою, залежить від культури і соціального контексту, від специфіки гендерних відносин у різних суспільствах, в різні історичні періоди, в різних етнічних групах, соціальних класах, спільнотах і поколіннях.

Основне положення теорії гендеру у межах соціального конструктивізму полягає в тому, що відносини між статями соціально сконструйовані. Прихильники даної теорії (К. Герген, І. Гофман, Д. Зіммерман, Дж. Лорбер, Р. Коннел, К. Уест, С. Фаррел та ін.) піддають сумніву той факт, що відносини між статями, різний їхній досвід є дериватами приналежності до біологічної статі, що все соціальне біологічно фундоване, і повинно вважатися природним і нормативним. Тим самим вони критикують аісторизм та есенціалізм (сутнісну незмінність) досвіду. Крім того, соціальний конструктивізм опонує статево-рольовому підходу, який протиставляє гендер статі як культурне – біологічному. Теза про те, що «жінкою народжуються», що гендер є корелятом статі, в основі якого знаходяться біологічні характеристики, які є визначальними у засвоєнні гендерних схем культури, підлягає критиці.

У контексті розрізнення статі і гендеру вважається, що гендерна константа формується у дитини у 5-річному віці, подальша соціалізація полягає лише у збагаченні базової ролі відповідними досвідами, через що гендерна константа відтворюється і закріплюється, гендерна ідентичність стає особистим атрибутом, який фіксується і залишається незмінним. Як за-

значає О. Здравомислова, у цьому сенсі гендерна константа може бути уподібнена біологічній статі. Якщо гендер досягнутий до п'ятирічного віку і надалі уже не змінюється, то по суті він функціонує як аскриптивний статус [49, с. 152].

З позицій соціального конструювання гендеру, і стать, і гендер є статусами, що соціально досягаються. Біологи та ендокринологи, які вивчають гормональну систему людини, володіють на сьогоднішній день надзвичайно складною картиною «статі». Жіноча і чоловіча стать більше не розглядаються як дві протилежні категорії. Стать скоріше сприймається як континуум, який складений із хромосомної та гормональної статі.

Соціальний конструктивізм є тією теорією, на основі якої концептуалізуються відмінності між різними категоріями чоловіків та жінок. Основна задача полягає у здійсненні аналізу значень, які приписуються відмінностям чоловічого і жіночого у різних контекстах.

На відміну від біологічного детермінізму, соціальний конструктивізм постулює, що статеві ролі сконструйовані, і відстоює парадоксальну для есенціалістів тезу: і чоловіками, і жінками не народжуються, чоловіки і жінки як представники певної статі чи гендеру поступово створюються. Не існує ні жіночої, ні чоловічої сутності: біологія – не є долею ні для чоловіка, ні для жінки, немає заданого з самого початку і назавжди визначеного жіночого/чоловічого – наперекір пропозиції «здорового глузду». Все чоловіче і жіноче, молоде і старе створено у різних контекстах, має різні обличчя і наповнене різним змістом досвіду і смислами [49, с. 148].

Категоризація індивіда за ознакою статі і гендера, дає можливість дослідникам вийти за межі інтерпретації статі як біологічної даності, як константи. Статеві ролі не приписані від народження, а конструюються, створюються самою особистістю. Причому від самого початку не існує вродженої і назавжди визначеної чоловічої чи жіночої сутності особистості. Як зазначає В. Ільїн, люди самі вибирають комплекси фізичних маркерів, за допомогою яких проводять межу між чоловічою і жіночою статтю. Ці ознаки перетворюються в соціальні факти, проходячи через свідомість людей, сортуючи їх на «значущі»

і «незначущі». В результаті одні ознаки відбираються, інші ігноруються. Таким чином, межа фізичних статей є соціальним конструктом, оскільки створюється на основі класифікацій і відбору фізичних характеристик [129]. У цьому значенні навіть статеві органи, за якими в перші хвилини життя індивіда відносять до тієї чи іншої статі, є не тільки біологічним, але й соціальним конструктом, маркером, який має певні соціальні смисли.

У соціальному конструктивізмі гендер мислиться як результат повсякденних взаємодій, які вимагають постійного виконання і підтвердження, він не досягається раз і назавжди в якості незмінного статусу, а постійно відтворюється у комунікативних ситуаціях. Як зазначають американські феміністки К. Уест, Д. Зіммерман, процедура приписування статі постійно супроводжує повсякденну людську взаємодію. У випадку взаємодії людина спочатку намагається категоризувати свого співрозмовника, а коли це не вдається, вона відчуває незручність, невизначеність ситуації [315].

У ситуації невизначеності в процесі взаємодії виникає питання критеріїв віднесення тієї чи іншої особи до категорії статі. Коли людині вдається знайти критерії категоризації, комунікація відбувається. Якщо виникає проблема з ідентифікацією, комунікація дає збій [315]. Отже, категоризація за статтю є базовою практикою повсякденної взаємодії, вона часто є неререфлексованим фоном для комунікації у всіх соціальних сферах, і тому уникнути її неможливо.

Соціальний конструктивізм пояснює процес конструювання категоріальної належності до статі на основі культурних конструктів. Гендерні відносини – це конструкт тієї культури, в рамках якої вони працюють. Соціальний конструктивізм на основі теорії драматургічного інтеракціонізму І. Гофмана тлумачить, як концептуалізуються контексти культури, звертаючись до аналізу мікро-контексту соціальної взаємодії. І. Гофман для пояснення таких механізмів вводить поняття гендерного дисплею. У комунікації один з одним обмін різного типу інформаціями супроводжується фоновим процесом створення гендеру – doing gender. За словами І. Гофмана, гендер-

ний дисплей є основним механізмом створення гендеру на рівні міжособистісної взаємодії [390].

Використовуючи поняття гендерного дисплею, конструктивісти слідом за І. Гофманом стверджують, що гендерні відносини неможливо звести до виконання статевих ролей, що механізми гендеру більш тонкі, і гендер не може змінити платтям, зачіскою чи роллю, оскільки він зрісся з тілами агентів взаємодії [390]. Дисплей – це різноманітність уявлень і виявлення чоловічого і жіночого у взаємодії. Гендерний дисплей як уявлення про статеву належність у взаємодії досить складний і виконання його не може зводитися до окремих реплік, костюмів, антуражу тощо. Вся атмосфера – стиль, габітус (термін П. Бурд'є) представляють дисплей гендеру. Бути чоловіком чи жінкою і проявляти це у дисплеї – означає бути соціально компетентною людиною, яка викликає довіру і вписується у комунікативні практики, прийняті у даній культурі [390].

Демонстрування дисплею – це насправді віртуозна «гра», орієнтована на партнерів по мізансцені; це гра, яка давно зрослася з життям «акторів» і уявляється гравцям та спостерігачам як природній вияв їхньої сутності. У цьому і полягає вся загадка конструювання гендеру – кожна хвилину приймаючи участь в «маскарадї» презентації статі, люди роблять це таким чином, що гра за правилами видається природним виявом людського «Я». Доведенням того, що гендерний дисплей не є похідним від анатоμο-фізіологічної статі є те, що він не універсальний, а детермінований культурою та владними відносинами [390].

Різні суспільства, соціальні групи і навіть різні соціальні ситуації передбачають різні конвенційні форми гендерного дисплею. Як зазначає І. Гофман, гендерні самовиявлення є меншою мірою наслідком нашої статевої сутності, ніж інтерпретаційним зображенням того, що ми хотіли б виразити щодо нашої статевої сутності, використовуючи конвенційні жести. Наша людська природа дає нам можливість навчитися тому, як створювати і виділяти чоловічий чи жіночий гендерний дисплей, і «цією здатністю ми наділені завдяки тому, що є людьми, а не особами чоловічої чи жіночої статі» [315, с. 76].

Для того, щоб зрозуміти як конструюється гендерний досвід у межах соціального порядку, К. Уест, Д. Зіммерман пропонують вийти за межі «гендерного дисплею» І. Гофмана і аналітично розрізнити три головні поняття: біологічна стать, приписування статі (категоризація за статтю) і гендер [315]. Навіть коли гендерні дисплеї сконструйовані, а конвенційні самовияви можуть вибиратися виконавцями, те, як нас сприймають (особами жіночої чи чоловічої статі), лежить поза межами нашого вибору [315, с. 199].

Біологічна стать – це сукупність біологічних ознак (геніталії, вторинні статеві ознаки, хромосомний набір), які є лише передумовою віднесення індивіда до тієї чи іншої біологічної статі. Приписування статі відбувається на основі використання критеріїв біологічної статі. Однак у повсякденності категоризація статі підтримується соціально заданими ідентифікаційними проявами (дисплеями), які вказують на належність до тієї чи іншої категорії за ознакою статі. Наявність чи відсутність відповідних первинних статевих ознак не гарантує того, що індивіда будуть відносити до певної категорії за статевою належністю. Про це свідчить описаний Г. Гарфінкелем випадок із Агнес, яка демонструвала «жіночий дисплей», щоб переконати оточуючих у своїй жіночій статевої належності, будучи насправді чоловіком. Як зазначають К. Уест, Д. Зіммерман, історія з Агнес виявляє те, що культура робить невидимим, а саме – самовиявлення гендеру [315]. Важливим є зауваження С. Кесслер і В. Маккені, які зазначають, що геніталії конвенційно приховані від публічного огляду у повсякденному житті, тим не менше ми продовжуємо «спостерігати» світ двох природних нормальних варіантів статевої належності. Саме наявність презумпції того, що ці сутнісні біологічні критерії існують і знаходяться там, де вони повинні бути і є основою для категоризації статі [137].

Грунтуючись на теорії Г. Гарфінкля, С. Кесслер та В. Маккена стверджують, що «чоловіче» та «жіноче» є культурними подіями, продуктами того, що вони називають «процесом атрибуції гендеру», а не просто сукупністю рис, поведінкових моделей чи навіть фізичних якостей. Первинне приписування статі

(при народженні), і реальна наявність сутнісних критеріїв для такого приписування (первинні і вторинні статеві ознаки) мало що мають спільного з ідентифікацією категоризації статі [137].

Отже, поділ членів суспільства на вроджені категорії, наприклад, хлопчиків і дівчаток, відбувається соціальним чином. Сам акт віднесення до категорії не вимагає однозначного набору критеріїв, яким повинен відповідати індивід, щоб ідентифікація була можливою. Оскільки такі критерії ми часто сприймаємо на віру до того часу, поки у нас немає причин не довіряти їм. Г. Гарфінкель доповнює, що якраз тоді, коли у нас є причина для сумнівів у тому, що ми бачимо, виникає питання про жорсткість критеріїв [49, с. 262-283]. Іншими словами, сприймають і категоризують за ознакою статі на основі ідентифікаційних дисплеїв суб'єкта. Саме у тому випадку, коли такий дисплей не забезпечує нас основами для категоризації, ми оцінюємо такі фактори як тембр голосу, зачіска тощо, щоби визначити належність до категорії статі.

Ми не тільки хочемо знати, до якої категорії за статтю належать ті люди, з якими ми спілкуємося, але і вважаємо також, що інші демонструють нам свою статеву належність настільки переконливо, наскільки це можливо. Доцільно розрізняти поняття «приписування категорії статі» і «гендер». Створення гендеру слід розглядати не просто як демонстрування дисплею, а використання дискретних, чітко визначених стратегій поведінки, які можуть бути включеними у ситуації взаємодії для визнання мужності чи жіночності. Чоловік «створює» мужність тим, що пропускає у дверях першою жінку чи подає їй руку при виході із автобуса, а вона «створює» жіночність тим, що дозволяє це зробити. Однак, створення гендеру організовано не зовсім просто. Щоб бути успішним, маркування чи демонстрування гендеру повинно відповідати ситуаціям, змінюватися і трансформуватися у залежності від потреб ситуації. Конструювання гендеру полягає у керуванні ситуаціями таким чином, що поведінка розглядається як гендерно відповідна чи навпаки гендерно невідповідна. Отже, конструктивісти визначають гендер як систему міжособистісної взаємодії, через яку створюється, стверджується, підтверджується і відтворюється

уявлення про чоловіче і жіноче як базові категорії соціального порядку.

Конструювання гендеру відбувається на макросоціальному рівні суспільного життя. Гендер конструюється інституціями і насамперед стосується соціальних зв'язків, у рамках яких діють індивіди та групи людей [148]. Саме тому гендер слід пояснювати як структурну характеристику суспільства. У кожному суспільстві існує свій гендерний порядок, гендерний режим, які визначають специфіку гендерного досвіду людини. В основі конструювання гендеру лежить теза, що структура не дана завчасно, а складається історично, а тому існують різні способи конструювання гендеру, які відображають панування різних соціальних інтересів. Звідси випливає, що існуючі форми сексуальності є соціальними конструкціями, а тому мужність і жіночність слід розглядати як історично мінливі структури.

Школи, офіси, фабрики, спортивні клуби тощо виступають прикладами гендерних режимів. Гендерні режими є частиною більших утворень – гендерного порядку суспільства, які також піддаються часовим змінам. Як зазначає Р. Коннел, зазвичай гендерні режими співпадають із загальним гендерним порядком, хоча можуть і відхилитися від нього. Це відхилення від домінуючого гендерного порядку у суспільстві з боку певного гендерного режиму виступає важливим фактором зміни гендерного порядку, адже зміни часто розпочинаються лише в одній сфері суспільного життя і лише згодом переходять на іншу.

Гендерний порядок існує на рівні суспільства, гендерні режими – на рівні інституцій, а гендерні зв'язки – на рівні індивідів, груп та організацій. Не усі гендерні зв'язки стосуються взаємодій безпосередньо між чоловіками та жінками; деякі взаємодії відбуваються через посередництво, наприклад, ринку праці чи засобів масової інформації. Окрім того, до гендерних зв'язків Р. Коннел включає також ієрархії всередині групи чоловіків чи жінок.

Існує чотири виміри гендера, які визначають гендерні відносини: відносини влади, відносини виробництва, емоційні відносини, символічні відносини [148]. Патріархальна влада проявляється не лише у прямому контролі чоловіків над жінками,

а також опосередковано через державу. У сучасній економіці розподіл праці на переважно чоловічу та жіночу вмонтований у процес економічного розвитку, в окремі продукти виробництва та послуги. Сексуальність (зокрема, поділ на гетеросексуальні та гомосексуальні відносини) стосується емоційної складової людини. Суспільство наповнене символами, які мають гендерні значення. Гендерний символізм присутній у мові, одязі, жестах, фільмах тощо.

Дж. Лорбер пропонує нову парадигму гендера – гендер як соціальний інститут [181]. Гендерна ідентичність з мікрорівня (де, згідно з Дж. Лорбер, вона постає як «індивідуальне відчуття гендерного/гендерної себе як працівника/працівниці і члена родини») поширюється також на макрорівень – рівень суспільних інституцій. Гендер є властивістю індивідів; гендерні особи, набувши своєї гендерної ідентичності, входять у суспільство, формуючи тим самим гендерні інституції.

Відповідно до типології, розробленої Дж. Лорбер, гендер як соціальний інститут і як індивідуальний статус має багато компонентів: гендерні статуси – соціально приписувані суспільством гендери, норми та очікування для закріплення їх через поведінкову, жестикуляційну, лінгвістичну, емоційну, психологічну заданість; гендерний розподіл праці – розподіл виробничої і домашньої праці між членами суспільства, які мають різні гендерні статуси; чим вищим є статус, тим більш престижною та цінною є робота і нагорода за неї; гендерні сімейні зв'язки, сімейні права та обов'язки для кожного гендерного статусу; гендерні сексуальні сценарії – нормативні зразки сексуального бажання і сексуальної поведінки для кожного гендерного статусу; гендерні якості особистості – комбінації характерних рис особистості, модельованих гендерними нормами, відповідно до того, як носії різних гендерних статусів повинні почуватися та поводитися; гендерний соціальний контроль – формальні та неформальні схвалення й винагорода конформної поведінки та стигматизація, соціальна ізоляція, покарання і медичне лікування нонконформістської поведінки; гендерна ідеологія – виправдання існування гендерних статусів, надання їм різної оцінки у суспільстві; гендерні образи –

культурні репрезентації гендера, втілення гендера в символічній мові та творах мистецтва, що репродукують і легітимують гендерні статуси; культура є однією з основних підтримувачів домінуючої гендерної ідеології. Н. Лавріненко здійснено емпіричну перевірку запропонованої Дж. Лорбер типології [162].

Отже, соціально-конструктивістська парадигма набула статусу основної методології у гендерних дослідженнях, яка, на нашу думку, дозволяє пояснити природу гендерних відмінностей, які конструюються соціалізацією, розподілом праці, системою ролей, сім'єю, засобами масової інформації, а також самим індивідом на рівні свідомості, прийняття, інтерналізації, інтеріоризації заданих суспільством норм і ролей. Люди конструюють гендерні відмінності і зумовлені ними системи панування і влади, втілюючи у своїх діях очікування, які пов'язані з їхнім гендерним статусом. Проявляти гендерні характеристики – означає створювати відмінності між хлопчиками і дівчатками, чоловіками і жінками, відмінності, які є не природними, сутнісними чи біологічними. Гендерна належність особистості – це те, що людина транслює постійно у ситуації взаємодії з іншими людьми.

З точки зору соціального конструктивізму, гендер неможливо мислити як тільки соціальну роль. Ролі зазвичай ситуативні і в принципі зводяться до набору операцій. В одній ситуації роль може бути професійною, в іншій сімейною тощо. Елементи гендерної ролі проявляються певною мірою при здійсненні інших ролей, зокрема професійних. Наприклад, від жінки лікаря ми очікуємо дещо інше виконання своєї професійної ролі, ніж від чоловіка лікаря. Іншими словами, гендер особистості обумовлює контекст, якого набувають конкретні ролі, які вона виконує.

Не існує універсальної чоловічої чи жіночої ролі. Гендер є квазіроллю, яка пронизує всі інші рольові специфікації, є базовою ідентичністю, на яку нанизуються всі інші. У цьому сенсі гендер є категорією, подібною до етнічності, яка також зумовлює той контекст, який набуває конкретної ролі для особистості чи групи [49, с.167].

Гендер не зводиться і до сукупності психологічних рис, оскільки вони є похідними від існуючих уявлень, стереотипів, які вмонтовані у соціокультурний досвід спільноти, в якій перебуває особистість. Отже, тому гендер можна визначати як роль і сукупність психологічних рис, і насамперед базова ідентичність.

На відміну від біодетерміністської парадигми, яка розглядає стать як полярний конструкт (маскуліність – фемінінність), соціальний конструктивізм досліджує стать як мультифакторний конструкт. Даний підхід зустрічається у працях Дж. Спенс, Р. Костнера, Дж. Аубе, І. Кона. Основною відмінністю мультифакторної моделі від біполярної є те, що психологічна стать (гендерна ідентичність) розглядається не просто як набір полярно протилежних рис маскулінності чи фемінінності, а як більш складноорганізований конструкт. У рамках даної теорії, передбачається, що гендерна ідентичність особистості крім маскулінних та фемінінних властивостей включає також і інші характеристики гендерної спрямованості: гендерні уявлення, стереотипи, інтереси, настанови, інтерпретативні схеми, концепти, моделі гендерної поведінки тощо. На нашу думку, всі ці компоненти взаємопов'язані між собою, оскільки представляють різні компоненти суб'єктивного досвіду, між якими існують як лінійні, так і нелінійні зв'язки. Наприклад, гендерні стереотипи, які є у соціальному досвіді особистості, можуть корелювати з поведінковими установками, в одних ситуаціях і не корелювати в інших, а комплекс фемінінних і маскулінних рис може знаходитися у зворотньому зв'язку із статевоспецифічними інтересами.

Такий підхід дозволяє розглядати гендерну ідентичність як багаторівневе, складноорганізоване утворення, яке визначається суб'єктивним досвідом особистості і включає основний і периферійний комплекс характеристик. Аналіз гендерної ідентичності як багаторівневого утворення, мультифакторного конструкту (термін І. Кльоциної) дозволяє говорити про суб'єктивний досвід, який включає цілий комплекс характеристик.

Як зазначає Р. Костнер, індивідуальні концепції маскулінності чи фемінінності закладаються у ранньому дитинстві і залишаються незмінними протягом життя. У більшості людей гендерна ідентичність відповідає біологічній статі. Почуття, яке лежить в основі належності до чоловічої чи жіночої статі, з'єднує основні компоненти психологічної статі. Якщо глобальна гендерна ідентичність залишається незмінною протягом життя, то цінності, риси особистості, інтерпретативні схеми, гендерні уявлення, стереотипи, схеми, моделі статево-рольової поведінки можуть змінюватися внаслідок вікових змін чи набутого життєвого досвіду [397]. Іншими словами, гендерна ідентичність забезпечує особистості сталість, відчуття самотождності, визначається гендерним досвідом, який конструюється протягом життя.

Гендерна ідентичність як мультифакторний конструкт складається із численних складових, які нечітко зв'язані між собою, причому, кожна із гендерних характеристик може мати свою історію конструювання. Маскулінні і фемінінні характеристики органічно переплітаються з іншими компонентами соціальної ідентичності – етнічної, професійної, конфесійної тощо.

Аналіз сучасних робіт (С. Бем, Ш. Берн, М. Герген, К. Даукс, Б. Лотт, Р. Ангер, Дж. Маречек, І. Кльоцина, І. Кон, О. Здравомислова), присвячений вивченню проблем гендерної ідентичності у соціально-конструктивістському ключі, дозволяє виділити основні параметри мультифакторної моделі психологічної статі: 1) існує не дві ідентичності (маскулінна, фемінінна), а принаймні шість (натуралів, геїв, лесбійок, транссексуалів, бісексуалів, гомосексуалів), хоча конструктивізм не пропагує їх появу, однак їхнє існування потрібно визнавати; 2) риси маскулінності та фемінінності особистість може поєднувати у своїй ідентичності незалежно від статі, проявляти їх у залежності від вимог ситуації. Наприклад, чоловік демонструє маскулінну поведінку, але проявляє фемінінні інтереси, цікавиться методами виховання дітей; 3) основними детермінантами є не біологічні фактори, а соціокультурні, конструювання гендерного досвіду відбувається у певному соціо-

культурному контексті (етнічність, соціальний клас, місце і час проживання, належність до субкультури, спільноти тощо); 4) незмінною залишається у часі базова ідентичність – належність до певної статі, а характеристики ідентичності визначаються суб'єктивним досвідом і можуть змінюватися під впливом умов життєдіяльності та соціокультурних трансформацій; 5) гендерна ідентичність не представляє собою монолітну структуру, її компоненти переплітаються, можуть бути неузгодженими і суперечливими. Наприклад, жінка може мати виражену спрямованість і на сімейну сферу, і на професійну самореалізацію. Чоловік може бути вимогливим, строгим, безкомпромісним на роботі і чуйним, ніжним, турботливим вдома з близькими.

Таким чином, соціальний конструктивізм задає нові координати дослідження гендеру, гендерного досвіду особистості, особливостей його конструювання. Даний підхід створює можливості для дослідження механізмів формування та відтворення мужності і жіночності, гендерної культури, «створення гендеру» у буденності, а також способів формування знань про них. Крім того, соціальний конструктивізм залишає простір для концептуалізації змін соціокультурного досвіду, в якому зафіксовані гендерні схеми, що утруднюють процеси самореалізації особистості.

На сьогоднішній день немає якоїсь однієї «теорії соціального конструювання», яка б могла повністю розкрити особливості творення гендеру, гендерного досвіду особистості, немає і сформованих «конструктивістських практик», які б дозволяли однозначно робити висновок про механізми формування суб'єктивного досвіду чоловіків та жінок. Однак, можна говорити про цілий ряд узагальнень, які включають наступні моменти:

– Стать у контексті гендерного конструювання розглядається як категорія біологічна – безпосередньо дане поєднання геніталій, дородовий, підлітковий і дорослий гормональний набір;

– Стать (sex) як соціальна категорія позначає показники соціальних функцій, які ґрунтуються на здатності до відтворення і рольовій взаємодії статей, як продовжувачів роду тощо;

– Гендер – категорія процесу: навчання, «входження» у роль, оволодіння поведінковими діями, які відповідають чи не відповідають певному гендерному статусу. Гендер як структура, особлива структура поведінкових моделей, схем, які чітко окреслюють чоловічий і жіночий досвід;

– Гендер, стать і сексуальність є соціальними конструктами, створеними у соціально-культурному контексті. Сам факт гендерних відмінностей не стільки важливий, як їх соціокультурні інтерпретації, що визначають соціальну взаємодію.

Таким чином, спектр аналізу зміщується на гендерну детермінацію соціального конструювання статі. У даному випадку змінюється предмет дослідження: не стать, а соціум виступає основним об'єктом аналізу у його впливі на формування суб'єктивного досвіду статі, включеної у систему соціальних очікувань і приписів, що і визначає особистість зі сторони її здатності до самоідентифікації та співставлення себе і ідеального носія якостей «справжнього» чоловіка чи жінки. Тому психологів цікавлять питання яким чином відбувається процес засвоєння соціокультурних схем, які визначають конструювання гендерного досвіду особистості.

1.4. Герменевтична парадигма у дослідженні механізмів конструювання гендерного досвіду у персонологічному контексті

Не все, що сприймає людина, автоматично засвоюється, набуваючи статусу особистісного досвіду. Сприймаючи будь-яку ситуацію, особистість ніби «пропускає» її через призму власного досвіду, а точніше через певні схеми, кліше, завдяки яким відбувається розпізнавання, інтерпретація ситуації, і тільки тоді можливе відображення та оцінка її. Світ, який сприймає людина, завжди постає перед нею у її власному переживанні та особистісній інтерпретації. Будь-яка інтерпретація ґрунтується на попередньому досвіді, моделі світу, яка виступає схемою, з якою зіставляються всі наші сприйняття, переживання.

У результаті осмислення та інтерпретації події, ситуації, вони набувають певного значення, яке переводиться людиною

у структурну форму або вміщується у вже наявну структуру і включається в досвід, стає складовою свідомості. Іншими словами, інтерпретація ситуації – це означування її, надання смислу завдяки проникненню у контекст – особистісний, діяльнісний, культурний. Саме контекст визначає ті інтерпретативні межі, які, з одного боку, обмежують інтерпретацію, дозволяють відкинути несуттєві смисли, з іншого – розширюють її, наповнюючи новим розумінням [185]. Як зазначає О. Зарецька, інтерпретацію можна вважати універсальною технологією нарощування смислів, що співставляються суб'єктом інтерпретації, «огортання» об'єкта інтерпретації смислами з залученням тих чи інших зовнішніх відносно цього об'єкта ресурсів [240, с. 36].

Оскільки у нашому дослідженні розглядається конструювання гендерного досвіду на основі інтерпретативних механізмів, тому необхідним є звернення до герменевтичної парадигми, яка дозволяє розглядати психічну реальність людини, її особистий досвід як текст. Такий текст, чи текстова структура є фреймом, який організовує та упорядковує особистий досвід. Спираючись на сучасні постструктуралістські ідеї про те, що не тільки свідомість особистості, але й дії людини, її події життя уподібнюються сумі текстів, які підлягають розумінню та інтерпретації. П. Рікер пояснює таке бачення тим, що дія може бути прочитаною, оскільки вона формується із знаків, правил, норм, значень. Дії, так як і знаки, можуть мати різний зміст, кожен раз набуваючи нового значення, розуміння якого вимагає спеціальної роботи [249].

Ідеї постмодернізму дозволяють розглядати життя, всю реальність як текст, сконструйований на основі культурних взірців і породжений суб'єктом за допомогою мови. Іншими словами, будь-яка людська культурно зумовлена реальність має текстуальний характер. Постмодерністи фіксують увагу на тому, що наша мова конститує наш світ та наші переконання. Саме у мові спільноти конструюється власне бачення світу, і кожний раз, коли ми говоримо, ми створюємо реальність [324].

Грунтуючись на соціально-конструктивістській парадигмі, ми беремо за основу ідею, що людина досягає реальність через

досвід, а досвід перебуває під впливом мови. Мовні категорії мають соціальну природу, оскільки формуються у процесі соціальної взаємодії представниками культури у конкретному соціокультурному просторі [324]. Дослідження Е. Сепіра, Б. Уорфа, Г. Хойджера довели, що світ специфічно категоризується у різних мовах, культурах. Тому мову ми розглядаємо як засіб конструювання реальності, зокрема гендерного досвіду. Згідно гіпотези Е. Сепіра та Б. Уорфа, людина бачить світ у відповідності до свого мовного членування, розрізняє те, що їй дозволяє побачити її мовне членування світу. Отже, у мовленні, діях, вчинках людини відбивається її досвід, сконструйований із смислів, а процес інтерпретації можна розглядати як метод дослідження його.

Якщо дослідження конструювання особистісного компоненту гендерного досвіду здійснюється у контексті психологічної герменевтики, то об'єктом інтерпретації виступає особистий досвід чоловіка чи жінки, репрезентований всією гамою поведінки, висловлювань та самоподач. Процес інтерпретації передбачає семіотизацію (спосіб означування певної знакової форми). «Процес семіотичного моделювання складає основу формування суб'єктивної реальності індивіда» [131, с. 100]. Саме механізм семіотизації є основним в інтерпретації, на яку ми спираємося при вивченні досвіду [340].

Герменевтична процедура діє чи здійснюється у семіотичній ситуації, оперує об'єктами семіотичної природи і сам її перебіг є по суті семіотичним процесом. З семіотичного погляду процес інтерпретації є послідовною трансформацією сукупності смислів, які утворилися у реципієнта на початкових стадіях розуміння тексту, і аж до того моменту, коли у нього з тих чи інших причин припиняється ця діяльність [340, с. 31].

Семіотичний підхід зумовлює такий спосіб аналізу об'єкта дослідження, який визначається не природою об'єкта, а своєрідним «семіотизуючим» поглядом на світ, що висвітлює та досліджує в ньому семіотичні структури [183, с. 6]. Семіотичний погляд на світ вбачає у всьому знак, що кодує дещо, що стоїть «за ним», символізує дещо, що приховане за ним або сигналізує про це «дещо». Семіотичний погляд на світ куль-

турно зумовлений і створений у межах певного ментального простору (картини світу певної спільноти, культури), гендерно означеного. Звідси випливає, що існують моделі світу, які мають різну конфігурацію у чоловіків та жінок із різних культур, субкультур, спільнот.

Ментальний простір трактується як система уявлень і ці системи мають різне відношення до дійсності: одні ґрунтуються на основі житейських і наукових фактів та коректуються по мірі надходження нових знань про світ, інші, наприклад, художні твори, міфи тощо, наділені достатньо великими ступенями свободи у конструюванні дійсності, зберігаючи при цьому її окремі риси і закономірності [225]. Важливо зазначити, що ментальний простір як система уявлень про чоловіче, жіноче є витвором деякого суб'єкта чи групи суб'єктів як колективного творця. Тому значення тексту розкривається тільки у контексті певного ментального простору, в рамках категоризації, при-таманної суб'єкту, соціальної спільноти чи людству. Модель світу, яка, на нашу думку, є гендерно означеною, імпліцитно присутня при інтерпретації знаку і визначає цю інтерпретацію.

Цілий ряд дослідників (Л. Виготський, В. Гумбольдт, Е. Гуссерль, Дж. Келлі, Д. Леонтьєв, О. Леонтьєв, Ю. Лотман, Ч. Осгуд, В. Петренко, Ф. де Соссюр, Г. Шпет, К. Ясперс та інші) відстоюють думку про своєрідне та неповторне розуміння людиною кожної події, явища, інших людей, про унікальне смислонаповнення свідомості. Іншими словами, у кожній людині існує своя своєрідна інтерпретація кожного значення, вираженого у поняттях, конструктах, концептах, смислах. Хоча незважаючи на індивідуальний характер значень, вони є контекстуальними, у них відбиваються актуальні смисли, які циркулюють у ментальному просторі особистості.

З одного боку, прийнято розрізняти «значення» і «смысл», і це розрізнення пов'язане як з розведенням соціально-історичного досвіду і «індивідуально-специфічного заломлення цього досвіду в індивідуальній життєдіяльності [172, с. 370], так і з протиставленням «значення» як відображення об'єктивних властивостей і зв'язків об'єктів та «особистісного смислу» як ставлення суб'єкта до цих об'єктів, явищ. З іншого боку, «зна-

чення» і «смысл» не протиставляються одні одним, не розділені і навіть не фіксовані жорстко у своїх межах. При розгляді через процес екстеріоризації значення виявляється частковим видом смислу (Д. О. Леонтьєв, 1999). Значення визначається як «системна якість, набута смислом, причому визначити межі значення можна тільки у конкретній ситуації спілкування і розуміння, яка і конститує значення як психологічну реальність [172, с. 69]. Іншими словами, значення розглядається як утворююче свідомості, як «досягнення моєї свідомості (у більшій чи меншій повноті та багатогранності) узагальнене відображення дійсності, нароблене людством і зафіксоване у формі понять», конструктів, концептів, смислів тощо.

Як зазначає В. Ф. Петренко, значення – це узагальнена ідеальна модель об'єкта у свідомості суб'єкта, в якій зафіксовані суттєві властивості об'єкту, виділені у сукупній суспільній діяльності. Кодування, категоризація вихідного змісту у знаковій, символічній формі призводить до збагачення його сукупним соціальним досвідом, до упорядкування вихідного змісту, його організації у формах, вироблених суспільною практикою [226]. Суб'єкт сприймає не значення, а означений образ. При цьому структури значення, які опосередковують сприймання, безпосередньо вплетені у тканину образу; суб'єкт бачить не схему образу, сприймає не значення, а означений образ. Але свідомість не просто дублює за допомогою знакових засобів відображувальну дійсність, а виділяє значущі для суб'єкта ознаки, властивості, конструє їх в ідеальні узагальнені моделі дійсності. Дрібнішими одиницями значення є семантичні компоненти лексики, які утворюють його структуру, є носіями цих еталонів, і відповідність їм (повна чи неповна) ознак відображуваного фрагменту дійсності дозволяє його виразити у слові [226]. Тому і дослідження системи індивідуальних значень стає можливим на основі виявлення семантичних одиниць тексту.

У кожної особистості існує своя, індивідуальна система значень, в якій відбиваються загальнолюдські, культурно-історичні та соціально орієнтовані системи значень. Такі системи, переплітаючись, утворюють індивідуально-смыслову систему,

яка є основою особистісного досвіду людини, відображає її модель світу. Первинна розробка психологічного поняття моделі (образу) світу як амодальної структури у контексті діяльнісної парадигми належить О. М. Леонтьєву. Образ світу у розумінні О. М. Леонтьєва є амодальним тому, що в ньому актуальні не тільки ті властивості об'єктів, що виявляються індивідом у процесі його діяльності, але і ті, які безпосередньо не взаємодіють з індивідом. У результаті цього образ світу стає універсальною формою організації знань, що визначає можливі пізнання, способи конструювання досвіду й керування самовиявленням.

Модель світу є тим постійним і ніколи не зникаючим тлом, що випереджає будь-яке чуттєве враження й на основі якого останнє тільки й може набути статусу складової чуттєвого образу зовнішнього об'єкта [271, с. 61].

У моделі світу розмежовуються ядерні (уявлення світу) і поверхневі (уявлення про нього) структури. «Ядерні» структури можна визначити (за їх функцією) як фундаментальні опори існування людини як свідомої істоти, що відбивають її дійсні зв'язки зі світом і не залежать від рефлексії з їхнього приводу [228]. Вони представляють собою рівень категоріальних форм, які є загальнолюдським буттєвим базисом, сіткою понятя спільнокультурної природи, що забезпечують міжкультурну комунікацію.

Структури ж поверхневі пов'язані з пізнанням світу як спеціальною метою, з побудовою того чи іншого уявлення про нього (менш чи більш глибокого) [228, с. 15]. Вони являють собою культурно-специфічні системи значень, які мають два підрівні – національно-специфічні системи значень, що у перетвореній формі відбивають специфіку свідомості певної культурної спільноти, групи; культурно-спеціальні системи значень, які відображають специфіку свідомості професійної, вікової, соціальної зокрема, гендерної та індивідуально-особистісна система значень, що відображає притаманні для особистості способи категоризації дійсності.

Саме остання система значень визначає досвід і на її культурно-специфічному рівні, і на рівні загальнолюдського базису. Навіть будучи ілюзорною, індивідуально-особистісна система

значень опосередковує сприймання й усвідомлення суб'єктом світу, визначає життєвий вибір, вчинки, стиль життя. Системи двох перших рівнів лише тоді стають надбанням людини, коли заломлюються крізь її світогляд і набувають певного особистісного смислу [226]. Іншими словами, соціокультурні та культурно-спеціальні схеми, до яких відносяться і гендерні, можуть трансформуватися у структури досвіду у результаті інтерпретації.

О. Ю. Артемьева, Ю. К. Стрелков, В. П. Серкін пропонують схему розведення трьох рівнів смислового досвіду суб'єктивної реальності свідомості:

1) перцептивний шар – поверхневий шар, який утворений системою модальних образів, упорядкованих один з одним;

2) семантичний шар (картина світу) – структурована сукупність ставлень до актуально сприймаючих об'єктів; сукупність часткових полімодальних семантик; містить у собі сліди досвіду, які зафіксовані у вигляді схем добрий-поганий, активний-пасивний, веселий-сумний тощо. Будучи перехідним між поверхневими та ядерними структурами образу світу, цей шар також насичений значеннями і смислами, ще не позбавлений своєї модальності;

3) образ світу – найбільш глибинний шар аномодальних структур, які утворюються при «обробці» семантичного шару. Цілісна глобальна система очікувань впливу світу [14].

Оскільки смисловий досвід формує й зберігає гендерно означену модель світу, наведена модель набуває релевантності і для нашого дослідження. Модель світу людини є не чим іншим як відбитком, структурою домінуючих текстів культури, структурою картини світу, цілісним глобальним образом світу, що є результатом всієї сукупності діяльності людини, контактів її зі світом. Модель світу – це психічний гештальт світу, який містить опис його [276, с. 2]. Як зазначає Ж. П. Соколовська, така модель передбачає часткові моделі, які містять в собі відносно специфічне бачення основних системних характеристик дійсності. У системі таких окремих уявлень конкретизуються й реалізуються певні категоріальні структури, в яких свідомість осягає світ. Мережі категорій, основними «вузлами» яких є ка-

тегорії матерії, руху, простору, часу, причини, закономірності, виступають у якості своєрідної канви, відповідно до якої створюються специфічні картини світу, і яка цілеспрямовує їхній синтез [276, с. 6-7].

Таке розуміння моделі світу дозволяє нам робити припущення про існування гендерної моделі світу, індивідуальної системи значень, притаманної чоловікам і жінкам, що відображає колективну форму світу, конкретних знань і закріплена у знаковій системі мови. Іншими словами, гендерна модель світу – це система індивідуальних значень, схем інтерпретації, концептів чоловіків та жінок, створених у певному контексті. Вона репрезентує дійсність у тому вигляді, в якому осмислюється, інтерпретується чоловіками та жінками. У процесі інтерпретації відбувається означування події, надання їй певного смислу, концептуалізація. Іншими словами, гендерна модель світу відбиває специфіку ставлення чоловіка чи жінки до реальності. Як зазначає Б. О. Серебренников, вона є зв'язуючою ланкою між свідомістю і життєдіяльністю, виступає «смісловим двійником світу», має безумовну достовірність для її носія, відображає єдність інваріантного і варіативного, процесу й результату усвідомлення. [265, с. 46].

Модель світу у теорії Дж. Келлі розглядається як система конструктів, які взаємодіють між собою та взаємовизначають одні одних. Причому характер цієї взаємодії не випадковий, а носить цілісний, системний характер. Конструкти в силу цього набувають системних властивостей, яких не було б у них, коли б вони існували як ізольовані утворення [136]. Конструкт – це особливий суб'єктивний засіб, створений (*сконструйований*) самою людиною, перевірений (*валідизований*) нею на практиці, який допомагає їй сприймати і розуміти (*конструювати*) оточуючу дійсність, прогнозувати і оцінювати події [136]. Конструкт – це суттєва ознака, а не вербальний ярлик. Ми повинні постійно пам'ятати, що, вказуючи на індивідуальну систему конструктів, ми маємо на увазі ставлення і установки людини до світу, її позицію у світі [318]. Описуючи поняття конструкту, Дж. Келлі зазначає, що «конструкт можна уявити собі як референтну вісь, основний параметр оцінки, часто

невербалізований і не знайшовший відображення у символі, інколи зовсім нічим не означений, окрім як стихійними процесами, які ним керовані. На поведінковому рівні його можна розглядати як відкритий людиною спосіб поведінки; система же конструктів забезпечує кожну людину її власною сіткою поведінкових стежинок, не тільки обмежуючих її дії, але і відкриваючих перед нею свободу, яка в протилежному випадку виявилася б для неї психологічно неіснуючою» [318, с. 31].

Дж. Келлі слушно зауважує, що ми намагаємося знайти смисл у Всесвіті, в самих собі і тих ситуаціях, в які ми потрапляємо. Для цього кожен із нас знову і знову створює і переструктурує різні імпліцитні теорії, досконалі чи не зовсім, і складає нашу систему особистісних конструктів. Відповідно до цієї системи, ми живемо, передбачаємо події, плануємо свою поведінку, задаємо собі та іншим різні запитання. Грунтуючись на цій же системі, оцінюємо результати наших дій і коригуємо наші способи інтерпретації [318].

Використовуючи метафору «теорія», Дж. Келлі не стверджує, що вони є чітко сформованими і структурованими: вони можуть бути вербалізованими, невербальними чи превербальними, з чіткою і гнучкою структурою, без труднощів чи з ускладненнями підлягати перевірці, і, насамкінець, вони можуть бути ідіосинкретичними чи загальноприйнятими. Однак, це теорії в тому сенсі, що вони представляють собою мережу значень, через яку людина сприймає дійсність, намагається керувати подіями і діяти згідно ситуації. У такому сенсі особисті теорії людини, тобто її система особистісних конструктів, можуть співвідноситись з тими, що у межах інших психологічних підходів називається «установками», «звичками», «системою підкріплення», «системою кодування інформації», «концептами», «філософією життя».

Як зазначає К. Двек, індивідуальні моделі чи імпліцитні теорії (термін Дж. Брунера, Р. Тагіурі) сприяють розвитку унікальної для кожної людини системи значень. Вона доводить, що саме значеннева система визначає унікальність і специфічність цілепокладальних, перцептивних і поведінкових стратегій кожної людини, лежить в основі складної системи

саморегуляції, визначає успіхи і невдачі людини, її самооцінку та оцінку інших людей. Авторка виділяє дві групи людей – з негнучкою атрибутивною інтерпретацією подій та контекстуальною (гнучкою) інтерпретацією подій. Неваріабельна схема інтерпретації подій трактує події досить жорстко, через однозначні каузальні зв'язки. Контекстуальна схема інтерпретації передбачає широкий репертуар трактувань із врахуванням різних контекстів [380]. Отже, імпліцитні теорії у нашому тлумаченні моделі світу особистості, передбачають значеннєву систему, яка включає інтепретативні схеми, концепти моделі світу групи, субкультури та смислову, яка є результатом інтерпретації особистістю тих значень.

Як зазначає Р. Й. Павільоніс, модель світу – це безупинно конструйовувана концептуальна система, якою наділена особистість про дійсний або можливий світ, що конструюється в процесі міжособистісної взаємодії, діяльності людини, і відображає її способи й механізми інтерпретації нових знань [221, с. 280]. Звідси випливає, що модель світу відображає сукупність знань і механізми їхнього здобування та інтеріоризації. Одиницями концептуальної системи є концепти-смисли – це усе, що знає особистість, думає, припускає щодо тієї чи іншої ситуації. Концептуальна система утворюється не тільки в результаті зовнішніх впливів об'єктивної дійсності на особистість, але й є результатом рефлексії як самостійної роботи мислення над структурами смислу.

Оскільки у нашому дослідженні поняття «концепт» є досить широко вживаним, то необхідним є розкриття його змісту. Поняття «концепт» визначається науковцями як мінімальна одиниця досвіду, яка вербалізується за допомогою слова; як особлива структура репрезентації досвіду у свідомості; як мисленнєве утворення, яке відображає ментальні і психічні ресурси нашої свідомості. Проблеми вивчення концептів присвячені численні праці як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників: Н. Арутюнова, В. фон Гумбольдта, Дж. Лаккофа, А. Леонтьєва, Д. Лихачова, Ю. Степанова, І. Стерніна, Б. Уорфа та ін. У когнітології концепт відіграє роль посередника між словом та реальністю, а тому концепт – це весь потенціал значення сло-

ва, який включає в себе крім основного змісту суб'єктивний, який створений індивідом і перевірений ним на практиці. Цим концепт і відрізняється від конструкту. Конструкт — це не обов'язково дискретна опозиція. Як правило, це більше чи менше подрібнена шкала. Концепт задає номінальну шкалу (клас, поняття), конструкт як мінімум шкалу порядку, а фактично і шкали більш високих рівнів.

Формування системи концептів людини визначається національно-культурними, соціальними, груповими, гендерними настановами, індивідуально-особистісними особливостями. У свідомості людини концепти утворюють певну структуровану систему, яка відображає його модель світу. У кожній культурі модель світу складається із цілого ряду універсальних концептів і констант культури, але у кожного народу між цими концептами існують свої, особливі співвідношення, які створюють основу національного світогляду, зокрема того, що визначає гендерну поляризацію. Завдяки системі концептів відбувається, як зазначає М. Епштейн, «пакування» досвіду. Тому для нас виявляється важливим з'ясувати, яким чином відбувається конструювання гендерного досвіду у різних субкультурах, зокрема, молодіжних, підлітково-юнацьких спільнотах.

Таким чином, екстраполяція цих уявлень у сферу гендерної моделі світу дозволяє уточнити функціональність останньої: гендерна модель (образ) світу слугує індивідуалізованою основою сприйняття, розуміння та інтерпретації дійсності. Будучи не завжди усвідомленою, вона визначає спосіб, який лежить в основі розуміння та інтерпретації дійсності чоловіком чи жінкою і задає своєрідний характер їхніх самовиявів, дій.

Як зазначає О. Лактіонов, необхідною умовою функціонування таких моделей є здатність індивіда до інтерпретації подій життя, самих себе як суб'єкта цих подій. Поступово набутий досвід інтерпретацій дозволяє вибудовувати певну структуру, яка відображає систему ставлень особистості до себе, до інших та до світу в цілому [166]. Таким чином, в особистості закріплюються певні структури досвіду, що регулюють самоставлення та самосприйняття, міжособистісний аспект життєді-

яльності, життєопис, які сама вона не завжди усвідомлює, але вони проявляються у повсякденному житті.

Індивідуальні моделі (концепції) як когнітивні та емоційні структури, задають особистості схему інтерпретації її ставлення до себе (Я-концепція), інших (концепція іншого) та навколишнього. Концепції включають мотиви, які спонукають нас до дії, норми та звички, на які ми орієнтуємося. Н. Пезешкіан веде мову про базові концепції, які є найбільш сталими утвореннями, що виконують так звані «штурманські функції»: повідомляють людині, де її чекають труднощі, що добре, а що погано, які варіанти є в її розпорядженні [223].

Отже, розглянуті різні теоретичні позиції дозволяють визначити гендерну модель світу у нашому дослідженні як континуальну систему концептів, смислів, які конструюються у процесі міжособистісної взаємодії в певному контексті в результаті інтерпретації. Такі моделі мають суб'єктивний характер, наділені властивостями цінності. Вони бувають досить стереотипними, конформістськими за своїм соціальним походженням, або оригінальними і такими, що не відповідають загальноприйнятим уявленням. Незважаючи на неповторність кожної такої «моделі», умовно їх можна поділити на «чоловічі» та «жіночі». Важливим питанням є розкриття механізмів конструювання таких моделей.

Основними механізмами інтерпретації є семіотизація та наративізація. У процесі семіотизації відбувається означування реальності шляхом накладання на неї тих чи інших когнітивних структур, структурування та концептуалізація її, заглиблення у свій досвід з притягуванням та підключенням як внутрішніх, обумовлених особистісними можливостями, так і зовнішніх – наприклад, інформаційних джерел. Це робота вже сформованих у попередньому житті семіотичних структур та їх переструктурування у процесі інтерпретації. Як зазначає Н. В. Чепелева, реципієнт може використовувати в якості інтерпретативних схем готові взірці [340]. Такими можуть бути не тільки культурні взірці, які слугують механізмом підключення до культури, але і готові кліше, шаблони, які сформовані у попередньому досвіді і інколи без обдумувань накладаються

на текст, незалежно від його змісту [340]. Отже, семіотизація відбувається на двох рівнях – рівні пасивного відображення реальності шляхом накладання на неї уже відомих когнітивних структур, гендерних уявлень, стереотипів чи конструювання реальності шляхом перетворення, її трансформації.

У результаті семіотизації текстуальної моделі світу створюються нарративні структури, які є зрозумілими для суб'єкта інтерпретації, забезпечують осмислення себе, інших, соціальної реальності загалом, складають смислову основу особистості та її психологічного досвіду.

Наративна структура є досить гнучкою моделлю, яка дозволяє людині осмислювати реальність, пристосовуватися до неї, оскільки вона є сама частиною цієї реальності. Вона діє як відкрита та здатна до змін дослідницька схема, що дозволяє нам наблизитися до меж реальності, що вічно змінюється та вічно відтворюється [40]. Звідси випливає, що важливим індикатором інтерпретативної здатності є ресурси, що залучаються, - їх називають контекстом інтерпретації – вони можуть бути зовнішніми (тексти культури в широкому сенсі, спільноти) та внутрішніми – актуалізація свого смислового багажу, системи інтерпретативних схем, концептів.

У нашому дослідженні такими структурами, які відображають гендерну модель світу особистості є цілі системи інтерпретативних схем, концептів, які зафіксовані у нарративних структурах досвіду, визначають суб'єктивну категоризацію її, відіграють роль так званих «рамки зрозумілості» (термін В. Жорняк) чи «інтерпретаційних схем» (термін Н. Чепелевої), «систем фреймів» (термін І. Гофмана), «когнітивних репрезентацій» (термін Х. Томе, У. Лер), які визначають мотивацію і використовуються нею у повсякденному житті для інтерпретації та розуміння подій, вчинків, діють на рівні установок.

Як зазначає І. Гофман, наше сприйняття визначає первинна система фреймів (схем), яка виявляє дещо осмислене в тих особливостях сцени, які б в іншому випадку не мали б ніякого сенсу. Первинні схеми інтерпретації різняться за рівнем своєї організації. Деякі із них мають добре розроблену систему правил, норм, інші – їх більшість – не мають, на перший по-

гляд, чітко вираженої форми і задають лише найбільш загальне розуміння, певний підхід, перспективу. Однак, незалежно від міри своєї структурованості первинна система інтерпретативних схем дозволяє локалізувати, сприймати, визначати практично незкінченну кількість одиниць подій і присвоювати їм найменування. Вони нерозгорнуті, невідрефлексовані, які відображають синкретичне, цілісне розуміння події завдяки прискореному «навішуванню» на реальність звичних пояснювальних схем. Такі інтерпретації не мають на меті смислового збагачення вчинку чи події. Їхнє завдання складається з відчуття меж, кордонів, інтерпретаційних рамок, що забезпечують втечу від полісемічності будь-якого життєвого епізоду. Іншими словами, завдяки таким схемам відбувається означування, «впізнання» події, життєвого факту, ситуації.

У структурі досвіду людини існує ціла система інтерпретативних схем, які можуть існувати незалежно одна від одної і не зумовлювати одна одну, класифікуватися за різними основами, модальностями, сферами життєвої активності людини. Як зазначає М. Макаров, інтерпретативні схеми дозволяють формувати інтенції і думки, спрямовувати дії людини. Вони спрямовують осмислення ситуації, сприяють виробленню альтернативних способів реалізації дій та задумів [185].

Інтерпретативні схеми можуть бути як стереотипні, створені у культурі і засвоєні без осмислення та рефлексії індивідом, так і продуктивні, сконструйовані ним. Стереотипні, «швидкостиглі» схеми сприймання себе, інших та життя в цілому звужують простір для самоекспериментування, самоконституювання, самовияву, прогнозування майбутнього. Такі схеми є жорсткими, негнучкими і свідчать про наявність у індивіда атрибутивної схеми інтерпретації.

Створення так званих продуктивних інтерпретативних схем (контекстуального (гнучкого) типу атрибутивної інтерпретації) значною мірою визначається рефлексивним потенціалом та інтерпретативною компетентністю людини. Однак якою б не була рефлексивна продуктивність, особистість у звичних повсякденних ситуаціях часто застосовує стереотипні, «напрацьовані», перевірені нею схеми, нерідко повторюючи інтер-

претації сусідів, близьких людей, авторитетів тощо. І. Гофман називає їх первинними інтерпретативними схемами, які за-своюються індивідом у певній соціальній групі, спільноті, які конститууються її культурою [389]. За інтерпретаційні схеми можуть правити навчальні історії, «випадки із життя», колізії з «мільних опер», серіалів тощо. Для буденних інтерпретацій використовується досить «рідке сито» елементарних, морально визначених смислів, зовсім небагатих на нюанси, відтінки [298, с. 175]. Як зазначає І. Гофман, людина не усвідомлює внутрішню структуру інтерпретативних схем і, якщо її спитати, то навряд чи вона зможе описати її без якихось обмежень [389]. Однак, буденні інтерпретації є смисловим життєвим контекстом, який непомітно для себе враховує кожна людина, вибудовуючи відповідно до нього критерії оцінювання себе і свого оточення [298, с. 176].

Первинні інтерпретативні схеми є першою сходинкою складних, смислових, базових. Як зазначає Т. М. Титаренко, вони є підґрунтям нової ідентичності, адже в їхній основі – ясні, наочні, несуперечливі образи себе, інших. Вони можуть ставати ресурсними для особистості за умови їхнього повноцінного осмислення та інтерпретування [298, с. 176].

Досить слушною для нашого дослідження є класифікація схем, в якій представлено смислові інтерпретативні схеми, які відбивають особистісні смисли, тобто мотиваційне ставлення до значення, форму включення значення у структуру свідомості особистості, культурні, що відображають культурні взірці та когнітивні, які передбачають концептуальні схеми, знання і уявлення суб'єкта [241, с. 16]. На нашу думку, такі схеми існують неізолювано по рівнях, а переплітаючись утворюють модель (теорію) світу чоловіка чи жінки. Опіраючись на виділену класифікацію, ми виділяємо первинні інтерпретативні схеми, які утворюють складну систему особистісного компоненту гендерного досвіду людини, що визначають сприйняття, оцінку себе, подій, життєвих ситуацій, схему вирішення життєвих ситуацій. Такі схеми, на нашу думку, по-різному конструюються у чоловіків і жінок впродовж їхнього життя, вони є досить мінливими і рухливими, особливо у підлітковому та

юнацькому віці. Так, наприклад, дівчинці-підлітку видається, що вона не дуже приваблива, оскільки не відповідає тим вимогам, які прийняті в її спільноті, найближчому оточенні однолітків. По мірі дорослішання у неї з'являються нові уявлення про привабливість-непривабливість, які можуть сприяти появі нового ставлення до своєї зовнішності. Однак, на нашу думку, сформовані у такий спосіб схеми у підлітковому віці, значною мірою визначають подальше формування психологічної статі та її життєздійснення.

Наявність у суб'єктивному досвіді чоловіка чи жінки необхідного комплексу інтерпретативних схем дозволяє їм оцінювати життєві ситуації, події, мати свою точку зору, і в кінцевому результаті, приймати рішення, обирати способи вирішення життєвих проблем. На нашу думку, різна конфігурація таких схем у чоловіків та жінок і зумовлюють ті відмінності у самовиявленнях, на які вказують численні гендерні дослідження. Відмінність інтерпретативних схем у чоловіків та жінок ми пояснюємо різним способом їх конструювання у культурі, яка є гендерно означеною.

Основними індикаторами наявності у структурах особистісного досвіду первинних інтерпретативних схем розуміння певної частини реальності є рівень розуміння поняття, асиметрія розуміння (позитивна асиметрія – коли рівень розуміння позитивного полюсу перевищує рівень розуміння негативного), негативна асиметрія – навпаки; здатність до перенесення (визначається на основі «зклеювання» шкал, тобто коли інтерпретація понять здійснюється на основі понять даної шкали); наявність тезаурусів [166].

У випадку конструювання гендерного досвіду людини на дію семіотичного механізму великий вплив здійснюють гендерні стереотипи, схеми, моделі, які закодовані у текстах тієї культури, до якої вона належить, і в межах якої відбувається її взаємодія з іншими членами. Підліток, наприклад, який ідентифікує себе з певною субкультурою, засвоює готові схеми, які демонструють, яким повинен бути хлопець, дівчина, який мати зовнішній вигляд, як поводитися, спілкуватися з іншими тощо. Наприклад, образ дівчини, що відносить себе до субкультури

готів – це перш за все чорне волосся, фарбовані чорним нігті, довге чорне вбрання, пірсинг, відповідний макіяж та стиль поведінки, стиль взаємодії з іншими. Підліток намагається наслідувати своїх «кумирів» у стилі одягу, аксесуарів, поведінці. Дівчину-гота легко відрізнити від дівчини-емо, репера від рокера. У процесі взаємодії, спілкування відбувається семіотизація готових схем, в результаті якої конструюються власні схеми, що визначають сприйняття себе (гарний-негарний, модний-немодний тощо), уявлення про себе як хлопця чи дівчину, формування гендерної ідентичності.

Отже, у підлітковому віці конструюються первинні інтерпретативні схеми зовнішності, захоплень, інтересів та стосунків з іншими, які відповідають вимогам спільноти чи того референтного оточення, з яким підліток спілкується. Підліток може конструювати такі схеми і у межах умовної спільноти. Наприклад, хлопець-підліток захоплюється героєм Едварда Каллена за романом Стефані Майер «Сутінки». Він акцентує увагу на зачісці героя, одязі, взутті, захопленнях та взаєминах з іншими, передусім з дівчатами. Пізніше він звертає увагу на іншого героя, наприклад, відомого співака чи танцівника, якого також «досліджує», намагаючись щось перейняти із його зовнішності, інтересів, захоплень, манер поведінки. У підлітковому віці процес конструювання таких схем не завершується, він триває протягом життя. Одні схеми наповнюються новим змістом, який спростовується, чи навпаки ускладнюється, інші можуть взагалі руйнуватися, і створюватися абсолютно нові.

Первинні інтерпретативні схеми за своєю будовою, функціями відрізняються від стереотипів-концептів, які ґрунтуються на культурних взірцях, створені індивідом та перевірені на практиці, виконують роль інтеграції і стабілізації суб'єктивного досвіду людини. Такі утворення досвіду є, як правило репродуктивними, створеними на основі уже відомих когнітивних структур (гендерних стереотипів, які характерні для певної культури, спільноти, оточення особистості). Вони є досить стабільними утвореннями суб'єктивного досвіду чоловіка чи жінки, відображають як усвідомлений, так і неусвідомлений рівень психічної активності, і можуть функціонувати на рівні

гендерної настанови. У своїй основі такі утворення містять ціннісні орієнтації суб'єкта, його мотивацію, смислові структури, які визначають певною мірою в залежності від його статі світосприйняття та життєздійснення. Існують стереотипи-концепти, у вигляді думок, суджень, відображають узагальнені, інтеріоризовані знання про специфіку гендерної ролі та ставлення (прийняття чи не прийняття) до моделей і схем поведінки в межах цієї ролі.

На відміну від первинних інтерпретативних схем стереотип-концепт має більш стійку структуру, зафіксовану у минулому досвіді і досить інваріантну відносно різних життєвих ситуацій. Первинні інтерпретативні схеми щодо стереотипів є так званими «сирими даними» і виступають первинною феноменальною базою для їх подальшої організації. При формуванні нового досвіду стереотипи-концепти, які є структурами свідомості, приймають або відкидають нову інформацію в залежності від міри її відповідності до схеми. Завдяки механізмам репродуктивної семіотизації, яка передбачає накладання готових гендерних схем, стереотипів, що існують у культурі, на життєві ситуації відбувається концептуалізація реальності (накладання готових нарративних структур), в результаті чого створюються індивідуальні наративи, які містять стереотипи-концепти, що можуть стосуватися різних сфер життя людини, визначати оцінку та ставлення до різних сторін життя. Виявляти систему стереотипів-концептів індивідуальної свідомості можна на основі інтерпретативних технік, які дозволяють розкрити її зміст та структуру.

Виділяють базову, смислову систему інтерпретативних схем, яка використовується індивідом для сприйняття широкого кола життєвих ситуацій. У будь-який момент своєї діяльності людина застосовує відразу декілька систем інтерпретативних схем. У якійсь конкретній ситуації певна система інтерпретативних схем виявляється найбільш релевантною для інтерпретації ситуації і забезпечує попередньо відповідь на питання, що тут відбувається. У процесі семіотизації та нарративізації відбувається конструювання базових (ядерних), смислових інтерпретативних схем, які ми називаємо концептами-смыслами, що не

підлягають верифікації, носять особистісний характер, наділені властивостями суверенності. Вони можуть запозичуватися із соціуму у вигляді тих чи інших культурних взірців, а можуть конструюватися самою особистістю.

Отже, конструювання суб'єктивного досвіду – це складний процес семіотизації та наративізації. За здатністю до наративізації можна судити про ефективність та рівень семіотизації. Наративізація передбачає конструювання реальності в оповідальній формі, спрямованій на Іншого, в тому числі і на внутрішнього Іншого. При цьому будується наративний текст інтерпретації, який може діяти як на продуктивному, так і репродуктивному рівні семіотизації. При продуктивному рівні інтерпретації будується авторський наратив, у випадку ж репродуктивної інтерпретації реальність конструюється із вже відомих особистості наративів [340].

Як зазначає американський філолог, філософ, культуролог М. Епштейн, досвід може конструюватися наративно, у вигляді ланцюга подій, або тезаурусно, оскільки свідомість не зводиться тільки до відтворення подій, вона ще й надає значення цим подіям. Свідомість – це більш чи менш зв'язана система знань і уявлень про себе, про світ, про те, чим було і є життя. Свідомість має свій словник, свій тезаурус, який охоплює весь зміст життя не у часовій послідовності, а як ситуацію тут і тепер [361]. Іншими словами, є інтерпретації більш дієві, подієві, сповнені пригод, динамічно розгорнуті у часі, а є більш споглядальні, які охоплюють різні сторони життя не стільки у послідовності подій, скільки у сукупності переживань, розмірковувань. Як пише далі М. Епштейн, є життя-романи і життя-панорами, а тому є і особистості наративного і тезаурусного складу. Наративні особистості легше привертають до себе увагу, стають улюбленцями товариства; тезаурусна особистість вдається скоріше до персональної чи професійної розмови, предметом якої є не конкретні випадки, а картина світу [361]. Отже, важливим критерієм оцінки інтерпретації є спосіб конструювання інтерпретативної схеми, концепту, який може бути тезаурусним чи наративним.

Таким чином, сприйняття людиною світу відбувається через призму власного досвіду, індивідуальної системи значень, системи інтерпретативних схем, концептів. Основним механізмом розуміння реальності в межах герменевтичної парадигми є інтерпретація, яка передбачає семіотизацію та наративізацію. У процесі семіотизації відбувається концептуалізація реальності, яка може здійснюватися на рівні пасивного відображення, шляхом застосування готових інтерпретативних схем, які існують у культурі, спільноті (гендерних стереотипів) чи продуктивного, яке передбачає конструювання, створення нових. Результатом семіотичних процедур є створення текстуальної моделі світу, яка є смисловою основою особистості і визначає її досвід. Текстуальна модель світу має наративну форму, яка включає цілу систему інтерпретативних схем, концептів.

Формування суб'єктивного досвіду особистості, зокрема у чоловіків і жінок, юнаків та дівчат, можна досліджувати на основі інтерпретацій себе, інших, різних життєвих ситуацій, подій, які репрезентує досліджуваний за такими критеріями: типом інтерпретації (типом інтерпретативних схем), засобами створення (продуктивні-репродуктивні), за способом конструювання, оформлення інтерпретації (нاراتивний-тезаурусний).

РОЗДІЛ 2

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ КОНСТРУЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Конструювання гендерних схем у культурних текстах

Грунтуючись на соціально-конструктивістській парадигмі, ми розглядаємо гендер як соціальну конструкцію, яка, з одного боку, утворюється завдяки соціокультурному досвіду, суспільному поділу праці, інституціям соціалізації, а з другого боку є результатом рефлексії, інтерпретації, інтерналізації, інтеріоризації, які забезпечують процес перетворення зовнішнього у внутрішнє; проявляється у міжособистісній взаємодії, через яку створюються, підтверджуються і відтворюються уявлення про чоловіче та жіноче у даній культурі. Такий підхід у розумінні гендеру дозволяє зрозуміти його соціально-культурну природу і створює можливості для введення у науковий аналіз поняття «гендерного досвіду».

З точки зору соціального конструктивізму, для того, щоб досліджувати будь-яку реальність, потрібно з'ясувати способи її конструювання у певній культурі, суспільстві, спільноті. Як зазначає А. Шюц, реальність – це структурований світ інтерсуб'єктивних значень, які виступають у формі типізованих уявлень про об'єкти та події цього світу. Такі типізації утворюють схеми для розуміння реальності [352]. Іншими словами, соціальна реальність є реальністю значень, які транслюються культурою та інтерпретуються людьми у повсякденному житті. Лиш незначна частина наших уявлень про світ є результатом власного досвіду людини. Практично все, що ми вважаємо своїм є результатом інтерпретації досвідів інших людей, які передаються безпосередньо або через тексти культури. Інтер-

претація текстів може бути репродуктивною чи продуктивною. При репродуктивній інтерпретації засвоєння досвіду інших людей, відбувається автоматично без осмислення, рефлексії. Людина, особливо у дитячому віці, не критично засвоює досвід переданий батьками, вчителями, близькими тощо. Продуктивна інтерпретація передбачає переосмислення досвіду інших, надання нового смислу і «пакування» його у латентні структури. Створений таким чином новий досвід, є схемою за якою особистість сприймає, оцінює, інтерпретує світ та впливає на формування досвіду інших людей.

Таким чином, від людини до людини, від покоління до покоління, відбувається процес передачі та створення досвіду, який акумулюється, фіксується у текстах культури і набуває статусу соціокультурного. Особистий досвід людини це не просто приватний досвід, він є інтерсуб'єктивним світом культури.

Культура відіграє провідну роль в освоєнні та створенні особистого досвіду, виступаючи як концентрований, організований досвід людства, основа розуміння, осмислення навколишнього. Акумуляція, організація та упорядкування смислів, що здійснюється культурою, є важливою умовою розвитку як особистості, так і культури [280, с. 51]. Соціокультурні тексти, які містять основні смисли, зразки, моделі, задають особистості ті інтерпретативні схеми, на основі яких здійснюється упорядкування, організація її суб'єктивного досвіду. Іншими словами, соціокультурні чинники задають людині шляхи розуміння себе, оточуючих та реальності в цілому.

Культура визначається як притаманний будь-якому сталому співтовариству комплекс специфічних і більш-менш нормованих способів і форм соціальної інтеграції, регуляції поведінки, пізнання, комунікації, оцінки та символічного позначення оточуючого, що є підставою для самоідентифікації суспільства і особистості [280, с. 51]. Людина приймає вже готову стандартизовану схему культурного зразка, котру їй надали вчителі, авторитетні люди, як безсумнівні правила дії у будь-яких ситуаціях, які виникають у соціальному світі. Завдяки таким культурним схемам, людина включається у соціальну реальність, адаптовується до неї [352].

У нашому дослідженні, ґрунтуючись на ідеях постструктуралізму, постмодернізму ми розглядаємо культуру як текст, який створюється людьми протягом певного періоду у певному контексті, наповнений смислами, концептами, які відіграють роль схеми сприйняття та розуміння реальності.

Культура відповідно є текстовим простором, в якому безперечно циркулюють та створюються смисли, концепти, базові наративи на основі інших текстів, можливо навіть інших культур, субкультур, що забезпечує їй розвиток.

Будь-який текст сплетений із великої кількості культурних кодів, які втілюються автором незавжди свідомо. Культурний код – це код людських знань, суспільних уявлень, думок тощо. Зітканий із множини рівноправних кодів, текст, в свою чергу, сам влітається у нескінченну тканину культури; він є пам'яттю, причому «пам'ятає» не тільки минуле й теперішнє, а й культуру майбутнього. Пізнаючи тексти культури, особистість розвивається як дискурсивний суб'єкт, що і є основою для засвоєння соціокультурного досвіду через розуміння, інтерпретацію та інтерналізацію основних текстів культури [20]. Людина інтерпретує тексти культури, в яких закладені основні культурні смисли, норми, цінності, проживає себе у формі твору культури, через який вибудовується як особливий твір новий образ культури [252]. Інтерпретуючи текст культури, людина означає його, надаючи йому нового значення, що сприяє створенню нових смислів. Таким чином, вона не тільки засвоює соціокультурний досвід, але й конструює його, наповнює новими смислами. Тому здійснивши аналіз текстів культури, можна відстежити шляхи творення смислів у них. Іншими словами, визначивши культурні коди, можна зрозуміти шляхи конструювання реальності.

У кожній культурі є базові наративи, які відбивають модель її світу, і виконують роль культурних програм, матриць, інтерпретативних рамок, схем. Вони створювалися у давньому світі у вигляді міфів, які пізніше реалізовувалися через казки, твори філософії, науки, релігії, мистецтва. Важливе місце у базових наративах культури відводиться питанню гендерної поляризації. Існують спеціальні тексти, в яких створюються

та відтворюються основні смисли гендерної культури. Такі тексти фіксують систему схем, концепцій, моделей і засобів організації діяльності, життя, без яких не існує жодне суспільство. Через певні норми і систему гендерної організації такі тексти спрямовують формування гендерних якостей людини, розкривають в певному напрямку її здібності, спрямовують на виконання тих чи інших видів діяльності. Гендерна культура має різноманітні тексти, в яких зафіксовані норми, моделі, схеми, стереотипи, які визначають конструювання досвіду особистості за маскулінною, фемінінною, андрогінною схемами. Тексти поділяються на символічні, які містять у собі основний символічний зміст гендерної культури (міфи, казки, художня література, музика, твори образотворчого мистецтва), метафоричні, які сприяють створенню нових смислів, теоретичні (концептуальні), які містять основні концепти культури – гендерні норми, вимоги, правила (гендерна ідеологія, різні теорії, які розкривають природу та призначення чоловічого / жіночого тощо).

Основні функції текстів гендерної культури: 1) трансляційна, яка забезпечує передачу культурних цінностей, смислів, норм, інтерпретативних схем, концептів, моделей тощо; 2) регулятивна, за допомогою якої регулюються самовиявлення, діяльність, оцінки, інтерпретації членів культурного співтовариства; 3) когнітивна, завдяки якій люди засвоюють певні знання, традиції, уявлення тощо; 4) афективна, яка забезпечує засвоєння досвіду культури на емоційному рівні завдяки переживанню, що супроводжує процес взаємодії з текстами культури; 5) розвивальна, за допомогою якої відбувається збагачення репертуару дискурсів [280, с. 55]. Зафіксовані у гендерній культурі тексти (символічні, метафоричні та теоретичні) відображають соціокультурний досвід, який творився протягом певного історичного періоду. Тому для того, щоб зрозуміти, як конструювалися гендерні наративи, потрібно звернутися до аналізу основних культурних кодів.

Основою для конструювання культурних текстів були так звані тексти символічні, у яких зафіксовані загальнокультурні смисли, завдяки яким забезпечується цілісність соціальної

та культурної дійсності, що сприяє конструюванню соціокультурної ідентичності особистості. У міфах, казках, ритуальних практиках представлені гендерні ідеологеми, які характерні для певної культури і відображають основний її символічний зміст.

Транскультурне символізування статевих відмінностей у стародавніх міфологіях не тільки класифікує світ, але й додає ціннісний статус об'єкта згідно з його належністю до чоловічої чи жіночої статі, а також створює ієрархії домінації-субординації. Існують міфології у яких Творцем є чоловіча фігура, створюючи передумови для подальшого дуалізму цінностей, де небо реалізується в іпостасі чоловіка, а Земля – в іпостасі жінки. Міфи про походження світу архетипізують гендерні позиції як «від початку дані», фіксуючи «підлеглисть» жінки як її «природне призначення», тоді як вони є соціально обумовленими. Такі міфічні тексти, що лягли в основу ортодоксальних релігій, виконують як трансляційну, так і когнітивну та регулятивну функції.

У язичницькій традиції віри відсутня центральна організація або єдиний лідер. Бог і Богиня (Жрець і Жриця) розглядалися як дві рівнозначні іпостасі однієї і тієї ж божественної якості. Слов'яни поклонялися не тільки богам, але й богиням. Прикладом такого поклоніння є введення у державний пантеон покровительниці родючості Мокоші, поклоніння богині весіль – Ладі та її дочці Лелі, яка була богинею весняного оновлення природи [126].

Язичницькі інтерпретації лягли в основу міфологічних образів північних дів-воячок, валькірій, давньослов'янських дів-богатирок, амазонок Стародавньої Скіфії тощо, які стали героїнями численних скандинавських, російських та українських казок. Героїні казок Марья Морівна, Синеглазка, Цар-дівича – жінки «богатирки». Крім обов'язкової краси вони наділені неабиякою фізичною силою, що в інших казках вважається абсолютно чоловічою атрибутикою. Доросла жінка у цих текстах «поділяє» з чоловіком сферу суспільної діяльності за межами дому. Дії молодій жінки не обмежені сім'єю. Світ у традиційному сенсі стає її домішкою, який вона облаштовує і

яким керує. Якщо у так званих «патріархальних» казках чітко відстежується засудження жіночого домінування, то, навпаки, у казках з багатирками головою сім'ї є позитивна героїня. Отже, ми можемо спостерігати відхилення від патріархальної схеми розподілу ролей у сім'ї: жінка йде на війну, а чоловік залишається охороняти сімейне вогнище. Умовно таку схему можна назвати матріархальною, яка пропонує ідеали жіночої сміливості, незалежності та активну участь у всіх сферах соціального життя.

Безперечно, що такі культурні схеми знайшли свій відбиток у досвіді слов'янських народів, зокрема, українців. Як свідчать останні дослідження істориків, культурні схеми українців закладалися ще до нашої ери, в часи трипільської епохи. Археологічні знахідки тієї доби вказують на особливе значення жіночого у трипільській культурі, про що свідчать знайдені археологами глиняні фігурки жінок, різні за товщиною, іноді з ознаками вагітності і навіть з добре означеною зачіскою (вони характерні і для інших античних культур). Їх розміщували у спеціальних місцях – святих капищах, що дозволяє робити висновок про важливість жіночого начала у трипільській культурі. Трипільці поклонялися природі, землі, яка була для них матір'ю, Берегинею [297].

У часи Київської Русі ставлення до жінки було дещо прогресивнішим, ніж у Європі. Відомі історичні факти про рівень освіченості дочок Ярослава Мудрого та галицьких князів, які дивували своїм розумом, різними талантами. Про правові та моральні норми шлюбування у Київській Русі свідчить «Правда» Ярослава Мудрого. Культурні традиції Київської Русі у ставленні до жінки, розумінні її ролі набули подальшого розвитку у часи козацтва. Так, жінка-українка уже в епоху романтизму поряд із чоловіком була учасницею усіх суспільно-політичних процесів, однак вона була позбавлена можливості скористатися виборчим правом [110]. Хоча вітчизняна історія знає приклади, коли жінки будучи дружинами гетьманів, сотників, полковників ставали найближчими радниками, мали право бути присутніми у розмові чоловіків. Ініціатива жінки не обмежувалася домашнім господарством та народженням і

вихованням дітей, як це було у більшості країн Європи, вона могла займатися купівлею, продажем, брати участь у правових відносинах. Закони тих часів дбали про здоров'я і захист жінок більше, ніж про чоловіків.

Відомо, що гендерні уявлення та пов'язані з ними стереотипи, схеми, регулюються на глибокому ментальному рівні суспільної свідомості. Пояснити особливості гендерної ментальності українців можна на основі текстів культури, які зафіксовані у звичаях, народній пісні, художній літературі, живописі тощо. Як свідчить українська народна творчість, в українців існували демократичні традиції міжстатевих стосунків: «Лихий чоловік», «Лиха жінка», «Чоловік-п'яниця», «Жінка-п'яниця», «нелюбий чоловік», «нелюба дружина». Висвітлювалась драматичність не тільки жінки, але й чоловіка, який змушений терпіти дружину, яка його принижує, ображає. Безперечно, що на їхнє конструювання мали вплив культурні тексти, які створювалися протягом тисячоліть.

Надзвичайно великий вплив на конструювання гендерної культури поряд з іншими міфологіями світу мала класична антична модель, яка значною мірою вплинула на християнську міфологію. У давньогрецькій міфології на зміну матріархальним схемам поступово приходять патріархальні. Домінуючою стала тема героїв (Персей, Геракл, Одісей), які перемагають жіночі образи, що мають хтонічне походження і збереглися з часів жіночого домінування. Створені гендерні схеми в період античності стали ключовими надалі у текстах культури.

Дослідниця античної міфології Мері Делі, аналізуючи символіку жіночих тіл Харибди, Медузи, Сцилли стверджує, що міфологічний жах перед їх архаїчною могутністю, шкодою, яку вони ніби можуть завдати чоловікові, відбиває стародавній страх перед жіночою сексуальністю та необхідністю його приборкати, який вилився пізніше у християнський міф про «нечистоту» жінок, за яку смертельно карали в епоху середньовіччя. Давньогрецькі гендерні сюжети демонструють як античний герой використовує жіноче кохання для ствердження чоловічої переваги (наприклад, у сюжетах про Одісея та Пенелопу, Геракла і його дружину Мегару, Ясона та Медею) [199],

тим самим конструюючи образ сильного, могутнього чоловіка, здатного підкорити собі будь-яку жінку. Такі схеми, лягли в основу наративів багатьох культур, визначаючи формування гендеру у них, гендерного досвіду людини.

Жінки, які не хочуть приймати чоловічу владу, перевтілюються у «вічно незайману» Весту або Афінчу чи Артеміду, зв'язок яких з полюванням, військовою справою містив «згорнуту вказівку» на їх близькість з природними культами. У такий спосіб жіноча незалежність зводилася до ненормальності, їх було виключено із світу створеного за маскулінною схемою. У міфологічному творі «Пір» яскраво проілюстровано глибокий зміст метафізики статі в образі бога Пороса, який є прообразом могутності, багатства, та жебрачки Пенії, яка зваблює бога і символізує собою бідність, втрату [357]. Отже, у давніх міфах зафіксовані гендерні схеми, які поступово із матриархальних реконструюються у патріархальні, створюючи основу для базових наративів гендерної культури, які певною мірою впливають на формування соціокультурного досвіду.

Відстежуючи зміст численних епохальних текстів античності, які ми класифікуємо як теоретичні тексти культури, можна помітити актуальність питання створення гендерних схем, моделей, які зафіксувалися у базових наративах і по сьогоднішній день існують у гендерних культурах різних країн, визначаючи їхні гендерні ідеології. Першим мислителем, який актуалізував на теоретичному рівні питання статі, був Платон. Його погляди, висвітлені у працях «Закони», «Держава», «Тімей», мають досить суперечливий характер, їх називають егалітарними. З одного боку, жінки й чоловіки створені подібними і мають однакову сутнісну природу, статеві відмінності не мають великого соціального значення. З іншого боку, чоловіки духовніші від народження, оскільки статеві відмінності є результатом вищої або нижчої природи, що й визначає відмінності у соціальних ролях [232].

Наративи грецьких філософів створювалися на основі поларних концептів – розумного, чистого, могутнього – чоловічого та нерозумного, недосконалого, безпомічного – жіночого. Такі ідеологеми нерідко і по сьогоднішній день фіксуються у

сучасних текстах культури. Аристотель Стагирит на відміну від Платона був більш категоричним стосовно ролі жінки, яку він вважав вторинною істотою. Взаємостосунки між чоловіком і дружиною, на думку Аристотеля, повинні бути стосунками рабині та господаря. Визначалися різні норми для чоловіків та жінок: те, що для жінки є пристойним (наприклад, мовчання), для чоловіка – ні. Жінка дає дитині тіло, чоловік – душу. Чоловік – норма, жінка – відхилення від неї [12]. На його думку, жінка з'являється на світ тоді, коли процес зростання ще не повністю укомплектований згідно з його природною моделлю. Тому жіноче є дефективним чоловічим [12]. Закладена, розвинута й аргументована Аристотелем концепція природної відмінності статей, що містить ідею природної підпорядкованості жінки, по мірі розвитку та формування системи наукових поглядів змінювалася. Однак сформульована Аристотелем ідея природності ієрархії статей, зазнавши деяких трансформацій, існує і у сучасних культурних текстах у вигляді гендерних стереотипів, пов'язаних з приписуванням чоловікам та жінкам відповідних психологічних якостей і рис (стереотипи маскулінності, фемінінності); з виконанням сімейних і професійних ролей; з відмінностями у змісті праці (для жінок експресивна діяльність, для чоловіків – інструментальна). Довговічність уявлень про природну зумовленість другорядності, підлеглості жінки щодо чоловіка зумовлена відтворенням та закріпленням гендерних стереотипів у соціальних практиках, які їх легітимують, і відповідно, від покоління до покоління транслюються. Такі схеми іноді створюють обмеження для повноцінної самореалізації особистості, звужують простір життєвих виборів.

У класичній грецькій літературі, в якій продовжується традиція створення гендерної асиметрії, досить вдало проілюстровано спосіб буття античної людини у світі мовних змагань між чоловіками, які на відміну від жінки можуть вести діалог, живу комунікацію навколо питання чоловіка про себе, про свою залежність та незалежність. Філософські твори, створені того часу у вигляді бесіди, задавали схеми інтелектуального чоловічого спілкування. Жива бесіда була запорукою підтримування

постійних зв'язків всередині чоловічого співтовариства. Жінка залишалася на задвірках соціального співтовариства [64].

М. Фуко, досліджуючи античну чоловічу суб'єктність, виділив основні її концепти. "Активність" співвідносилася із маскулінною роллю суб'єкта, "пасивність" була фемінінною роллю об'єкта. М. Фуко зазначає, що є суб'єкти – це вільні чоловіки, та об'єкти – це жінки [326].

Як бачимо, у давніх текстах культур тогочасних суспільств спостерігається фіксування статевої асиметрії, лінія моральних оцінок проходить між чоловіками та жінками з огляду на досить значну відмінність між світом чоловіка та жінки, що значною мірою визначило конструювання існуючих концептів гендерної культури, які підтримуються і транслюються інституціями соціалізації.

Створені гендерні ідеологеми у текстах античності значною мірою визначили лінії конструювання жіночого і чоловічого у релігійних текстах та наративах, які мають ідеологічний, знаковий характер і є визначальними у моделюванні символічного гендерного порядку. Біблія, Коран, Веди, Тора та інші священні тексти, створені у період панівного патріархату, слугували обґрунтуванням наявної нерівності жінок, незалежно від того, про яких жінок йшлося – чорних, білих, мусульманок, юдейок чи християнок. Релігійні і теологічні тексти, написані авторами-чоловіками, природно містять «чоловічі» інтерпретації відносин людини з Богом. У семіотиці релігійних текстів стать розглядається з точки зору її сконструйованого статусу, а не суті. Жінка підпорядковується своєму господареві, яким є чоловік, займає вторинне місце в ієрархії.

Аналіз Євангельських текстів свідчить про їх суттєву відмінність від попередніх традицій у трактуванні статі. Євангельська ідея статевої рівності, яка була панівною в період раннього християнства, трансформувалася у роботах Отців Церкви пізнього християнства, серед яких провідне місце займали праці Амвросія, Августина, Ієронія [246]. Основними концептами текстів мислителів того часу була цнотливість, аскетизм, одухотворення. Жіноче, з одного боку, інтерпретується як «нечисте», «гріховне», «тілесне», «другорядне», а з іншо-

го боку, жінка є «спасінням», «душевністю», «підтримкою». Звідси і місце жінки у соціальному житті та основні функції, які вона повинна виконувати – виховувати дітей, піклуватися про чоловіка, створювати домашній затишок і бути надійною підтримкою чоловіка у всіх його починаннях. Її інтереси – це інтереси сім'ї, чоловіка, дітей. Оскільки чоловіче асоціюється з одухотвореністю, раціональністю, розумом, здатністю до досконалості, то саме чоловік повинен займати домінуючі позиції у соціумі, бути основним провідником між вищим духовним світом та нижчим світом матеріальності. Тому тільки чоловік може бути духовним наставником, покровителем, володарем. Отже, саме ці мислителі розробили основи нової догматики, яка заперечувала тексти античної культури, і не завжди були співзвучними з Євангельськими ідеями статевої рівності всіх перед Богом.

Створені гендерні схеми у релігійних наративах можна вважати найбільш легітимізованими. Вони створюються та відтворюються у практиках протягом багатьох століть і, практично не зазнають переінтерпретації. Особливо це стосується східних релігій та східного православ'я. Саме у цих культурах, базові наративи містять концепти догматичних релігійних текстів, які не підлягають реконструюванню. Тому і гендерна культура цих країн створює та відтворює доволі жорсткі патріархальні схеми, моделі, які визначають гендерний порядок у ній. Яскравою ілюстрацією дієвості релігійних наративів у сучасній гендерній культурі східних країн є розподіл ролей, функцій між чоловіками та жінками, який суттєво відрізняється від західних культур, в яких релігійні наративи є більш гнучкими, відкритими до інтерпретації, що й зумовило на нашу думку, появу тенденції до гендерної рівності у всіх сферах суспільного життя.

Важливу роль у створенні базових наративів гендерної культури відіграють казки. Казка як культурний текст представляє собою символічне, метафоричне знання, яке представлено у «згорнутій» синтетичній формі та здатне трансформуватися у науково-теоретичні схеми. Чим глибше дитина занурюється у світ казок, тим більше науково-теоретичних змістів вона здат-

на сприйняти, кристалізувати. Іншими словами, казка здатна створювати нові смисли і навіть «можливі» світи [280]. Основне завдання казки – передача знань про закони життя, які існують у культурі в рамках якої створена і функціонує вона. Казка може розглядатися як: текст сценарію; вироблена духовною культурою народу ідеальна картина взаємовідносин; зліпок узагальненої родинної ситуації; прояв архетипів колективного несвідомого. Якщо казку розглядати як символічний текст, що висловлює архетипні витoki особистісного буття, то її слід тлумачити у широкому міфологічному контексті, що вкаже на глибинний сутнісний сенс всього, що відбувається з людиною у повсякденності [319]. Класичні народні казки є тим кінцевим продуктом, в якому у символічно-образній формі виражені певні колективні позасвідомі процеси. Оскільки казки повторюються в одній і тій же формі, вони виявляються одним із найкращих джерел для вивчення «природних констант» колективної психіки, тобто архетипів [39]. Тому звертаючись до такого роду символічних текстів, ми зможемо відстежити як створюються у культурі ті чи інші схеми, моделі, смисли, що визначають формування гендерного досвіду особистості.

Казку ми розглядаємо як дискурсивний текст при взаємодії з яким відбувається комунікативна подія між оповідачем (дорослим) і тим, хто слухає чи спостерігає за її сюжетом (дитиною). Казка є носієм смислів, схем, концептів, які зафіксовані у ній у символічній формі. Дитина засвоює їх через оповідача, який інколи у процесі розповіді надає їм нового, свого значення. Поступово вона починає розуміти, інтерпретувати, переказувати, реконструювати ті смисли і схеми, які набувають з часом латентних структур досвіду. Фактично всі казки допомагають дитині осягнути зміст поведінки у різних ситуаціях та варіації взаємин із іншими людьми та світом. Наскільки засвоєні схеми казки будуть конструктивно впливати на самовиявлення особистості, буде залежати від інтерпретативної компетентності оповідача, від його здатності витлумачувати зміст та значення дій, поведінки героїв та надалі від самого слухача тексту.

У казці у згорнутому вигляді відображено приховані смисли гендерної культури. Аналізуючи тексти найбільш поширених казок, а особливо народних, можна побачити символічне втілення в них найдавнішої опозиції «чоловічого-жіночого». Нами виділено основні схеми, за якими можна аналізувати гендерні конфігурації, представлені у текстах казок, зокрема:

- фізичні, психологічні особливості, які приписуються чоловікам та жінкам;

- ролі, які сформовані як знання, навички, уміння, що характерні для чоловіків та жінок у приватній і суспільній сферах;

- соціальна позиція чоловічих і жіночих персонажів у відносинах підлеглості-домінування.

Важливим індикатором у тексті казки є співвідношення статі і атрибутів-функцій персонажів у контексті їх казкових відносин. Іншими словами, нам важливо було з'ясувати, хто – чоловік чи жінка є суб'єктом тексту, які функції вони виконують, як відрізняються випробування, через які вони проходять, як будуються гендерні відносини, у яких сферах приймають участь чоловіки і жінки.

Дослідження показують (Д. Спенс, Р. Унгер, В. Пропп, К. Герасимова, О. Здравомислова, М. Розенхан та ін.), що дитяча література містить достатньо чітку артикульовану оцінку героїв та їхніх дій, таким чином схвалюючи чи не схвалюючи той чи інший стереотип. При відсутності у казці цього оцінного елементу казка втрачає зміст і призначення. Відсутність у тексті опозицій «добра – зла», безконфліктність і плюралізм роблять його непридатним у якості соціалізуючого інструменту, позбавляє казку основних казкових категорій добра-зла [120].

Отже, розглянемо тексти казок в яких жінка є суб'єктом-героїнею. Яскравою ілюстрацією чи пра-сюжетом (термін В. Проппа) є ряд російських та українських казок, зокрема, «Морозко», «Аленький цветочек», «Морской царь и Елена Прекрасная», «Дівчинка-тростинка», «Гайворонята», «Дідова і бабина дочка», «Снігуронька» тощо. Переважно у такого типу казок жінка-суб'єкт є жертвою, якій допомагають чарівні сили, але при умові актуалізації її жіночих рис (слухняності,

працьовитості, поступливості, емпатійності тощо). Значна увага приділяється опису зовнішності, яка є, як правило, надзвичайно привабливою. Така героїня досягає успіху тільки у тому разі, коли проявляє покірність, терпіння, співчуття, ніжність, доброту, м'якість, жертвність, прагнення до збереження гармонії у міжособистісних відносинах. Позитивній героїні часто протиставляється зла мачуха і сестра або якісь інші негативні героїні (наприклад, відьма). Основними рисами таких жінок вважаються заздрість, підступність, нелюбов до дітей і до всього живого, надмірна гордіня, лінь, вередливість, брехливість. Ці негативні риси жіночності інтерпретуються у казках як неминучий супровід незалежності, самостійності, непокірності і жіночого домінування. Отже, у даній групі казок позитивну оцінку отримують героїні, які відповідають гендерним стереотипам і приписують жінкам фемінінні риси.

У текстах казок чітко відстежується акцентування уваги на типах заняття, які є чітко гендерно орієнтованими. Позитивні жінки-героїні можуть займатися веденням домашнього господарства, а чоловіки – діяльністю за межами дому, у суспільній сфері. Така схема пропонується в якості позитивної – образ сильного домінуючого чоловіка і слабкої, залежної, пасивної жінки [48].

У казках з суб'єктом-чоловіком можна виділити кілька сюжетів, зокрема «Герой-богатир» та «Іван-дурак». Прото-сюжетом для першого типу є, наприклад, казки «Іван – селянський син», «Котигорошко» тощо. Образ героя-богатиря близький до західноєвропейського добродійного рицаря. Типовим видом випробувань для героїв є фізична боротьба з ворогами. Щоб досягнути перемоги, потрібно бути фізично здоровим, сильним, агресивним, рішучим, безкомпромісним. Іван-селянський син приймає рішення: «...не до лиця мені дома залишатися, ... піду я із Змієм битися» [342]. Винагородою є мирне життя, красуня-наречена та півцарства. Дана гендерна конфігурація демонструє традиційні якості чоловіка, які тлумачаться як позитивні, якими повинен бути наділений чоловік.

Атрибути, якими наділена царівна у таких казках, фактично співпадають з атрибутами характерними для сюжету по-

зитивної героїні-жертви, тобто відповідати гендерним стереотипам.

Наступний сюжет про «Івана-дурака», «Трьох-братів» тощо. Іван – наймолодший син, добрий, інколи дивакуватий, але дотепний, простий і веселий. Старші брати виконують функцію несправжніх героїв, інколи негативних. Герой казки наближений до природи, яка допомагає йому, він легко висловлює свої почуття – легко плаче, радіє. Повага і розуміння всього живого є необхідними рисами позитивного героя, необхідними, щоби вижити чи досягнути цілі. Типовим випробуванням для героя є пошук царівни чи молодильних яблук, золотої гори тощо, успіх якого залежить від здатності Івана проявити жалість, емпатію до слабших. Отже, у даному образі можна констатувати наявність фемінінних характеристик. У багатьох казках спостерігається пасивність героя або він діє тільки за допомогою чарів (сопілки, килимка, шуки, чоботів тощо). Досить рідко можна помітити у казках заохочення до чоловічої працелюбності. Казкову лінь і тупість молодця інтерпретують як форму пасивного спротиву традиційному домінуванню старших. Лінь – це відмова виконувати накази людей з більш високим статусом. Так, наприклад, Іван грає на сопілці, коли дяк заставляє його воли пасти. Пройшовши все-таки випробування Іван-дурак трансформується у легеня.

Жіночі образи у такого типу сюжетах мають дещо інший характер. Вони вибирають, карають, але їхній авторитаризм оцінюється позитивно. Фізична краса – атрибут позитивної героїні, яка втішає чоловіка коли він сумує, пече хліб, пораяється в полі, доводячи, що вона хороша господиня. Отже, у казках із даною гендерною конфігурацією патріархальні схеми менш чіткі і визначені. Герої-чоловіки наділені жіночими атрибутами і входять в процесі випробувань у «жіночий» світ. Героїні таких сюжетів освоюють атрибути і функції, які стереотипно повинні належати чоловікам. Очевидним є лише гендерно диференційований тип випробувань. Такі культурні схеми, на нашу думку, значною мірою вплинули на конструювання уявлень про взаємовідносини подружжя, зокрема українців. Чимало описано літературних образів, де чітко відстежується доміную-

ча позиція жінки у сім'ї та слабохарактерність, слабовільність чоловіка, який у молоді роки проявляв мужність, відвагу у козацьких походах, але не зумів знайти себе у приватному житті.

Отже, розглянуті казки можна умовно поділити на «чоловічі» та «жіночі». Якщо у «чоловічих» казках незавжди присутні жіночі образи, то у «жіночих» обов'язковою є присутність чоловічого персонажу. Героїні доводиться або будувати з ним стосунки, вступати у боротьбу («Червона шапочка», «Маша і Ведмідь» або вона готує себе до щасливого шлюбу («Крихітка-Хаврошечка», «Морозко», «Попелюшка»). Мрії, дії жіночих героїнь обов'язково звернені до чоловіка (за винятком, казки про амазонок). Принципи любові, продовження роду, основні для жінок, не можуть бути реалізовані без участі чоловіка. Фактично всі «жіночі» казки допомагають дівчинці досягнути зміст жіночності й таємницю варіації взаємин із чоловіками. «Чоловічі» казки дозволяють хлопчикові зрозуміти як стати і бути чоловіком. Майже у кожній «жіночій» чи «чоловічій» казці є певний набір завдань для героїв. Завдання у казці мають символічний зміст, у яких зашифровані основні вміння, навички, особистісні якості, якими повинні володіти жінка, чоловік.

Таким чином, у символічному змісті казок створюються та відтворюються архетипи «жіночності», «мужності», які є у різних казках різними – в одних більш фемінінними, в інших андрогінними чи маскулінінними. Представлені у казках архетипові патерни визначають гендерні схеми, моделі самовиявлення особистості, які повинна засвоїти дитина, що передаються із покоління у покоління із можливими переінтерпретаціями, і є частиною соціокультурного досвіду.

У створенні гендерних схем соціокультурного досвіду, важливу роль відіграли тексти епохи Відродження, які створили нову теорію статі. Т. Мор, Т. Кампанелла описують ідеальну державу, в якій чоловіки та жінки мають однакові права: у науці, мистецтві, релігійній діяльності тощо. Вперше піднімаються проблеми рівності здібностей чоловіків та жінок, лідерських якостей, статевих взаємин. На думку Агнеси Хелер, цей період є розквітом статевої рівності – перша епоха, яка вважає

жінку повноцінною людською істотою. Однак визнання певної статевої рівності стосувалося тих питань, які вважалися надстатевими, стосовно світських справ, державного устрою, підкреслювалася необхідність в ієрархії чоловічого над жіночим.

В епоху Просвітництва на відміну від античності, основним об'єктом аналізу стає індивід, якого можна вивчати через спостереження, рефлексію і дедукцію. Проблема статі, залишається пріоритетною і в філософії XVII сторіччя, яка аналізується на засадах патріархальної концепції, де остання охоплює всі соціальні відносини, від державного устрою до сім'ї. Сім'я й авторитет батька на її чолі були метафорою політичного суспільства та права.

Домінування патріархальної моделі суспільства визначало гендерні пріоритети. Жінка в уявленнях філософів того часу є розумною істотою, яка має статус помічниці, порадиці у структурі “батьківського співтовариства” тільки за умови відмови від власної чуттєвості. Фрагментарний, непослідовний характер мислення жінки протиставлявся цілісному чоловічому мисленню [64].

Шлях формування жіночого мислення за взірцем чоловічих правил давав можливість жінці реалізуватися як раціональному суб'єкту. Однак така схема нелегітимізувалася в умовах патріархальної сім'ї. Найвищою раціональністю жінки насправді була відмова від користування власним розумом.

Як зазначає Дж. Локк, розум обох, і чоловіків, і жінок, є чистою дошкою, на якій пише свої знаки досвід. Жінки мають інтелектуальний потенціал, який можна розвинути до вищого рівня. Однак, Дж. Локк вважав, що існує “природне підґрунтя” для обмеження жінок. Принцип індивідуалізму, покладений ним в основу своєї теорії, означав, що жінки мають свободу і здатні подолати свої природні обмеження. Дж. Локк надав жінкам всіх характеристик індивіда, однак зупинився перед наданням їм політичних прав [179]. Тому освіта, виховання жінок були побудовані так, щоб не сприяти розвитку раціональності мислення, а прилаштовуватися до патріархальної влади, сім'ї.

У другій половині XVIII століття питання статі стають як ніколи актуальними. Ш-Л. Монтеск'є, П. Гольбах, Ж. Руссо ведуть полеміку з приводу природності чи неприродності підпорядкування жінок чоловікам, за і проти “природного” характеру жіночих властивостей. Найяскравіше нове бачення статі створено у працях Ж. Руссо, що сприяло конструюванню тих типів фемінінності та маскулінності, які увійшли як нормативні до європейської культури. Причинами усіх відмінностей є різні норми поведінки, які існують для чоловіків та жінок. Як суспільні індивіди вони не рівні і це пояснюється їх вродженими характеристиками. Один повинен бути сильним і активним, другий – пасивним і слабким [257].

Статєва відмінність у праці є віддзеркаленням суттєвої відмінності між людьми різної статі. Жінка створена так, що пасивність та несміливість є її “власною метою”, що передбачає дітонародження в межах сім'ї, єдність якої залежить від її поведінки. Пасивність, несміливість – це не пороки, а властивості, які визначають жіночі чесноти. Чоловік самодостатня істота, він може виконувати функцію раціонального самоконтролю. Для жінок самоконтроль за допомогою розуму неможливий, в силу своєї інтуїтивності і частковості, він ґрунтується на почутті сорому. Тому жіночий розум потребує постійної підтримки та керівництва з боку чоловіка, так як про вищі принципи моралі у жінок немає адекватної уяви [257].

Основними концептами текстів І. Канта є чуттєвість, естетичність, емоційність. Статєві відмінності розкриваються через поняття “піднесеного”- чоловічого та “прекрасного”- жіночого. Схемами, за якими конструювалося чоловіче і жіноче у текстах І. Канта, є характер участі у політичному житті. Чоловіки здатні приймати політичні рішення, вони незалежні у судженнях, а жінки – пасивні, слабкі, красномовні, помірковані. З іншого боку, він пише про те, що в організацію жінки природа вклала більше мистецтва, ніж в організацію чоловіка [134]. Опис статєвих особливостей більшою мірою стосується жінки, саме вона репрезентує стать як таку. Чоловік, набуваючи загальнолюдських рис, втрачає свою статєву специфіку. Отже, епоха Просвітництва продукувала тексти, які демонструють

винятковість чоловічої моделі раціонального самоконтролю, що сформувало певне знання про чоловічо/жіночу природу.

Ці ідеї піддавалися критиці у німецькому романтизмі (Ф. Шлегель, А. Шлегель, Ф. Новаліс, Ф. Шеллінг), зазнавали нових інтерпретацій, що сприяло появі більш лояльного дискурсу жіноцтва. Безперечно, це зумовлено тим, що жінки брали активну участь у літературних та філософських гуртках, в результаті чого з'являлися жіночі інтерпретації багатьох сутнісних речей. У своїй творчості вони відстоювали основну ідею епохи Просвітництва – всебічний розвиток кожної людини. Ця ідея передбачала самоосвіту, саморозвиток кожного незалежно від статевої ідентичності.

Абсолютно новий підхід у конструюванні гендеру застосував Ф. Фур'є. Він представив досить цікаві і сучасні погляди на стать на основі лінгвістичних особливостей, які лягли в основу постмодерністського фемінізму. Ф. Фур'є звернув увагу на слова, якими позначають чоловіків та жінок, зауваживши, що належність до соціальної групи називають тільки «чоловічими» словами, а це є ознакою нерівності статей. Ним запропоновано використовувати “нейтральну” мову, яка містить однакову кількість як чоловічих так і жіночих назв [64]. Таке розуміння причин гендерної поляризації доводить, що вона є штучною, сконструйованою.

Беручи до уваги психологічні особливості, А. Шопенгауер звернув увагу на відмінності у психічних процесах чоловіків і жінок: для чоловіків характерною є абстрактність, для жінок конкретність. Тому чоловіки відстоюють абстрактну ідею справедливості, а жінки допомагають та співчують конкретній людині [218]. Для того часу це були надзвичайно прогресивні погляди на проблему статі. Вперше говорилося про статеву рівність, про особистість як чоловіка, так і жінки, їх індивідуальний розвиток, почуття, переживання. Однак, такі відмінності тлумачилися як природні, незмінні, які визначають формування особистості як чоловіка чи жінки, їхнє самовиявлення.

Основними концептами Гегелівської інтерпретації статі була універсальність, опосередкованість, свобода і суб'єктність

чоловіків та партикулярність, безпосередність, матеріальність, природність жінок. Відповідно, одна стать уособлює розум, знання, інша – конкретну індивідуальність та почуття. Перша є владною і активною, друга – пасивною та суб'єктивною. Перша, чоловік, має субстанційне життя в державі, а в сім'ї живе суб'єктивним етичним станом почуттів. Жінка має субстанційну долю у сім'ї, і свої етичні норми визначає сама. Іншими словами, життя чоловіка пов'язане з державою, наукою, а жінки – з сім'єю, роботою у приватній сфері [66]. Як видно із наведених інтерпретацій гендерної поляризації, вони практично нічим не відрізняються від античності чи середньовіччя, що на нашу думку, пояснюється легітимізованою культурних текстів, які містять патріархальні гендерні схеми та їх транслюванням у міжособистісній взаємодії.

Кінець XIX і початок XX століття ознаменувалися деякою реконструкцією гендерних текстів, і тому цей період можна визначити як новий етап у конструюванні гендеру. Даний період докорінно відрізнявся від попередніх, він ознаменувався появою перших психологічних інтерпретацій статі як соціально зумовленого явища. Незважаючи на появу нових текстів, які намагалися реконструювати патріархальні схеми розуміння гендеру, провідне місце зайняли наративи з логоцентричним осмисленням реальності.

Значний вплив на конструювання основних концептів гендерної культури минулого століття мали ідеї З. Фрейда, який первинною сексуальною функцією визначав маскуліність як для хлопчиків, так і для дівчаток. «Анатомія – це доля», біологічна стать інтерпретується як незмінна від природи, а гендер розглядається як надбудова над біологічною статтю. Формування жіночності відбувається досить складно, оскільки дівчинка переживає так званий комплекс кастрації, відчуває заздрість до пенісу і є істотою, що страждає від недоліків, або мислиться як неіснуюча істота [320]. Такі ідеї ще переконливіше доводили природну зумовленість відмінностей між чоловіками та жінками. Відповідно, природнім сприймався поділ статевих ролей. Жінки залежні від чоловіків, а тому їхнє за-

вдання народжувати, виховувати дітей, а чоловіки більш вільні, незалежні – придатні до суспільної праці.

З другої половини ХХ ст. з'являється новий дискурс, в центрі якого постає жіноча проблематика, що відчутно вплинуло на еволюцію суспільних норм та уявлень про стосунки статей та призначення жінки. Відбувається реконструювання усталених патріархальних концептів шляхом виправлення предметного поля, методології, поняттєвого апарату традиційних наук, переосмислення гендерних стереотипів сприйняття та оцінювання різних ситуацій. Створюються освітні програми (women studies), а пізніше гендерні дослідження (gender studies), які конструюють нові схеми чоловічого/жіночого. Центральною темою текстів фемінізму є жіночий досвід та способи його конструювання. Відбувається інституалізація жіночих досліджень у систему вищої освіти, триває процес створення так званих «гендерно збалансованих навчальних планів», які передбачають вивчення жіночої історії, жіночої літератури, психології жінок тощо, що створює умови для конструювання нових концептів жіночності та гендерного порядку.

Завдяки розвитку мультикультуральних теорій стає можливою концептуалізація множинної ідентичності жінок (досвід жінок усіх рас, етнічних груп, соціальних прошарків і сексуальних орієнтацій). У 90-х рр. у різних країнах розвиваються різні види фемінізму всередині власних культур та історій, які змінюють, у свою чергу, західні моделі фемінізму [359]. Відбувається процес створення наративів, які по-новому тлумачать гендер. Йде мова про конструювання гендеру, гендерних схем у певному соціокультурному контексті. Легітимізуються нові гендерно-нетипові моделі.

У межах нової методології стало зрозумілим, що конструювання гендеру можливе за допомогою мови, тексту (Ж. Дельоз, Р. Барт, Ж. Дерріда), а тому реконструюючи символізм з однозначного на багатозначний (Л. Ірігарей), аналізуючи «жіноче письмо» поряд з «чоловічим» (Е. Сіксу), можна створювати різні гендери, які не завжди співпадають зі статтю і не передбачають ієрархії. Отже, гендер у таких інтерпретаціях – це процес конструювання ідентичності, позначка культурного

різнобарв'я. Дана методологія створює підґрунтя для дослідження конструювання гендерного досвіду особистості у соціокультурному контексті.

Конструювання гендерного досвіду на постструктуралістських, постмодерністських засадах є досить радикальним, що вказує на розмитість жіночого, чоловічого, які розчиняються у етнічному, класовому, віковому, а головне – у множинності неklasифікованої ідентичності. Такі ідеї знаходять своє вираження у сучасних творах образотворчого мистецтва, літературі, театрі, кіно, які поступово проникають у ментальні структури досвіду людей. Однак попри існування ідей розмитості гендеру, на сьогодні існують, і ще довго будуть залишатися домінуючими усталені дихотомії чоловічого і жіночого, які зафіксувалися у базових наративах, культурних текстах і визначають гендерну ідеологію певного суспільства, держави. Іншими словами, провідними залишаються цінності маскуліної цивілізації, яка створює «чоловічі» виміри для оцінки чоловічої і жіночої природи, що створювалися та відтворювалися у різноманітних культурних текстах протягом всього періоду розвитку цивілізації.

Аналіз філософських та культурологічних текстів, дозволяє виділити універсальні гендерні схеми, які вважаються чоловічими чи жіночими та визначають основні ролі і призначення їх у соціокультурному просторі. Чоловічий образ створений із набору рис, пов'язаних із соціально необмеженим стилем поведінки, компетентністю і раціональністю, здібностями, активністю і ефективністю, незалежністю, агресивністю, прогресивністю, розумом. Типово жіночий образ, передбачає соціальні і комунікативні уміння, емоційну підтримку, чутливість, ніжність, мрійливість, слабкість. Сконструйовані образи у наративах гендерної культури засвоюються людиною і визначають формування гендерного досвіду, її ідентичності.

Таким чином, конструювання гендерних схем відбувається за допомогою різних текстів культури, які створені у певному контексті. Особливе значення мають символічні та метафоричні культурні тексти, у яких зафіксовані гендерні ідеологеми, що визначають конструювання базових наративів культури.

Культурні тексти створюють та відтворюють гендерні схеми соціокультурного досвіду суспільства, вони сформовані на основі фаллоцентричного способу символізації, визначають патріархальну модель світу, яка потребує перегляду та реконструкції. Постмодерністська, соціально-конструктивістська методологія створює підґрунтя для переосмислення, реконструкції патріархальних схем соціокультурного досвіду суспільства.

Легітимізація культурних текстів, наративів відбувається у межах інституцій соціалізації (сім'ї, дошкільних закладів, школи, засобів масової інформації, підручниками, групою ровесників, спільнотами тощо), які створюють та транслюють гендерні схеми, спрямовують засвоєння їх людиною у процесі соціалізації. Важливо, на нашу думку, з'ясувати, яким чином інституції соціалізації створюють та легітимізують гендерні схеми, що визначають певною мірою конструювання гендерного досвіду особистості.

2.2. Гендерні схеми соціокультурного досвіду як результат соціальної взаємодії

У кожній культурі, суспільстві існують тексти, наративи завдяки яким відбувається створення та відтворення гендеру. Іншими словами, створюється та відтворюється гендерна модель світу певної культури, суспільства. У кожному суспільстві є своя специфіка культури, яка створюється та легітимується інституціями соціалізації, і визначає соціальний статус статей, відмінності у рівні освіти; зайнятість позадомашньою працею та ступінь кваліфікованості, участь кожної статі в управлінні тощо. Інституції легітимізують культурні схеми зафіксовані у текстах, наративах, і спонукають наслідувати певні норми гендерної поведінки, диктують свої уявлення, згідно яких відбувається процес гендерної соціалізації.

Існують суспільства, у яких домінують маскулінні чи фемінінні культурні схеми, наративи. Маскулінні суспільства, за Гертом Хофстеде, відрізняються від фемінінних цілою низкою соціально-психологічних характеристик. Вони легітимізують та демонструють моделі культури, які ґрунтуються на схемах

особистого досягнення, високому соціальному статусі, який є індикатором особистої успішності; цінується усе велике, масштабне; дітей вчать захоплюватися сильними; невдах уникають; демонстрація успіху вважається гарним тоном; мислення тяжіє до раціональності; яскраво виражена диференціація ролей у родині; люди дуже піклуються про самоповагу.

У фемінінних моделях культури, навпаки, на першому плані необхідність пошуку консенсусу, цінність піклування про інших, бажання щадити почуття оточення, чітко виражена орієнтація на обслуговування. Красивим вважається маленьке, наявна симпатія до пригнобленого, високо цінується скромність, мислення є більш інтуїтивним, приналежність до якоїсь спільноти, групи дуже цінується [393]. Відповідно, такі уявлення відбивають соціокультурний досвід суспільства, створюють схеми для конструювання гендерного досвіду, ідентичності людей, які живуть у таких суспільствах, взаємодіють між собою з іншими гендерно сформованими індивідами у гендеризованих інститутах. Крім того, з позицій соціально-конструктивістської перспективи, не тільки гендерно сформовані особистості узгоджують свої ідентичності з гендеризованими інститутами, але й інститути створюють гендер і відтворюють сконструйовані людьми відмінності.

Отже, гендерні схеми зафіксовані у текстах культури концептуалізуються, легітимізуються різними інститутами соціалізації, через які спрямовують процес конструювання гендерного досвіду людини. До таких інституцій належить соціальний інститут сім'ї (Ю. Альошина, С. Бем, Д. Блок, А. Воловіч, Т. Говорун, Н. Горностай, Д. Екклз, І. Кон та ін.), навчальні заклади (Ш. Берн, Е. Буш, К. Двек, Д. Олдс, О. Попова та ін.), погляди вчителя на призначення статей у сім'ї та суспільстві, підручники посібники (Т. Парсонс, Р. Болс, Т. Говорун, О. Кікінежді), засоби масової інформації (Ш. Берн, І. Грошев, Н. Кулінка, Т. Максимова та ін.), товариства однолітків, спільноти (І. Кон, Ф. Райс, В. Романова та ін.) тощо.

У гендеризованих культурах батьки поведуться по-різному з дочками та синами. Зокрема, дочок стимулюють до вияву почуттів та налагоджування добрих стосунків з оточенням, а

виховуючи синів, їх заохочують до виявів належної поведінки, вчать стримувати та контролювати свої емоції. Виховуючи «справжнього хлопчика», батьки схвалюють риси практичності, наполегливості, впевненості у собі, жорсткості. «Справжню дівчинку» ж виховують ніжною, залежною, чутливою, кокетливою і непрактичною. Батьки іноді несвідомо заохочують типіву для статі дитини поведінку і негативно ставляться до поведінки, невідповідної статі дитини, при цьому у батьків-чоловіків, як правило, сильніше виражені і ті, й інші реакції [30].

Офіційний процес гедеризації починається тоді, коли дитина входить в освітній заклад, і триває до тих пір, поки вона отримує освіту. У дитячих садках чітко демаркований простір з кубиками, вантажівками, літаками, конструкторами та ляльками, візочками, предметами домашнього господарства. Формально іграшки «доступні» кожному, однак дорослі спрямовують дітей на вибір статево-типових. У дошкільному віці дівчатка і хлопчики грають у різні ігри, дотримуються різних правил, по-різному поводяться на дитячому майданчику. Вони навчаються один в одного поведінці, яка є прийнятною для них, зафіксованою дорослим як статево-типова.

Конструювання, транслювання та засвоєння гендерних схем відбувається у навчальних закладах. Аналіз російських (О. Попова) та українських (Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кулик) підручників для середньої школи засвідчив, що головними дійовими особами в них виступають хлопчики, тоді як дівчата – другорядними. Тексти вправ та сюжети ілюстрацій носять конструюючий характер – хлопчики та чоловіки виступають як активні, дійові, сміливі, а дівчатка та жінки як пасивні, які очікують на допомогу та підтримку. Чоловіків зображено у професіях агронома, комбайнера, військового, водія, майстра; жінок як домогосподарок, вчителек, лікарок. Такі ж чітко усталені стереотипні тенденції у конструюванні гендеру зазначено при аналізі популярних дитячих часописів, що свідчить про стійку орієнтацію видавництва на традиційний розподіл видів професійної діяльності за статтю [74]. Отже, дитячі книжки і онтології створюють та легітимізують гендерні схеми,

стереотипи, що визначають певною мірою формування досвіду хлопчиків та дівчаток, їх соціалізацію. Жінки значно рідше представлені на картинках, у заголовках, серед головних героїв. Крім того, жіночі персонажі грають незначні, другорядні ролі. Їхні дії обмежені коханням, спостереженням чи допомогою, тоді як чоловіки вирішують проблеми і потрапляють у різні пригоди. Жінок рідко показують на роботі; їхнє основне призначення – материнство. У біографіях відомих жінок науки часто помітною є тенденція залежного зображення. Наприклад, Марія Кюрі описується в ролі помічниці чоловіка у науці, а не в якості відомого вченого і лауреата Нобелівської премії, якою вона була.

Менш помітними є способи, за допомогою яких учителі і навчальні програми явно чи приховано підсилюють гендерні схеми, які визначають різне призначення чоловіків і жінок. У вчителів відрізняються схеми опису хлопчиків та дівчаток. Більшість вважають хлопчиків активними, запальними, високої думки про себе, мстивими, а дівчаток – ніжними, слухняними, терплячими. Вчителі не заперечують домінування хлопчиків над дівчатками і не намагаються змінювати їхньої поведінки, вважаючи її природною. Часто вчителі вважають, що хлопчики більше схильні до математики, а дівчатка до літератури, мови, і відповідно, спрямування різні – дівчаток до гуманітарних наук, а хлопчиків – до точних, технічних наук.

Вчителі звертаються до хлопчиків частіше і більше приділяють їм уваги. Вони задають хлопчикам більше стимулюючих запитань і довше очікують відповіді на них. Активність на заняттях у хлопців-підлітків не залежить від статі викладача, тоді як у дівчат вона є вищою, коли викладачем є жінка. Отже, різне ставлення педагога до хлопців і дівчат у навчальному процесі спрямовує певною мірою засвоєння статево-типових схем, що зафіксовані у текстах, наративах суспільства, культури.

Телебачення конструює традиційні образи «чоловічого» і «жіночого», апелюючи до «чоловічих» та «жіночих» наративів. Переважно жінки молодші та привабливіші за чоловіків, добрі господині і тільки якась частина з них має роботу за ме-

жами дому, реалізуються у професійній сфері, водночас жінки відчують себе нещасливішими або із-за відсутності сім'ї, або через надмірну зайнятість, втому із-за подвійного навантаження сімейними і професійними справами. У той же час для чоловіка важливо мати високий соціальний статус та роботу, яка є значущою для суспільства.

Коли чоловіка зображують на екрані, то, як правило, акцентують увагу на його обличчі, голові, а в жінки акцент робиться на фігурі, цілісному образі. Оскільки голова та обличчя є центром душевного життя, виявом інтелекту, особистості та характеру, то засоби масової інформації асоціюють ці поняття скоріше з чоловіками, ніж з жінками, що зумовлює більш високу оцінку зовнішності, розуму та домагань чоловіків [15]. Чоловіки, на відміну від жінок, не настільки глобально ідентифікуються з виявом статі. Їхня поведінка слугує частіше виразом їх соціального статусу та індивідуальності. Останнім часом телебачення демонструє дві моделі конструювання гендеру. Жінка може залишити домашні справи задля роботи, але вона зіштовхується з труднощами, намагаючись зберегти і сім'ю, і не втратити роботи; чоловіки не можуть зануритися у домашній світ, щоб не втратити маскулітності. Створені гендерні схеми засвоюються молодими людьми часто без осмислення, автоматично тим самим закріплюючи існування їх у культурі. Отже, у реальному житті і створені на телебаченні гендерні відмінності взаємно підкріплюють гендерні ідеології, хоча не слід заперечувати і появу деяких змін.

Суттєвим чинником конструювання гендеру на телебаченні є реклама [85]. Привілейована позиція реклами в дискурсі гендеру пов'язана з візуалізацією комунікативного простору, зростанням значення невербальної складової у сучасних стратегіях масової комунікації. Представлені у рекламі образи, символічне значення яких відсилає адресата до ритуалів повсякденності, по суті є частиною контексту, в рамках якого відбувається визначення та ідентифікація гендерної приналежності людини. Образи рекламних оголошень є висококонцентрованими формами гендерної комунікації, і тому правильне

розуміння та інтерпретація ролі реклами у конструюванні гендера має велике значення.

Рекламні символічні репрезентації чоловічого і жіночого передають інформацію про характер міжособистісних відносин, характерних для даної культури. При цьому здійснюється конструювання гендерних схем аудиторії.

Засоби реклами не тільки відтворюють, але й підсилюють образи гендерного світу. Вони створюють однозначно відносно до тої чи іншої статі і заряджену відповідним гендерним значенням символіку. Діапазон зразків досить широкий: образ супер-жінки і супер-чоловіка, емансипованої феміністки, традиційної жінки, чоловіка-«підкаблучника», демонструють аудиторії, які різні шанси мають чоловіки і жінки у домінуванні.

Символічний простір реклами створюється не на пустому місці, а використовує ту ж онтологію гендерних схем, яку застосовують представники соціуму, щоб наповнити змістом соціальне життя, тому вона така близька і зрозуміла для аудиторії. Іншими словами, у рекламі закодовані соціальні схеми нашого буття. Щоб телеглядач відразу проник у суть зображення, образи чоловічого і жіночого репрезентуються як ідеальні з погляду суспільства. Взаємодія чоловіків і жінок, дорослих і дітей, керівників і підлеглих спрощується до рівня «ритуальних ідіом». Таким чином, завдяки непомітному, але водночас нав'язливому впливу рекламних образів відбувається переструктурування символічних уявлень особистості про чоловіче, жіноче та поступове створення нових схем, які будуть відігравати роль орієнтирів для гендерної ідентифікації, особливо у молодому віці.

Аналіз рекламної продукції свідчить, що домінуючою темою рекламних оголошень є символічне відтворення жіночого і чоловічого, а також способів презентації гендерних відносин. Жінки у рекламних роликах виключно зображені у рамках статевої приналежності, що акцентує увагу глядача на статі. Рекламні образи відображають і підкріплюють тотальну істерію з приводу сексуальності, безжально атакуючи недосконалість жіночого обличчя і тіла, тим самим розширюючи прірву між поняттям традиційної жіночності і ультрамодним шиком.

Переважають рекламні оголошення, які стверджують недоступність для більшості жінок стандартів краси і акцентують увагу на значущості жіночої привабливості для досягнення життєвого успіху. На вершині піраміди в ієрархії жіночих образів, які конструюються рекламними текстами, є персонажі, які досягли успіху, наділені атрибутами багатства, молодості, стрункості і краси. При цьому кидається в очі спрощення реальних життєвих ситуацій. Наслідкування рекламних образів вимагає значних зусиль, інколи марних, і применшує значення життєвого досвіду особистості, що призводить до незадоволення собою. Порівнюючи ілюзорний, сконструйований рекламою світ і світ реальний, людина переживає тривогу, неповноцінність, незадоволення собою.

Однак попри негативний вплив рекламного конструювання гендеру є й вплив позитивний. Реклама демонструє образи жіночності, мужності, які відбивають загальноприйняті уявлення про гендер у соціумі, і тому неправильне тлумачення гендеру може потягнути за собою ускладнення у соціальній самоідентифікації людини, оскільки особистості, які не визнають загальноприйнятих схем гендеру, часто інтерпретуються у нашій культурі як девіанти.

У рекламних дискурсах чітко відстежується стереотипне зображення розподілу ролей, орієнтування споживача не тільки на товар, але й на те, хто ним повинен користуватися. Користувачами побутової техніки, косметики, дитячого харчування є жінки, а користувачами оргтехніки, машин, банківських послуг тощо є чоловіки. Таким чином, рекламодавці не тільки «продають» споживачу товар, але й демонструють загальноприйнятту версію соціального світу та гендерних відносин в ньому [85].

Контент-аналіз популярних в Україні журналів дозволяє говорити про існування «чоловічих» і «жіночих» видань. «Чоловічі» відрізняються підвищеним інтересом до подій зовнішнього світу, активним ставленням до життя, відкритістю у висловлюванні своєї точки зору, різноманітністю інтересів, серед яких превалює інтерес до влади, політики, економічних проблем. Основними інтересами «жіночих» видань є мода, від-

носини з чоловіком, виховання дітей [159]. Як саме концептуалізується гендер яскраво ілюструють журнальні статті чи інтерв'ю, які, як правило, намагаються розкрити природу «жіночого» чи «чоловічого» успіху.

У ЗМІ ситуація життєвого успіху структурується в залежності від того, ким є суб'єкт (герой повідомлення) – чоловіком чи жінкою. Цілі, засоби, сфери самореалізації, релевантні для досягнення життєвого успіху, ділові і соціально-психологічні якості приписуються герою-чоловіку чи жінці, виходячи із стереотипних уявлень про жіночі і чоловічі соціальні ролі, призначення. Міра різноманітності «жіночих» і «чоловічих» моделей успіху помітно варіює в залежності від сфери, в якій розгортається ситуація і діє людина (публічна – політика, економіка, культура чи приватна – сім'я, діти, дозвілля, відпочинок, друзі сфери) [106].

Отже, соціокультурні гендерні схеми, стереотипи відображають соціальний досвід культури, суспільства. Вони не тільки легітимізуються інституціями, які транслюють їх. Демонстрування гендерних схем передбачає одночасне й створення їх. Гендерні схеми, які є системотвірними елементами гендерної ідентифікації, не існують самі по собі, незалежно від людей, і визначають формування їх гендерного досвіду. Вони насправді є абстракціями, взятими із буденного життя, які в загальному вигляді описують образи чоловіків і жінок. Своїм виникненням, своєю «живучістю» гендерні схеми зобов'язані тому, що суспільство складається з безлічі зрілих, дорослих індивідів, які є представниками певних інституцій, свідомості і поведінці яких притаманні стереотипні характеристики. Не інституції, а живі люди зі своїми інтерпретаціями є провідниками гендерної свідомості. Тому гендерні схеми існують до тих пір і є «реальними» поки вони будуть відтворюватися людьми, підтримуватися інституціями. Вони перестануть існувати як тільки їм буде відмовлено у визнанні. У такому сенсі гендерні схеми у соціальній реальності існують тому, що транслюючи їх люди ставляться до них як до реальності.

У базових наративах суспільства, культури створюються та транслюються моделі маскулінності та фемінінності, які зада-

ються соціокультурними схемами. Показниками маскулінності є соціальний статус, фізична, розумова та емоційна твердість, антижіночність. Соціальна цінність чоловіка визначається величиною його заробітку та кар'єрним зростанням, спрямованістю на професійну самореалізацію. Він повинен володіти фізичною силою і біологічною активністю, вміти стримувати емоції, бути поміркованим у всіх проявах і реакціях, уникати специфічно жіночих занять, моделей самовиявлення.

Перелічені ознаки маскулінності є стереотипними і в ситуаціях, де складно підтримувати стандарти традиційної гендерної поведінки, чоловіки переживають стрес, який супроводжується зниженням самооцінки, депресивними проявами. Намагання чоловіка постійно відповідати схемам культури можуть призвести до гендерно-рольового стресу, наслідком якого є втеча від чоловічої ролі. Таку ситуацію І. Кон називає кризою маскулінності [146].

Показниками фемінінності є: установка на материнство як основну сферу самореалізації; прагнення бути доброю господинею; орієнтація на сферу міжособистісних відносин і на досягнення компетентності як суб'єкта взаємодії; приваблива зовнішність і установка на збереження привабливості як важливого жіночого ресурсу взаємодії з оточуючими, зовнішність як складова Я-образу [118]. Відсутність таких характеристик спричинює, за словами О. Здравомислової, А. Тьомкіної, кризу жіночої ідентичності. Такий феномен автори пояснюють загостренням конфлікту сім'ї та роботи. У сучасному суспільстві незважаючи на їхнє соціокультурне походження дуже поширені патріархальні стереотипи, в яких особистість жінки розглядається лише у зв'язку з функціями материнства, сім'ї, матеріального благополуччя. Успіх в професійній діяльності з образом жінки не пов'язується, незважаючи на існуючу у ЗМІ останнім часом тенденцію конструювання образу успішної жінки кар'єри, бізнесу. Однак, такий образ завжди супроводжується неблагополучною ситуацією у приватному житті і є достатньо маскуліним. Така ситуація ускладнює процес ідентифікації з образом «ділової жінки».

Отже, описані характеристики є стереотипними, мають соціально сконструйований характер, відображають соціальні уявлення про чоловічі та жіночі риси, особливості статево-рольової поведінки у різних сферах суспільного життя і постійно підтверджуються, оскільки люди намагаються їм слідувати.

Гендерним схемам притаманний високий рівень нормативності, оскільки, саме у них зафіксовані не тільки групові уявлення, але й соціальні очікування, «фонові очікування» (термін І. Гофмана), під якими мають на увазі соціально схвалені установки на ті чи інші дії, які можуть неусвідомлюватися і не піддаватися рефлексії самими діячами. Іншими словами, гендерні схеми є, по суті, вираженням статево-рольових норм і ролей певного суспільства. Невідповідність поведінки фоновим очікуванням у будь-якій сфері людської діяльності призводить до засудження особистості з боку оточення.

Створене у наративних текстах культури стереотипне уявлення про те, що жінки більш емоційні та турботливі, а чоловіки раціональні та дієві зафіксоване у фонових очікуваннях, буде спрямовувати самовиявлення їх. Іншими словами, гендерні схеми культури, суспільства, групи відіграють роль фонових очікувань, визначають яким повинен бути справжній чоловік, жінка, який мати зовнішній вигляд, як поводити себе в тій чи іншій ситуації.

Отже, гендерні схеми, стереотипи є схематизованими, узагальненими моделями маскуліності, фемінінності, які включають систему уявлень про гендерну поведінку чоловіків та жінок, зафіксовані у фонових очікуваннях суспільства, групи, підтримуються психологічними потребами людини поводити себе в соціально схваленій манері, відчувати свою цілісність і несуперечливість. Такі схеми виконують роль так званих когнітивних утворень, на основі котрих людина сприймає інформацію про чоловічі, жіночі ролі та ставиться до них.

Гендерні схеми як когнітивні структури відіграють функцію орієнтиру щодо типової та нетипової поведінки для чоловіків і жінок. Чоловіче і жіноче сприймається у бінарній логіці, що дозволяє здійснювати вибір тільки у двох варіантах. Коли людина приймає схему некритично без осмислення, уточнен-

ня, вона знаходиться під впливом фонових очікувань. Фонові очікування, які виникають у межах групи, забезпечують подібність між її членами, оскільки зміст їх є результатом спільної взаємодії.

Так, наприклад, у кожній культурі, суспільстві функціонує кілька моделей маскулінності та фемінінності – від домінантних до маргіналізованих. Домінантні моделі відбивають уявлення про гендер, які поділяє більшість. Маргіналізовані моделі маскулінності, фемінінності притаманні окремим групам, спільнотам, субкультурам.

У різних вікових групах існують свої фонові очікування маскулінності, фемінінності. Підлітки, характеризуючи образ жінки чи чоловіка, виходять із основних сімейно-побутових ролей. У старшокласників уявлення про маскулінність-фемінінність ґрунтується на взаємовідносинах з ровесниками протилежної статі. Переважаючим образом чоловіка у цьому віці є сильний, сміливий, наполегливий, гордий, рицар (повинен захищати, поважати, бути уважним, благородним тощо). Жінка, на думку дівчаток, повинна бути ласкавою, ніжною. Щодо юнаків, їхній образ і чоловіка, і жінки містить значно менше характеристик, які б відображали ставлення чоловіка до жінки, і навпаки. Домінуючими характеристиками образу жінки поряд із зовнішнім виглядом (красива, елегантна, акуратна тощо) є активність, впевненість, відповідальність, що дозволяє робити висновок про існування у свідомості підлітка андрогінного образу жінки. Такі ж результати отримано іншими дослідниками (Т. А. Арканцева, О. М. Дубовська, В. Є. Каган, Т. І. Юферова).

У юнацтва жіночими і чоловічими характеристиками вважаються ті, які стосуються виконання основних соціальних ролей. Тому жінка в уявленнях як юнаків, так і дівчат – це турботлива мама, поступлива у стосунках, наполеглива у досягненні цілей, добра господиня. Чоловік – активний, успішний, здатний забезпечити сім'ю, впевнений, сильний. Чоловік, на думку респондентів, прагне керувати, наділений математичними здібностями, логічним мисленням, володіє авторитарним

стилем спілкування, тоді як жінка піклується про дітей, тривожна, поступлива [81].

У зрілому віці і чоловіки, і жінки підкреслюють відмінність між статями в більшій мірі, ніж це є насправді. Особливо такі відмінності стосуються тих сфер, де їхня стать розглядається з позитивної точки зору, а при аналізі негативних сторін відмінності намагаються зменшити. Так, жінки особливо підкреслюють відмінності у сімейно-побутовій сфері, а чоловіки у соціально-професійній. Жінки вважають чоловіків менш компетентними при вирішенні сімейних та побутових проблем. Чоловіки ж не помічають успіхів жінок при виконанні професійних обов'язків, незавжди визнають їхні досягнення у соціально-професійному плані. Отже, створені гендерні схеми, моделі маскуліності, фемінінності у культурі, суспільстві є досить стереотипними і визначають відповідні когнітивні уявлення людини, ставлення до себе, до інших людей, спрямовують самовиявлення, впливають на формування її гендерного досвіду. Іншими словами, гендерні схеми передбачають когнітивний, емотивний та конативний виміри, що визначають конструювання гендерного досвіду особистості.

Гендерні схеми культури – це комбінований продукт дії суспільства та людей. Створені у суспільстві, групі, спільноті гендерні схеми засвоюються людьми через фонові очікування у процесі міжособистісної взаємодії, і відтворюються ними. Відтворені схеми можуть набувати дещо іншої якості, в результаті інтерпретації у певному контексті, які у свою чергу, будуть визначати формування дещо оновлених або й зовсім нових соціокультурних схем. Таким чином, у будь-який момент гендерні схеми відображаються як в суб'єктивному досвіді людини, так і у соціокультурному.

В українському суспільстві гендерні стереотипи є досить ригідними, стійкими утвореннями, зміст яких відображає характер тих статево-рольових установок, які були притаманні патріархальному устрою сім'ї, який декларував вторинність, меншовартість жінки [75, с. 136]. Наводиться приклад гендерних стереотипів, які стосуються професійної сфери: «хатня робота, виховання дітей – прерогатива жінок. Чоловік у кра-

щому разі може допомогти дружині. Щастя жінки неможливо без сім'ї та дітей. Ніщо не може замінити щастя материнства та подружнього життя. Чоловік здатний реалізувати себе поза сім'єю, занурившись у роботу. Успішність чоловіка головним чином визначається високим матеріальним та соціальним статусом [75, с. 133-135]. Зафіксовані у текстах культури та легітимізовані гендерні схеми мало що зазнали трансформацій, що й значною мірою визначає сучасні уявлення про призначення статей, їх статево-рольовий статус.

Сьогодні досить поширеною є думка, що заняття наукою – це традиційно чоловічий вид діяльності. На рівні повсякденної свідомості існує стереотип, що жінка-вчений – це «синя панчоха». У процесі дослідження студентів просили описати образи вченого чоловіка і жінки. Типовими характеристиками вченого студенти називали: розум, працелюбність, логічне мислення і водночас, заперечували існування в цьому образі рис емоційних, інтересу до оточення і суспільних проблем. Ці якості цілком підпадають під чоловічий стереотип і протилежні тим нормам, які масова свідомість вимагає від жінок. Стереотип, що ототожнює образ науки і типового вченого з чоловічою статтю, є сильним детермінуючим фактором у виборі кар'єри. Образ жінки-вченого дещо складніше уявлявся студентам або стосувався більше опису зовнішності, яка була зовсім нежіночною. Коли називали їм прізвища відомих для них жінок-вчених, вони вказували на винятковість цих жінок, які дивним чином поєднують в собі жіночність і високий розум.

Терпиміше і зрозуміліше студенти ставляться до вимогливості чоловіків-викладачів, пояснюючи це їхньою принциповістю, професіоналізмом. Вимогливість жінки-викладача тлумачиться її емоційністю або в деяких випадках нереалізованістю, незадоволеністю своїм особистим життям. Отже, в уявленні студентів є «чоловіча» наука, проте не існує «жіночої» науки. Аналіз образу вченого в уявленні студентів також ґрунтується на стереотипі, що справжній учений повинен бути чоловічої статі. Такі уявлення, безперечно, визначаються створеними та легітимізованими у культурі гендерними схемами, які доволі повільно реконструюються.

Жінки, щоб мати можливість конкурувати в науці, стають перед необхідністю приймати чоловічі орієнтації і відповідну систему цінностей. Проведене за жінками-вченими спостереження довело, що жінки – університетські вчені відрізняються від контрольної групи жінок за тими самими параметрами, за якими вони зближуються з ученими-чоловіками, що успішно працюють у науці.

Стереотипною є думка, що природничими науками повинна займатися сильна стать, а не жіноцтво. Юнаки вважають, що заняття природничими науками для них є більш важливим, бо знадобиться у майбутньому [25]. Опитування серед студентів природничих факультетів Прикарпатського університету показало, що вони бачать своїх майбутніх дружин з гуманітарною освітою, а не з технічною чи природничою, оскільки вони повинні не тільки працювати, але й займатися сім'єю, дітьми, а цьому якраз сприятиме отримана відповідна освіта.

Здібні до навчання дівчата, щоб не вважатись нежіночними, не мати ярлика «синьої панчохи», намагаються, іноді підсвідомо, здаватись дурнішими і безпорадними, лише б бути «жіночнішими». Це явище отримало назву «правила бути на два кроки позаду чоловіків». Однак останнім часом, особливо серед молоді, помітною є тенденція появи більш толерантного ставлення до жінок у науці, бізнесі, їхнього кар'єрного зростання особливо у великих містах.

Опитані дівчата-аспірантки зустрічалися із суспільним осудом щодо їхньої подальшої кар'єри. Більші очікування викладачів-чоловіків щодо наукових розвідок від юнаків, причому це стосується і технічних, і гуманітарних дисциплін. Досягнення дівчат оцінюються більш стримано і навіть іронічно. Як зауважив один професор, він очікує від аспірантки маленьку «жіночу» дисертацію.

Отже, соціокультурні гендерні схеми, відіграють роль кліше, інтерпретативних схем, що дозволяють просто та досить надійно категоризувати, спрощувати, схематизувати соціальну реальність. Категоризація є не просто класифікацією але й схемою, яка спонукає людину відповідним чином діяти. Такі схеми називають стереотипними, вони в певній мірі забезпечу-

ють міжособистісне і міжгрупове взаєморозуміння і співробітництво, полегшують сприйняття та інтерпретацію світу, виконуючи адаптаційну функцію. Однак, такі схеми повинні бути, з одного боку, достатньо ригідними, щоб забезпечувати передачу соціокультурного досвіду, а з іншого, - гнучкими, щоб відбувався розвиток культури, суспільства, формувався новий досвід, який би створював сприятливі умови для повноцінного саморозкриття та самовиявлення особистості незалежно від статевої приналежності.

Крім того, такі утворення є немінучими, вони забезпечують взаємодію людини зі світом, рятують її від труднощів, і при цьому є проекцією на світ власних почуттів, цінностей (У. Ліпман, Е. Аронсон, В. Агеєв, Т. Шибутані).

У соціальній психології в якості стереотипу, який ми позначаємо поняття схеми, розглядають стійкий, спрощений образ соціального об'єкта (події, явища, людини, групи), який складається в умовах дефіциту інформації як результату спілкування, власного досвіду людини, і часто упереджених уявлень, що прийняті у суспільстві [9]. Спрощеність, схематизованість – це ті особливості стереотипу, які надають йому дієвості як у формуванні поведінки окремої людини, так і великих спільнот. Така спрощеність сприйняття повсякденної свідомості допомагає людині орієнтуватися у тих обставинах, де не потрібні серйозні міркування або індивідуальні рішення. Проте в ситуаціях, де потрібна нова інформація, об'єктивна оцінка, часто стереотипи як стійкі утворення можуть відігравати негативну роль, утруднювати процес адаптації, формування нового досвіду.

Як зазначає Дж. Плек, стереотип як досить стійка ментальна структура свідомості, не завжди відповідає реальності і є результатом соціального замовлення [419]. Тому створені у соціокультурному просторі певні стереотипні уявлення щодо особистісних характеристик, ролей чи способів міжособистісної взаємодії чоловіків і жінок позбавляють їх права бути сприйнятими та оціненими як індивідуальності зі своїми здібностями, рисами, прагненнями. Вони фіксуються у досвіді людини і спрямовують її самовиявлення.

На соціокультурному та індивідуальному рівнях існують так звані приписи щодо занять у суспільстві чоловіка та жінки. Відповідно, зрозуміло походження уявлень про те, що тільки чоловік може бути керівником організації, підприємства, колективу, а жінка – виконавцем, який старанно виконує вказівки. Насправді як чоловіки, так і жінки можуть бути ефективними керівниками, оскільки виконання даних функцій більшою мірою визначається індивідуальними властивостями особистості, професійними здібностями, а не статтю. І жінки, і чоловіки, вважають, що управлінські функції повинні виконувати у більшості випадків чоловіки, вважаючи їх творцями, що здатні вибудовувати «стійкі зв'язки і відношення», можуть вести за собою інших. Жінки, як і в сім'ї, мріють знаходитися «за сильною чоловічою спиною», і за спиною керівника – чоловіка на роботі, який готовий брати відповідальність за ведення бізнесу на себе [306].

Високим соціальним статусом опитувані наділяють переважно чоловіків, щодо жінок, які мають високий статус, то частіше їх розглядають в якості спеціалістів вузького профілю. У нашому дослідженні 78% опитаних вважають, що керівником фірми, заводу, банківської установи вони бачать чоловіка. Причому така тенденція відстежується як у чоловіків-респондентів, так і жінок-респондентів [306].

Жінки, на думку значної частини опитаних, краще можуть виконувати функцію керівника середньої ланки, вести ретельно документацію, безпосередньо працювати з персоналом тощо. Такі уявлення звичайно є стереотипними і пояснюються схильністю чоловіків до домінування, а жінок – до підвладності. Про існування у соціальному досвіді людей стереотипу домінантності чоловіка свідчать і інші дослідження [25]. Американська дослідниця Р. Кентер вивчаючи ставлення до жінок в організаціях, дійшла висновку, що вони перебувають на особливому становищі. Авторка виділяє в організаціях дві групи: домінанти і токени (від англ. token – символ). До першої належать чоловіки, до другої – жінки-менеджери у чоловічому діловому світі. Вони символічно у чоловічій групі представляють жіночу стать. Токени більш помітні і сприймаються більш

стереотипно, їхні характеристики перебільшуються у порівнянні із домінантами. Авторка виділила чотири групи стереотипів щодо символічних ролей жінок:

- «мати» - від неї у групі очікують емоційної підтримки, а не ділової активності;

- «спокусниця» - є сексуальним об'єктом чоловіка з високим посадовим статусом у даній організації, викликаючи незадоволення у чоловіків-колег;

- «талісман» - миловидна, приємна, але не ділова жінка, яка приносить успіх;

- «залізна леді» - їй приписується нежіноча жорсткість і вона ізольована від групи.

Зафіксовані у соціальному досвіді жінки стереотипи домінантності-підлеглості зумовлюють появу захисних стратегій поведінки. Дослідниці С. Волш і К. Кіссел описали п'ять стратегій «гендерного менеджменту»:

- «надмірне функціонування на роботі», жінки більше працюють, ніж чоловіки, прикладаючи більше зусиль і старання;

- «фемінінний стиль» передбачає застосування специфічних жіночих способів ділових перемовин з чоловіками, використовуючи приниження власних здібностей, кокетування тощо;

- «робота за сценою» - жінки використовують роботу, яка може не оплачуватися, вирішувати конфлікти, займатися емоційними проблемами у групі тощо;

- «материнські здібності» - проявляється такий стиль щодо чоловіків-колег (особливо з високим соціальним статусом), коли жінка виступає у ролі турботливої матері – вислуховуючи проблеми, піклується про них і в результаті досягає високого неофіційного статусу в організації;

- «маска» - жінки приховують свої емоції і особисте життя, для того, щоб не отримати ярлика неефективного працівника [428].

Такі стратегії жіночої поведінки є вигідними для організації, в якій вона працює, але є загрозливими для її психічного здоров'я.

Гендерні стереотипи суттєво впливають на: 1) інтерпретацію шкільних досягнень дітей, пояснюючи їх у хлопчиків здібностями, у дівчаток – старанністю; 2) емоційні реакції батьків щодо успіхів дітей у різних галузях знання (у хлопчиків – природничо-математичних галузей; у дівчаток – гуманітарних); 3) значення, яке батьки приділяють здобуванню своїми дітьми різних знань і навичок (для дівчаток важливими є знання гуманітарного циклу, сімейно-побутового характеру; для хлопчиків – знання точних наук, навички дослідницько-конструкторської діяльності); 4) поради, які дають батьки дітям щодо здобуття останніми певних знань і навичок; 5) види діяльності, до яких батьки залучають своїх дітей, іграшки, які вони їм купують. Відповідно, засвоєні схеми дитиною впливають на оцінку власних здібностей. Хлопчики пояснюють успішність виконання завдань своїми здібностями, дівчатка – вдачею [420].

Гендерні схеми негативно впливають на самореалізацію не тільки жінок, але й чоловіків. У будь-якій культурі присутній набір архетипових ролей чоловіків: повелитель, годувальник, солдат, експерт [194], які стосуються професійної сфери. Чоловік повинен бути кращим за інших, відрізнятись від жінок, бути незалежним, мати владу над іншими. Для чоловіків важливими є норма статусу, норма твердості (очікування від чоловіка розумової, емоційної та фізичної жорсткості), норма антижіночності (вимога уникнення стереотипно жіночих занять та видів професійної діяльності) [419].

Отже, гендерні схеми значною мірою визначають вчинки, дії людини, її взаємодію з іншими. Безперечно, що вони допомагають людині адаптуватися до соціального світу, в якому вона живе, однак стереотипи маскулінності і фемінінності, які ототожнюють жінку і чоловіка з традиційно фемінінними і традиційно маскулінними рисами, суттєво ускладнюють процес ефективного включення жінок в сферу виробництва, науки, економіку і політичне управління суспільством. Гендерні стереотипи, в яких абсолютизуються маскулінність або фемінінність, можуть завдавати шкоду як чоловікам і жінкам, так і в цілому всьому суспільству. Коли чоловік і жінка розглядаються не як індивідуальності з неповторними особистісними

якостями, а як члени певної соціальної групи, в такому разі накладаються відповідні межі, в яких вони повинні реалізовуватися. Якщо ж залишається нереалізованим жіночий потенціал в будь-якій сфері діяльності, то це є втратою не тільки окремих особистостей, але й суспільства в цілому.

В українському суспільстві актуальними чоловічими ролями є годувальник, успішний бізнесмен, політик, банкір. Іншими словами, в центрі маскулінної ідентичності мають місце ролі, які пов'язані із матеріальним, соціальним успіхом. Одним із критеріїв успіху є високий соціальний статус, який є свідченням «справжньої» маскулінності. У молодій людині можуть формуватися нереалістичні домагання та орієнтування тільки на об'єктивні показники соціального статусу (висока заробітна платня, посада) і неврахування психологічного змісту успішності (реалізація своїх професійних здібностей, інтересів), що обмежує її самореалізацію та життєздійснення в цілому. Однак природно, що далеко не кожному вдається досягнути такої маскулінності, а це створює ситуацію напруги, почуття невпевненості.

Серед опитаних нами чоловіків з вищою освітою 30-35 років задоволеність своїм статусом висловили тільки 18%. На питання, яким повинен бути «справжній» чоловік, переважна частина опитаних вказала на матеріальні та статусні позиції, оскільки від них залежить добробут їхньої сім'ї та оцінка оточення [306]. З підліткового віку хлопчики більше спрямовані на вибір гендерно-відповідної професії, ніж дівчата. Переважна більшість опитаних підлітків шкіл Прикарпаття обирають професії, які чітко відповідають чоловічій гендерній ролі. Тільки 5% опитаних мріють обрати професії повара, дизайнера одягу, перукаря і жодного випадку вчителя, вихователя. Щодо дівчат, то 25% опитаних мріють стати бізнес-леді, займати керівну посаду тощо. Такі результати свідчать про існування більшої залежності у виборі професії від гендерних стереотипів у хлопців, ніж у дівчат, і значний вплив їх на реалізацію професійного потенціалу молоді в цілому [306]. Отже, існуючі у соціокультурному досвіді гендерні схеми, значною мірою визначають гендерні уявлення людини, що зумовлюють

її потреби, інтереси, захоплення певними видами діяльності та самовиявлення в цілому.

Таким чином, створені і зафіксовані у наративах та текстах культури гендерні схеми визначають тип гендерного суспільства (маскулінний, фемінний), в якому гендеризовані інститути (сім'я, дитячий садок, школа, вчителі, підручники, книжки, засоби масової інформації, спільноти тощо) відтворюючи легітимізують та створюють їх. Гендерні схеми, стереотипи є досить стійкими утвореннями, можуть існувати протягом цілої епохи. Вони можуть змінюватися разом із зміною соціальних норм та реалій, завдяки їхній інтерпретації членами спільноти, групи, суспільства, що, в свою чергу, буде зумовлювати їх трансформацію, створення нового досвіду. Динаміка гендерних схем у будь-якій культурі є найбільш яскравим показником глибоких внутрішніх змін смислових контекстів культури, соціокультурного досвіду, суб'єктивного досвіду її представників.

Гендерні схеми існують на когнітивному рівні, визначають, певною мірою систему уявлень особистості, сприйняття, оцінку гендерних моделей, відображають схематизацію та узагальнення образів маскулінності, фемінінності, ставлення до себе, до інших людей та різних сфер самовиявлення, а також спрямовують дії, стратегії взаємодії та самоздійснення в цілому. На нашу думку, важливо з'ясувати, яким чином відбувається процес конструювання гендерних схем на індивідуальному рівні. Іншими словами, з'ясувати механізми засвоєння соціокультурних схем, конструювання гендерного досвіду особистості.

2.3. Механізми засвоєння гендерних схем соціокультурного досвіду

Людина, як тільки приходить у світ, стає невід'ємною частиною культури, складної системи, в якій існують свої правила, закони, норми, що зафіксовані у різних культурних текстах і відображають соціокультурний досвід. Перед нею виникає завдання облаштуватися у ньому, засвоїти основні соціокультурні схеми, які створюються, підтверджуються та відтворюються у процесі міжособистісної взаємодії. Іншими словами, люди-

на залучається до процесу соціалізації. У літературі зазначені мега-, макро-, мезо- і мікрофактори соціалізації, її агенти та засоби. Виявлено соціально-педагогічні (традиційний, інституціональний, стилізований, міжособистісний), а також психологічні механізми соціалізації (імпринтинг, наслідування, рефлексія, ідентифікація). Визначені рівні соціалізації («організм - навколишнє середовище»; «суб'єкт - об'єкт»; «особистість - суспільство») [205, с. 10-15].

Зміст соціалізації визначено дослідниками як процес становлення особистості, що здійснюється у сфері діяльності, спілкування та самосвідомості [9, с. 277]; як засвоєння системи знань, норм, цінностей (І. Кон, 1980); соціального досвіду, соціальних якостей і рис, соціальних ролей (А. Ручка, 1986); зразків і психологічних механізмів поведінки (Л. Ясна) [205].

Соціальні психологи вважають, що засвоєння соціокультурного досвіду відбувається у процесі «диференційованої соціалізації», яка передбачає становлення чоловіка та жінки в різних соціально-психологічних умовах. Гендерну соціалізацію розглядають як процес, в ході якого людина навчається моделям поведінки у суспільстві, цінностям, які відповідають поняттям «чоловічого» і «жіночого», як процес засвоєння норм, правил поведінки, настанов відповідно до соціокультурних уявлень про становище і призначення чоловіків та жінок у суспільстві; як формування гендерної ідентичності (Н. Б. Гафізова, Т. Б. Легеніна, Т. В. Говорун, Є. П. Ільїн). Гендерна соціалізація розглядається дослідниками як багатоаспектне явище, яке здійснюється через інтеріоризацію відповідних статі настанов, зумовлюється соціальним контекстом, гендерними стереотипами, традиціями, символікою, які характерні для тієї культури, спільноти, до якої належить особистість; а також визначається як система кроків з набуття та збагачення гендерної ідентичності [8],[25].

У літературі процеси гендерної соціалізації вивчаються як в теоріях, розроблених на основі психоаналізу, необіхевіоризму, когнітивізму (теорії соціального наочіння, моделювання, статевої типізації, когнітивного розвитку), так і в концепціях, спеціально створених для трактування механізмів гендерної со-

ціалізації (теорія нової психології статі; теорія гендерної схеми) (Ш. Берн, І. Клецина, Т. Репина).

Виділяють дві фази гендерної соціалізації, в ході якої відбувається засвоєння соціокультурних схем: 1) адаптивна (зовнішнє пристосування до існуючих гендерних відносин, норм, ролей); 2) інтеріоризація (внутрішнє засвоєння чоловічих і жіночих ролей, гендерних ставлень, цінностей, установок) [9]. У процесі «первинної» соціалізації (термін П. Бергера, Т. Лукмана) відбувається автоматичне засвоєння гендерних схем, моделей поведінки без осмислення, рефлексії, яка хронологічно співпадає із дитинством і за змістом передбачає становлення «члена суспільства», який відповідає гендерним нормам та вимогам. Вторинна соціалізація – наступний процес входження уже соціалізованого індивіда у «нові сектори» соціального світу (сектор первинної соціалізації – сім'я) [26].

У нашому розумінні такими секторами є різні інституції: сім'я, дошкільний заклад, школа, підручники, вчителі, засоби масової інформації, спільноти, групи однолітків, які одночасно транслюють, легітимізують та створюють гендерні схеми, що визначають конструювання гендерного досвіду особистості. Процес «входження» передбачає активну взаємодію між людиною та інституцією, в результаті чого конструюється її соціальний досвід. Взаємодія відбувається не з абстрактною інституцією, а конкретними людьми, які є носіями соціокультурних схем та відтворюють їх у процесі міжособистісної взаємодії. Активність передбачає рефлексію соціокультурних схем, інтерпретацію текстів культури.

Щоб розкрити механізми конструювання гендерного досвіду особистості на кожній з фаз, звернемося до понять «гендерного дисплею» «формальних конвенційних актів» (І. Гофман), «фонових очікувань», «рефлексії», «інтерпретації» (Г. Гарфінкель).

Розглянемо спочатку адаптивну (первинну) фазу соціалізації. Відносна однастайність як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників спостерігається у виділенні в якості основного механізму соціалізації, соціальної ідентифікації. Даному феномену у психологічній науці приділяється особлива увага

і більшість дослідників (Г. Андрєєва, М. Боришевський, Д. Гервітц, Л. Петровська, Б. Поршнев та ін.) визначають його як процес ототожнення індивіда з іншими людьми, групами та об'єднаннями; як процес прийняття індивідом соціальної ролі, цінностей, установок, моделей та форм самовияву тих груп чи людей, яким він себе уподібнює.

Ідентифікацію не слід плутати з наслідуванням. При ідентифікації засвоюються не дискретні акти поведінки, а комплексний інтегрований взірець поведінки. Іншими словами, дитина засвоює не окремі схеми, моделі, а гендерний дисплей (різноманіття проявів статевої приналежності, що виявляється на рівні міжособистісного спілкування). Засвоєння дитиною дисплею відбувається спонтанно, без підкріплень, а поведінка, якої вона набуває, є досить стабільною, оскільки ґрунтується на інтимному особистісному зв'язку з моделлю.

Існує кілька теорій гендерної соціалізації, кожна з яких охоплює якусь одну сторону цього процесу. Так, прихильники теорії ідентифікації вважають, що дитина несвідомо імітує поведінку представників своєї статі, передусім батьків. Теорія статевої типізації, ґрунтуючись на ідеях соціального научіння, надає вирішального значення механізмам підкріплення, які діють завдяки заохоченню дитини за стевотипову поведінку та покарання за нетипову. У теорії категоризації йдеться про те, що спочатку дитина дізнається, що є дві статі, відносить себе до однієї із двох категорій і на основі самовизначення керує своєю поведінкою [399], [427]. Іншими словами, спочатку дитина засвоює загальну і необхідну інформацію для категоризації поведінки чоловіка та жінки. Пізніше з'являється схема своєї статі, яка є більш детальною специфічною версією першої схеми і включає інформацію про речі, форми поведінки, властивості особистості, які є характерними для її статі.

Процес засвоєння гендерних моделей, схем передбачає етапи: 1) самовизначення дитини у ролі хлопчика чи дівчинки; 2) когнітивне самовизначення чи первинна гендерна ідентичність, при якій дитина позитивно оцінює ті речі, дії і форми поведінки, які пов'язані із статтю; 3) типова поведінка зумовлює для даної статі позитивні почуття; 4) статева типізація від-

бувається тільки тоді, коли вони усвідомлюють незворотність своєї статевої приналежності; 5) певні риси батьків можуть гальмувати чи полегшувати статеву типізацію, але не можуть зумовити її [399].

Отже, уже в три роки діти з впевненістю відносять себе до чоловічої чи жіночої статі. До семи років дитина досягає гендерної константності, розуміє, що стать змінити неможливо, навіть, коли «зав'язати бант» хлопчиків чи «грати у футбол» дівчинці. У дитини з'являються достатньо глибокі знання про гендерні відмінності в іграшках, одязі, діях, об'єктах та заняттях. Як тільки завершується гендерна ідентифікація і дитина починає помічати відмінності, які існують між чоловіками і жінками, у неї зазвичай підвищується увага до дисплеїв, моделей, якими володіє та ж стать, що і вона сама і завдяки яким вона виявляє себе. Л. Колберг таке явище назвав диференціальним наслідуванням.

Більшість хлопчиків у віці від двох до трьох років пробують взувати мамині туфлі, грати з її косметичним приладдям, фарбувати нігті лаком. Проте, коли завершується процес гендерної ідентифікації і хлопчики досягають константності, то розуміють, що всі ці заняття призначені для дівчаток, і починають використовувати ті конвенційні акти, які відбивають чоловічий гендерний дисплей. Тому зрозуміло, чому чоловікам не подобається займатися побутовими справами, оскільки – це заняття стереотипно є суто жіночим, і це засвоюють хлопчики ще у дитинстві.

У процесі гендерної соціалізації дитина ідентифікує себе з особами своєї статі, приймаючи навіть несвідомо «формальні конвенційні акти» (моделі, схеми, які використовуються у суспільстві для вираження приналежності до статі). Так, шестирічна дитина знає, що "...по деревах можуть лазити тільки хлопчики...", " тільки дівчатка граються ляльками...", "Андрійко не може плакати, бо він не дівчинка...", "Даринка не може давати стусанів, бо вона не хлопчисько" тощо. Іншими словами, у дитини формується сукупність формальних конвенційних актів, які представляють собою моделі доречної у

конкретній ситуації поведінки і сприяють збереженню і відтворенню норм повсякденної взаємодії.

Важливу роль у засвоєнні гендерного дисплею дітей відіграють батьки, їх значення у цьому процесі переоцінити неможливо. Про це свідчать дослідження зарубіжних (С. Бем, А. Варга, М. Джонсон, Д. Екклз, М. Левіс, Г. Рассел, Л. Розенблюм, Д. Стоккард та ін.) та вітчизняних вчених (Ю. Альошина, О. Волович, В. Васютинський, Т. Говорун, І. Кон, О. Набіуліна, І. Тельнюк та ін.).

У процесі міжособистісної взаємодії із батьками у дитини вибудовується власна модель поведінки. Діти завдяки підкріпленню та навчанню через спостереження, імітування засвоюють гендерні схеми, так само як навчаються іншим видам соціальної поведінки. Згодом статевотипова поведінка структурується і входить до соціального досвіду дитини. Завершується статева ідентифікація, починається процес диференціації у способах самовиявлення, особливостях спілкування. Виникають гендерно-стильові вияви, які надалі будуть визначати життєздійснення особистості. А. Бандура та його колеги стверджують, що батьки починають «тренувати» дитину, перш ніж вона сама зможе спостерігати та розрізняти дисплеї обох статей [372].

Рольова диференціація починається відразу після народження дитини, коли дітей одягають у різнокольоровий одяг: дівчаток – у рожевий, хлопчиків – у блакитний. Вибором імені, різницею в одязі та наборах іграшок батьки намагаються чітко вказувати на стать дитини – як самій дитині, так і тим, хто її оточує. Головний принцип наuczіння гендерної поведінки – це диференціація статевих ролей через спостереження, нагородження, покарання, шляхом прямого і непрямого зумовлення.

Дорослі диференціюють призначення хлопчиків і дівчаток у сім'ї. Хлопчиків спрямовують на кар'єру, професійні, соціальні ролі: «Будеш добре вчитися, станеш директором заводу, президентом тощо». Рольові спрямування дівчаток часто обмежуються створенням сім'ї, побутовими обов'язками: «Вчися, донечко, прибирати, бо ти повинна бути гарною господинею».

Всупереч традиційній теорії ідентифікації (Дж. Каган, П. Массен, Н. Авдеева та ін.), згідно з якою дитина приймає одного з членів родини за модель і ототожнює себе з цією моделлю, Д. Перрі твердить, що моделлю своєї статі, яку дитина наслідує, є деяка абстракція, створена нею на підставі спостережень за відповідною цій статі поведінкою [420]. Отже, дитина наслідує модель тією мірою, якою вважає її поведінку відповідною статі і відмовляється від моделей, які заперечують значущі дорослі. Узагальнення цих моделей дозволяє дитині засвоїти схему, яка пропонується їй дорослим.

Разом із схемою дитина інтерналізує цінності та установки дорослих, розширює запас свого соціального знання. Вирішальну роль у даному процесі відіграє абстрагування від ролей і установок в узагальненій ситуації. Наслідуючи зразки, демонструючи дисплей, дитина приєднується до тих «всіх», які діють правильно, і тим самим ідентифікують себе з спільнотою інших людей. Батьки пред'являють дітям гендерні очікування, «фонові очікування», апелюючи до узагальненого іншого – пояснюючи, що хлопчики не повинні плакати, а дівчатка проявляти агресію.

Цей аргумент підтверджується експериментальними дослідженнями Д. Мастерсона і В. Файєрбраєна, які з'ясували, що стать моделі не мала прямого впливу на наслідування дітьми її поведінки. Важливим фактором, що впливає на надання переваги тій чи іншій моделі самовиявлення, дисплею та їх наслідуванню, є вербальна інформація про відповідність поведінки гендеру [407], вербальна фіксація на одних конвенційних актах, які зафіксовані у суспільстві, групі, спільноті як статевотипові, та інших, які тлумачаться як нетипові.

У теорії соціальних ролей (Т. Репіна, Е. Маккобі, С. Джаклін та ін.) ідентифікація розглядається як розігрування ролей: дитина приймає кожну з ролей разом з почуттями, настановами, ціннісними орієнтаціями, які вона приписує носієві цієї ролі. Соціальне схвалення і підтвердження визначають формування соціальної ролі. Обсяг засвоєння ролі та рівень ідентифікації визначаються двома факторами: по-перше, інтенсивністю і частотою взаємодії між дитиною та моделлю і, по-

друге, соціальною владою над дитиною, тобто контролем над цінностями. Засвоєння соціальної ролі відбувається в процесі спілкування, тому в родині, де є і хлопчики, і дівчатка, у дітей спостерігаються риси протилежної статі [248], [404].

Однак, на нашу думку, дитина засвоює не дискретні ролі, які ситуативні і в принципі зводяться до набору операцій. В одній ситуації ця роль може бути дружини, в іншій – мами, в третій – дочки, лікарки чи вчительки тощо. При цьому гендерна варіація присутня у виконанні кожної із ролей. Дитина засвоює дисплей проявів статевої приналежності, який відбивається у стилі, змісті спілкування, манері поведінки, дій, тілесній ідіомі, символіці дорослих. Тому хлопчик, батько якого у міжособистісних взаєминах із близькими проявляє вербальну агресію, також буде її дублювати, приймаючи її за статево-типову схему взаємодії, а не роль батька. А хлопчик, у якого батько допомагає мамі готувати їжу, прибирати, буде засвоювати цю схему і вважати її статево-типовою.

У «соціокультурній теорії насильства» основним механізмом формування гендерних схем досвіду чоловіка є відхилення того, що культурою визначене як жіноче. Існують різні механізми становлення гендерної ідентичності у чоловіків та жінок. Статево-рольова ідентифікація у дівчаток відбувається на основі її нерозривного зв'язку з матір'ю. Хлопчики, навпаки, усвідомлюючи свою несхожість із жінкою, відділяють матерів від себе. Становлення маскуліної статевої ідентифікації тягне за собою більш виявлену індивідуалізацію, більш раннє утвердження межі свого "Его".

Чоловічі норми статі змушують хлопчиків відхиляти жіночий широкий діапазон характеристик, які є загальнолюдськими: наприклад, прояв емоційності, тривожності, безпомічності, уразливості. Відхилення цих переживань визначає їхній досвід. У свою чергу, це призводить до зменшення потреби в близькості з іншими людьми і проявляється у своєрідному, власне «чоловічому» стилі самовияву. На нашу думку, не дитина відхиляє «жіночу» модель, а дорослий спрямовує її увагу на дисплей, який він вважає статево-типовим, загальноприйнятим у культурі.

Бар'єрами для ідентифікації хлопчиків є тривалий контакт хлопчика-сина з матір'ю, через що батько виступає в ролі небажаного, маловідомого об'єкта для ідентифікації або у випадку, коли дитина боїться батька через його надмірну суворість, брутальність. Тоді вона намагається отримати потрібне їй тепло й увагу від матері, невротично узалежнюючись від неї, її стилю поведінки [8]. У такій ситуації формування гендерного досвіду дитини на ранніх етапах буде залежати від матері, близького оточення, які можуть спрямовувати дитину на засвоєння гендерно-типових схем, що існують за межами сім'ї. Адже не всі хлопчики, які виростили без батька, гендерно дифузні чи фемініні.

Більшість моделей поведінки, з якими хлопчик стикається в процесі гендерної ідентифікації, є жіночі: вихователі дитячого садка, лікарі, вчителі. Обмежене коло схем для ідентифікації призводить до того, що хлопчики вимушені будувати власну гендерну ідентичність переважно на засадах заперечення, негативного ставлення до «жіночого» світу: не бути подібними до дівчат, але і незрозуміло якими, не брати участі в жіночих видах діяльності. Це пояснює той факт, що у дівчат формування гендерного досвіду, відбувається як менш конфліктний і безперервний процес.

Проведені дослідження з дошкільнятами свідчать, що більш успішною є гендерна ідентифікація у дівчат: 56% дівчат проти 10% хлопців мають високий ступінь ідентифікації з батьками своєї статі. У хлопчиків частіше спостерігається неадекватна, розмита ідентифікація, особливо коли відсутній батько у сім'ї. Підтверджуються такі результати і іншими дослідженнями дітей-вихованців дитячих будинків. Серед дівчат дошкільного віку 37% мають високий ступінь ідентифікації з вихователями жінками. У хлопців таких тенденцій не виявлено. Основними об'єктами для ідентифікації є відомі спортсмени (А. Шевченко, брати Кличко), герої фільмів, створені культурою стереотипні образи маскулінності. Високий ступінь ідентифікації виявлено лише у 3% хлопців-вихованців дитячих будинків, що свідчить про складність гендерної ідентифікації дитини, яка виховується без сім'ї.

Отже, у процесі первинної соціалізації дитина засвоює гендерні схеми через гендерний дисплей, який демонструють дорослі у міжособистісній взаємодії. Завдяки вербальним підкріпленням дорослого у дитини створюється система формальних конвенційних актів, які дозволяють сприймати її як представника певної статі і маркують приналежність її до соціокультурної реальності.

Жодна із проаналізованих теорій не заперечує нашої позиції щодо механізмів гендерної соціалізації на ранніх етапах формування гендерного досвіду. Психоаналіз наголошує на емоційному факторі ідентифікацій, теорія когнітивного розвитку – на значенні категоризації, теорія соціального навчання аналізує процеси навчання, тренування. Кожен із зазначених механізмів відіграє свою роль у засвоєнні соціокультурного досвіду.

У процесі первинної соціалізації дитина засвоює гендерні схеми, конструює «Я», виходячи із настанов, досвіду батьків. Вона ідентифікує себе із значущими іншими, коло яких у дитинстві обмежене. По мірі дорослішання відбувається розширення міжперсонального простору, з'являються нові «канали» передачі та схеми створення соціального досвіду (школа, підручники, книжки, вчителі, ровесники, ЗМІ, реклама, дитячі та юнацькі спільноти, інтернет тощо), що транслюють різні гендерні стереотипи, дисплеї, які особистість уже не просто засвоює і відтворює, але й може надавати їм нового смислу в результаті інтерпретації, рефлексії. Іншими словами, особистість не тільки засвоює і відтворює досвід, але й конструює його. Ідея конструювання підкріплює діяльнісний характер засвоєння досвіду.

Людина не завжди автоматично засвоює культурні схеми, в яких відбито гендерні правила, норми, ролі (фонові очікування), а може інтерпретувати, пропускати їх через внутрішні латентні структури досвіду (інтерпретативні схеми, концепти) і відтворювати їх у новій змістовій якості, яка не завжди відповідає попередній. Іншими словами, людина засвоює гендерні схеми через «фонові очікування», під якими мають на увазі соціально схвалені установки на ті чи інші дії, які можуть не

усвідомлюватися і не піддаватися рефлексії самими діячами, і відбивати своєрідну соціально-культурну квінтесенцію соціальних взаємодій. Вони «видимі, але не помітні», не усвідомлені учасниками взаємодії та іншими членами групи, спільноти, суспільства. Однак фонові очікування не сприймаються пасивно, індивіди надають їм особистісного, практично раціонального смислу, переробляють, а інколи і суттєво деформують в результаті інтерпретації. Можуть змінювати їх, реконструювати, що забезпечує динаміку розвитку соціокультурного досвіду, гендерних схем.

Беручи участь у взаємодії, людина неминуче аналізує, інтерпретує все, що відбувається, і все ж таки, виражає результати свого аналізу, рефлексії у загальнозрозумілих термінах для тих, хто включений у цей процес. Іншими словами, інтерпретація, означування реальності завжди відбувається у певному контексті.

З розширенням міжперсонального простору у дитини з'являються нові можливості для конструювання гендерного досвіду. Засвоєні у дитинстві (первинній соціалізації) гендерні схеми, знання досить сильно фіксуються у свідомості дитини, сприймаються як данність і не підлягають сумнівам. Різноманіття гендерних моделей, які демонструють не тільки реальні люди, які оточують молоду людину, але й літературні герої, герої фільмів, улюблені актори, спортсмени, співаки, танцівники тощо впливають на формування гендерного її досвіду, але не змінюють базових моделей, закладених батьками. Включення дитини у різні «підсвіти» (дитячий садок, школа, ровесники, ЗМІ, субкультури тощо) тільки закріплює прив'язаність дитини до «базової» реальності. Дитина залучається до нових культурних текстів, мовної практики.

Наративи, тексти за змістом можуть співпадати, а можуть відрізнятися від тих, які дитина засвоїла в сім'ї. Особливо гостро ця проблема актуалізується у підлітковому віці, коли відбувається знайомство з героями як офіційної так і не офіційної культури (неформали, молодіжні субкультури, транссексуали тощо).

Актуальності набуває той чи інший герой, на якого він хоче бути схожим, а модель поведінки наслідувати. Хлопець чи дівчина може детально вивчати свого героя, наслідуючи його зачіску, стиль одягу, манеру поведінки. Проте, рано чи пізно настає час, коли зразок втрачає суб'єктивне значення. Дезактуалізація «зразка» знаменує завершення певного етапу в розвитку особистості, її піднесення на новий рівень, коли складаються нові відносини, нові мотиви, що заставляє ставити нові цілі і шукати нові ідеали. Іноді у арсеналі підлітка доволі широкий вибір «героїв» ідентифікації, що, на нашу думку, є позитивним фактором. У такий спосіб підліток не автоматично, без рефлексії присвоює «чужі» схеми, а синтезує і створює на основі зразків свою, неповторну модель, яка надалі буде визначати сприйняття себе та інших людей як представників певної статі. Іншими словами, інтерпретація образу здійснюється за допомогою продуктивної семіотизації, яка передбачає конструювання його шляхом перетворення, трансформації. У результаті такого процесу створюються суб'єктивні уявлення, схеми інтерпретації, які є внутрішніми латентними структурами гендерного досвіду. На нашу думку, така «творчість» зумовлена особливостями засвоєння гендерного досвіду у дитячому віці, коли дитину не обмежували вузьким стереотипним набором схем, актуалізували рефлексію особливостей статево-рольового самовиявлення.

Отже, якщо на попередніх етапах засвоєння гендерних схем відбувалося достатньо плавно, детермінуючись переважно зовнішніми факторами, без активного включення самого суб'єкта в процес конструювання ідеального гендерного «Я», то, починаючи з підліткового віку, разом зі збереженням організованого і стихійного впливу соціалізуючих факторів на формування гендерного досвіду, з'являється активна робота самого суб'єкта.

У підлітка значно розширюється коло міжособистісної взаємодії, де циркулюють різні конвенційні акти, дисплеї, функціонують фонові очікування. Особливо актуальними є моделі, які пропонує оточення однолітків. Оцінюючи зовнішність та поведінку підлітка з точки зору своїх, доволі жорстких кри-

теріїв, уявлень про маскулінність-фемінінність ровесників, вони посилюють або, навпаки, руйнують гендерні уявлення та ідентичність підлітка. Особливо це яскраво проявляється у хлопців, в яких схеми самовиявлення більш детерміновані фоновими очікуваннями групи, ніж у дівчат. Завдяки розвитку рефлексії, здатності до самоаналізу підліток може оцінювати «узагальненого іншого» на основі культурних схем середовища та конструювати себе відповідно до статево-рольового «стандарту».

Підліткова група однолітків – це та форма включення індивіда в культуру суспільства, та механізм засвоєння соціального досвіду, яка задовольняє їх потребу у переорієнтації з одного рівня спілкування на інший. Цей новий простір міжособистісної взаємодії, який забезпечується в групі однолітків, сприяє конструюванню інтерпретативних схем гендерного досвіду підлітків. Групи однолітків є для підлітків дуже важливим джерелом інформації з питань статі, яке не можуть замінити ні засоби масової інформації, ні навіть батьки.

Більшість джерел показують, що батьки є важливим джерелом передачі цінностей і настанов, які визначають створення гендерного досвіду та впливають на поведінку підлітків, особливо як приклад для наслідування. Однак, не завжди батьки справляються з таким непростим завданням, особливо сьогодні. У період швидких суспільних змін «гладкий» перехід до дорослості уже неможливий, з'являється значна несхожість із поколінням батьків. У такому разі особистість уже не може слідувати тому взірцеві, з яким ідентифікували себе її батьки, оскільки вона не вписується до суспільного контексту. Молодь усвідомлює, що досвід минулого не завжди актуальний, часто застарілий, то й шукає нові актуальні ідентифікації, які циркулюють саме у групі ровесників.

Для підлітка важливим є середовище ровесників, в якому транслюється та створюється система гендерних схем більш близька та зрозуміла для нього. У середовищі однолітків дитина випробовує себе як представника певної статі, вона апробовує отримані в сім'ї гендерні дисплеї, конвенційні акти в самостійному, нерегламентованому дорослими спілкуванні. У

підліткових товариствах, спільнотах статево-рольова поведінка стає одним з головних параметрів оцінки дитини, яка є досить критичною.

Дослідники, які вивчали процеси утворення спільнот, груп однолітків, вказують на досить швидкий темп їх створення. З моменту знайомства дітей в групі починається процес рольової диференціації, з'являються лідери, «уповноважені» особи – ядро групи, які задають світоглядні орієнтації, правила життя, вимоги до зовнішності, способів поведінки, групові традиції. У будь-якій групі, що існує впродовж якогось часу, створюються фонові очікування, які поділяються особистостями в цих групах. Сукупність норм і уявлень, що лежить в основі дій групи і поділяється її членами, є фоновими очікуваннями групи і відбивають її культуру.

Групова культура – це система смислів, інтерпретативних схем, які зафіксовані у текстах групи, та створюються і відтворюються ними у процесі міжособистісної взаємодії. У груповій культурі об'єднується як узагальнене, так і конкретно-індивідуальне, бо вона є результатом безпосередньої взаємодії індивідів, яка визначається фоновими очікуваннями (дотримання тих самих норм і правил), що відтворюються та створюються кожним у процесі соціальної взаємодії, і яскраво виявляються у зовнішності, стилі поведінки, групових артефактах.

Артефакти підліткових груп – це символіка, геральди, ритуали, обряди, мовні знаки та інші зовнішні аксесуари, які використовуються членами групи, щоб підкреслити свою приналежність до неї. Завдяки артефактам засвоюються фонові очікування (уявлення про правила, схеми самовиявлення), що сприяє трансформуванню підлітка у спільноту, яка стає засобом конструювання гендерного досвіду. Своєрідний одяг, зачіска, аксесуари або мовні знаки слугують підлітку засобом засвоєння соціокультурних гендерних схем, підсилення своєї статевої приналежності. Одягаючи відповідний одяг, дотримуючись відповідних правил, норм у групі підліток не тільки демонструє гендерні схеми, але й певною мірою створює їх. Він надає їм смислу, означає їх.

Хлопці, на відміну від дівчат, більш акцентують увагу на статевій приналежності. Вони, щоб довести свою чоловічу ідентичність, схильні до більшої стереотипності поведінки, наслідування гендерних схем, які циркулюють у групі. Якщо у групі транслуються маскулінні схеми, то агресивність, домінантність і владність, які чітко демонструються поведінкою хлопців, відображають їхню потребу проявляти більш яскраво риси, які відокремлюють чоловічу стать від жіночої.

У підліткових групах діти допомагають один одному завоювати різні схеми, формувати певні навички, які будуть суттєво відрізнятися від інших груп. Механізм гендерної ідентифікації включається до групового контексту, тобто підліток ідентифікує себе з узагальненим стереотипом поведінкових і особистісних схем. Гендерна ідентифікація в підліткових групах виступає механізмом залучення особистості до системи групових цінностей, норм, стереотипів. Модель гендерної поведінки здебільшого вибирається підлітком не самостійно. Вона диктується всією групою, до якої належить підліток. Зразками наслідування стають найбільш «яскраві» з товаришів, лідери або кумири. Хлопчики, які поводяться агресивно, можуть спочатку просто наслідувати героїв телепередач, яких вони бачили, а потім починають наслідувати один одного.

Отже, у групі створюється образ, який може бути позитивним, відповідати гендерним стандартам, прийнятим у культурі, суспільстві, а може суттєво відрізнятися і відповідати «стандартам», створеним у групі, які відмінні від загальноприйнятих. Наприклад, у субкультурі емо, в якій транслуються фемінінні схеми, підліток буде намагатися демонструвати емоційність, чутливість, меланхолійність, тим самим підтверджувати приналежність до даної субкультури. Цей зразок підтримує і розширює групові стосунки.

Підліток змушений наслідувати зразки, моделі, схеми поведінки, які пропонуються спільнотою, в іншому разі він буде не прийнятий або навіть витіснений за її межі. Відповідність групі, навіть конформність набувають виключно великого значення для підлітка, який тепер може виявляти істинно релігійне поклоніння перед прийнятими групою правилами і нормами.

Тиск з боку однолітків набуває для дитини неподоланності. Іншими словами, настанови, правила, норми групи, субкультури, які спонукають підлітків до конформності і статевої сегрегації, є звичними для них, особливо для раннього підліткового віку.

Прагнення відповідати стандартам групи однолітків може бути нормальною, природною і навіть бажаною формою поведінки. Але іноді діти занадто прагнуть відповідати фоновим очікуванням, навіть коли їх не можна вважати корисними ні для конкретної дитини, ні для самої групи, ні для оточуючих. У даному разі мова йде про асоціальну поведінку. Оскільки хлопці більшою мірою залежні від нормативного тиску групи, то й відповідно, частіше схильні здійснювати асоціальні вчинки під тиском групи.

Підлітки належать до групи, яку соціологи називають маргінальною, тобто міжкультурною, або такою, що перебуває на межі домінуючої культури, групи, члени якої виявляють підвищену потребу у відповідності. Під впливом фізіологічного дозрівання у підлітка в структуру нових соціальних ролей входить необхідність ідентифікації з певною статтю. Всі хлопці і дівчата оцінюють свої ознаки маскулінності і фемінінності. Потреба впевненості в нормальності свого розвитку набуває сили домінуючої ідеї. В результаті цього загострюється інтерес до своєї зовнішності.

У підлітковому віці діти починають розуміти, що існують різні типи людського тіла і різні його ідеали, у них формується досить чітке уявлення про тип свого тіла, його пропорції, гнучкість, з'являється зацікавленість своїми фізичними даними, наскільки вони відповідають стандартам маскулінності чи фемінінності. Вони можуть виявляти крайню нетерпимість до будь-яких відхилень фігури від ідеала (надлишкової повноти або худоби) або до занадто раннього чи пізнього визрівання. Як правило, підлітки є виключно чуттєвими до свого зовнішнього вигляду і годинами можуть розглядати себе в дзеркалі, шукаючи невідповідність між власним зображенням та ідеалом, який конструюють засоби масової інформації чи спільнота, що часто спричинює почуття тривоги і невпевненості. Біль-

ша занепокоєність своїм зовнішнім виглядом спостерігається у молодших підлітків, у старших вона поступово зменшується.

Хлопці занепокоєні переважно фізичною силою, величиною м'язів, дівчат же хвилює, в першу чергу, привабливість обличчя, стрункість, вага тіла. Ці відмінності зумовлені, значною мірою соціальними настановами. На ранніх етапах підліткового віку у дітей спостерігаються досить розмиті гендерні уявлення. Підліток ще не пережив періоду пошуку, аналізу різних моделей статево-рольової поведінки, не пройшов через процес переоцінки гендерних норм, стереотипів і не сконструював для себе свою гендерну модель. Його гендерний досвід досить фрагментарний, і більшою мірою стереотипний, оскільки в його репертуарі переважають репродуктивні схеми (засвоєні готові стереотипні схеми, через які відбувається сприйняття реальності). Однак стадія «розмитих» уявлень може затягнутися на тривалі роки, особливо така тенденція спостерігається у дітей, які перебувають у сучасних підлітково-юнацьких спільнотах, молодіжних субкультурах (наприклад, емо, готів, реперів, клаберів). Часто у таких підлітків формується передчасна або дострокова гендерна ідентичність. Підліток створює модель гендеру на стереотипних схемах, без осмислення, рефлексії, продуктивної інтерпретації. Використовує репродуктивні схеми, які пропонує субкультура, спільнота, група. Іншими словами, особистість робить свій вибір щодо норм, схем статево-рольової поведінки, але цей вибір не є результатом самостійного пошуку, синтезу, інтродуктування, а здійснений під сильним тиском зовнішнього впливу, стереотипів, настанов спільноти.

Найчастіше це відбувається через відсутність у дитини репертуару ідентифікацій із сім'ї. За нормальних умов розвитку у середині підліткового віку настає стадія «мораторію», «лімінальності», що передбачає період відтермінування, який дається для того, щоб проаналізувати різні схеми, моделі і завдяки рефлексивності створити свою, яка буде визначати гендерний досвід підлітка. Спільноти підлітків, молодіжні субкультури якраз є тим сприятливим середовищем для особистості, яка перебуває на стадії «лімінальності», невизначеності. У межах субкультури пропонуються моделі самовиявлення, які відмін-

ні від загальноприйнятих, і дозволяють підлітку підкреслити свою індивідуальність. Аналізуючи, рефлексуючи над існуючими схемами, молода людина створює модель гендерної ідентичності, формуються гендерні уявлення, схеми, конструюється гендерний досвід, який буде менш стереотипним і залежним від нормативних вимог групи. Саме на цьому етапі формування гендерної ідентичності часто молоді люди покидають молодіжну субкультуру. На нашу думку, цього можуть досягти ті підлітки, які мають підтримку у цьому своїх батьків. Саме батьки без прямих втручань, спрямовують дитину на створення власних, продуктивних схем.

Отже, підлітковий вік можна охарактеризувати як лімінальний період у конструюванні гендерного досвіду, коли дитина досліджує різні варіанти, моделі, схеми створення гендеру перед тим, як зробити остаточний вибір. Для переважної більшості молодих людей цей етап починається після закінчення школи, в період відриву від батьківських установок, коли починається експериментування з новими варіантами моделей гендерної поведінки.

Рівень визначеності настає після періоду пошуків, «примірянь» і створення своєї системи інтерпретативних схем, свого варіанту гендерної моделі, яка є найбільш зрозумілою для особистості. Для цього етапу характерним є самоприйняття, стабільне визначення себе як чоловіка або жінки, в результаті чого досягається внутрішня гармонія і адекватна самооцінка.

Не завжди названі етапи йдуть один за одним. Можливі випадки, коли особистість застрягає на якомусь етапі формування гендерного досвіду або так в ньому і залишається. Інколи молоді люди взагалі не проходять статусу «лімінальності» і не досягають визначеності або ті, що досягли її, регресують і повертаються до більш низьких статусів. Оскільки процес конструювання гендерного досвіду безперервний, то людина, яка в певний період уже досягла якогось статусу, може потім знову пройти через етап лімінальності. Іншими словами, процес конструювання гендерного досвіду відбувається протягом всього життя, і може відбуватися шляхом репродуктивного чи продуктивного засвоєння схем.

Отже, у підлітковому віці гендерні стереотипи, схеми поступово структуруються та засвоюються особистістю. Процес перетворення соціального в індивідуальне підпорядкований не тільки соціальним, але і психологічним закономірностям. Засвоєння гендерних схем відбувається у процесі інтерпретації за допомогою механізмів семіотизації та наративізації, що передбачає появу власних схем, моделей гендерної поведінки, які стають основою соціального компоненту гендерного досвіду особистості і визначають його своєрідність, індивідуальну неповторність. Власні схеми конструюються на основі готових зразків або синтезу засвоєних. Так, Ф. Райс, пише, що кожного разу, коли хлопець або дівчина, спілкуючись, розглядає себе з погляду тих, з ким вона взаємодіє, в них виникає якась нова схема, образ, які не відразу інтегруються з іншими, давнішими за часом.

Із цією думкою погоджується і ряд інших вчених, які справедливо зазначають, що коли людина і запам'ятає інформацію, яка суперечить її гендерній схемі, це ще не означає, що вона під її впливом змінить власні стереотипи. Адже природа схем спрямована на збереження набутого досвіду і здатна чинити неабиякий опір при зіткненні з протилежними доказами.

Особистість може сприймати себе саму, виходячи за межі поглядів тих соціальних груп, що мають на неї найбільший вплив. Відбувається інтеграція всіх раніше засвоєних схем і конструювання власної схеми, яка може бути копією інших, а може вирізнятися з поміж них. Основне завдання людини – узгодити можливо навіть суперечливі схеми. Неузгоджені схеми можуть спричинити глибокі кризи розвитку особистості, утруднюючи її самовизначення у сфері гендеру.

Протягом життя особистості схеми інтерпретації гендерного досвіду поступово розширюються, наповнюються новим змістом, і визначають самовиявлення її у різних життєвих ситуаціях. Такі схеми утворюють внутрішні латентні структури гендерного досвіду, які відіграють роль «фільтрів», «рамочності», кліше у процесі засвоєння нового досвіду. Вони виконують роль фільтрів, через які пропускається вся інформація, яка поступає із зовнішнього світу. Наявність латентних

структур гендерного досвіду забезпечує стабільність самосвідомості, гендерній ідентичності і є її ціннісною основою. Вони визначають життєвий світ чоловіка чи жінки, на основі чого у них формується система ставлень: до себе – прийняття себе чи заперечення чогось в собі; до інших і таке ставлення гендерно означене; до світу в цілому і проявляється воно у різних способах взаємодії із навколишнім світом.

Є численні дослідження, які доводять вплив гендерного досвіду, зокрема гендерних уявлень, схем на самовиявлення, вибір професії, заняття, спрямованість особистості, соціальну активність, моральний розвиток, систему ціннісних орієнтацій, мотивацію успіху, стиль спілкування, стиль керівництва тощо (Т. Андреєва, В. Горчанова, І. Нікольська, Л. Термен, К. Майлз, Е. Таслер). Не виявлено відмінностей між чоловіками і жінками у прагненнях до домінантності (М. Массобу, С. Gacklin), однак, вони визначаються різною сферою їх активності. Чоловіки більш активні у політичній, професійній діяльності, жінки – у суспільно-господарській. Для чоловіків характерною є інструментальна активність, для жінок – експресивний стиль активності. Відповідно, цілі і мрії чоловіків та жінок мають різний характер. У чоловіків переважають цілі пов'язані із роботою, кар'єрою. У жінок вони носять досить різноплановий характер, і стосуються кар'єри, створення сім'ї, народження дітей.

Існують гендерні стратегії досягнення цілей. Чоловічий стиль є аналітичним, маніпулятивним, що передбачає домінування, підпорядкування ієрархій і ритуалів. Ставлення до світу характеризується напористістю, самовпевненістю та орієнтацією на самоконтроль. Такий стиль починає проявлятися в юності, коли молода людина намагається контролювати ситуацію, не визнає партнерського стилю, який більшою мірою притаманний жінкам [412]. У чоловіків спостерігається гнучкіший стиль поведінки, ніж у жінок. Хоча з віком такі відмінності поступово зменшуються [42]. Жінки, на відміну від чоловіків, є більш гнучкими у спілкуванні, схильні до вільного вираження емоцій, почуттів. Для чоловічого стилю спілкування характерною є емоційна стриманість, прагнення домінувати,

креативні та раціональні способи взаємодії. Чоловіки є більш інструментальними лідерами, а тому більш залежні від групи, соціального тиску. Жінки – соціальними, що зумовлює їхню незалежність від соціальних умов [381].

Таким чином, засвоєння соціокультурних схем, конструювання гендерного досвіду особистості відбувається у процесі диференційованої соціалізації, яка передбачає адаптивну та інтеріоризуючу стадії. Первинна соціалізація передбачає обмежений сімейними моделями набір схем для гендерної ідентифікації, які дитина автоматично, без осмислення, рефлексії засвоює. Основними механізмами засвоєння є ідентифікація, категоризація, типізація, наслідування, які змінюють і доповнюють один одного. У процесі первинної соціалізації дитина наслідує гендерні дисплеї, які легітимізуються і демонструються у сім'ї. Важливим чинником, що спрямовує засвоєння статевотипових дисплеїв, є вербальне спрямування батьків.

У процесі вторинної гендерної соціалізації дитина засвоює соціокультурні схеми, які пропонують різні інституції. Розширюється простір циркулювання різних дисплеїв, які відображають схеми статево-типового та нетипового самовиявлення.

Процес конструювання гендерного досвіду передбачає не тільки засвоєння домінуючих у культурі, спільноті гендерних схем, стереотипів, але й відтворення та створення нових. У підлітковому віці завдяки фізіологічним та психологічним особливостям розвитку відбувається не тільки процес адаптації до гендерної культури, але й інтерпретація гендерних уявлень, стереотипів, від характеру якої буде залежати конструювання індивідуальних гендерних схем, моделей гендерної поведінки, які визначають певною мірою самовиявлення особистості. Індивідуальні схеми гендерного досвіду можуть бути стереотипними, засвоєними без осмислення, рефлексії на основі репродуктивної інтерпретації, а можуть створюватися в результаті продуктивної інтерпретації. Хоча у кожної людини у досвіді є схеми і репродуктивні, і продуктивні. Тільки в одних переважають одні, а в інших – інші, що забезпечує особистості відкритість до нового досвіду.

Отже, формування гендерного досвіду починається від простої імітації статево-рольової поведінки дорослих і до здатності рефлексувати, синтезувати, програвати стевотипові схеми, на основі чого створювати нові, які б визначали самовиявлення людини. Оскільки конструювання гендерного досвіду особистості має контекстуальний характер, тому важливо з'ясувати яким чином відбувається створення та засвоєння гендерних схем у різних культурах, субкультурах, спільнотах.

РОЗДІЛ 3

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР

В останні десятиліття на теренах пострадянського простору неабиякого розмаху набирають різноманітні молодіжні субкультури, що мають різне походження, способи тлумачення світу, різні смислові конфігурації текстів, способи ритуалізації повсякденної поведінки, які по-різному тлумачать гендер і пропонують різні схеми його конструювання. Своєю оригінальністю, новизною вони приваблюють молодих людей, які шукають нові схеми для ідентифікацій, сенсотворення, стилю життя. Тому й виникає потреба в осмисленні специфіки впливу різних субкультур на формування особистості, зокрема її гендерного статусу, досвіду. Однак, перш ніж будемо розглядати особливості конструювання гендеру у контексті молодіжних субкультур необхідно розкрити саме поняття «молодіжної субкультури».

3.1. Поняття молодіжної субкультури у межах класичного та постнекласичного підходів

Суспільство зацікавлене задля розвитку своєї культури у появі субкультур, особливо інноваційного характеру. У кожній культурі можна виділити базові субкультури (термін Е. Омельченко), що складають основу панівної культури. У нашому розумінні це субкультури, які легітимізуються та контролюються інституціями (серед них не тільки школи, коледжі, але й інші соціальні інститути), через які відбувається засвоєння основних її концептів. У таких субкультурах створюються та відтворюються доволі стійкі схеми, які зберігають систему цінностей даної культури, її традицій.

Базові субкультури, як правило є узгодженими або втілюють можливість субкультурних протистоянь. Саме такі субкультури можуть бути інноваційними, мати прогресивне начало або ж виконувати функцію «накопичування» раніше відкритого, усталеного, традиційного, зокрема, такими, можуть бути субкультури, які культивують старі вірування (різні секти, закриті співтовариства відмежовані від взаємодії з іншими культурами і субкультурами, від зовнішнього світу). Ті субкультури, які уособлюють в собі інновації, культивують нове, виявляють себе як створювачі нових культурних схем та смислів, що й визначає розвиток культури в цілому. Однак, такі інновації повинні мати соціальну підтримку, конструюватися та відтворюватися різними інституціями. На сьогоднішній день немає досліджень, які б розкривали інноваційний потенціал сучасних молодіжних субкультур.

Периферійні субкультури культивують схеми, які менш розвинені або зовсім нерозвинені у панівній культурі. Вони можуть підтримуватися або ж не підтримуватися нею. Проте, не потрібно недооцінювати роль таких субкультур, оскільки, на певних етапах розвитку панівної культури вони можуть відігравати важливу роль у культуротворчих процесах. До периферійних можна віднести сучасні молодіжні субкультури, які поступово асимілюються у нашу культуру.

Особливої актуальності молодіжні субкультури набувають у періоди системних змін, що зумовлюють модернізаційні перетворення у системі панівної культури, сприяють створенню нових схем, моделей сенсотворення, стилю життя. Основними причинами виникнення молодіжних субкультур в Україні визначають кризу українського суспільства та його основних інститутів, кризу інституту сім'ї, сімейного виховання, комерціалізацію ЗМІ, які штучно формують підвищену потребу у субкультурних ознаках, зростаючу вестернізацію і регіоналізацію культури.

Сприятливим періодом для впровадження інноваційних схем є криза панівної культури. Якщо культура містить певну кількість інноваційних субкультур, то при соціальному запиті вона реагуватиме на виклик висуванням необхідної у даний

момент і випробуваної в тій чи іншій субкультурі інновації. Збідніле субкультурними інноваціями суспільство відчуває недолік реформістських сил [217].

Природну динаміку субкультур регулюють їхні відносини з соціальними інституціями, які підтримують необхідні для свого існування культурні сили, намагаються посилити одні субкультурні спільноти і придушити, знищити інші [260]. Так, наприклад, у кінці 60-х рр. ХХ ст. у СРСР першими з'явилися хіпі, практика яких в Україні носила декларативно-снобістський характер і тривала короткий час у великих містах. У зв'язку з тотальною критикою ЗМІ знижується активність неформального руху. Поява епатажних протестів панків, хіпі та інших угруповань андерграундного характеру уже наприкінці 80-х на початку 90-х рр. супроводжувалася зростанням негативної реакції на них значної частини молоді. Після чого відбувається спад активності андерграунду, зростання песимізму та помолодіння складу, формування спільнот, спрямованих на кар'єру, успіх, що означало повне повернення до формального соціуму і визнання його.

Новий етап субкультурних процесів характеризується появою в Україні романтико-ескапістських (англ. escape – втекти, уникнути, позбавитися) молодіжних спільнот, орієнтованих на створення паралельного світу, створення власного «міфу», вибудованого на основі певних творів (переважно «фентезі») чи запозичених світоглядних концепцій інших культур. Серед них ігрові молодіжні субкультури: толкієністи, шанувальники фентезі, творів Д. Толкієна та холодної середньовічної зброї; індіаністи, шанувальники традицій індіанців США чи синтетичних новітніх культів, розроблених на основі певних світоглядних концепцій; музичні субкультури: репери – прихильники музичного стилю «реп», танц-стилю хіп-хоп, сучасної негретянської культури; рейвери, що ґрунтуються на музичному напрямі рейв (рейв – «кислотна тусовка»), що є симбіозом чиказького «хауса» та детройтського «техно»; брейкери об'єднані інтересом до танців брейк; готи, що виникли на основі готик музики, готичної культури; емо – прихильники хардкор-панку, інді-року. Зазначені субкультури останнім часом набува-

ють неабиякої популярності серед української молоді, оскільки легітимізуються засобами масової інформації. Популяризується їхня музика, стиль життя, зовнішній вигляд. Молодь підхоплює легітимізовані схеми субкультури, відтворює, транслює їх, що забезпечує їм популярність та актуальність.

Отже, субкультури не виникають в межах соціального інституту. Вони з'являються як неформальні рухи, які створюють і відтворюють деяку культурну особливість. Надалі субкультура, утворена як вияв і розвиток вільної людської активності, вступає в певні відношення з соціальними інституціями, які одночасно транслюють і створюють культурні схеми. При цьому вона може ними підтримуватися аж до набуття інституалізованої форми. Деякі субкультури принципово протилежні позитивним соціальним цілям будь-якого суспільства і не можуть ним визнаватися (наприклад, кримінальна субкультура), але існують. Їхнє існування забезпечують носії асоціальних схем, які транслюють їх, підтверджують та легітимізують.

Інколи суспільство може інституалізувати загрозові субкультури, розповсюдження яких призводить до різних негативних соціальних наслідків (наприклад, інституалізація у свій час нацистських рухів у Німеччині). Члени субкультурних спільнот можуть виявляти як прагнення до інституалізації своєї субкультури, так і намагатись обійти її з метою збереження власної неповторної ідентичності. Так хіпі, панки, готи доволі закриті спільноти, які прагнуть відмежування від панівної культури і не наполягають на їх визнанні.

На сьогоднішній день значно посилюється інтерес до осмислення проблем субкультур. У трактуванні цього соціокультурного феномену виникли принципово нові позиції. Дослідники дійшли висновку, що саме це питання дозволить наблизитись до осягнення культури як важливого соціального феномену, що зумовлює подальший розвиток суспільства.

Тому на нашу думку, досить важливим є дослідження субкультур, зокрема молодіжних. Важливо не акцентувати увагу тільки на соціалізаційному аспекті, а розглядати світоглядні способи творення змістів субкультур, субкультурних текстів,

які визначають конструювання особистісного досвіду особистості, зокрема гендерного.

У такому разі субкультурні процеси розглядаються як культуротворчі, які своїм творчим пориванням перевершують значення панівної культури [365]. Як свідчить досвід, нагромаджений західними спеціалістами в осмисленні молодіжних субкультур 60-х років, цінності та ідеали ліворадикальної молодіжної свідомості у боротьбі з істеблішментом при згасанні молодіжних рухів не зникли, а влилися у сучасну західну культуру, що певною мірою визначило формування свідомості певної частини людей. Пізнати сутність і призначення субкультур – означає досягнути способи конструювання реальності в них.

Отже, у загальнокультурному контексті функції молодіжних субкультур полягають у забезпеченні культурного різнобарв'я, створенні дискурсів, формуванні нових можливостей її розвитку. Однак вони потребують детальних досліджень, оскільки можуть мати як культуротворчий, так і деструктивний характер.

У традиційному тлумаченні молодіжні субкультури є різновидом і формою соціальної адаптації, соціалізації, своєрідним буфером між традиційною культурою, загальноприйнятими цінностями та елементами «опору» щодо «старого» соціально-культурного порядку і панівної системи молодіжної культури [365]. З цього огляду, молодіжні субкультури виконують: комунікативну функцію, що забезпечує спілкування всередині групи; компенсаторну, яка дозволяє забезпечити високу самооцінку члена спільноти; охоронну, спрямовану на підтримку рівня ідентичності; солідаризаційну, яка забезпечує екзистенційну і соціальну підтримку членів групи [214].

Молодіжна субкультура покликана зняти напругу усередині соціальної структури, оскільки молодь часто перебуває у маргінальному статусі. Основним у молодіжній субкультурі для соціологів функціоналістських традицій є «коди» поведінки і одягу [333]. Так, наприклад, щоб відрізнити панків від інших людей, слід звернути увагу на уніформу – що вони носять і роблять. З цих позицій всі форми молодіжних суб-

культур дійсно мають подібні функції. Грунтуючись на таких позиціях, можна вважати, що молодіжні субкультури відіграють однакову роль для всієї молоді. Однак, не враховується представниками функціоналістських теорій різний досвід людей із різних спільнот, страт. Адже ніхто не може заперечувати різних підходів і ставлень серед молоді до різних сфер життя. Різні групи молоді мають різні можливості, по-різному проводять вільний час. Існують відмінності у молодіжній поведінці юнаків і дівчат, між студентською і робітничою молоддю, працюючою та безробітною тощо. Тому їх неможливо розглядати як однакову молодь, яка однаково соціалізується в умовах молодіжних субкультур.

Саме поняття молодіжної субкультури виникло у англійській соціології та розглядалося як процес, що відбувається у кримінально орієнтованому середовищі із протиправними нормами поведінки [365]. Згодом зміст цього поняття було значно розширено і адресовано до ширших верств населення, тих норм, цінностей, звичаїв, які визначають схему мислення, поведінку певної соціальної групи молоді, тобто те, що характеризує її особливе світосприйняття та стиль життя, разом із відповідними соціальними інститутами їх створення та транслювання.

Більшість відомих визначень молодіжної субкультури як різновиду панівної культури вказують на обмежений набір її основних ознак (спільні риси ідеології, ментальності, символіки, культурного коду, картини світу, звичаїв, ритуалів, моделей поведінки, стереотипів), які утворюють цілісний образ життя [355].

Не слід плутати молодіжні субкультури із фендомом (фанатство) і хобі, оскільки вони зосереджені тільки навколо предмету свого інтересу. Фендом може мати певні риси єдиної культури, такі як «тусовочний» гумор, сленг, схожі інтереси за межами фендому, свої видання, сайти. За деякими ознаками фанатство і різні розваги можуть набувати рис субкультури [101]. Так відбулося з панк-роком, готичною музикою. Якщо фанатство пов'язане з окремими особистостями (музикантами, художниками, акторами тощо), яких фанати вважають своїми

кумирами, то субкультура не залежить від явних чи символічних лідерів, на зміну одному ідеологу приходять інші. Спільноти людей із спільним хобі (геймери, хакери, графіті, скейтери, бемери тощо) можуть створювати стійкий фендом, але при цьому не мати стійких ознак субкультури (загального іміджу, світогляду, способів створення смислів, інтерпретативних схем). Значна частина субкультур утворюється від різних фендомів.

Носіями молодіжної субкультури є певні спільноти: статево-вікові (підліткова, молодіжна, жіноча, чоловіча субкультури), соціально-професійні (еліта, субкультура робітників, інтелігенції, злочинні субкультури), релігійні, етнічні, територіальні тощо [335]. У межах однієї субкультури може існувати багато спільнот, які не обов'язково пов'язані прямими контактами. Субкультури характеризуються відповідним устроєм, рівнем життя, його якістю, вони можуть ворогувати, протиставляти себе одна одній. Тим не менше, вони користуються схемами, культурними кодами, наративами однієї і тієї ж культури і в цьому сенсі створюють єдине субкультурне поле. Так, наприклад, на основі панк-культури виникли панки, металісти, скінхеди (які називають себе в Англії «панки без ілюзій»), рокери, футбольні фанати, байкери, готи. Хіп-культура дала поштовх до виникнення субкультури хіпі, толкієністів, геймерів (від англ. «game» - «гра», «gameg» - гравець), диггерів (дослідники печер, підземних комунікацій), хакерів, кракерів (зламувачі комп'ютерних програм). Отже, поняття «субкультури» не тотожне поняттю «спільноти», будучи лише частковим виявом останнього.

Термін «субкультура», недостатньо визначений і досить багатоманітний, вперше застосований американським соціологом Т. Розаком у 30-х рр. ХХ ст., а набув поширення у 60-70 рр. Поняття «культури» у традиційному тлумаченні як панівної етичної, естетичної, світоглядної системи, яку підтримують і створюють еліти, передбачає, що все існуюче за її межами є профанне, побутове і позбавлене статусу «культури». У такому розумінні культури субкультура має другорядний, невизнаний статус. «Sub» - означає «під-», прихований, неофіційний пласт

культури, андерграунд (підпілля), контркультура, що визначають ідеологію молоді як руйнівну всяку культуру взагалі [36]. Такий погляд на субкультуру характерний для структурно-функціональних і субкультурних підходів, висвітлених у соціології. У межах даних теорій молодіжна субкультура розглядається як простір генезису ідентифікацій, соціалізації.

Субкультура утворюється в результаті відповідного ставлення певної групи до процесів, які відбуваються у соціальній структурі суспільства та у культурі, що домінує [365]. У класичних теоріях аналізуються субкультури у двох вимірах: контркультури (як крайній варіант) та альтернативи (поміrkований варіант) [34], [83]. У субкультурах, утворених на засадах контркультури, що виникли у середині ХХ ст., норми і цінності перебувають у активній чи пасивній опозиції до тих, що існують у суспільстві. Іншими словами, існують субкультури, які свідомо орієнтовані на створення контркультури. Цілий ряд сучасних андерграундних напрямків виникли на основі протестних установок артистично-інтелектуальної формації, яка з'явилася у США як реакція проти «американської гордості» - масової культури, вільного ринку і демократії. Прикладами таких субкультур є бітники 50-х років, які дали поштовх пізнішим емансипістським рухам (сексуальній революції, пацифістським, феміністським рухам), хіпі, скінам, блоксерам (вихідці із спальних районів, які агресією, бійками, відстоюють «соціальну справедливість»), панкам тощо [178].

В Україні контркультурні тексти поширювалися у 70-90-х роках, що сприяло появі хіпі, панків у 80-х, скінів – 1995-96 рр. Причиною появи молодіжних субкультур, створених на контркультурних принципах, як для Заходу, так і для України було прагнення спілкуватися із ровесниками, намагання втекти від духовної самотності у родині, у суспільних інститутах, іноді це спроба втекти від суспільства взагалі, заперечуючи його цінності. Так, наприклад, передумовами виникнення субкультури скінів вважається зниження матеріального становища робітничого класу у другій половині 60-х років в Англії [53]. Молоді люди відчували відкинутість, виключеність із всіх способів соціального руху. Щоб якимось примиритися з новим

становищем, одні молоді люди обирали «просунуту» субкультурну стратегію (як теоди, моди (стиляги) – одягаючи костюми елітарного стилю на символічному рівні, досягали цього руху), а інші, навпаки, обирали «природну» їх становищу субкультурну форму, яка представлялася їм ближчою до справжньої робочої культури. Скіни проявляли крайню агресивність відносно тих, кого вони звинувачували у розпаді робітничої общини і занепаді її цінностей.

В Україні появу скінхедів також пов'язують із суспільними процесами, розпадом робітничої общини. Перші скіни не виявляли значної активності, обмежуючись демонстрацією нашивок із свастикою, прапорів тощо. З 1996 р. їхній рух активізується завдяки активній пропагандистській діяльності у їхніх лавах [291]. Останнім часом вони зосередили увагу на переслідуванні темношкірих, вихідців з країн Азії, боротьбі з іншими субкультурами, особливо епатажно-гедоністично розважального характеру.

Отже, традиційний погляд на молодіжну субкультуру передбачає, що вона існує там, де існує організована і визнана сукупність цінностей, поведінки і дій, на які реагують як на відмінні від прийнятих стандартів. З такої позиції субкультура розвивається у відповідь на домінуючу смислову систему, намагається виокремитися від головного річища культури за допомогою актів протистояння, відмови. Головне річище культури перестає бути центральним.

Молодіжні субкультури створені на засадах альтернативи, ґрунтуються на «образі іншого» [296]. Саме завдяки зверненню до інакшості, «образу іншого» стає можливим збереження панівної культури. Досліджуючи африканські культури, В. Тернер доводить, що усвідомлення своєї метакультури чи спогадів про минулий стан своєї культури, для нормального функціонування недостатній. З'являється необхідність в умовному образі іншої культури з іншими настановами, орієнтаціями, які або наслідують, або від них відштовхуються. «Образ іншого» породжений потребами зміни домінанти розвитку власної культури по мірі вичерпаності її раніше плідних настанов. Без реального контакту з іншими культурними схемами, кодами

цей образ не може виникнути [296]. Навіть для самої конформістської культури необхідним є міф контркультури, альтернативності. Пошук «образу іншого» був характерний завжди для західної цивілізації, в якій періодично спостерігалися спалахи звернення до неєвропейських локальних цивілізацій як засобу виліковування. Першою такою спробою для європейських майстрів культури став «Схід» (наприклад, Герман Гессе), а після другої світової війни – традиційним і масовим було звернення до так званої «Чорної культури», особливо до її музичних різноманітних стилів і напрямків (починаючи із запозичень і переробки джазу та блюзу, завершуючи використанням африканської ритміки в уже сформованій рок-культурі).

Як зазначає В. Тернер, свідомий пошук культурної «альтернативи» міг бути можливим тільки у субкультурах з чіткою належністю до середнього класу, які могли інформаційно оформити своє «культурне дзеркало» завдяки інтелектуальній еліті. Далі вступала деяка поверхневість [296]. Іншими словами, при зверненні до «образу іншого» ідеалізувалися ті риси «альтернативної культури», які були подавлені у їхній власній. При аналізі різних молодіжних субкультур можна відстежити у будь-якій з них «образ іншого», що й дозволяє розкрити механізм її розвитку.

Коли людина потрапляє у нову субкультуру, то у її межах змінюється статус людини, соціальне становище, що зумовлює нову якість, сприяє формуванню нового досвіду. Є три фази переходу: 1) відхід людини чи групи із соціальної структури і розрив із певними культурними нормами і настановами; 2) «лімінальний період» - проміжний, стан невизначеності. Перехідний суб'єкт отримує риси подвійності, оскільки перебуває у тій сфері культури, в якій досить мало або зовсім відсутні елементи попереднього стану чи майбутнього; 3) «відновлення» - повернення до стабільного становища, але уже на новому рівні, з новими, синтезованими структурами, які змушують його будувати свою поведінку згідно відповідних норм, етичних стандартів [296].

У такому тлумаченні хоча субкультура і ґрунтується на засадах альтернативності, вона є складовою панівної культури,

яка визначає конструювання досвіду особистості, зокрема, гендерного. Субкультури – головні складові соціальної взаємодії, на рівні яких виникає оновлення культури та людини в ній. Основні схеми субкультур асимілюються суспільством в міру того, як вони отримують ширше визнання. Субкультури виникають, щоб вирішити суперечності в основній культурі, якщо вона вже не забезпечує покоління дієвими схемами адаптації до дійсності. Отже, в теорії альтернативи субкультура тлумачиться як підсистема культури, що вказує на мультикультуральний характер суспільства, а «суб» розглядається як частина цілого, підсистема. Її культурний код, базові наративи створюються у межах загальної системи, яка визначає основу даної цивілізації і цілісність соціуму. Іншими словами, базові наративи субкультури визначаються системою смислів панівної культури.

Субкультури як підсистеми культури спираються на її культурний код, загальний для більшості з них, забезпечують їхнє взаєморозуміння та орієнтують на постійний діалог з нею [356]. Діалог може набувати форми «оновлення культури», «її розвитку», «відновлення традицій» чи навпаки «протистояння», «руйнування». Кожна субкультура визначається завжди відносно панівної культури, протиставляючи їй свої норми і цінності, або шукаючи в ній обґрунтування цих норм [210]. Субкультура як складник культури визначається специфікою змісту цінностей, смислів, інтересів, репертуаром регуляції взаємодій, ставлень, способів тлумачення світу. Кожна молодіжна субкультура має свою систему ідей, що визначає характер, принципи залучення до неї, і є тотожною меті її існування. Вона характеризується специфічною нормотворчістю, сенсотворенням, протиставленням своїх схем, смислів зовнішнім, набуваючи рис «мікросуспільства», в якому трансформуються традиційні погляди особистості і створюється своя модель світу і спосіб буття в ньому.

Субкультура складається із сукупності знань та уявлень групи, на основі яких вона створює свій цілісний образ соціального світу [243]. Виходячи із цього, група формує специфічні цінності, норми буття, фонові очікування, які мають свої особливості, що відрізняють їх від інших. Представники

численних молодіжних субкультур хоч і не заперечують схеми панівної культури в цілому, але формують свій світ, його особливу картину, яка видається відмінною від традиційної.

Культура розглядається як щось ціле, утримуюче в собі множину субкультур. При цьому субкультури не розглядаються як механічні складники культури. У реальності вони переплітаються, несуттєво розмежовуються або ж різко відрізняються за певними параметрами аж до протистояння основному масиву культури, будучи альтернативою. У такому контексті субкультура розглядається як альтернатива до панівної культури, яка приписує молоді культурну автономію у межах домінуючої і підкреслює внутрішню диференційованість її. Прикладом таких субкультур є кришнаїти, растамани, металісти, панк-рокери, релігійні субкультури тощо.

У літературі зустрічаються різні визначення субкультури. Одні відбивають їх контркультурний характер і тлумачаться як сукупність деяких негативно інтерпретованих норм, цінностей традиційної культури, які функціонують в якості культури злочинної спільноти (так звана делінквентна субкультура)[36]; в чомусь обмежена культурою соціальна спільність, зумовлена бідністю її соціальних зв'язків, неповнотою чи ускладненням доступу її до культурного насліддя [283]. Дане визначення можливе для позначення спрощених форм культури, а тому не розкриває повністю його змісту; система норм і цінностей соціальної спільноти [270]; групи людей, навмисно обираючих стиль і цінності, яким надає перевагу меншість [91]. Інші, трактують субкультуру як складову панівної культури, систему цінностей, установок, моделей поведінки, життєвого стилю якої-небудь соціальної групи, що є самостійним цілісним утворенням в межах домінуючої культури [37], [169]. Останнє визначення найбільш придатне для пояснення феномену молодіжної субкультури у класичному варіанті.

Молодіжні субкультури типологізують на основі приналежності до тієї чи іншої групи [370]:

– за способом проведення дозвілля – музичні, спортивні, любери, металісти, репери тощо;

– за стилем життя – системники (хіпі, моди, кришнаїти тощо), романтико-ескапістські (індіаністи, толкієністи, уніформісти, рольовики, байкери); релігійно-містичні (сатаністи, братство кандидатів у справжні люди); гедоністично-розважальні (мажори, рейвери, брейкери, репери, рокери); епатажно-протестувальні (панки, металісти, байкери, хакери); радикально-деструктивні (нац-панки, червоні панки, анархо-панки); свавільно-самосудні (скіни, гопники, любери, блоксери);

– за альтернативною творчістю (брейк-дансери, графітери, репери).

При дослідженні сучасних напрямків молодіжних субкультур досить складно знайти ознаки контркультури чи альтернативи, особливо в Україні, де переважають молодіжні субкультури культурного і мистецького спрямування, спрямовані на задоволення інтелектуальних і психологічних проблем молоді [37], [286]. До числа таких молодіжних субкультур відносять готів, емо, бемерів, скейтерів, толкієністів, мажорів, рейверів, геймерів, хакерів, чатівців тощо.

Аналізуючи сучасні молодіжні субкультури, які виникли наприкінці ХХ ст., постмодерністська думка ставить під сумнів саме використання терміну «субкультура». При розгляді «класичного» значення цього терміна, концепція субкультури передбачає існування достатньо легко впізнаваної панівної культури. Проте фрагментарність сучасного суспільства робить подібні окреслення практично неможливими.

У класичному підході молодіжні субкультури розглядаються як достатньо стійкі і замкнені явища, які вибудовують свою систему смислів, символів, схем, мови, норм поведінки, цілісний образ життя. Передбачається, що людина, яка належить до подібної групи, відтворює цей образ життя постійно. Щодо сучасних субкультур, то вони мають досить рухливий і тимчасовий характер, основні ідеї яких накладаються одні на одні, і тому складно провести чіткі розмежування їх.

Виникає велика кількість стилів, зокрема, «тріп-топ» - суміш негритянського хіп-хопа і білого техно, лондонська відповідь на техно – негритянський «джангл». Музична елек-

тика практично приходиться до того, до чого прагнули панки – до безмежних можливостей самовираження. Всі субкультури об'єднує негативне ставлення до «мейнстріму». Для даного періоду можливе навіть поєднання двох, трьох різних субкультур – «ф'южен», що фіксується у символіці, зовнішності, атрибутиці, мові (арго) і визначає своєрідний стиль життя.

Сучасні молодіжні субкультури на відміну від субкультур середини ХХ століття достатньо віддалені від своїх середовищ, джерел виникнення. Вони скоріше відображають експресивний та інтерактивний стиль поведінки. Не кожна засвоєна схема поведінки, емблема, символ, сленг, не кожне надання переваги певному напрямку музики тощо, є знаком, що молода людина, спільнота належить до певного субкультурного напрямку, який і сам перебуває під впливом вічно змінних і обмінних процесів. Символізм на рівні вираження через молодіжний стиль скоріше дозволяє говорити про притаманний людині стиль життя, ніж про приналежність до певної субкультури.

У 50-х роках було лише дві категорії підлітків: або належали до головного річища культури, або ж належали до груп з асоціальною поведінкою. Ти мусив обирати бути таким або іншим. Сьогодні існує багато варіантів, які відрізняються своєю інтенсивністю. Швидкість, з якою сьогодні поширюються у світі культурні об'єкти та ідеї, помітно впливає на кількість вирізнених молодіжних субкультур [305]. Сучасний світ все сильніше протистоїть існуючим класифікаційним схемам, якими користується людина у повсякденності. Всюди панує відмінність: «світ – збуджений і мінливий», «оселя з багатьма кімнатами», місце великого розмаїття та відмінностей; світ, який творить: «десь глибоко у цій культурі існує постійний генеративний імпульс» [305].

Сучасна людина перебуває у «супермаркеті ідентичностей», має можливість змінювати кожен день як свій образ, так і свою поведінку, свою соціальну роль. Набір її самопрезентацій безкінечний. Це найбільш характерно для клубних культур і віртуальних спільнот. Адже в інтернеті меж для вибору своєї ролі немає. Тут можна поміняти соціальний статус, стать, вік, зовнішність, практично все. «Субкультури у такому тлумаченні є

«дискурсивними групами», які концентруються навколо своїх знаків, символів, цінностей. Вони поєднуються лише на деякий час, а потім трансформуються, переходять у щось нове» [216, с. 118]. Прикладом таких трансформацій є наприклад, субкультура реперів (ґрунтується на культурі хіп-хоп, брейку і графіті), яка в кінці 90-х рр. дала поштовх до появи нових напрямків (беггерів, бекпекерів, R'n'B (ренбешників) у своїх межах. Беггери (від англ. «baggy» - широкі штани) не танцюють брейк, не слухають реп і не малюють графіті, їх цікавить тільки одяг реперів [54]. Дана субкультура досить поширена в Україні.

Бекпекери (від англ. «backpacking» - «рюкзак за спиною» або «все своє ношу з собою») захоплюються некомерційним репом і репом «золотого віку» (90-ті рр.), основним атрибутом їх зовнішності є рюкзак, семіотичне значення якого – «готовність подорожувати, не прив'язуватися до місцевості, а у всьому іншому – абсолютна свобода». R'n'B захоплюються хіп-хопом і легким репом (nu-soul), не носять бейсболки, але надають перевагу дорогим речам, прикрасам, що суттєво відрізняє їх від реперів [54]. Переважно до даної субкультури належить так звана «золота молодь», тусовки якої проходять у дорогих спеціалізованих клубах.

На нашу думку, найбільш придатною для пояснення сучасного феномену молодіжної субкультури є соціально-конструктивістська парадигма. Заперечуючи об'єктивну реальність, конструктивізм відстоює ідею «реальності» інтерпретацій. Люди бачать світ не таким, який він є насправді, а таким, яким його сприймають, і діють не на основі того, що відбувається у дійсності, а на основі своїх уявлень про те, що відбувається. Виникає питання: а хто створює ці інтерпретації, які їхні джерела? Ці інтерпретації реальності є індивідуальними, продуктивними, створеними самою особистістю, чи пасивними, такими, що задаються різними дискурсами?

Відповідно до сучасних філософських традицій постмодернізму, постструктуралізму наші уявлення про дійсність залежать від різних форм поширення соціальних конструктів, головну роль серед яких відіграють новітні ЗМІ, нові засоби

комунікації, виникнення нового інформаційного простору. В умовах розвитку новітніх засобів інформації з'являються нові можливості створення та відтворення реальності, значно розширюються комунікативні мережі, при цьому обмін знаннями, досвідом, символами відбувається від усіх до всіх. Теоретики постмодерністського напрямку з особливою увагою ставляться до ролі мас-медіа у формуванні молодіжної суб'єктивності через дискурсивні тексти, створювані та відтворювані ними. Особлива увага приділяється молодіжним журналам, телепрограмам, новим радіо каналам і «живій» музиці.

Останнім часом особливо значущими стали тексти, які передаються через комп'ютерну мережу Інтернет. Часто ці культурні форми називають дискурсами, а завершені види популярної продукції – «текстами» (відеокліпи, пісні, телепрограми, фото тощо). Так, наприклад, у сучасних телепередачах чи журнальних публікаціях досить детально обговорюється феномен травесті, гомосексуальності, унісексу, обігрується як «захований» загадковий гендер, як виклик традиційності та формування нових «міксових» форм сексуальної суб'єктивності серед молоді чи конструюється образ молодої людини певного стилю (хіпі, пост-панку, техно, гламуру тощо), демонструється та легітимізується субкультурний стиль життя, елементи зовнішності, які характерні для нього.

Саме соціальний конструктивізм дозволяє пояснити рухливість, змінність, динамічність сучасних молодіжних субкультур. У кожній субкультурі є своя модель світу, яка відбиває її основні смисли, концепти. Джерелами створення моделі світу є тексти, наративи, що містять образи, символи, знаки, які постачають інші члени субкультури, мас-медіа, або запозичуються із різних творів, наприклад, тексти Дж. Генрікса і Б. Ділана, культової у 70-х роках групи «Джем» для хіпі, твори Д. Толкієна «Хоббіт» для толкієністів, твори авторів «фентезі» для індеаністів, твори готичного мистецтва для готів, музичні стилі, зокрема рок, класична музика, реп, рейв, брейк, техно тощо. «Чужі» культурні тексти включаються у власний наратив субкультури в її інтерпретації. Наприклад, так було із

східною езотерикою у субкультурі хіпі, індійською культурою у русі «Харе Крішна» тощо.

Концептосфера субкультури зафіксована у різних її текстах, семіотичних знаках (зовнішності, атрибутиці, символіці, поведінкових, схемах, стереотипах, мовних категоріях тощо). Семіотичний погляд на світ відбиває певний знаковий спосіб, у який кодуються та самовідтворюються певні конфігурації смислів (у тому числі ті символічні та іконічні смисли, що імпліковані у візуальних ілюстративних рядах та у мові самого дизайну), інтерпретативних схем у субкультурі. Семіотичні знаки утворюють семіосферу субкультури, завдяки якій відбувається створення і відтворення смислів субкультури. Семіосфера забезпечує співналежність людей до певного соціокультурного світу, в межах якого у процесі міжособистісної взаємодії завдяки інтерпретації відбувається засвоєння та конструювання нових конфігурацій смислів субкультури, що забезпечує її рухливість, динамічність. Під час інтерпретування дискурсів, дій, символів, зовнішності, які відбивають модель світу субкультури, здійснюється означування їх, надання їм певного смислу, концептуалізація. Іншими словами, у процесі інтерпретації відбувається концептуалізація реальності, моделі світу, яку пропонує молодіжна субкультура.

Люди тяжіють до певних спільнот, а також один до одного тому, що мають спільний світообраз, спільні конфігурації смислів. Цей спільний світообраз (модель світу) створюється саме у полі інтерпретації на основі більш-менш напруженого діалогізму [141]. У випадку відсутності діалогізму відбувається згасання субкультурних ознак, адже якраз у процесі створення смислів, переінтерпретації їх відбувається творення культури, обмін досвідом між носіями субкультурних ознак. Тому молодіжна субкультура розглядається як простір, в якому безперервно циркулюють смисли, які засвоюються особистістю у процесі інтерпретації, і яким вона може надавати нового значення. Іншими словами, інтерпретуючи смисли субкультури відбувається перетворення самих реципієнтів, які одночасно є інтерпретаторами (створювачами схем) і трансляторами інтерпретативних схем, моделей.

Молодіжні субкультури мають спільне знакове, культурне поле, однак, кожна субкультура має свою специфіку інтерпретації їх. Якщо детально проаналізувати різні молодіжні субкультури, в межах яких часто спостерігаються протистояння, їхні тексти, символіку, то стає очевидним, що переважна більшість з них утворилася в межах хіп чи панк-культури. Так, наприклад, у хіп-культурі можна виділити кілька образів-схем, які відстежуються у різних субкультурах, зокрема, образ «подорожуючого» чи «воїна». Ці образи зафіксовані у символіці, атрибутиці, одязі, сленгу хіпі, індеаністів, диггерів, панків, рольовиків та ін.

Проте незважаючи на спільність культурних кодів, у кожної субкультури є своя схема інтерпретації їх. Так, наприклад, хіпі «втікають» від брехні і напруги технічної цивілізації у світ природи; у панків бруд і дірки на джинсах, заколоті шпильки, символізують «відмову» від прогресу, матеріальності і багатства. Рольовики втікають у світ своїх ігр, хакери – у реальність електронних мереж. Іншими словами, для всіх названих субкультур актуальною є втеча із світу дорослих, який недосконалий і не може задовільнити потреби молодої людини, але вона зафіксована у текстах, знаках, які по-різному інтерпретуються, що й забезпечує їм своєрідність, відмінність одних від інших.

Отже, молодіжну субкультуру слід розглядати як процес безперервного циркулювання у певних колах (готів, емо, рокерів, реперів, байкерів тощо) своїх способів інтерпретації світу. У кожній субкультурі є свій власний набір інтерпретативних схем, моделей на повторювані ситуації, смисли, концепти, що зумовлюють різні схеми сенсотворення і відображають модель світу субкультури. Так, наприклад, готи, на відміну від рейверів чи кіберпанків інтерпретують світ через призму глибоких переживань, у депресії вони знаходять свою радість, енергію, силу, прагнуть до чогось більшого, намагаються змінити кожен сірий день – внести в нього емоції і почуття через музику, одяг, імідж, оскільки в основі їхньої моделі світу лежать переживання, які мають свій зміст.

У рейверів інтерпретативні схеми відбивають апатичність, прагнення до самостійності та незалежності, гедоністичні переживання, які є основою їхньої моделі світу. Іншими словами, у кожній субкультурі є своя система інтерпретативних схем, наративів, концептів на основі якої конструюється система смислів, відбувається концептуалізація реальності.

Кожна субкультура вирізняється своїми дискурсивними стратегіями, наративними структурами, які конструюються повсякденно та відтворюються у процесі міжособистісної взаємодії за допомогою мови, спілкування, зовнішнього вигляду, символіки (атрибутів). Мовленнєва поведінка членів субкультур виступає не тільки її маркером, оформляє певні поведінкові стилі, стиль життя, але й формує їх – є смисловою основою. У кожній молодіжній субкультурі за своєю схемою відбувається процес сенсотворення на рівні відносно виокремлених ідентичностей. Особистості, які належать до молодіжної субкультури переживають свою співпричетність до спільної моделі світу, і відстоюють сенс свого власного сенсотворення.

Сконструйовані у субкультурі наративні схеми, система смислів засвоюються людиною в процесі інтерпретації, спрямовують її сприйняття, розуміння світу та визначають самовиявлення. Тому, важливо з'ясувати особливості конструювання смислів, інтерпретативних схем, концептів суб'єктивного досвіду особистості у межах різних молодіжних субкультур, що й буде завданням нашого наступного параграфу.

Таким чином, молодіжні субкультури відіграють важливу роль у культуротворчих процесах. Вони розглядаються або з позицій контркультури або альтернативи. Утворені субкультури на принципах контркультури відхиляють традиційні цінності, смисли, намагаються протиставляти свої наративи, тексти загальнокультурним. Субкультури, які ґрунтуються на принципах «альтернативи» розглядаються як підсистема панівної культури. Базові наративи створюються на «образі іншого», що дозволяє зберегти основні смисли панівної культури, яка утримує множину різних субкультур. Вони можуть переплітатися або ж різко відрізнятися за певними параметрами аж до

протиставлення основному масиву культури, утворюючи альтернативу.

Сучасні молодіжні субкультури відрізняються від створених контркультур чи альтернативи, які доволі стійкі, замкнені, вибудовують свою систему смислів, правил, цінностей. Утворені субкультури в епоху постмодерну досить рухливі і мають тимчасовий характер, основні ідеї накладаються одні на одні і важко провести їх розмежування.

Сучасні молодіжні субкультури слід розглядати як дискурсивні простори безперервного циркулювання смислів та способів інтерпретації реальності, які створюються та відтворюються у різних текстах, семіотичних знаках субкультури (зовнішності, атрибутиці, поведінкових схемах, мовних знаках тощо).

3.2. Конструювання наративів молодіжних субкультур

Розглядаючи молодіжну субкультуру як простір циркулювання смислів, способів інтерпретації реальності, виникає необхідність у з'ясуванні, яким чином вони створюються. Циркулювання, конструювання та відтворення смислів субкультур ми розглядаємо на соціальному (типи міжособистісних стосунків, стиль спілкування, зв'язки і мережі спілкування), поведінковому (звичаї, ритуали, норми, схеми поведінки) та знаковому (символіка, культурний код, атрибутика, вербальний фольклор, міфологія мовного світу, тілесності, простору, часу – тобто «мова» культури і в цілому ментальність, модель світу) рівнях, що відбуваються в процесі соціальної взаємодії завдяки інтерпретації.

У процесі взаємодії між людьми, з одного боку, відбувається уніфікація сленгу і символічних текстів, кодів, формується загальнокультурний код (загальнозрозуміла символіка, норми спілкування), нарративні тексти, а з іншого – засвоєння текстів (атрибутики, символіки, стилю спілкування, сленгу, мовних кліше, поведінкових моделей), що існують у межах молодіжної культури. Засвоюючи тексти субкультури, особистість формується як дискурсивний суб'єкт, що і є основою для засвоєння

її соціокультурного досвіду через розуміння, інтерпретацію та інтерналізацію основних її текстів.

Модель світу молодіжної субкультури представлена системою значень, концептів, які транслюються в її межах, та інтерпретуються у повсякденному житті. У процесі інтерпретації відбувається означування реальності шляхом накладання на неї культурно заданих схем. У кожній субкультури існує своя система схем, наративів, які визначають інтерпретацію особистістю навколишнього світу та себе в ньому. У кожній субкультурі можна виділити базові наративи, тексти, які відбивають цінності, смисли, типові моделі поведінки в тих чи інших ситуаціях, певний стиль життя, що забезпечує взаєморозуміння між її членами. Через наративи відбувається передача смислів, створених у субкультурі іншими людьми, які сприймаються як природні, зрозумілі, необхідні. Вони є інтерпретативною схемою, фреймом, кліше, що вказує як діяти, інтерпретувати.

Конструювання та відтворення наративів субкультур відбувається завдяки її учасникам, які черпають ідеї із різних джерел на знаковому та соціальному рівнях культури, пов'язаних між собою, взаємно відображаючих і породжуючих один одного. На знаковому рівні створюються, зберігаються і транслюються коди субкультури, поведінкові схеми. Соціальний рівень є субстратом і матеріалізацією цих кодів [354]. На «соціальному рівні» описуються зв'язки (їх типи, конфігурації тощо), задані субкультурою, моделі поведінки, норми і ритуали, які підтримують ці структури. На «знаковому рівні» фіксується культурний код, тексти (символіка, ідеологія, модель світу тощо).

Кожна субкультура консолідується навколо якогось базового наративу, символу (музичного напрямку, релігійного вчення, філософії тощо), що визначає культурний код субкультури, і відтворюється, транслюється в її текстах (атрибутиці, зовнішності, назві субкультури, наративах). Виділяють спеціальні знакові об'єкти – вербальні (арго, фольклор, наративи), ідеографічні та ситуативні знакові об'єкти (об'єкти навколишнього світу, що відіграють у даній субкультурі знакову роль), а також їхні комплекси (коди): просторовий, часовий, пред-

метний, тілесний [355]. Розглянемо роль просторового коду у конструюванні смислів, концептів молодіжної субкультури.

Важливу роль у конструюванні та відтворенні смислів субкультур відіграє місце, стиль спілкування. Загальний спосіб та місце проведення дозвілля молодими людьми відображає смисли їхньої субкультури (читання репу, беззмістовні розмови, ритуальні дії, танці хіп-хоп, катання на ВМХ, ведення бойових дій тощо). Є субкультури, які об'єднуються тільки на основі визначеного місця спілкування, яке в цьому сенсі набуває смислотвірного характеру. Для хіпі Санкт-Петербурга таким місцем є кафе «Сайгон», у Києві «Труба» (перехід на станції метро), для скінхедів Львова - пам'ятник Т. Шевченку на площі Ринок, для панків у Харкові - «Труба», для готів у Києві «докирпаб», у Івано-Франківську – парк пам'яті (старий цвинтар), віртуальний простір тусовок у чатівців, геймерів, диванчиків, хакерів тощо [200], [141].

Місце, де відбуваються тусовки учасників субкультур, маркує, визначає ідентичність, будучи символом групової приналежності. Існують клуби рейверів, клаберів, R'n'B', байкерів, пивні скінхедів, гопників, місця тусовок готів, емо, реперів, металеві ангари кібер-панків, комп'ютерні клуби геймерів тощо. За тим, де і як проводить людина дозвілля чи весь свій час, судять про те, до якої молодіжної субкультури вона належить. Для деяких субкультур, зокрема, хіпі, байкерів, хіпанків або «travellers» (від англ. «подорожуючі без постійного місця проживання») важливе смислотвірне значення має проведення часу в дорозі, подорожі, що й визначає стиль життя, цінності, самосвідомість, світогляд молодої людини.

Існує свого роду культ дороги, яка є знаком і умовою приналежності до субкультури. Подорожувати можна автостопом, що особливо знакове для хіпі, панків, індеаністів, хіпанків, на електричках, інколи пішком чи на автобусі, поїзді тощо – але по можливості безплатно. Суттєве значення має не мета подорожі, а стан самого подорожуючого як спосіб переживання безмежної свободи, що є актуальним концептом моделі світу значених субкультур. Так, наприклад, досвід подорожуючого – це знак посвяченості, приналежності до певної субкультури.

Наявність потертого «Атласу доріг», мовою сленгу «трасник», «стопник» слугує символом гордості, «дорослості» (значущості у колах субкультурників), відображає статус його власника.

У кожній субкультурі «дорога» має свою інтерпретацію, смисл. У рольовиків смисл подорожі – у магічний світ, інший вимір, печеру, космос, лабіринт. У байкерів смисл дороги – це свобода, «немає нічого позаду, попереду ніхто не чекає, є тільки ти і дорога» [331]. Концепт «дороги» зафіксований у різних текстах субкультур (символіка дороги присутня у назвах клубів, дискотек, наприклад, «Аеропорт», «Тунель», «Трамвай» тощо) [244]. Часто місцем тусовок окремих субкультур є підземні переходи, прохідні двори. Отже, концепт «дороги» як символ і практика визначає всю іншу символіку субкультури (хіпі, панків, хі-панків, індеаністів, рольовиків, толкієністів, байкерів, рокерів, геймерів). З символом «дороги» пов'язані уявлення, стереотипи поведінки, ритуали, які зафіксовані у наративах «подорожуючого». Характерним є часте повторення теми дороги у автонаративах, а також у прізвиськах, наприклад, «Сталкер», «Провідник», «Тремпіст» (від англ. tramp – «блукати, бродити»).

Смисл подорожування зафіксований у зовнішності, атрибутіці, сленгу учасників субкультур. Одяг надзвичайно зручний, природний, дещо потертий. Взуття зручне, поношене (кросівки, старі стоптани). Характерними є дорожні сумки – тряпчані торби через плече, рюкзачки. Важливе семіотичне значення мають різні атрибути, зокрема, так звані «феньки», які носять на зап'ястях, зроблені із ниток, тасьми, бісеру – чи не найбільш значущий атрибут хіп-культури – відіграють важливу роль в організації і фіксації міжособистісних стосунків. Чим більше людина має «феньок», тим вона довше перебуває у цій субкультурі [330]. За ними можна робити висновок про статус людини у спільноті, їх використовують для обміну у подорожах як знак налагодження добрих стосунків. Є «фенькі» індивідуальні, які плетуться спеціально для конкретної людини, в яких своєрідне поєднання кольорів, кількість і порядок бісеринок, і відображають символіку саме цієї людини, їх не передаровують і не знімають [33].

Концепт «дороги» визначає поведінкові схеми, стратегії, які засвоюються у субкультурі. Одним із гасел подорожуючих хіпі чи панків є «Завжди вперед» - що відображає цінності шляху як стилю життя, де сама ціль не суттєва. Гасло «Не сперечатися про загальні проблеми» - відбиває терпимість до інших, пацифізм, комунікабельність. Дана схема сприяє вільному пересуванню (автостопом, поїздом), що дозволяє реалізувати відповідний стиль життя. Нехтування матеріальною стороною «Не роби запасів» - наступна схема, яка визначає поведінкову стратегію молодої людини. Ідеальний рюкзак – напівпорожній, у ньому тільки змінна білизна, трасник. Якщо ви загубили речі чи гроші, порадійте за того, хто знайшов їх [370].

Актуальною поведінковою стратегією є вміння жити на аске (від англ. ask – «просити»), що визначає стиль життя хіпі, панка, хі-панка та ін. [331], [263]. Отже, зазначені схеми визначають відповідно, конструювання світогляду бродяжницького стилю життя. Через набуття досвіду подорожування, засвоєння відповідних інтерпретативних схем відбувається осягнення моделі стосунків у субкультурі, залучення до її традицій і до спільноти як кола спілкування.

Особливої уваги заслуговують сучасні молодіжні субкультури, культурний код яких визначається віртуальним простором і тематикою ігор. До субкультур, місцем проведення дозвілля яких є віртуальний простір належать хакери, кракери, геймери, чатівці, диванчики та ігрові майданчики (рольовики, толкієністи). Дану групу молодіжних субкультур об'єднує спосіб створення та відтворення смислів у їхніх межах на основі наративних текстів. Зовнішній образ, імідж не відіграють суттєвого значення у трансляванні, відтворенні та створенні смислів, стилю життя у субкультурі. Центральне місце у смислотвірному процесі відіграють сюжети ігор, які можна розглядати як тексти, які задають інтерпретативні схеми, на основі яких відбувається організація, упорядкування та осмислення сюжету гри. У процесі гри людина інтерпретує текст (сюжет), в якому закладені основні його смисли, цінності, норми, правила, події, і створює на його основі власні наративи в процесі

діалогу. Молода людина приймає готову схему субкультурного взірця часто без аналізу та уточнень. Тому нерідко молоді люди віртуальних чи ігрових субкультур втрачають відчуття реальності і застосовують засвоєні у грі інтерпретативні схеми для вирішення завдань повсякденності.

Досить поширеною сьогодні особливо серед підлітків є субкультура геймерів – прихильників комп'ютерних ігор, які вбачають в них сенс свого життя. Фактично гра займає увесь вільний від навчання час. Найбільш організованим різновидом геймерів є «квакери», основною грою яких є «Quake» [202]. Вони виникли нещодавно. Комп'ютерні ігри – це тексти, інтерпретація яких відбувається в процесі взаємодії учасників гри. Спілкуючись в дії, разом з іншими, часто навіть з іноземними однолітками, підлітки послідовно проходять завдання, перемагають чи терплять поразку. У залежності від того, наскільки успішним є результат, створюються наративи (позитивні, орієнтовані на успіх, чи негативні, спрямовані на невдачу).

У субкультурі геймерів незалежно від того, в які вони грають ігри, є власна ієрархія, правила, імена. Життєдіяльність даної групи у середовищі клубу називається «ігровий рух», який ґрунтується на текстах ігор. Існує велика кількість комп'ютерних ігор, які класифікуються по-різному, беручи за основу ті чи інші параметри, чинники, як наприклад, тип зображення, кількість учасників, графічна основа, технічна база, першоджерело гри.

Існують ігри (особливо це стосується RPG ігор), сюжети яких створює сам гравець, яким він керує упродовж гри, допомагаючи героєві забезпечити себе одягом, зброєю, їжею, керуючи ним в сутичках та у розмовах із комп'ютерними персонажами. Як правило, у процесі гри відбувається ототожнення із героєм, переживання його поразок і перемог. У даній грі відбувається конструювання не тільки образу героя, але і його способу життя, який переноситься поступово на власний. І тут вся проблема в тому, який це спосіб. Як свідчать результати дослідження, типовість вибору способів створення героїв значною мірою зумовлюється наративною ресурсністю. У підлітковому віці герої переважно однотипні. У більш старшому

віці тип героїв визначається наративною ресурсністю молоді людини. Чим більша інтерпретативна компетентність, тим різноманітніші типажі героїв.

Ігри, які об'єднують навколо себе двох або більше гравців за допомогою мережі (Multiplayer), за типом взаємовідносин гравців поділяються на два види – «co-operative» та «death-match». «Co-operative» – це режим гри, який дозволяє виступати разом проти ворогів, співтовариство учасників гри. «Death-match» – режим гри, коли гравці протидіють одні одному, частіше через відсутність комп'ютерних опонентів взагалі. Сюжети можуть бути у вигляді дуелі (один проти одного), кожен за себе та командна гра (поділ на дві команди і команда на команду) [202]. Дана аудиторія є найбільш емоційною, галасливою, рухливою.

У геймерів є свої вербальні знаки, завдяки яким відбувається інтеграція в групу, засвоєння її інтерпретативних схем. Важливим маркером групової приналежності є ім'я гравця – «нік», «нікхейм» (від англ. «nickname» - ім'я), яким він означає себе у грі [197]. У даному разі воно є більшим, аніж просто підпис в грі – «нік» є паспортною частиною людини як суб'єкта даної субкультури. У мережі рідко знають справжнє ім'я гравця. «Нік» дозволяє підсвідомо окреслити життя людини у межах клубу і поза його межами.

Геймери оперують таким поняттями як «клан», «кланові війни», що означає групу гравців, які тренуються разом, виступають разом на змаганнях, турнірах, проводять вільний час. Кожен клан має свою назву, зокрема в Україні найбільш відомі «KPD», «MASK», «HR», «DMM» [202].

Важливим вербальним символом, що відбиває статусне найменування, є «атец», «батько», який присвоюється найбільш авторитетним, хто досягнув успіхів у змаганнях або вплинув на створення нових наративів, схем, що визначило формування нового ігрового руху. Особливо серед підлітків поширений вербальний символ «ламо», «ламак», «ламер» (від англ. «hammer» – невдаха), який означає статус того, хто програє або нічого не вміє.

Існують також немережеві ігри, що виконують розважальну функцію і є способом проведення часу. Серед найбільш поширених – «Діабло», «Варкрафт» та ін. [202]. Вони мають сюжетну лінію як загальну схему, а решту змісту потрібно нарощувати самостійно. Гравці включені в інтерпретативний процес із нарощуванням смислів, що створює умови розвитку здатності конструювати оригінальні наративи. Однак, надмірне захоплення такими іграми провокує втрату реальності, конструювання фантастичних наративів, з якими живуть діти у цій віртуальній реальності. Зовні вони нічим не відрізняються від звичайних дітей. Наративи даної субкультури зафіксовані у жаргоні, своєму кінематографі (екранізація ігор наприклад, «Лара Крофт», «Doom», «Ненсі Дрю», літературі (серія романів «S.T.A.L.K.E.R.»). Наративи геймерів вирізняються динамічністю, цілеспрямованістю, швидкістю думки, реакції. Американські дослідники доводять, що молоді люди (геймери), часто обирають для себе у майбутньому і відповідні види діяльності. Серед геймерів досить високий відсоток молодих бізнесменів, які демонструють небачені для свого віку результати, оскільки бізнес для них – гра [331].

Досить поширеною на сьогоднішній день є субкультура чатівців, яка відноситься до віртуальних. Основними текстами даної субкультури є чати, форуми, тематика яких є досить різноманітною. Навколо певного чату збирається коло людей, які постійно відвідують його, створюючи віртуальні клуби поп-зірки, науковий гурток, клуб шанувальників пива тощо. Часто чатівці обмежують своє спілкування із знайомими в Інтернеті, де вони проводять своє дозвілля, і можуть бути незнайомими з ними в реальності. Непрямий контакт дозволяє людині розкритися у спілкуванні, не обмежуючи себе у словах, виразах, подаючи себе у тому образі, який є бажаним, мрія людини стає реальністю у віртуальній Інтернет-спільноті. Дана субкультура, яка на сьогоднішній день ще тільки набуває субкультурних рис, не має чітко окреслених смислів, наративів, специфіка яких визначається тематизацією чату, форуму. Однією із характерних особливостей конструювання наративів чатівців є необмежений набір самопрезентацій, ролей. З одного боку, не-

прямий контакт дозволяє людині розкритися у спілкуванні, а з іншого, людина втрачає відчуття цілісності, аутентичності, що створює відчуття роздвоєності життя.

Ще однією субкультурою, конструювання смислів якої визначається місцем і способом проведення дозвілля, є хакери. Хоча хакерська діяльність може бути професійною, вона заповнює і все дозвілля. Основним лейтмотивом хакерської діяльності є протест проти сучасного техногенного суспільства, що зафіксовано у їхніх наративах. Актуальними сюжетами наративів хакерів є стан переживання непотрібності, невизнаності, нудьги, як наприклад, у даному тексті. «Подивіться назад і гляньте неупередженим поглядом з вашого балкона. Ваше місто і люди, які оточують вас: всюди раби – які покидають свою домівку о 7.30 ранку, задихаючись від напливу одноманітності машин, дивляться на рекламні панелі і безкінечно слухаючи гидотну рекламу, які проводять цілий день з метою випуску нових машин, щоб в один день купити нову машину іншого кольору». Інший варіант: «У цьому жахливому світі зовнішній вигляд і рахунок в банку означають значно більше, ніж внутрішня сутність і світла голова!» [370]. «Хакери дивовижні люди по своїй натурі. Наслідники практично вимираючої раси дослідників, які не мають нічого спільного із телевізійними рабами і рекламними зомбі, що оточують нас. Вони можуть виходити за межі очевидного, знаходити знання там, де інші їх не бачили чи не відважилися побачити» [130].

Важливим текстом субкультури хакерів, в якому відбиваються основні інтерпретативні схеми, є «жаргон-файл». Він містить анекдоти, дискусії, тезаурус термінів, в яких зафіксовані основні смисли хакерської моделі світу. Цей текст поширювався спочатку через мережу ARPAnet, пізніше Інтернет. Створення та відтворення смислів даної субкультури полягає у розробці своєрідних комп'ютерних програм, систем. Приналежність до субкультури хакерів не завжди передбачає зламування програм, кодів, ключів. Існують спільноти хакерів, які обмежуються тільки створенням програм і досить негативно ставляться до «кракерів», зломщиків комп'ютерних та телефонних систем. Справжні хакери вважають кракерів ліниви-

ми, безвідповідальними і не особливо інтелектуальними [370]. У даних спільнотах різняться наративні схеми, які відбивають різний зміст їхньої діяльності і зафіксовані у вербальних символах.

Розігрування ролей є текстом, який відбиває смисли субкультури рольовиків, толкієністів. Всіх рольовиків об'єднує одне – молоді люди поважають певну епоху (інколи історичну, а найчастіше вигадану, описану у книгах фентезі). Однак називати всіх рольовиків толкієністами невірно. Рольовики можуть розігравати сюжети гри у реальності, які нічого не мають спільного із творами Толкієна, одягаючи відповідне спорядження, зброю тощо. Толкієністи грають переважно у ігри, сюжети яких ґрунтуються на творах письменника [229]. Сюжети, тематика гри можуть бути схожими, але створеними за єдиною схемою. Смысл подібних ігор полягає у наступному: існує деякий DM (у різних іграх може бути різний образ, але смысл один – Повелитель Підземелля або Данджеон Майстер), який веде гру. Він має текст модуля – опис ігрового світу, перелік різних фатальностей, які можуть трапитися із гравцями. Причому описаний світ може бути як фантазійним, так і не дуже. Описані світи можуть бути сучасні, минулі, майбутні чи всі разом взяті [229].

У процесі гри учасники вибирають персонажів (по суті ролі) і розігрують їх протягом гри. Тривалість гри залежить від тривалості модуля. Деякі сюжети розраховані на кілька годин, інші, буває, і на кілька років. Сюжети ігор можуть розіграватися у віртуальному просторі чи наяву, учасник проникає в схему сюжету, текст, який інтерпретує, означає, наділяє, можливо, новим змістом. Іншими словами, у процесі гри відбувається відтворення і створення смислів завдяки наративізації.

Важливим смислотвірним кодом є місце і спосіб проведення дозвілля у рейв-субкультурі, яка виникла в Англії у кінці 80-х рр., коли поширилася музика «ейсид-хаус», «чорний», радикальний варіант диско. На розвиток напрямку великий вплив мали технічні досягнення негритянського традиційного репу і диск-жокейської практики брейку (ритмічні збої), які

переросли у велику і впливову техно-культуру чи сцену із численними підсистемами [247].

Джерелами життєвих орієнтирів рейверів став музичний стиль, а точніше – взірці стилю життя їхніх кумирів, музикантів, які транслювали основні смисли рейв-культури – розваги та невтручання. Рейверів називають також «тусовщиками» і серед них є такі, що ведуть тільки нічний клубний образ життя або такі, котрі вдень працюють, а вночі «тусять».

Актуальним концептом моделі світу рейверів, як і багатьох інших субкультур, зокрема панків, хіпі, кібер-панків, інді-кідз є «сексуальність» саме та, на яку суспільство накладає табу. «Сексуальність» передбачає креативність (сексуальна поведінка не передбачає відтворення, основною метою є задоволення, відпочинок, розваги). Часто сексуальність є актуальним комунікативним засобом, символом і внутрішнім механізмом міжособових зв'язків. Звідси й тематизація спілкування, наративів субкультурників про «вільне кохання», «кохання без зобов'язань», про що свідчать численні заходи, які проводилися, наприклад, у 1988 році. Це «друге літо кохання» рейверів, кіберпанків (модель світу яких ґрунтується на філософії хіпі та панків), протягом якого вони демонстрували втечу від загальноприйнятих норм, цінностей панівної культури [33]. Ставиться акцент на різноманітні сексуальних практик: аскетизмі, незайманості, романтичному коханні, гомосексуалізмі, груповому сексі, на які у субкультурному середовищі отримується санкція. Ці форми знаходять відображення у різноманітних текстах молодіжних субкультур (графіті, лозунгах, піснях тощо), автонаративах.

Знакову роль у моделі світу багатьох молодіжних субкультур відіграє символіка «смерті», яка часто символізує рух, втечу від реальності, від впливу суспільства. У хіпі – це втеча від матеріального світу у світ духа, у панків смерть символізує агонію, у готів – переживання спокою, умиротвореності, для емо – страждання, у байкерів – безстрашність, у рокерів – безглуздя. Концепт «смерті» у символічній формі (у вигляді черепків, кісток, хрестів, чорного вбрання) зафіксований в одязі, аксесуарах готів, панків, рокерів, металістів. Тема смерті

пронизує практично всі тексти рок-культури. Вона вважається важливим концептом року в цілому.

Концепт «насилля», «агресії» відстежується у численних текстах (символах, аксесуарах) багатьох молодіжних субкультур і відіграє роль засобу підтримування групової єдності в них. Особливо це стосується радикально-деструктивних та свавільно-самосудних субкультур. Скінхеди проголошують основною ідеєю своєї моделі світу насилля, агресію щодо інших рас, меншин, субкультур. Відомі сутички скінхедів із реперами, оскільки останні слухають «африканську музику». Незавжди насилля реалізується на практиці, а означається агресивним стилем поведінки, воєнізованою атрибутикою. При аналізі текстів скінів стає очевидним, що концепт «насилля» є тим кодом, який дозволяє ідентифікувати «свого». Тема агресії є провідною у автонаративах скінхедів під час спільних тусовок. Така ж тематика відстежується у автонаративах субкультур націоналістичного характеру, люберів, гопників, блоксерів, нацпанків, анархо-панків.

У деяких молодіжних субкультурах, зокрема, рольовиків, металістів, рокерів, байкерів, реперів насилля має скоріше знаковий характер, і може не мати реального вияву у практиках, а проявлятися в атрибутиці, зовнішності. Зовнішній вигляд рольовиків, «чорних слідопитів» доповнюється бойовим спорядженням (пістолетами, кинджалами, гвинтівками), в одязі та атрибутиці металістів проглядаються металеві шипи, заклепки на рукавах, рукавицях, шкіряне чи комуфляжне вбрання, атрибутика російської, американської чи німецької армій. В оформленні одягу, графіті, татуюваннях часто зображують зброю або агресивних тварин (вовків, тигрів, пантер). У готів, панків, металістів часто використовується сатаністська символіка як форма символічного заміщення практик насилля.

Ідея насилля простежується у моделі світу субкультур пацифістських переконань, зокрема у хіп-культурі, хоча й у трансформованій формі (вербальній, ігровій, віртуальній). У рольовиків домінуючими сюжетами розігрування ігор є «битва», «взяття фортеці» тощо. Вони завчасно виготовляють військову атрибутику (мечі, списи, арбалети тощо). За наявності

того чи іншого виду зброї визначається убивча сила учасника гри, що й характеризує його статус. Розігрування бойових дій, чи то рицарських, чи реальних історичних битв, чи «зіркових війн» слугують джерелом символіки комп'ютерної субкультури геймерів. Отже, концепт «насилля» займає важливе місце у моделі світу різних субкультур. Однак у кожній субкультурі різні способи символізації його, а відповідно, і схеми створення концепту. Одні ідентифікуються із насиллям, інші практикують його лише у символічній, віртуальній чи ігровій формах.

Часто у текстах молодіжних субкультур фіксується концепт «божевільності», «дахоїдства». Він відображає втечу, відмову від сприйняття цінностей, схем, моделей поведінки, які декларуються панівною культурою. Особливо даний концепт зафіксований у сленгу («глуки», «дах з'їхав», «повело») панків, рейверів, хіпі, байкерів та ін. [197]. Відтворення даного концепту чітко відстежується у зовнішньому вигляді молодих людей. Особливо яскраво це проявляється у зачісках панків (довге волосся пофарбоване у неприродний колір або колючки, кольоровий ірокез), рейверів (коротко стрижене волосся яскравих кольорів). У деяких молодіжних субкультурах «божевільність» вважається нормою, яка дозволяє врятуватися від «безглуздої» реальності за допомогою психотропних речовин.

Отже, одним із актуальних смислотвірних кодів у молодіжних субкультурах є місце та спосіб проведення дозвілля. Однак, існують субкультури, у яких провідне значення у смислотвірних процесах належить атрибутиці, символіці, іміджу, зовнішньому вигляду молодих людей, які належать до таких субкультур.

Конструювання та відтворення наративних схем субкультури на основі зовнішнього образу відбувається на вербальному (фіксація певних деталей зовнішності у сленгу) та невербальному (зачіска, одяг, прикраси, пірсинг, татуювання тощо) рівнях. Особливе символічне значення у конструюванні та відтворенні смислів субкультури має волосся, мовою сленгу «хайр» (від англ. hair – «волосся»). Зачіска має семіотичний зміст і є однозначною груповою ознакою. Для більшості субкультур,

особливо створених у межах хіп-культури, актуальне довге волосся. Саме цей символ був одним із основних у 80-х рр. для молодіжних субкультур. Хіпі називали себе «хайрасті», що означало волосаті, звідси «волосаті джинси», «волосатий музон», «волосатий флет» (квартира) [200]. У хіпі довге волосся відображає статусне становище у групі – «чим довший хайр, тим крутіший». Втрата волосся має травмуючий характер. Тому противники хіпі, індеаністів (скіни, любери, гопники) у своєму сленгу чи реальних діях часто говорять про їх постриження. На знаковому рівні відстригання волосся символізує втрату ідентичності.

Волосся має семіотичне значення і в інших субкультурах, зокрема, у панків, скінів, готів, емо, рейверів та ін. У панків зазвичай вибриті скроні та ірокез посеред голови червоного, жовтого чи зеленого кольору [331]. Довге чорне волосся і вибриті скроні тільки не кольорові, а чорні прийнято мати у готів, що символізує пристрасть до «темного» сприймання світу [328]. Емо – чорне волосся із кольоровими пасмами (рожевими, фіолетовими), що символізують виклик буденності, сірості та сприйняття світу через «рожеві окуляри» [213]. Коротко пострижені і помальовані у яскраві кольори голови рейверів, які прагнуть всіх шокувати, демонструвати абсурдність всього, відсутність меж, умовностей у соціумі [247]. Бриті голови у скінів, що й визначило їхню назву – skinheads, тобто «шкіряні голови» - символізують маскуліність [291], силу, тоді як довге волосся, навпаки – м'якість, слабкість, фемінінність, що й конструює відповідні інтерпретативні схеми, смисли. Отже, волосся, зачіска на символічному рівні забезпечує інтеграцію до субкультури і на семіотичному рівні відтворює та конструює її смисли.

У конструюванні зовнішності, відрізняльних образів представників субкультур можна виділити дві основні схеми – Dressing Down (в перекладі з англ. - «роздягатись»), Dressing Up (в перекладі з англ. - «одягатись») [330]. За першою схемою молоді люди намагаються перевернути, змінити загальноприйнятні цінності, шляхом зовнішнього відчуження, певного роду приниження себе, звернення до того, що більшість іг-

норує і зневажає, що проявляється у визивному і навіть аморальному зовнішньому вигляді. Це характерно переважно для молодіжних субкультур (вихідців із середнього класу) – хіпі, рейверів, «розбитих». Інший варіант схеми «Dressing Down» – надмірне підкреслення зовнішнього драматизуючого образу, що знайшло вираження у рокерів, скінів, металістів, панків, реперів. Таку тенденцію конструювання смислів у молодіжних субкультурах називають «Dressing Down». Іншими словами, одяг, зовнішність є ознаками «навпаки» і одночасно символом заперечення сторонніх та миттєвої ідентифікації собі подібних. Друга схема (Dressing Up) передбачає конструювання смислів через покращення зовнішнього образу, епатажність, як у модів, стіляг, емо, готів, клаберів та ін.

Отже, імідж (зовнішній вигляд), атрибутика (символіка), мова (жаргон, сленг) є тими текстами, в процесі інтерпретації яких окреслюються межі субкультурної приналежності. Вони відображають фундаментальні смисли субкультури, створювані та відтворювані ними. Скіни (бритоголові) носять важкі чоботи, джинси з підтяжками і стрижуть голови. На думку Ф. Коена, цей стиль відображає саме ті цінності, які важливі для даної групи: сильний чоловічий дух, шовінізм, пуританство, робітничий колективізм.

Готи надають перевагу стилю епохи романтизму, середньовіччя (довгі плаття з корсетами чорного кольору з елементами бордового, облягаючі нарукавники і довгі спідниці – (для дівчат), чорні пов'язки на зап'ястях. Поширеним є одяг під старовину, кльошеві рукави, шкіряний одяг, високі шнуровані черевики, берці, чоботи «Steel» чи інше «неформальне» взуття (New Rock, Swear). Використовують важку косметику у стилі вамп і дівчата, і хлопці (біле від пудри обличчя; чорним підведені очі; білі, чорні, фіолетові губи – колір на вибір, шиповий нашійник, срібні прикраси окультної тематики) [328].

Даний стиль відображає ліризм і трагізм психологічних переживань, підвищену емоційність, відстороненість від суспільства, абсолютний індивідуалізм і романтику, яка має свої ключові елементи – щоденний пошук краси, концентрування енергії емоцій. В основі їхньої філософії лежить темний по-

гляд на світ. Вони кидають виклик банальності, плинності, недовговічності, орієнтовані на пошук краси навіть у тому світі, де її немає.

Переважання чорних кольорів в образі емо відбиває депресивні їх настрої, відкинутість, нещастя, що є основою їхньої моделі світу. Вони протиставляють себе несправедливості, самовиражаючись через емоції, які іноді можуть бути позитивними, на що вказує присутність елементів рожевих відтінків. Важливими символами емо є рожеве серце, часто з поперечною тріщиною чи розірване на шматки; череп із кістками; рожево-чорна шахівниця тощо [213]. Зовнішність досить ексцентрична: сильно підведені чорним очі, і дівчата, і хлопці тонують губи у колір обличчя, чорні нігті, багато пірсингу (в губах, у лівій ніздрі, бровах, переніссі), проколоти вуха, тонелі, що свідчить про перенесені муки, страждання.

Іншим варіантом створення та відтворення смислів субкультури через атрибутику є молодіжна субкультура бемерів. Наративні схеми моделі світу бемерів вказують на актуальність цінностей здорового способу життя, швидкості, активності, руху, ризику, долання перешкод. Основним символом бемерів є велосипед ВМХ, який дозволяє реалізувати окреслені цінності. Вони романтизують подорожі на велосипедах з перешкодами. Елементи зовнішності не мають такого смислотвірного значення як у попередніх субкультурах. Імідж бемера відображає скоріше еkleктику стилів, навіть різні групи бемерів із різних міст можуть мати різну зовнішність. Бейсболка від реперів, вузькі темні джинси від емо, скітера та велосипед марки «ВМХ» – це найбільш типовий зовнішній образ підлітка-бемера. Основну роль у створенні та відтворенні смислів даної субкультури відіграє місце і спосіб проведення дозвілля (катання на велосипедах із виконанням різних трюків, інколи доволі небезпечних для життя).

Отже, вибираючи одяг, прикраси, використовуючи косметику, молоді люди не тільки транслюють смисли субкультури, але й засвоюють їх в результаті інтерпретації. Тому виникає необхідність зрозуміти, яким чином відбувається взаємодія людини із системою, комплексом знаків, що її оточують.

Грунтуючись на герменевтичній парадигмі, ми розглядаємо знаки субкультури як тексти, що підлягають інтерпретації, в результаті якої відбувається інтерналізація їх, конструювання особистісного досвіду, зокрема, гендерного. Засвоєння текстів субкультур відбувається завдяки семіотичному та комунікативному механізмам, які забезпечують їх функціонування. Перший кодує дані про зовнішню дійсність, другий зв'язує структуру мовної семантики з реальними умовами комунікативного акту. Дією семіотичного механізму забезпечується семантична структура тексту, дією комунікативного – його осмисленість [183]. Кожен раз, коли ми розмовляємо, ми створюємо реальність [324].

Семіотизація передбачає концептуалізацію, означування реальності шляхом накладання на знаки, символи, тексти готових інтерпретативних схем, моделей, які створені у межах молодіжної субкультури, або створення власних схем, шляхом трансформації, перетворення реальності, що в свою чергу буде сприяти динамізму субкультур. Іншими словами, семіотизація відбувається на репродуктивному і продуктивному рівнях. У молодіжних субкультурах часто використовуються їхні ж інтерпретативні схеми, готові кліше для означування реальності, які пізніше, у свою чергу, виступають фреймом, схемою, імпліцитною теорією, через які осмислюється досвід людини. Переважно такі теорії, особливо у підлітків та у ранній юності, мають репродуктивний, схематизований, фрагментарний характер, оскільки створені на основі готових інтерпретативних схем, які зафіксовані у текстах молодіжної субкультури і визначають інтерпретацію особистістю себе, інших людей та навколишнього світу в цілому. Теоретичні припущення підтверджуються результатами емпіричного дослідження, представленими у наступному розділі.

Продуктивний рівень семіотизації передбачає означування реальності шляхом переінтерпретації її знаків, символів, текстів, надання їм нового значення, що забезпечує появу нових смислів, а з часом і нових молодіжних субкультур. Яскравим прикладом є виникнення сучасних молодіжних субкультур, які зародилися в межах панк-культури, зокрема, рейверів, кібер-

панків, інді-кідз. В основі їхньої моделі світу лежать концепти свободи, індивідуалізму, незалежності. Однак, ці концепти не передбачають протистояння, агресії, як це тлумачать панки, а прагнення до отримання задоволення (від музики, наркотиків, спілкування тощо), в чому проявляється основний сенс свободи. Перебуваючи в центрі рейв-культури, молоді люди використовують вербальні символи хіпі, елементи зовнішності панків, стиль життя модів, гламуру. До рейверів примикають кислотники, які переважно відрізняються зовнішністю (яскраві одяжі, зачіски).

На відміну від панків, які відмовляються працювати, рейвери не вважають, що гроші повинні давати батьки, але й працювати прагнуть тільки там, де має місце неважка і високооплачувана праця (у великій фірмі, корпорації тощо). Цей стиль життя рейверів сьогодні досить популярний серед сучасної молоді, яка не відносить себе свідомо до рейв-культури, що свідчить про поширення субкультурних стилів життя за межі андерграунду.

Відбулася значна переінтерпретація смислів і у самій субкультурі панків. У 70-х рр. модель світу панків ґрунтувалася на анархістських настроях, негативному ставленні до матеріальних цінностей, корупції, політики, невдоволенні і протестах [220]. У 90-х рр. схеми інтерпретації реальності змінюються на більш екстремальний формат – агресію наймолодших, які визначають специфіку нового стилю «grande» (прихованої брідоти, агресивної поведінки, нецензурної лексики) [170]. Сучасні панки, особливо таке їх відгалуження як «straightedge» (в перекладі з англ. – шлях навпростець) відкинули агресію (особливо в Україні популярна дана група) і увібрали в себе традиції, ідеї різних субкультур (насамперед хіпі). Вони сповідують здоровий спосіб життя, розбірливість у статевих стосунках, повна відмова від наркотиків, певні політичні погляди [130].

В Англії є так звана субкультура хі-панки, яка зовні нагадує панків. Їх називають подорожуючими без місця проживання (travellers). Вони відкидають ідеалістичні уявлення панків 60-х рр. і ведуть бродячий образ життя, виступають за легалі-

зацію марихуани [135]. Їхні тексти набувають іншої форми ескапізму і апатії, в них очікується катастрофа людства, оскільки воно неспроможне відновити духовний зв'язок із землею без допомоги психоактивних речовин.

Отже, завдяки семіотичному механізмові відбувається означування текстів, символів субкультури шляхом репродуктивної або продуктивної інтерпретації, які забезпечують, з одного боку, субкультурну ідентичність, а з іншого боку – сприяють розвитку та появі нових текстів і, відповідно, молодіжних субкультур.

Завдяки комунікативному механізмові означена, проінтерпретована реальність конструюється у наративній формі в результаті внутрішнього діалогу чи діалогу, спрямованого на Іншого. Адже мова є засобом конструювання реальності, особливо реальності особистісного досвіду. Іншими словами, означена реальність закріплюється в оповідальній формі, яка набуває форми тексту інтерпретації (наративу). Наративи можуть створюватися на основі текстів субкультур, без внесення особливих змін, свого суб'єктивного розуміння, а можуть конструюватися з урахуванням власного досвіду. Існують молодіжні субкультури, в межах яких засвоєння текстів, конструювання наративних структур відбувається переважно на репродуктивному рівні. Особливо це стосується субкультур свавільно-самосудних (гопники, блоксери), радикально-деструктивних (скінхеди, любери, нац-панки, анархо-панки), релігійно-містичних (кришнаїти, індіаністи, сатаністи, гіпі-комуні, братство кандидатів у справжні люди). Для осмислення текстів субкультур молодь переважно застосовує готові, досить жорсткі базові наративи, які не підлягають переінтерпретації. Аналіз наративів представників даних субкультур у переважній більшості дозволяє говорити про обмежений наративний ресурс. Часто такі ж наративи зустрічаються у підлітків-готів, емо, чатівців, геймерів та ін. Здатність до створення продуктивних наративів більш притаманна для так званого ідеологічного центру субкультури, які продукують нові схеми, переінтерпретовують наявні тексти, надають їм нового смислу.

Для сучасних молодіжних субкультур мистецького спрямування характерні наративи більш продуктивного характеру, які відрізняються оригінальністю, хоча й містять інтерпретативні схеми текстів відповідної субкультури. Так, наприклад, у танцювальній субкультурі хіп-хоп наративи досить динамічні. На нашу думку, це зумовлено сучасними тенденціями у розвитку даної субкультури, яка не обмежується тільки текстами, характерними для хіп культури, але й включає різні музичні, танцювальні напрямки, наприклад, джаз-фанк, контем тощо. Вони вносять у різкий, дещо агресивний стиль хіп-хопу ліричність, плавність, естетику, фемінінність.

Таким чином, наративи, тексти, мова молодіжних субкультур мають соціальну природу, оскільки створюються у процесі соціальної взаємодії її представниками. Вони не виникають просто так, несвідомо без поштовхів – це суміш запозичень із інших субкультур, панівної попкультури, мас-медіа, інших джерел. Усе набуває таким чином, перебуває у постійному оновленні, бо люди додають нові поняття через потребу описати у своїй субкультурі почуття, поведінку, міжгрупову ворожість, суперечності, ідентифікацію тощо. Створення та відтворення текстів молодіжних субкультур відбувається на соціальному, поведінковому та знаковому рівнях. У текстах зафіксовані смисли, інтерпретативні схеми, концепти молодіжних субкультур, які відбивають їхню модель світу. Транслявання смислів субкультури одночасно передбачає створення та засвоєння їх. У кожній молодіжній субкультурі на знаковому, соціальному та поведінковому рівнях створюються гендерні схеми, які визначають конструювання гендерного досвіду молодих людей, які належать до них. Наступне завдання нашого дослідження полягає у виділенні показників маскулінності, фемінінності, які створюються у різних субкультурах.

3.3. Молодіжна субкультура як дискурсивний простір конструювання гендерних схем

Молодіжна субкультура розглядається нами як дискурсивний простір, в якому створюються та відтворюються наративи, інтерпретативні схеми, що відбивають її модель світу. В кожній субкультурі існує своя специфічна система схем, наративів, які дозволяють говорити про конструювання гендеру в ній. Молодіжна субкультура пропонує дівчині чи юнакові репертуар сюжетних ліній, гендерних схем, в які вона вростає, освоюючи гендерні наративні моделі.

Базові наративи, тексти субкультури відбивають сконструйовані гендерні схеми, моделі статево-рольової поведінки у певних ситуаціях, певний стиль життя. Вони відіграють роль так званих кліше, інтерпретативних схем, що спонукають молоду людину оцінювати, сприймати, інтерпретувати реальність та поводитися певним чином у ній.

Конструювання, трансляція гендерних схем субкультури відбувається у процесі соціальної взаємодії. Тому гендер тлумачиться як соціальний конструкт, зафіксований у мові, текстах і впливає з моделі світу субкультури. Якщо виходити із положення, що кожна субкультура утворена навколо якихось базових символів, метанаративів, то необхідно з'ясувати, яким чином здійснюється конструювання гендеру в них на знаковому та соціальному рівнях.

Існують молодіжні субкультури, в яких модель світу може бути більш маскулінної, фемінінної чи андрогінної конфігурації. Базові наративи маскулінної моделі містять концепти боротьби, насилля, агресії, домінування, влади, непокори, прагнення перемагати. Основними концептами фемінінних наративів є чутливість, сентиментальність, емоційність, меланхолійність, романтизованість, кохання, пасивність, які відбиваються у текстах субкультур. Однак у кожній субкультурі гендерні моделі мають свою специфіку, циркулюють різні показники маскулінності, фемінінності. Інтерпретативні схеми цих субкультур створюються та відтворюються як на вербаль-

ному, так і невербальному рівнях, зафіксовані у мові, сленгу, іміджі, зовнішньому вигляді, атрибутиці, символіці тощо. До субкультур з маскулінною моделлю світу можна віднести скінхедів, неонацистів, реперів, рокерів, металістів, байкерів, панків та ін. Базові наративи, символи цих субкультур значною мірою зумовлені смислами панк-культури. Однак у кожній із цих субкультур конструюються та транслюються свої маскулінні схеми. До фемінінних субкультур можна віднести хіпі, анімешники, емо, деякі підвиди готів, зокрема, класичні, античні та ін. Існують субкультури, в яких транслюються в однаковій мірі і маскулінні і фемінінні схеми, тому їх можна назвати андрогінними, зокрема це молодіжна субкультура рейверів та клаберів.

До основних текстів, що конструюють гендерні схеми у молодіжних субкультурах як маскулінної так і андрогінно-фемінінної спрямованості, включаються спосіб і місце проведення дозвілля, мода, імідж, стиль поведінки, музика, танці, художні твори тощо. Існують субкультури, у яких більше значення у конструюванні та транслюванні гендерних схем відіграли ті чи інші тексти. На нашу думку, важливо розкрити, яким чином, на основі яких текстів створюються та засвоюються молодими людьми, що належать до молодіжних субкультур, показники маскулінності, фемінінності.

Отже, модель світу субкультури, що може мати різні показники маскулінності, фемінінності є текстовою моделлю, яка засвоюється у процесі інтерпретації. Відповідно, молода людина, яка перебуває у субкультурі, носить відповідний одяг, символіку, слухає музику певного стилю та проводить своєрідно для даної субкультури дозвілля, освоює її інтерпретативні схеми і формується як маскулінна чи фемінінна особистість незалежно від її біологічної статі.

Однією із найбільш яскравих маскулінних субкультур, інтерпретативні схеми якої створювалися переважно на основі способу життя та видів діяльності молодих людей, на нашу думку, є субкультура скінхедів. Інтерпретативні схеми даної субкультури створені на основі наративів робітничої молоді Англії кінця 60-х років ХХ століття, які містили концепти

сили, жорсткості, згуртованості, гордості за робітничий клас. У даних наративах фіксувалися схеми, якими повинні бути чоловіки, створювалися показники маскулінності. Велику роль у конструюванні маскулінності скінхедів відіграли спосіб життя, проведення дозвілля та специфіка їхньої діяльності.

Вдень вони працювали на річкових доках, займалися важкою ручною працею, а по вихідних відвідували футбольні матчі, які часто завершувалися бійками. Спосіб діяльності та проведення дозвілля зумовили зовнішній вигляд скінхеда, який відбивав образ «справжнього чоловіка». Оскільки приходилося часто брати участь у бійках, то щоби супротивник не зміг скористатися їхнім волоссям, скінхеди почали брити голови. До того ж саме так можна було захистити себе від бруду, вошей. Перші скінхеди почали віддавати перевагу американському одягу «Levi Geans», вузьким підтяжкам (braces) з черевиками (Doc Marten). Темно-зелені вітрівки «Alpha Flight Gacket» чи «Bomber Gacket» дозволяли виконувати необхідні функції під час праці у річковому доці чи при бійках із вболівальниками. Наявність підтяжок завжди символізувала ставлення до робітничого класу. Вони були необхідні для того, щоб сорочка не зачепилась за що-небудь [135]. Слово «braces» в перекладі з англійської «крепіж» і щодо одягу його можна перекласти як «будівельний крепіж». Тим, хто працював з ручними лебідками в доках, потрібна була міцна, зручна одежа, яка забезпечувала їм в першу чергу безпеку. Черевики з міцним металевим носком могли убезпечити ноги від падіння ящиків чи інших предметів, підтяжки притискали одяг до тіла і не давали можливості зачепитися за що-небудь чи поранитись у гвинтових вузлах лебідок. Джинси чи прості холщові штани з міцної тканини мали подвійні шви, сорочка і куртка мали накладки на плечах, які захищали робітників від дощу і сирого морського вітру [53]. Отже, зовнішній вигляд, аксесуари скінхедів були відбитком важкої чоловічої праці і способу проведення дозвілля, що вимагало від чоловіка фізичної сили, витривалості, вміння долати труднощі та здатності відстоювати себе. Тому чоловіки, які належали до субкультури скінхедів того часу, засвоювали такі схеми, на основі яких інтерпретува-

ли поведінку свою та інших чоловіків, тим самим легітимуючи саме такі показники маскулінності.

Пізніше у 70-х роках у зв'язку із зміною видів і способів діяльності, проведення дозвілля спостерігається посилення маскулізації даної субкультури, скінхеди почали використовувати «воєнізований» стиль одягу [53]. Молоді люди транслюють жорсткість, силу, агресію, безкомпромісність, нетерпимість до чужого, готовність вирішувати будь-які проблеми застосуванням сили, сповідують армійські принципи. Отже, поступово із зміною іміджу, зовнішності скінхедів, що зумовлені способом життя, основною діяльністю створюються нові показники маскулінності, які набувають більш агресивного, войовничого характеру.

Значну роль у створенні маскулінних схем скінхедів відіграли музичні тексти. В основу даних текстів першої хвилі скінхедів (60-ті рр.) лягли «ямайський блюз», «блю біт», «рокстеді», «реггі» – більш швидке, дещо важке і «брудніше» виконання блюзу, звучання якого інтерпретувалося ними у певному контексті і асоціювалося із фізичною силою, брутальністю, напористістю [33].

Друга хвиля скінхед-руху (кінець 70-х рр.) ознаменувалася ростом «панк-року» у Великобританії. На даному етапі розвитку скінхед-культури процес конструювання гендерних схем більшою мірою визначався специфікою музичних текстів. «Панк-рок» вніс більш жорсткі, маскулінні схеми – крім агресії, войовничості – дикість, грубість, нігілізм, нонконформізм – це була бунтівна музика, яка означувалася молодими людьми як «своя», оскільки відбивала основні смисли даної субкультури. Поступово у середовищі скінхедів панк-рок змінюється музичним стилем «Oi!», який з'явився як синтез яскравого, швидкого і грубого – «стрит-панк» або його позначають як «Oi!» – музика, яка відбиває цінності робітничого класу. Музичний стиль «Oi» відрізняється від панку своїм звучанням: прості гітарні мелодії накладаються на чітку лінію бас-гітари і барабанів та супроводжуються приспіваними, подібними на вигуки футбольних трибун [53]. Слухаючи таку музику молоді люди, що належать до субкультури скінхедів надають їй свого

значення, вона асоціюється у них із особистісною свободою, нонконформізмом, активністю, що й визначає формування їхніх гендерних уявлень.

Незважаючи на те, що субкультура скінхедів вважається маскулінною, до неї входять і дівчата. Скінхеди-дівчата одягаються подібно до хлопців, коротко стрижуться, носять ті ж одяжі, хоча й не виконують тих видів діяльності не беруть участі у бійках. Інколи, з метою епатажу «скінхед-герлс», «руді-герлс», як їх називали раніше, одягають короткі спідниці, але стиль поведінки залишається маскуліним. Причому маскуліність має контекстуальний характер. Вони спільно проводять дозвілля, демонструють силу, брутальність, нетерпимість до гламуру, фемінінності. Складно однозначно сказати, що така поведінка дівчат зумовлена тільки особливостями даної субкультури. На нашу думку, до даної субкультури переважно потрапляють дівчата, у яких спостерігаються певні проблеми з гендерною ідентифікацією, неприйняттям фемінінних властивостей. Отже, наслідуючи стиль одягу та поведінки хлопців, дівчата тим самим транслують маскуліність, яка іноді нічим не відрізняється від маскулінності скінхедів-чоловіків. І тому можна робити припущення про переважання маскуліних характеристик у їх гендерній ідентичності.

Сучасні скінхеди (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) Європи, Заходу не мають єдиного стилю в музиці, як і всі інші молодіжні субкультури сьогодення – це суміш «hand-mod/rudeboys» кінця 60-х і «punk/hard-core» скінів початку 80-х рр. Музичні смаки поширюються від «реггі» до сучасного «хард-кору», а також «ска», «рокстеді», «рокабіллі», «панку», «Oi!» [291]. Однак, незважаючи на різноманіття напрямків всі вони інтерпретуються, означаються молодими людьми, що належать до субкультури скінхедів як маскулінні.

У різних країнах існують різні визначення скінхедів, і незалежно від того чи є вони прихильниками правих, лівих ідеологій, антирасистських чи расистських, їхня модель світу є маскулінною, чи це є в Англії, США, Росії чи в Україні.

На основі «чоловічого» способу проведення дозвілля та зовнішнього образу транслуються маскулінні схеми моделі сві-

ту байкерів. Улюбленим способом проведення вільного часу є катання на мотоциклах відповідної моделі («Харлей»), який уособлює силу, потужність, швидкість, що й вимагається від його власника. Він готовий ризикувати, іноді й необдуманно, вдаватися до далеких доріг, які часто супроводжуються небезпеками. Маскулінні схеми байкерів є екстремальними, що й зумовлює тематику їхніх наративів: «Я нічого не боюся, ні чорта, ні Бога, ні смерті, ні ризику, ні швидкості, ні небезпек далеких доріг», визначають спосіб сприйняття та розуміння світу.

Маскулінність створюється у стилі та іміджі байкера, насичених елементами жорсткості, сили, пориву, прагненням опанувати (страх, швидкість, мотоцикл тощо). Важко в образі байкера знайти елементи м'якості, чутливості, сентиментальності, сталості тощо. Шкіряний одяг, металеві прикраси, борода, багато хрому, важке взуття, довге волосся, все це відбиває маскулінні схеми даної субкультури та визначає певною мірою конструювання гендерного досвіду молодих людей, які належать до неї.

Відмінності між чоловіками та жінками непомітні не тільки у зовнішності, але й у водінні мотоцикла та стилі життя в цілому. Жінки-байкери намагаються наслідувати чоловічі схеми поведінки, які й визначають статусне положення їх у субкультурі.

На відміну від інших молодіжних субкультур, маскулінність байкерів є більш епатажною, сексуальною, без агресії, спрямованої на інших, боротьби, насилля, протесту. Їхню маскулінність можна означити як романтизовану, опановуючу, досягаючу, перемагаючу з одного боку, та інфантильну, з іншого боку, оскільки вони втікають від реальності, від проблем буденності, відповідальності, зрілості тощо. Вони не хочуть обтяжувати себе відповідальністю перед іншими людьми, прив'язуватися до інших людей. Серед них багато неодружених, які надають перевагу вільним стосункам. Тому їхній стиль життя ґрунтується на принципах свободи, незалежності та неприйнятті соціальних стереотипів. Щоправда інколи у

мас-медіа створюється інший образ байкера – жорсткого, агресивного, п'яного, порушувача закону.

Яскравим прикладом конструювання маскулінних схем на основі музичних текстів можна вважати молодіжну субкультуру реперів. Реп – це музичний стиль, що ґрунтується на хіп-хоп культурі. Саме словосполучення «хіп-хоп» відображає певну енергійність, швидкість, «стрибковість» його ритму, що характерно для маскулінних схем [170]. Актуальними текстами реп культури є реп-тексти, які читають у віршованій формі, речитативом. Молоді люди, що належать до субкультури реперів означають їх маскулініми. Основні сюжетні лінії таких текстів – агресія, насилля, озлобленість, помста, байдужість, безтурботність та безвідповідальність.

Першими реперами були чоловіки, які організовували вуличні дискотеки для молоді афроамериканців бідних районів, які були «DJ» («ді-джеями»), читали реп, а окремі молоді люди танцювали брейк. Жінки активної участі не приймали в організації таких заходів, тільки спостерігали за діями. Прихильники вуличних дискотек називали себе «b-boys», «b-girls» (breakboys/girls) [54]. Виконання рухів даного танцю вимагало від їх виконавців фізичної сили, спритності, активності, швидкості рухів, кмітливості, що відбивало маскулінний його дух.

У суспільстві їх називали «bad boys, bad girls» – погані хлопці і погані дівчата (flygirls) – «мушки», яскраво одягнені вуличні дівчата. У зовнішньому вигляді спочатку між хлопцями і дівчатами були відмінності. Хлопці носили спортивну форму одягу: досить вільного покрою спортивні костюми, білі кросівки із великими «язиками». Дівчата надавали перевагу жіночому стилю одягу: спідницям, прикрасам тощо. Відмінності спостерігалися і у способах самовиявлення. Хлопці були більш агресивні, брали участь у бійках, демонстрували свою незалежність від соціальних стереотипів. Дівчата займали більш пасивну позицію, намагалися подобатися хлопцям прибаблюючи їх своєю яскравою сексуальною зовнішністю.

Поступово вуличні дискотеки набували масових явищ, особлива увага приділялася їх музичному супроводу, вироблявся

свій музичний стиль, який зумовлював появу правил, норм, яких треба дотримуватися, щоб асимілюватися у групу молодих людей, які танцюють брейк, читають реп і сповідують «відірваний» і «безшабашний» стиль життя.

У музиці міксувалися ритми і басові партії у стилі диско та фанк, поверх яких начитувався «МС» (майстром) реп. У змісті музики, тексту репу застосовувався певний темп, пульсуючий ритм, а також теми хіп-хопу: секс, змагання «МС», деталі побуту і соціального життя, показано знуцання над іншими музикантами [258]. Створені схеми сприяли появі нового образу репера, який не мав у зовнішності гендерних ознак і характеризувався агресивно-сексуальним стилем. У Нью-Йорку такі групи називалися «crew», а в Лос-Анджелесі «clis» - бригада, банда.

По мірі розвитку даної субкультури, особливо у 80-х рр., тематика музичних текстів набуває ще більш агресивного характеру, що й зумовлює появу досить жорстких, радикальних схем самовираження афроамериканців незалежно від статі. Реп перестає бути музикою веселощів та дискотек. У текстах переважають наративи гніву і відчуження, які транслюються у новостворених фільмах, що розповідають про зіткнення з поліцією у гето. У зовнішності з'являються воєнізовані елементи (чорні берети, камуфляж), які нагадують стиль одягу Афроамериканської організації «Чорні пантери». З'являється радикальний напрям репу – ганст-реп (ганстерський реп) [54]. Тексти репу набувають ще більш агресивного звучання, наративи реперів переповнені ненормативною лексикою, присвячені переважно кримінальній тематиці, автобіографіям, ключовими словами яких були зброя, насилля, наркотики.

Саме у цей період до створення текстів репу прилучаються жінки (особливо у 90-х рр.), які навіть починають їх виконувати. Жіночі наративи суттєво відрізняються від чоловічих спрямованістю на єднання, а не змагання, яке було ключовим у чоловіків. Жінки пропагують ідеали віри, самоповаги серед чорних, однак, провідними наративами у субкультурі залишаються чоловічі. Хоча поступово у цей період відбувається зміщення акцентів у текстах із крайнього радикалізму,

войовничості, боротьби за соціальну справедливість до більш дозвіллевих тем, але в яких актуальним концептом залишається агресія: секс, кокаїн, дівчата, сексизм, расизм, класова ненависть і гомофобія.

Наративи реперів особливо ганс-напрямку переповнені кримінальним сленгом, ненормативною лексикою, відсутністю сентиментальності, з максимумом натуралізму. Цей напрям практично зруйнував закладені інтерпретативні схеми, створені фундаторами реп, хіп-хоп культури наративи.

Із фізичним знищенням ідеологів ганс-репу, засудженням, неприйняттям їх суспільством через ЗМІ, старішанням їхніх членів, відбувається процес переінтерпретації текстів і, відповідно, смислів молодіжної субкультури реперів. Створюються наративи, в яких фіксуються схеми красивого, багатого образу життя (дорогі машини, красиві дівчата тощо). Проте маскулінна спрямованість не втрачається, що особливо відбивається у музичних текстах (ритмічності, динамічності, енергійності звучання), графіті, які символізують війну територій, захоплення їх на символічному рівні (сюжетом малюнку). Відрізняльною особливістю даного періоду є загальна атмосфера тілесної чутливості і навіть цинізму. Вони не відмовляються від концептів «сили», «агресії». Сила їм потрібна не для фізичного протистояння, а скоріше для самолюбубання, демонстрування себе, виконання складних рухів танцю тощо. Агресія набула відтінку цинізму, яка зустрічається скоріше у реп текстах, ніж у поведінці. Вони засуджують слабкість, сентиментальність, романтизм, естетику.

Сучасні тексти реп-культури починають містити в собі не стільки відбиток музики, як стилю життя, що сприяло появі великої кількості різних напрямків (R'n'B, бекпекери, хіп-хопери, репери) [258]. Незважаючи на різноманіття напрямків, появу нових смислів, інтерпретативних схем все ж таки у них переважають маскуліні схеми у моделі світу, які визначають відповідний стиль життя та конструювання гендерних схем самовираження.

Маскулінною можна вважати модель світу панків, яка створилася на основі року, панк-року, основні смисли якої ви-

значили інтерпретативні схеми наративів їхньої субкультури. Тому панк-музика є невід'ємною частиною молодіжної субкультури панків. Створені панк-групи мислили себе як альтернатива рок-н-ролу [33]. Відповідно це було досить жорстке, швидке, голосне звучання мелодії, а тексти такими, щоб порушувати проблеми, які хвилювали більшість молоді. Основними концептами текстів пісень були свобода, заперечення та неприйняття культурних схем старшого покоління, цивілізації в цілому, антисоціальні та анархістські ідеї. Іншими словами, тексти пісень фіксували маскулінні схеми самовираження у субкультурі панків, які відбивали протистувальні настрої, непоко́ру.

У перекладі із англ. «punk» означає «гниле дерево», «гниль», «непотріб» [33]. У кінці 60-х рр. зародився молодіжний рух, який журналісти назвали «панк-рухом», вважаючи, що таким принизливим словом вони підірвуть популярність його [331]. Виділяють два типи панків: ті, що належать до даного руху і слухають музику панк-рок; та ті, які окрім того, що слухають цю музику, ще і в житті сповідують панк-принципи.

Панк з'явився в Уельсі (Великобританія) у першій половині 30-х рр. Так називали себе люди, які проживали у бідних районах міст, як правило, діти вугільників [365]. Вони вирізнялися способом проведення дозвілля: пили «індійський самогон» – хуч, курили опіум, нюхали токсичні речовини, постійно затівали бійки, биття скла, слухали «чорний джаз», який виконували негри, демонстрували анархічні настрої, які демонстрували повне заперечення держави і соціуму. Поступово із появою «панку», «панк-року» починається відгалуження у середовищі панків 30-х., що хоча й дещо змінює наративні схеми, однак не позбавляє їх маскулінності. Панки цього періоду намагаються носити визиваючий, неохайний одяг, якомога менше митися, вважають, що «круто» сваритися матом, хуліганити, курити «травку». Друга група панків – старша за віком прихильників. У них дещо трансформуються агресивні схеми поведінки у ще більший «пофігізм», ніж у першій групі [365]. Одягаються ці панки більш солідно, але в зовнішності все ж підкреслюють надмірну маскулінність – шкіряний одяг,

масивні металеві прикраси, важке взуття (масивні черевики схожі на скінхедівські), іноді «ірокез», який пов'язаний із панк-роком і запозичений у північноамериканських індіанців. Вони вникають у зміст панк-року, більшість самі грають на музичних інструментах, інколи читають але основою їхніх наративів залишається протест проти соціального порядку, цивілізації. Проте незважаючи на певні відмінності між групами, їх об'єднує схема ескапізму (втечі), яка свідчить про незрілу маскуліність, інфантильність. Основними показниками маскулінності панків можна виділити бунтівництво, яке виражається у неохайності, хуліганських витівках, ігноруванні будь-яких соціальних умовностей циркулюючих у суспільстві.

Маскулінною є одна із найбільших неформальних субкультур – металісти. Всі тексти даної субкультури відбивають маскуліні схеми, що сконструйовані переважно на основі музичного стилю – «heavy metal» (важкого металу). Сам термін «метал» (від англ. «heavy metal» - артилерійська канонада) запозичився із далеких від музики сфер. У культурному контексті вперше словосполучення «heavy metal» використав у романі «Naked Lunch» Уільям Берроуз [365]. Він означував так жорстку, агресивну, напористу музику. Виникла така музика завдяки експериментам гітаристів з ручками гучності і частоти своїх інструментів та «підсилювачів», що призвело до зміни прийомів гри. Гітара стала основною з інструментів, яка передавала гучний, важкий звук, який асоціювався із силою, рухом, натиском. Така музика надихала її прихильників до відповідних схем самовираження. Вони часто затівали бійки, ділили території впливу, підкреслювали свою значущість, силу, впливовість. Іншими словами, на знаковому рівні стиль музики металістів певною мірою породжував маскуліні схеми самовираження.

Прихильники важкого металевого року, чорного року, швидкісного металевого року – всі вони металісти, які транслюють стиль життя, що відбиває маскуліну модель світу.

У даній субкультурі, як і в інших маскуліних субкультурах жінкам відводиться другорядна роль. Незалежно від статі вони люблять вільне життя у своє задоволення, відвідують

концерти своїх груп, де розпивають спиртні напої, влаштовують бійки. Хоча серед металістів є й більш радикальні і відносно спокійні. До найрадикальніших належать особливо агресивні металісти-сатаністи, які демонструють маскулінні моделі насилля, бунтівництва, заперечення, домінування, приниження слабших. До них часто примикають панки. Група більш «спокійних» металістів переважно зосереджена на захопленні важким металом, брейком і не сприймається суспільством як загрозна. Отже, показниками маскулінності металістів можна виділити агресію, дивіантну поведінку, домінування, фізична сила, здатність протистояти нормам і правилам, прийнятим у суспільстві. Іншими словами, маскулінність металістів відбиває асоціальний спосіб самовиявлення їх. Таким чином, ми розглянули маскулінні субкультури, в яких провідну роль у створенні гендерних схем відіграли музичні тексти та спосіб проведення дозвілля.

До фемінінних субкультур, в яких провідна роль у конструюванні гендерних схем належить способу проведення дозвілля, зовнішньому вигляду, відносно хіпі, растаманів. Це субкультури, до яких входять як хлопці, так і дівчата, і між якими непомітні відмінності, особливо у зовнішності, способах самовираження, що дозволяє говорити про так званий стиль унісекс. Юнаки набувають жіночих рис, дівчата – чоловічих. Довге волосся, однакові прикраси носять і хлопці, і дівчата. Жоден хіпі-чоловік чи растаман-чоловік не стане займатися «накачкою» м'язів, оскільки має до своєї зовнішності певні естетичні вимоги, характерні радше для жінок.

Як хіпі, так і растамани чоловіки дуже багато уваги приділяють своєму волоссю. Растамани вкладають волосся у дреди – довгі локони, заплетені в кіски натерті воском для волосся і скручені у щільні тяжі або довгі локони із вплетеними в них нитками, кульками [263]. Чоловіки-хіпі для укладки волосся використовують кольорову тасьму чи плетення із ниток, якими перев'язують його. Нерідко вони вишивають одяг, ретельно добирають прикраси з бісеру, кераміки. Растамани в'яжуть червоно-жовто-зелені берети, шапки, балахони [188]. Викону-

ючи таку діяльність, проводячи таким чином час вони фіксують, транслюють фемінінність.

Жінки хіпі та растамани, навпаки, недбало ставляться до своєї зовнішності: не використовують косметику, не прагнуть до естетизму, їх не приваблюють заняття рукоділлям. Вони займають більш пасивну позицію у субкультурі, транслюючи цим самим байдужість до оточуючого світу, його правил, норм. Як у растаманів, так і в хіпі відсутній культ «справжнього чоловіка», незважаючи на те, що центральною фігурою наративів, зокрема у растаманів є принц Тафарі Маконен або Рас Тафарі (звідси і назва субкультури), який коронувався імператором Ефіопії. Рас Тафарі вважав, що все цінне у Африці, Африка – рай на Землі, що зафіксовано у кольорах субкультури (жовтий, зелений, червоний – кольори прапору Ефіопії) [365]. Вони протиставляли і протиставляють себе Вавілону (білій культурі), і як хіпі, наративи яких ґрунтуються на інтерпретативних схемах східної філософії, шукають гармонію і щастя у природі, за межами матеріального світу [331].

Вагоме місце у текстах як хіпі, так і растаманів відводиться дорозі, руху, що можна вважати маскулініними кодами. Однак, коли більш детально проникнути у смисл концептів «дорога», «подорож», то помітною є тема нерухомості, недієздатності, нефункціональності. Подорожування хіпі, растаманів – це часто пасивний рух. Хіпі, як вже зазначалося, мандрують автостопом, без грошей, живуть на «аске» (жебракують). У наративах хіпі, растаманів актуальними є схеми «пасивності», відмови від активних дій, недієздатність. Ідеально – все в світі приймати пасивно, як рослини [356]. Тому так багато рослинної символіки у хіпі та растаманів (листя каннабісу на майках). На думку растаманів, можна любити людей, курити траву, займатися неробством, досягаючи смисл життя, розповідати іншим про растаманів, грати на барабанах [188].

Для хіпі і растаманів престижно не працювати, вони обєрігають свою «творчу свободу», байдужі до серйозних справ і рішень, спонтанність протиставляють структурованості, логічності, раціональності. Вони заперечують війни, насилля, мають ненависть до грошей та способів їх заробляння. Отже,

у субкультурі хіпі та растаманів конструюються переважно фемінінні схеми, показниками яких є пасивність, недієздатність, апатія, байдужість до соціальних проблем, чутливість, захоплення рукоділлям тощо. Такі показники певною мірою впливають на формування гендерного досвіду молодих людей, що належать до субкультури хіпі, растаманів.

Іншим прикладом субкультури, в якій на основі способу проведення дозвілля та транслювання відповідних аксесуарів зовнішності створюються гендерні схеми є рейвери або їхня різновидність клавери. У текстах цієї субкультури фіксується унісекс-стиль, який робить непомітними відмінності між хлопцями та дівчатами. І хоча тексти даної субкультури (особливо музика) містять маскулінінні схеми (динамічне звучання із ритмічними збоями, техно-музика, брейк, реп), вони інтерпретуються самими рейверами як андрогінні і відбиваються певною мірою у зовнішності, способах самовираження, захопленнях, проведенні дозвілля, стилі життя. Вони відвідують спеціальні клуби, в яких проводять свій вільний час. Причому є такі, які більше нічим не займаються, ведуть нічний образ життя. Метою таких тусовок є прагнення отримати задоволення, «потусити», продемонструвати свою «класність», «крутість».

Дану субкультуру ми означаємо як андрогінну, оскільки помітною є тенденція до фемінізації юнаків, що фіксується у нерішучості, пасивності, байдужості, які проявляються у самовиявленні їх поза межами тусовок та деяка маскулінізація дівчат – підвищена активність, рішучість, цілеспрямованість, що корелює із емоційністю, чутливістю та прагненням підкреслити свою сексуальність. Стираються межі чоловічого/жіночого у зовнішності (яскравий одяг, пірсинг, «смайлики», сонцезахисні окуляри, інколи неприродного кольору волосся, доволі часто коротко підстрижене під «їжак») [247]. Вони доволі активні, часто «під кайфом», в ейфорії незалежно від статі не приховують свої почуття, емоції. Дівчата можуть проявляти агресію, активність, бути ініціаторами знайомства тощо. Хлопці натомість нерідко бувають пасивними, неініціативними у міжособистісних взаєминах, особливо із протилежною статтю, адже загальноприйняті гендерні стереотипи у рейв-субкультурі

непопулярні. Серед сучасних рейверів є досить успішні молоді люди, причому як серед хлопців, так і дівчат, які рейв-тусовки відвідують у вільний від роботи час. Отже, активність, дієвість, наполегливість клаберів з одного боку, та акцентування уваги на епатажній, яскравій зовнішності, якій приділяється особлива увага, привабливості, емоційності, театральності з іншого боку, є показниками їх андрогінності.

Існує цілий ряд молодіжних субкультур, як маскулінної так і фемінінної спрямованості, в яких гендерні схеми створювалися на основі художніх творів, кінематографу, комп'ютерних ігор. Серед них дуже чисельною за кількістю учасників та популярністю посідають ігрові субкультури.

До ігрових субкультур відносяться рольовики, толкієністи, геймери, анімешники основні смисли, інтерпретативні схеми яких зафіксовані у сюжетах гри. Аналізуючи численні тексти ігор толкієністів, рольовиків, геймерів, розгортання подій яких відбувається у віртуальному просторі (у геймерів) чи у реальності, помітними є маскулінні інтерпретативні схеми. В основі будь-якої гри є протистояння, боротьба «добра-зла», агресія, динамічні, активні, спрямовані на перемогу, подолання, ліквідацію дії, сила, змагання, оборона чи напад. У кожній з цих субкультур існує своя ієрархія, досить строгі закони, статусні імена («атец», «ламер», «майстер» у геймерів, «гобіт», «лицар», «професор», «повелитель», «троль» у толкієністів, «воїн», «лицар» у рольовиків) [202].

У процесі гри у толкієністів і рольовиків відбувається транслювання маскулінних схем через зовнішність та способи самовиявлення. Учасники гри намагаються точно відтворити образ свого героя. Віддають перевагу важким металевим обладункам, справжній зброї (мечі, сокири), які самі виготовляють. Одягаючи такі аксесуари, молоді люди підкреслюють свою фізичну могутність, здатність протистояти супротивнику, тим самим стверджуючи свою маскулінність. Маскулінні схеми ігрових субкультур дещо відрізняються від таких схем інших субкультур. Показниками маскулінності ігрових субкультур є героїзм, безстрашність, фізична сила, здатність долати перешкоди, мотивація досягнення, владність. Саме у процесі гри навіть ті її

учасники, які не наділені такими характеристиками, змушені їх транслювати. Тому на нашу думку, часто саме чоловіки є прихильниками ігрових дійств, яким не вистачає цих якостей, і саме у грі вони можуть «приміряти їх на себе», відчувши успіх, перемогу, силу, владу тощо.

У першій хвилі толкієнізму надавалася перевага позитивним героям. Лицарям у блискучих обладунках, ельфійським принцам. Сьогодні відстежується зростання прихильників темних сил (це ж круто бути могутнім, непереможним, з великою владою, якого всі бояться). Для «світлого» воїна характерне ледь не догматичне дотримання якщо не християнських, то принаймні поганських традицій, серед «чорних» толкієністів популярними є альтернативні культури – від невинного буддизму до відвертого сатанізму [229]. При цьому межа між реальністю та грою практично зникає.

Серйозність ставлення до теми гри може бути достатньо різною. Є такі гравці, що тижнями не знімають із себе обладунків чи ігрових костюмів. Часто вони спілкуються між собою у межах субкультури високою «квенья» (давньою ельфійською мовою), цитують напам'ять цілі сторінки трилогії [370]. Участь у іграх беруть і хлопці, і дівчата. Дівчата виконують другорядні ролі, піклуються про головних героїв, допомагають їм, але від них нічого не залежить. Їхній зовнішній вигляд відповідає епосі чи сюжету роману, що відтворюється у грі.

У ігрових субкультурах (толкієністів, рольовиків) є «інтелектуали», яким подобається плетіння інтриг, продумування тактичних дій таємної дипломатії, та бійці, які не оминають жодної сутички. Потенційні Наполеони мають змогу спробувати повести в бій армії. Є категорія невдах, які хочуть відчути себе сильними і великими. Кожна команда, яка бере участь у грі, має свою фортецю (яку сама будує), власні військові зағони, королів, полководців, воїнів, які мають свої переваги та слабкі місця. Розгортаються військові дії, які інколи важко відрізнити від реальних.

Серед толкієністів виділяють класичних, спортсменів та істориків [229]. Класичні – це ті, які вірять у казку та надають перевагу костюмам, манерам поведінки героїв, ролі яких вони

грають. Відповідно, їхні сюжети ігор більше нагадують розгортання казкових подій, де є добрі та злі герої. Однак, незважаючи на казковість сюжету, він містить боротьбу, агресію, домінування, приниження, знищення (світлі сили перемагають темні, добро – зло тощо).

Спортсмени надають перевагу військовим діям. Основні схеми самовираження у грі – штурм, сутичка, поєдинок «дуельного» типу. Вони природжені бійці, і більше нічого не вміють робити на відміну від «істориків», які особливу увагу приділяють відповідності зовнішнього вигляду певної історичної епохи, і не зважають на сам процес бою. «Спортсмени» ж більше захоплені реалістичністю бойових дій. Однак незважаючи на деякі відмінності між розглянутими групами рольовиків, все-таки у їхніх текстах провідними є маскулінні схеми. Це стосується і комп'ютерних ігрових субкультур, основним текстом яких є гра – захоплюючий сюжет, який може нагадувати казку або динамічний бойовик, де відбиваються досить жорсткі маскулінні схеми. Отже, у ігрових молодіжних субкультурах хоча й створюються переважно маскулінні схеми, особливо у рольовиків, толкієністів конструюється різний гендер для чоловіків і жінок, який відповідає стереотипам патріархальної культури. Прикладом створення фемінінних схем у ігрових субкультурах є анімешники. Дану субкультуру можна вважати жіночою, оскільки до неї входять переважно дівчата, які транслюють фемінінність як у зовнішності, так і у самовиявленнях, особливо в Україні.

Наративи даної субкультури створювалися на основі смислів, цінностей, світогляду Японії. Молодіжна субкультура отаку виникла у 90-х рр., і основними текстами її були аніме та манги (мультиплікація Пекемон, Трансформери, Сейлор мун тощо) [219]. Це одна з небагатьох молодіжних субкультур, наративи якої не створювалися на музичних текстах. Незважаючи на те, якого характеру інтерпретативні схеми присутні у наративах, на яких ґрунтується дана субкультура – маскулінні чи фемінінні, в процесі інтерпретації вони набули фемінінного смислу, що відбилося і зафіксувалося у створених текстах,

зокрема, зовнішності, способах самовираження, захопленнях тощо.

Зовнішність отаку або як їх ще називають анімешники, можна означити не стільки як фемінінну, скільки як дитячу. Відмінності між хлопцями і дівчатами непомітні. Як одні, так і інші використовують однакові аксесуари (пухнасті вушка, які нагадують котячі, хвіст, значки, брелочки, блокноти із зображенням героїв різноманітних мультфільмів). Аксесуари можуть бути різними, але всіх їх об'єднує єдина тематика. Герої, зображені на аксесуарах, добрі, веселі, позитивні, м'які, і асоціюються вони з ніжністю, теплом, дитинством, радістю [219]. Анімешники, проводячи спільно вільний час, перевдягаються у свого улюбленого героя і розігрують створені ними сюжети аніме. Ці сюжети доволі динамічні, насичені емоціями, припускають імпровізацію. Вони відбивають фемінінні схеми взаємин між героями сюжету (підкування, переживання, емоційність, чутливість, співчутливість тощо). Фемінінність фіксується і у мові представників даної субкультури. Вони спілкуються мовою аніме (специфічним сленгом, який створений на основі японської мови – «арігато» - дякую, «коннічіва» - привіт, «гоменнсай» - вибач тощо). Кодове слово анімешника – «ня», яке є маркером даної субкультури. Мова емоційна, швидка, відбиває ніжність, теплоту у стосунках, що можна означувати показником фемінінності. У схемах самовираження анімешників присутня активність, невимушеність, природність, незаангажованість у висловлюваннях думки, емоцій, витонченість, делікатність рухів.

Молоді люди, що належать до субкультури аніме, розігруючи такі сюжети, одягаючи відповідний одяг, транслюють фемінінність, яка відбивається у самовиявленнях. Приймаючи участь у спільному проведенні часу, молоді люди інтерпретують гендерні схеми створені у субкультурі, освоюють гендерну модель, що певною мірою визначає формування їх гендерного досвіду.

Отже, у різних молодіжних субкультурах конструювання гендерних схем, значною мірою визначається особливостями

інтерпретації базових наративів, які лягли в основу створення їх смислів.

Яскравим прикладом створення субкультури на основі переінтерпретації базових наративів є виникнення готів. У кінці 70-х років відбувається переінтерпретація текстів панк-культури, змінюється стиль панку і виникає пост-панк. Центральне місце у текстах пост-панку відводиться переживанням, депресивним настроям, чутливості. Звучання панк-року змінюється з динамічного на більш повільне, протяжне з відтінком смутку [216]. Відповідно, відбувається реконструкція і інших текстів, зокрема, зовнішнього вигляду, іміджу неформалів на більш декадентський (перехідний між романтизмом і модернізмом) та створення нових, які заклали смислово основу для виникнення нових субкультур. Романтизованість, меланхолійність текстів панк-культури певною мірою вплинув на гендерну конфігурацію її прихильників. Не тільки чоловіки, але й жінки помітно включаються у смислотвірні процеси субкультури.

Одяг радикально зміщується у бік чорного кольору, хоча й з деякими досить сильними змінами (рвані колготи, кофти-сітки, довгі спідниці, причому не тільки у дівчат, але й у юнаків, саморобний пірсинг – шпильки, кільця, шипові браслети та металеві нашійники, використання макіяжу, манікюру особами обох статей), на головах залишився ірокез, який став тільки чорним [349].

Загальну естетику цього періоду означають як «dark punks», що використовує досить грубий грим – біле обличчя, обведені чорним очі, чорні губи. У ньому маскулінні наративи панків в результаті переінтерпретації набувають андрогінних рис. Зміни у наративних текстах зумовлюють й появу нового іміджу. Особливо вони стосуються чоловіків, які втратили панківський маскулінний образ. Так поступово створюється нова субкультура, яку називають готами.

У субкультурі готів виникають нові наративи, які слугують основою для конструювання нових інтерпретативних схем. У цих нових текстах ніщо вже не нагадує, що молодіжна субкультура готів зародилася на панк-схемах. Поштовхом до нового етапу у розвитку субкультури готів був вихід син-

глу «Bauhaus» «Bela Lugosis Dead». Саме цей твір, на думку спеціалістів, сприяв появі готик-культури у тому вигляді, в якому вона існує сьогодні [201]. У композиції йде мова про угорського актора Bela Lugosi, який зіграв роль Dracula, що надалі пов'язало готів з вампірами [370]. У приспіві є слова «Undead» (безсмертний), що набуло особливого смислу у даній субкультурі.

З кінця 80-х рр. почався новий етап у створенні наративів готик культури. Основою слугували художня література, «похмурий» арт, в найширшому діапазоні – від творчості пре-рафаелітів (об'єднання молодих англійських художників, які виступали проти академізму у мистецтві) до робіт HR Giger. Культурної популярності набувають вампірські новели Anne Rice [245].

Процес конструювання базових наративів готичної субкультури в Англії, Німеччині, США тривав до середини 90-х рр. Ці наративи знайшли відбиток у новому готик-стилі в музиці – darwave, darkfolk, ethereal, що надалі сприяло появі різних підвидів готів [213]. Хоча готи слухають доволі різну музику, однак, вся вона насичена емоціями, переживаннями, стражданнями, що дозволяє говорити про її фемінінність і суттєву відмінність за цим критерієм від панку, панк-року, який ми означуємо як маскулінний (гучний, динамічний, різкий, агресивний тощо).

Отже, у субкультурі готів конструювання гендерних схем, значною мірою відбувалося на основі художніх творів, музичних текстів. Причому вони виявилися актуальними як для юнаків, так і для дівчат. Готи-дівчата і готи-юнаки неагресивні, романтичні, схильні до прекрасного, хоча з тяжінням до темного, містичного, є поціновувачами театрального мистецтва, філософії, психології, класичної музики, зокрема, жіночого вокалу, архітектури XVIII-XIX ст. (ґрунтувалася на класицизмі, головними ознаками якого було звернення до античних округлих, об'ємних форм як еталону гармонії, простоти, зрозумілості і монументальності) [201].

У готів фіксується особливий романтико-депресивний погляд на життя, який спостерігається у самовираженні. Вони

досить сентиментальні і чутливі, замкнені, меланхолійні, схильні до впадання у часті депресії. Їхні форми протесту, антагонізму із суспільством також мають фемінінну форму. Вони не сприймають наявні гендерні стереотипи, демонструючи неприйняття загальноприйнятих моделей поведінки і зовнішнього вигляду створенням епатажного образу, артистизмом, захопленням мистецтвом кризових періодів, яке містить елементи пошуку новизни, заперечення загальноприйнятого, створенням своєї поезії, живопису та інших видів арту на противагу агресивним, войовничим спротивам, характерним для маскулінних субкультур.

Особливе значення у конструюванні фемінінних схем у субкультурі готів належить іміджу, якому вони приділяють особливу увагу. Однак останнім часом, спостерігаються тенденції до урізноманітнення зовнішності готів, яку ми пояснюємо появою нових текстів. Відповідно створюються нові конфігурації гендерних схем. Аналіз текстів численних груп сучасних готів дозволяє робити висновок про циркулювання різних гендерних схем у цих групах. Якщо перші готи, яких ми називаємо «класичні», тяжіють до транслявання фемінінних схем, то по мірі розвитку готик-культури, яка переплітається із новими напрямками панку, поступово відбувається маскулінізація її схем інтерпретації.

Як вважають дослідники готів, зовнішній вигляд для опису їх є найскладнішим завданням, оскільки вони мають досить різні способи самовираження в цьому, тому двох однакових готів побачити досить складно [349].

Сучасних готів за іміджем, зовнішністю, поділяють на такі групи: античні, андрогіни, корпоративні, кібер-готи, GypsyGoth, GlitterGoth, FetishGoth, Jeans'n'T-shirt Goth, PunkGoth, Western Goth, tribal Goth. Ми спробували їх класифікувати за типом гендерних схем, які транслюються у даних субкультурах та наявністю гендерних відмінностей. До першої групи відносяться античні готи, в яких помітними є гендерні відмінності.

Античні готи відрізняються від інших тим, що надають перевагу у створенні власного образу елементам зовнішнос-

ті певної епохи. Їх вважають одними із найефектніших видів готів, які дуже романтизовані. Для них чорне вбрання не є обов'язковим, суттєвішим є ефектний стиль одягу, цікавий спосіб проведення дозвілля, іноді у спеціальних клубах. Вони емоційні, чутливі, але не депресивні. Зовнішність у юнаків і дівчат різна. Дівчата носять красиві плаття з корсетами, юнаки – плащі епохи романтизму, пишні жабо з елементами естетизму. Вони намагаються транслювати гендерні схеми відповідної епохи. Чоловіки намагаються бути галантними, уважними, і в той же час чутливими, емоційними. Вся їхня поведінка спрямована на демонстрування своєї оригінальної зовнішності. Їхні зібрання часто нагадують маскарад.

Жінки транслюють підкреслену одягом та аксесуарами свою жіночність, намагаються поводити себе як справжні леді. Отже, демонструючи одяг, аксесуари, певний стиль поведінки, молоді люди, що належать до даної групи готів у такий спосіб закріплюють певний гендерний стиль.

До другої групи входять готи-андроїди та «GlitterGoth». У даних групах готів не суттєвими є гендерні відмінності, і на знаковому та соціальному рівнях транслюються переважно фемінінні схеми.

У готів-андрогінів досить складно помітити гендерні уподобання, але не в смислі асексуальності. Значна їх частина чоловічої і жіночої статі виглядають так, що важко зрозуміти, який гендер вони демонструють. Чоловіки і жінки носять спідниці, тяжіють до фетиш-естетики. Відповідно, на знаковому, символічному рівні вони фіксують гендерну недиференційованість, яка на нашу думку, зумовлює гендерну дифузність, невизначеність.

Конструювання гендерної недиференційованості можна помітити у групі «GlitterGoth». Спочатку у даній субкультурі створювали фемінінний образ тільки для жінок. Змішували стилі, кольори, але з елементами епатажу, естетизму, підкресленої сексуальності, жіночності. Іншими словами, створювали стиль готес, які мали вигляд фей. Поступово із поширенням глем-стилю до цієї групи примкнули чоловіки. Зовнішній вигляд чоловіків і жінок практично не відрізнявся, оскільки па-

нував стиль «унісекс». Жіночі елементи у чоловічих костюмах яскравих кольорів із атласу, парчі, лама, велюру, оздоблених паєтками, боа із пір'я, обтягаючі штани, білі блузки з рюшами, шкіряні пальто, чоботи на високій платформі, наявність макіяжу, довге фарбоване волосся [236]. На готів більший вплив мав сам глем-стиль, ніж глем-рок. Інтерпретативні схеми глем-стилю, значною мірою вплинули на конструювання фемінінних схем даної субкультури, які значною мірою визначали формування гендерного досвіду її прихильників. У даній субкультурі помітною стала фемінізація не тільки зовнішності, але й способів самовиявлення чоловіків. У їхній поведінці з'явилася манірність, витонченість рухів, підвищений інтерес до гламуру та епатажної зовнішності. Як чоловіків, так і жінок даної групи готів не цікавлять базові наративи готичної культури, вони проводять вільний час у спеціалізованих клубах і тусовках. Для них є важливим демонстрування епатажної зовнішності.

До третьої групи готів відносяться кібер-готи, «фетіш»-готи, «jeans'n'T-shirt Goth» та панк-готи. До даної групи входять субкультури, які створюють маскулінні схеми та відсутні гендерні відмінності.

Групу готів, які тяжіють до кібер-панку називають кібер-готами [370]. Оскільки у даній субкультурі важливу роль у створенні інтерпретативних схем відіграє кібер-панк естетика, то їхній образ суттєво відрізняється від інших готів. Їхній зовнішній вигляд є готичним фетишем з «техногенними» елементами у вигляді проводів, ланцюжків, кілець тощо у чоловіків та жінок. Незвичні технічні прикраси на кшталт вплетеного у волосся дроту надають образу гота-дівчини жорсткості, холодності, маскулінності, яка нічим не відрізняється від маскулінності, яку транслюють чоловіки у цій субкультурі. Кібер-панк є досить похмурим, що відбивається у способах проведення дозвілля, схемах самовираження. Вони проявляють зухвалість, агресивність, вдаються до асоціальних форм поведінки, засуджуючи всі інші групи готів. Іншими словами, вони транслюють маскулінність.

Подібними за схемами самовираження є так звані «фетіш»-готи, які використовують штучні матеріали (латекс, вініл,

штучну шкіру) в одязі, кофти-сітки, тільки чорного кольору [201]. Одяг має щільно прилягати, що підкреслює сексуальність як у хлопців, так і в дівчат. Як і кібер-готи, «фетіш»-готи проводять вільний час у клубах. До них примикають «tribal Goth», які використовують рясний пірсинг (кільце в носі, проколоті губи), різноманітний одяг (кофти-сітки або щось із фетіш) чорного кольору. Такі аксесуари запозичені із панк-культури, символізують протест проти соціальних норм, суспільства. Отже, молоді люди, які належать до даної групи готів транслиують протест, заперечення та непокірність, що є показниками маскулінності, що сприяє формуванню відповідних схем інтерпретації.

До так званої групи маскулінних готів можна віднести «jeans'n'T-shirt Goth». За зовнішністю їх важко ідентифікувати як готів. Вони носять звичайний одяг (джинси), футболки улюблених груп, не депресивні, але захоплюються пост-панком, що має відбиток у їхніх способах самовираження (досить активні, іноді імпульсивні, динамічні, їх не цікавлять емоції, переживання, вони весело проводять вільний час). Іншими словами, вони створюють маскулінні схеми інтерпретації.

До цієї ж групи можна віднести панк-готів, зовнішність яких є досить маскулінною і нагадує панків з ірокезами, англійськими шпильками, рваними джинсами, шкіряними куртками і жилетами [236]. Панк-готи відрізняються від панків стильністю і похмурістю. Дозвілля панк-готи проводять, відвідуючи концерти улюблених груп чи слухаючи записи їхньої музики. Маскулінний образ цієї групи готів, значною мірою визначається специфікою музичного стилю ранніх готичних груп (поєднання пост-панку та готики), що й надає їм такої «похмурості», містичності.

Отже, молодіжна субкультура готів є не одноманітною. В залежності від особливостей інтерпретації текстів в межах субкультури, конструюються маскулінні чи фемінінні інтерпретативні схеми. Тому досліджуючи субкультуру готів необхідно враховувати специфіку створення у ній смислів, схем інтерпретації гендеру. Однак, маскулінність готів відрізняється від

маскулінних схем інших субкультур, зокрема, скінхедів, реперів, металістів, рольовиків та ін. Відмінності у показниках гендерних схем маскулінного типу зумовлені контекстуальним характером конструювання їх у кожній субкультурі. Незважаючи на спільність культурних кодів, всі вони по-різному інтерпретуються.

Ще одним прикладом створення гендерних схем на основі інтерпретації музичних текстів є субкультура емо. Важливу роль у створенні моделі світу емо-культури, як і в інших субкультурах, відіграв панк-рок, який зазнав суттєвих трансформацій завдяки оновленим музичним групам Вашингтона (1985 рік), що надали йому нового смислу, іншого звучання. З'явився новий музичний стиль – хардкор-панк, який містив в собі елементи інді-року. У початківців цього стилю збереглася панківська швидкість, динамічність, але з'явилася нова вокальна техніка, яка передбачала заглиблення в досить особисту лірику, забарвлену емоціями, духовним пошуком [216]. Іншими словами, відбулася переінтерпретація року, панк-року, що відбулося і у конструюванні гендерних схем даної субкультури.

Така музика суттєво відрізнялася від панк-року своїм звучанням, зміщуючи акценти з активності, дії, боротьби на переживання, самоаналіз, рефлексію. Цей напрям хард-кору отримав назву «emotion» (від англ. «емоційний») завдяки своєрідному звучанню. Поступово емо-стиль набував нових рис, ще з більшою емоційністю, криком, ревом або шепотом, стоном. Інколи музика досягала такого рівня шуму, що неможливо було розпізнати мелодію, а гітаристи замість акордів відтворювали спалахи шуму і дисонансу [213].

На основі емо-стилю створюється субкультура, базовими наративами якої стали музичні тексти цього стилю. У наративах емо основними стали схемами інтерпретації, які стосуються переживань, емоцій, глибоких почуттів, романтизму, кохання. Мачизму, характерному для класичного хард-кору, панку, із депресивним та меланхолійним відтінком, вони протиставляють свою емоційність, силі – слабкість. Емо не хочуть миритися з жорстоким світом і вітають чистоту свідомості. Їхні схеми інтерпретації також ґрунтуються на протесті, як і у хард-кору,

але він має зовсім інший характер. Емо і чоловіки, і жінки транслюють свій протест емоціями, які демонструються оточенню. Отже, схеми інтерпретації музичних текстів відбивають емоційність, неврівноваженість, слабкість, які є показниками фемінінності у даній субкультурі. Емо по-своєму тлумачать силу, відповідальність, відданість, схеми інтерпретації яких мають фемінінний характер.

«Щодня нас розривають на шматки емоції, які ми старанно придушуємо, тому що хтось сказав, що саме так треба виглядати сильним» - висловлює думку хлопець емо. «Сила» в їхній інтерпретації – у спроможності поводитися природно, виявляючи свої переживання, почуття. Такі схеми чітко завоюються молодими людьми і проявляються у самовиявленні. Часто можна спостерігати, як проводять вільний час емо-кіди – стрибають, веселяться в центрі міста чи плачуть, забившись у куток, не звертаючи уваги на сторонніх.

До субкультури емо досить часто входять підлітки, яких називають емо-кіди, дівчата (емо-girl), хлопці (емо-boy), між якими важко помітити відмінності не тільки у зовнішності, але й у способах самовираження. Переважання фемінінних схем інтерпретації у моделі світу субкультури емо суттєво вплинули на їхній імідж, зовнішній вигляд. Полярна емоційність (радість-депресія) зафіксована у відповідних кольорах (рожевому, чорному чи поєднанні кольорів, зокрема, у шахматному вигляді, чорного і білого, чорного і рожевого). Вони носять обтягуючий одяг (футболки, джинси, ремені обов'язково кольорові із заклепками, ланцюжками тощо), яскравих кольорів кеди, зашнуровані контрастними шнурками особливим чином, клітчаті косинки на шиї, полосаті гетри яскравих кольорів на руках [213]. Образ емо насичений аксесуарами, атрибутикою, що надає йому легковажності, інфантильності. Багато значків, заплаток на сумках, взутті, одязі, «біги» - окуляри у грубій оправі яскравого чи чорного кольору, яскраві, різноманітні, переважно силіконові браслети на руках, особливо популярні снєпи, яскраве намисто, м'які іграшки, яким розрізають животи і зашивають товстими нитками, що є талісманом і означає

«вивернутий навиворіт», але змушений терпіти, приховувати [16].

Отже, емо – це молодіжна субкультура, в якій конструюються та транслюються фемінінні схеми інтерпретації. Основними показниками фемінінних схем є емоційність, романтизованість, тривожність, невпевненість, невірноваженість, чутливість тощо. Фемінінність емо-стилю, засвоюється молодими людьми, які належать до даної субкультури, через інтерпретацію текстів субкультури, зокрема, музику, аксесуари зовнішнього вигляду та поведінкових схем, що й визначає конструювання гендеру незалежно від статі.

Таким чином, кожна молодіжна субкультура має свою текстову модель світу, в якій створюються та транслюються на соціальному та знаковому рівнях гендерні схеми. У текстах молодіжних субкультур зафіксовані маскулінні (скінхеда, байкери, металісти, рокери, блоксери, гопники, репери, рольовики, толкієністи, геймери, хакери), фемінінні (емо, «Glitter Goth», античні готи, анімешники, растамани, хіпі) та андрогінні (рейвери, кібер-готи, фетіш готи, «tribal Goth», «jeans'n'T-shirt Goth») схеми. Однак, у кожній субкультурі існує своя специфіка конструювання гендерних схем, яка зумовлена особливостями інтерпретації базових наративів. Іншими словами, гендерні схеми є контекстуальними, мають різні показники маскулінності та фемінінності у різних субкультурах.

У межах молодіжної субкультури слухаючи певного напрямку музику, одягаючи відповідний одяг, використовуючи аксесуари, символіку для створення свого іміджу, займаючись певними видами діяльності на дозвіллі молоді люди транслюють та засвоюють гендерні схеми, які впливають, певною мірою на конструювання їх гендерного досвіду. Тому, виникає необхідність у емпіричному дослідженні схем інтерпретації, концептів гендерного досвіду молодих людей, які належать до різних молодіжних субкультур.

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РЕАЛЬНОСТІ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ У КОНТЕКСТІ МОЛОДІЖНОЇ СУБКУЛЬТУРИ: ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР

4.1. Особливості експлікації схем інтерпретації гендерного досвіду представників ескапістських та гедоністично-епатажних субкультур

4.1.1. Інтерпретація ставлення до себе молодих людей, що належать до субкультур гедоністичного та ескапістського спрямування.

На першому – орієнтувальному етапі констатуючого експерименту ми виявляли схеми інтерпретації ставлення до себе, ставлення до життєвих ситуацій (фруструючих, конфліктних) та ставлення до світу. Схеми інтерпретації – це пояснювальні схеми, які дозволяють сприймати, визначати реальність, спрямовувати осмислення ситуації. Тому на основі таких схем можливе виявлення імпліцитних моделей особистості.

З метою виявлення попередньої імпліцитної моделі ставлення до себе у досліджуваних молодіжних субкультур реперів, готів, хіп-хоперів, растаманів, клаберів ми виділили найбільш типові характеристики, за якими досліджувані описували власне «Я», шляхом підрахунку частоти появи їх у вибірці. Зазначені групи обиралися не випадково, оскільки їхня чисельність була найбільшою у загальній вибірці. Дані субкультури ми відносимо до гедоністично-розважального та демонстративно-ескапістського типу. Узагальнення характеристик-схем відбувалося за результатами трьох методик («Хто Я» М. Куна, Т. Макпертланда [161], опитувальника BSRI (Bem Sex Role

202

Inventory) С. Бем [25], «Стандартизованого багатофакторного методу дослідження особистості» Л. Собчик – модифікований тест ММРІ) [272].

Узагальненими схемами оцінювання «Я» досліджуваних, що належать до субкультур клаберів, реперів, готів, хіп-хоперів, растаманів ми виділили: діяльне «Я» (Я-інтереси, уміння, заняття) (157); фізичне «Я» (фізичні дані, звички, пристрасті) (122) та соціальне «Я» (позначення статі, групова, навчально-професійна ролі) (89). У вибірці готів (68%), хіп-хоперів (53%), растаманів (37%) виявлено «перспективне Я» (професійна, матеріальна перспективи) та «рефлексивне Я» (персональна ідентичність, емоційне ставлення) (48%), (42%) та (27%) відповідно. Отже, досліджувані незалежно від приналежності до субкультури, застосовують як об'єктивні так і суб'єктивні схеми оцінювання ставлення до себе. Здійснивши якісний аналіз самоописів та результатів опитувальників, ми виділили ще один показник схем інтерпретації – зміст. Відповідно, нами виділено схеми оцінювання «Я», які стосуються активності, діяльності; емоцій, переживань; взаємодії, спілкування; здібностей, схильностей, досягнення. У кожній молодіжній субкультурі було виявлено певну конфігурацію зазначених схем у гендерному досвіді досліджуваних (табл. 4.1).

Найбільш часто у вибірці досліджуваних зустрічаються схеми, які стосуються здібностей, схильностей, досягнень. Типовими характеристиками ми виділили: привабливий (47%), мужній (40%), розумний (34%), несамотійний (33%), залежний від умовностей (32%), впевнений (30%), практичний (29%), прагне перемагати (28%), відповідальний (28%), атлетичний (27%), схильний до ризику (25%), напористий (23%), сильний (22%), покладається на себе (22%), непослідовний (18%), скритий (17%), владний (16%).

Схеми, які стосуються активності, діяльності – рішучий (50%), активний (49%), лінивий (47%), спокійний (42%), імпульсивний (42%), не озадачує себе (35%), рухливий (29%), наполегливий (27%), обачний (25%), в'ялий (17%).

Схеми, які стосуються емоцій, переживань – добрий (35%), життєрадісний (28%), чуйний (23%), роздратований (21%),

емпатійний (18%), оптимістичний (15%), напружений (17%). Отже, отримані характеристики ми означаємо як змістову основу схем інтерпретації ставлення до себе молодих людей субкультур. Щоб виявити конфігурацію схем інтерпретації ставлення до себе у гендерному досвіді молодих людей субкультур, за виявленими на попередньому етапі характеристиками, досліджувані оцінювали «Я-реальне» та «Я-ідеальне».

Таблиця 4.1

Змістові показники схем оцінювання «Я» у різних субкультурах (у %)

Схеми інтерпретації	Молодіжні субкультури				
	Репери	Хіп-хопери	Готи	Растамани	Клабери
Активність, діяльність	38	75	35	27	24
Емоції, переживання	17	12	78	43	32
Спілкування, взаємодія	62	45	47	68	73
Здібності, схильності, досягнення	74	61	69	54	41

Як підтверджують одержані середні арифметичні показники за кожним із запропонованих тверджень, всі вони оцінені дослідженою групою як такі, що придатні для інтерпретації образу «Я», «Я-реального» та «Я-ідеального».

На статистично значущому рівні ($t=2,10$ при $p \leq 0,05$) виявлено відмінність у показниках між чоловіками та жінками за блоком інтерпретативних схем ставлення до себе при оцінюванні «Я-реального». Чоловіки найчастіше оцінюють «Я-реальне» за схемою, що стосується здібностей, схильностей, досягнень. Типовими характеристиками, які досліджувані вважають «дуже важливими» або, принаймні, «більш важливими,

ніж неважливими» виявилися: «впевнений» (1,85), «сильний» (1,97), «мужній» (1,88), «розумний» (1,72), «прагне перемагати» (1,70), «схильний до ризику» (1,66), «покладається на себе» (1,63). Змістовими характеристиками, які зовсім не стосуються або дуже мало стосуються виявилися: «несамостійний» (0,80), «залежний від умовностей» (1,12), «відповідальний» (0,78), «атлетичний» (0,71), «непоследовний» (1,17), «владний» (1,2), «скритий» (0,65).

На другому місці за частотою використання знаходяться схеми інтерпретації, які стосуються спілкування, взаємодії. Типовими характеристиками виявлено: «комунікабельний» (1,95), «вірний друг» (1,94), «надійний» (1,72), «здатний до конкуренції» (1,75), «дотримує слова» (1,67). Неважливими виявилися характеристики – «амбіційний» (0,45), «відвертий» (0,72), «має власну позицію» (1,16), «схильний вести за собою» (1,3), «замкнений» (1,22), «тактовний» (1,43), «сором'язливий» (1,25). На третьому місці – схеми інтерпретації, що стосуються активності, діяльності, які представлені характеристиками: «активний» (1,82), «лінивий» (1,85), «не озадачує себе» (1,72). Із схем, що стосуються емоцій, переживань у чоловіків найчастіше використовується характеристика «життєрадісний» (1,88). Чоловіки вважають більш неважливо, ніж важливо бути «чуйним» (1,34), «емпатійним» (1,4), «оптимістичним» (1,15).

Дещо інша конфігурація схем оцінювання «Я-реального» виявлена у жінок. Вони найчастіше використовують, що стосуються спілкування, взаємодії. Типовими характеристиками даної групи виявлено: «комунікабельна» (1,87), «вірний друг» (1,85), «розуміє інших» (1,73), «надійна» (1,62), «може розрадити» (1,61), «ніжна» (1,58), «готова допомогти» (1,53), «тактовна» (0,46). Характеристиками, які оцінюються неважливими, виявилися: «амбіційна», «відверта», «схильна вести за собою», «відверта» (0,73), «незалежна» (0,70), «здатна конкурувати» (1,13), «дотримує слова» (0,18), «прямолинійна» (1,21), «непередбачувана» (1,35), «замкнена» (1,43), «егоїстична» (1,17), «сором'язлива» (1,4).

На відміну від чоловіків, у жінок другу позицію у конфігурації схем інтерпретації займають схеми, які стосуються емоцій, переживань і передбачають наступні характеристики: «добра» (1,77), «життєрадісна» (1,71), «емпатійна» (1,69), «чуйна» (0,66), «напружена» (0,56). Не менш актуальними виявлено схеми, які стосуються здібностей, схильностей, досягнень, і представлені такими характеристиками: «розумна» (1,64), «залежна від умовностей» (1,75), «відповідальна» (1,68), «покладається на себе» (1,57). Жінки вважають неважливими характеристики – «мужня» (0,7), «несамостійна» (1,44), «атлетична» (0,4), «схильна до ризику» (0,6), «напориста» (1,25), «владна» (1,37). Щодо схем інтерпретації, які стосуються активності, діяльності, то вони представлені найменшою кількістю характеристик – «спокійна» (1,63), «обачна» (1,57), «активна» (1,67). Неактуальними у цій групі схем виявилися характеристики – «наполеглива» (1,45), «імпульсивна» (1,32). Отже, виявлена конфігурація схем оцінювання «Я-реального» у чоловіків та жінок, які належать до молодіжних субкультур за першим блоком характеристик свідчить про змістові відмінності у гендерному досвіді, незважаючи на їх андрогінний характер в обох групах. Для андрогінного образу жінок характерною є більша емоційність, емпатійність та чуттєвість. Андрогінність чоловіків відбиває характеристики схем, які стосуються спілкування, взаємодії. Крім того, у жінок помітною є більша варіативність характеристик, ніж у чоловіків, що на нашу думку, може свідчити про більшу стереотипність досвіду чоловіків. Крім того, у жінок порівняно із чоловіками виявлена вища диференційованість схем, які стосуються спілкування, взаємодії, про що свідчить спосіб оцінювання, який вони застосовують (використовують більш диференційований характер оцінок).

Андрогінний характер схем інтерпретації ставлення до себе «Я-реального», на нашу думку, певною мірою зумовлений існуючими гендерними схемами, що створюються у молодіжних субкультурах. Адже у процесі конструювання гендерного «Я» молодої людини, що належить до молодіжної субкультури,

спостерігається переорієнтування з жорстко фіксованої гендерної моделі на більш м'яку або змішану.

Як підтверджують одержані середні арифметичні показники за кожною із запропонованих характеристик, всі вони оцінені досліджуваними групами як такі, які у контексті «Я-ідеального» є «дуже важливими» або принаймні, «більш важливими, ніж неважливими». «Я-ідеальне» як і «Я-реальне» у чоловіків представлене схемами інтерпретації андрогінного характеру. Особливо це видно на схемах, які стосуються здібностей, схильностей, досягнень та активності, діяльності (коефіцієнт кореляції між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» $r=0,487$, $p\leq 0,05$). Щодо характеристик схем, які стосуються емоцій, переживань та спілкування, взаємодії, то вони більш актуальні у «Я-ідеальному» чоловіків і мають більш фемінний характер. На нашу думку, такі особливості «Я-ідеального» чоловіків зумовлені впливом гендерних уявлень, які транслюються у молодіжних субкультурах.

У жінок «Я-реальне» більш наближене до «Я-ідеального» ($r=0,420$; $p\leq 0,05$). Жінки більш деталізовано здійснюють опис «Я-ідеального», ніж чоловіки. Особливо розлого для інтерпретування використовують схеми, які стосуються активності, діяльності та здібностей, схильностей, досягнень. «Я-ідеальне» та «Я-реальне» у жінок має андрогінний характер, а відсутність суттєвих відмінностей між ними свідчить про менш суперечливий характер конструювання гендерного досвіду у них порівняно із чоловіками.

Отже, на основі кількісно-якісного аналізу схем інтерпретації ставлення до себе можна робити висновок про існування імпліцитної моделі «Я», яка у загальних рисах збігається із сучасними концептуалізаціями андрогінного типу гендерної ідентичності вітчизняних та зарубіжних науковців, і передбачає схеми, які стосуються активності, діяльності, схильностей, здібностей, спілкування, взаємодії та емоцій, переживань. Існує гендерна специфіка у конфігурації схем інтерпретації ставлення до себе та конструюванні їх в умовах молодіжних субкультур. У жінок інтерпретування «Я» більшою мірою, ніж у чоловіків відбувається на основі схем, які стосуються емоцій,

переживань. У чоловіків такими схемами є ті, що стосуються спілкування. Однак у чоловіків, що належать до молодіжних субкультур, більш стереотипний характер гендерного досвіду.

4.1.2. Ставлення до ситуації взаємодії чоловіків та жінок у різних субкультурах.

На основі результатів факторного аналізу ми виділили змістову основу схем інтерпретації ставлення до ситуацій взаємодії (фруструючих, конфліктних) досліджуваних. У нашому випадку факторний аналіз використовувався для визначення взаємозв'язку між різними шкалами методик («Опитувальника вивчення поведінки» К.Томаса, методики малюнкової фрустрації С.Розенцвейга, методики РАТ (модифікований варіант Тематичної апперцепції тесту Г. Мюррея) [35].

Факторизація даних занесених у матрицю здійснювалася за допомогою комп'ютерних програм «SPSS-13». Використовувався метод головних компонент з подальшим Varimax обертанням. Для відбору значущих факторів використовували критерій Кайзера, за яким для аналізу обрали тільки такі фактори, значення яких більші за 1. Після цього, використовуючи критерій Кеттела, розглядали найбільш значущі фактори. Питання про внесення певної шкали до тієї чи іншої кореляційної групи розглядали, виходячи із показника її навантаження не меншого за 0,4. Інтерпретація кожного фактору і надання йому узагальнюючої назви здійснювалися на основі пошуку смислового інваріанту.

Конфігурація схем інтерпретування ставлення до ситуацій взаємодії включає п'ять факторів. Разом вони зумовлюють 58,33% всієї дисперсії, що можна розглядати як прийнятний результат факторизації матриці даних.

Перший фактор, виявлений у моделі схем ставлення до ситуацій взаємодії, визначає 24,62% дисперсії. До його складу увійшло п'ять шкал, порядок перерахунку яких відповідає величині їх факторних навантажень. Перший фактор було проінтерпретовано як «Пошук підтримки» у зв'язку із семантичним узагальненням змісту наступних тверджень:

- 1) Неможливість пристосуватися (0,977);

- 2) Компроміс (0,699);
- 3) Виважений самозахист (0,650);
- 4) Спрямованість на спілкування (0,541);
- 5) Автономність (0,410).

Таким чином, найважливішою категоріальною основою при оцінюванні досліджуваними різних ситуацій взаємодії виступає складність пристосування, яке долається пошуком шляхів до взаєморозуміння через налагодження спілкування. Спрямованість на компроміс при вирішенні ситуації зумовлюється існуючою тенденцією до самозахисту особистості, що призводить до її автономності. На нашу думку, це зумовлено певною мірою відсутністю чіткої системи схем сприймання ситуацій спілкування, взаємодії. Іншими словами, у найвагомійшій категоріальній основі схем інтерпретації ставлення до ситуації взаємодії домінує суперечлива схема, яка відбиває складність пристосування з одного боку, та прагнення до компромісу з метою самозахисту, з іншого боку.

Другий фактор (10,19 % дисперсії) – «Емоційність у взаємодії»:

- 1) Неврівноваженість (0,985);
- 2) Конкуренція (0,741);
- 3) Уникнення (0,537);
- 4) Самозахист (0,514).

Надмірна емоційність молодих людей спонукає їх до конкуренції у взаєминах, яка, на нашу думку, не сприяє вирішенню ситуації. Їхні стратегії взаємодії спрямовані на самозахист. Вони вдаються до уникнення ситуації, не пропонуючи ні свого варіанту виходу, ні приймаючи варіанту інших – найвірогідніше приблизно така іманентна логіка міркувань досліджуваних лежить в основі виявленої кореляційної групи.

Третій фактор (9,61 % дисперсії) – «Конкуруюче співробітництво»:

- 1) Співробітництво (0,913);
- 2) Подавлення агресії (0,653);
- 3) Суперництво (0,445);
- 4) Пошук контактів (0,410).

Вибір стратегії співробітництва ґрунтується на подавленні власної агресії, що спричинює суперництво у взаємодії. Прагнення бути першим, кращим, прийнятним, зрозумілим реалізується через появу нових контактів, друзів. Іншими словами, стратегія співробітництва реалізується через розширення між-персонального простору спілкування.

Четвертий фактор (8,46 % дисперсії) – «Емоційно-незріле прагнення до прийняття та визнання»:

- 1) Прагнення до визнання (0,961);
- 2) Домінування (0,732);
- 3) Ворожість (0,520);
- 4) Подолання з орієнтуванням на зовнішній ресурс (0,432);
- 5) Прагнення до успіху (0,416).

На нашу думку, у складі даної кореляційної групи цілком доречно поєдналися перших дві шкали («прагнення до визнання» та «домінування»), а їх зв'язок із четвертою – «ворожість» вказує саме на основі чого молоді люди досягають визнання, і на які способи досягнення успіху вони спрямовані.

П'ятий фактор (5,47 % дисперсії) – «Емоційно-зріле конструктивне вирішення ситуації»:

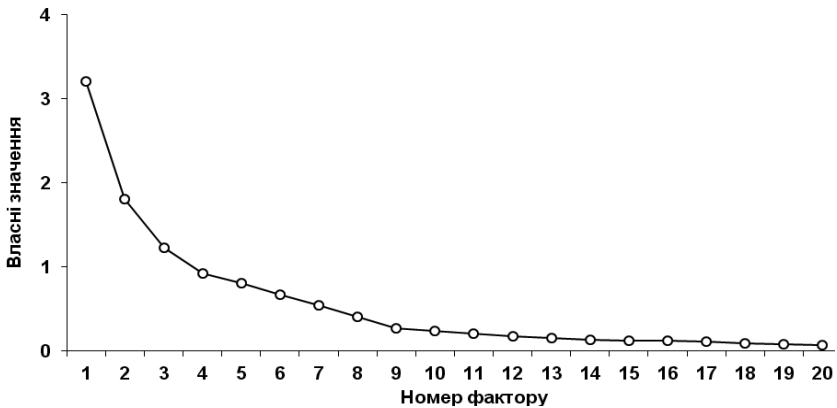
- 1) Перетворення (0,783);
- 2) Співпраця (0,674);
- 3) Спрямованість на спілкування (0,576);

Перетворення ситуації із залученням і зовнішніх, і внутрішніх ресурсів (0,557);

- 1) Емпатія (0,481);
- 2) Виваженість (0,431).

3) Семантичне наповнення даної кореляційної групи відображає на нашу думку, найбільш конструктивні схеми інтерпретації ситуації взаємодії, які спрямовані на вирішення, перетворення її. Перетворення ситуації ґрунтується на співпраці, спрямованості на спілкування. Для вирішення ситуації застосовуються і зовнішні, і внутрішні ресурси. При цьому молоді люди співпереживають і виважено оцінюють складність, сутність ситуації. Однак, невисока інформативність фактору, дозволяє робити висновок про появу тенденції формування конструктивних способів вирішення ситуації.

Для того, щоб виділити найбільш вагомі з усіх факторів, було використано побудову спеціальної точкової діаграми «Scree Plot» - критерій Р. Кеттела (рис. 4.1).

1 – пошук підтримки; 2 – емоційність у взаємодії;
3 – конкуруюче співробітництво.

Рис 4.1. Основні фактори конфігурації схем інтерпретування ставлення до ситуацій взаємодії молодих людей представників субкультур

Даний рисунок демонструє, що найбільш значущими факторами у моделі схем сприймання ситуацій взаємодії є три фактори: «Пошук підтримки», «Емоційність у взаємодії» та «Конкуруюче співробітництво», які спільно зумовлюють 44,42 % дисперсії. Отже, досліджувані, які входять до молодіжних субкультур, при інтерпретації ситуації взаємодії (конфліктної, фруструючої, невизначеної тощо) переважно застосовують емоційні схеми, які спрямовані на пошук підтримки в оточення та конкуруючого співробітництва. Виявлені фактори ми означаємо як змістову основу схем ставлення до ситуації взаємодії (фруструючої, конфліктної) .

Щоб виявити конфігурацію схем ставлення до ситуації взаємодії (фруструючої, конфліктної) чоловіків та жінок, досліджувані оцінювали «Я-реальне» та «Я-ідеальне» за змістовими характеристиками цих схем. На статистично значущому рівні

виявлено відмінності між «Я-реальним» у чоловіків та жінок ($t=1,97$, $p\leq 0,05$).

Результати аналізу середніх арифметичних показників за контекстом «Я-реальне» продемонстрували, що чоловіки вважають «дуже важливими», або принаймні, «більш важливими, ніж неважливими» наступні твердження: «схильний конкурувати» (2,1), «спрямований на суперництво» (2,5), «прагне домінувати» (1,79), «автономний» (1,85), «спрямований на спілкування» (1,82). Чоловіки вважають такими, які зовсім не стосуються або дуже мало стосуються їхнього «Я-реального», наступні твердження: «проявляє ворожість» (1,29), «складно пристосовується до інших» (0,89), «спрямований на зміну, перетворення ситуації» (1,43), «при вирішенні ситуації шукає підтримку тільки в оточення» (0,75), «подавляє агресію» (1,32), «компромісний» (1,37). Отже, у гендерному досвіді чоловіків при оцінюванні «Я-реального» використовуються схеми ставлення до ситуації взаємодії, які умовно можна поділити на групи: «конкуруючі», «домінантні», «пристосувальницькі», «агресивно-долаючі», які є емоційно-орієнтованими.

У жінок інша конфігурація схем інтерпретації ставлення до ситуацій взаємодії. «Дуже важливими» або «більш важливими, ніж неважливими» виявили наступні твердження: «спрямована на компроміс» (1,94), «спрямована на спілкування» (2,45), «спрямована на уникнення суперечностей» (2,04), «спрямована на пошук контактів» (2,5), «при вирішенні ситуації шукає підтримку назовні» (1,83), «подавляє агресію» (1,65). Жінки вважають неприйнятними або малоприйнятними щодо самих себе «неврівноваженість» (1,34), «схильність до конкуренції» (1,42), «прагнення до домінування» (1,18), «вияв ворожості» (0,65), «виваженість при зіткненні з перешкодами» (1,14), «при вирішенні проблем орієнтуватися і назовні, і на себе» (1,36), «спрямованість на перетворення складної ситуації» (1,23). Отже, у жінок серед провідних схем інтерпретації ставлення до ситуацій взаємодії ми виділили: «компромісні», «унікаючі», «самозахисні», «неврівноважено-долаючі». Їх ми назвали фемінінними і віднесли до емоційно-орієнтованих.

У контексті «Я-ідеальне» досліджувані обох вибірок (чоловіків і жінок) оцінювали змістові характеристики схем ставлення до ситуації взаємодії як такі, які є «дуже важливими», або «більш важливими, ніж неважливими». Винятки становлять характеристики: «складно пристосуватися до ситуації», «неврівноважений», «уникає суперечностей», «проявляє ворожість». Їх досліджувані оцінюють як такі, що не стосуються «Я-ідеального» або дуже мало стосуються.

У контексті оцінювання «Я-ідеального» у чоловіків та жінок не виявлено суттєвих відмінностей між схемами інтерпретації ставлення до ситуації взаємодії. Середні арифметичні показники інтепретативних схем ставлення до ситуацій взаємодії «Я-ідеального» обох груп корелюють між собою (r -Пірсона = 0,420; $p \leq 0,05$). Для оцінювання «Я-ідеального» чоловіки та жінки використовують конкурентно-домінуючі, адаптивні, компромісно-перетворюючі інтерпретативні схеми.

У чоловіків «Я-реальне» корелює із «Я-ідеальним» (r -Пірсона = 0,475; $p \leq 0,05$). Відмінність полягає у наявності компромісно-перетворювальних схем інтерпретування «Я-ідеального», що надає образу андрогінного характеру. На нашу думку, це зумовлено існуванням у молодіжних субкультурах, до яких належать досліджувані, змішаних гендерних моделей, в яких відсутня чітка поляризація чоловічих і жіночих схем вирішення конфліктних та фруструючих ситуацій.

У жінок навпаки відсутній статистичний зв'язок між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» (r -Пірсона = 0,240). У контексті оцінювання «Я-реального» переважають фемінінні схеми інтерпретації ставлення до ситуацій взаємодії. Досліджувані жінки, що належать до субкультур, переважно використовують компромісно-уникаючі, самозахисні, емоційно-долаючі схеми вирішення фруструючої, конфліктної ситуації, які суперечать «Я-ідеальному». В ідеалі вони вважають, що жінка повинна застосовувати конкурентно-домінуючі, адаптивні, перетворюючі схеми вирішення фруструючих ситуацій. Конструювання андрогінних схем інтерпретації ставлення до ситуацій взаємодії, на нашу думку, певною мірою відбувається в умовах мо-

лодіжних субкультур (хіп-хоперів, готів, клаберів, реперів), в яких транслиуються саме такі схеми.

Отже, у свідомості молодих людей, які належать до субкультури хіп-хоперів, готів, реперів, клаберів, існує імпліцитна модель ставлення до фруструючих, конфліктних ситуацій, яка має гендерну специфіку і є андрогінною, оскільки значною мірою зумовлюється створеними відповідними інтерпретативними схемами субкультури. Хоча загалом досліджувані оцінюють «Я-реальне» приблизно так само, як і «Я-ідеальне», проте, за окремими параметрами спостерігається розлогіша інтерпретація, що вказує на перспективу розвитку їхнього «Я».

4.1.3. Ставлення до світу молодих людей, представників субкультур.

З метою виявлення схем інтерпретації ставлення до світу, ми досліджували ціннісну сферу молодих людей відповідних субкультур. У результаті вільної актуалізації найбільш поширеними життєвими цінностями-цілями досліджуваних молодіжних субкультур виявилися наступні:

«міжособистісні зв'язки, спілкування, взаєморозуміння» (785 суджень) – типовими для цієї групи є вислови, наприклад, «найбільше боюся самотності, незрозуміння» тощо;

«задоволення і внутрішній комфорт» (579 суджень) - досліджувані, наприклад, прагнуть отримувати задоволення від життя, весело проводити час, багато подорожувати, мати гарний настрій, відсутність у життєвому просторі небезпек тощо;

«матеріальний успіх» (563 судження) – у цій групі найпоширенішими виявилися висловлювання типу: «знайти високооплачувану роботу», «мати свій будинок», «бути матеріально незалежним» тощо;

«особистісне зростання і самореалізація» (545 суджень) – типовими для цієї групи є вислови «завершити навчання», «отримати освіту», «реалізувати себе у житті» тощо;

«автономність» (377 суджень) – найбільш типовими для даної групи є речення «бути самостійним, незалежним», «не сприймаю тиску з боку оточення», «не потребую опіки» тощо;

«чесність і надійність у стосунках з іншими» (329 суджень) – найпоширенішими виявилися висловлювання відрази до обману, зради, підступності, несправедливості у міжособистісній взаємодії;

«захищеність і надійність у житті» (238 суджень) – типовими для цієї групи є вислови «тривога з приводу невизначеності майбутнього», «страх техногенних катастроф», «страх кінця світу», «втрата близьких людей».

Якщо ж об'єднати семантично споріднені групи «міжособистісні зв'язки, спілкування, взаєморозуміння», «автономність» та «чесність і надійність у стосунках з іншими», то тоді ми отримаємо узагальнену ціннісну основу «незалежність і надійність у стосунках» (1285 суджень). Отже, для студентів, які належать до молодіжних субкультур, актуальними цінностями-цілями ми виявили «незалежність і надійність у міжособистісних стосунках», «задоволення і внутрішній комфорт», «матеріальний успіх» та «особистісне зростання і самореалізація». Іншими словами, для молодих людей субкультур епатажно-ескапістського та гедоністично-розважального спрямування важливими орієнтирами є самореалізація у міжособистісній, дозвіллевій та матеріальній сферах. Отримані результати певною мірою підтверджують виявлені на інших студентських вибірках (С. С. Бубнова, Н. М. Савелюк та ін.), що дозволяє робити припущення в першу чергу, про вікові особливості структури ціннісних орієнтацій молоді, а вже потім про групову, субкультурну чи іншу належність.

За допомогою факторного аналізу було експліковано схеми інтерпретації ставлення до світу (до різних життєвих сфер) на основі результатів шкал «Морфологічного тесту життєвих цінностей» В. Сопова, Л. Карпушина та «Тесту смисложиттєвих орієнтацій» Д. Леонтьєва. У результаті обробки даних було виділено три фактори із загальною дисперсією – 55,77 %.

Перший фактор (33,6 % дисперсії) - «Професійний успіх задля визнання» включає п'ять шкал:

- 1) Активні соціальні контакти (0,879);
- 2) Освіта (0,877);
- 3) Професійна сфера (0,873);

- 4) Власна індивідуальність (0,856);
- 5) Власний престиж (0,838);
- 6) Дозвілля (0,800);
- 7) Матеріальне становище (0,791);
- 8) Сімейне життя (0,773);
- 9) Саморозвиток (0,772);
- 10) Суспільна активність (0,768);
- 11) Духовне задоволення (0,735);
- 12) Фізична активність (0,660).

Аналіз змістового наповнення даного фактору дозволяє стверджувати, що актуальними сферами імпліцитної моделі ставлення до світу досліджуваних є освіта, професійна діяльність, сімейне життя, суспільна активність, дозвілля, фізична активність. Сфери «освіта», «професійне життя» сприяють налагодженню тісних соціальних контактів, збереженню індивідуальності та власного престижу. Актуальність виділених сфер ми пояснюємо специфікою студентського віку. Основними змінними, що дозволяють розкрити смислове наповнення даних сфер у досліджуваних субкультур, є «активні соціальні контакти», «власний престиж» та «власна індивідуальність». Молоді люди, що належать до відповідних субкультур, спрямовані на спілкування, пошук контактів, соціально активні. Водночас, вони незалежні від думки інших людей. Намагаються бути оригінальними, демонструють свої життєві принципи, мають свої захоплення, які забезпечують їм індивідуальність та престиж, і зумовлені матеріальним становищем. Отримані результати щодо актуальності життєвих сфер, підтверджують виявлені на основі вільної актуалізації на попередньому етапі.

У сфері сімейного життя молоді люди прагнуть до підвищення матеріального рівня та забезпечення глибокого взаєморозуміння, духовної близькості шляхом самовдосконалення та саморозвитку.

Другий фактор обумовлює 17,85 % дисперсії і передбачає наступні шкали:

- 1) Емоційна насиченість життям (0,994);
- 2) Локус контроль «Я» (0,898);
- 3) Дозвілля (0,879);

- 4) Локус контроль-життя (0,874);
- 5) Власна індивідуальність (0,827);

Даний фактор проінтерпретовано як «Прагматично-оптимістичне ставлення до світу». Дві перші змінні «емоційна насиченість життям» та «локус контроль-Я» свідчить про те, що досліджувані сприймають своє життя насиченим і сповненим смыслом, оскільки можуть будувати його відповідно до своїх цілей та задумів. Осмисленості, насиченості життя надають захоплення, які дозволяють підкреслити, виразити свою індивідуальність.

Третій фактор (4,32 % дисперсії) – «Креативність як прагнення до змін» включив наступні шкали:

- 1) Креативність (0,560);
- 2) Фізична активність (0,491);
- 3) Дозвілля (0,454).

Конфігурація представлених шкал дозволяє робити тільки припущення (низька інформативність фактору), що молоді люди у сферах дозвілля та фізичної активності спрямовані на пошук чогось нового, цікавого, оригінального. Звичність та стабільність у захопленнях не притаманне молодим людям.

Отже, виділені провідні життєві сфери та схеми оцінювання молодих людей, що належать до ескапістських та гедоністично-епатажних молодіжних субкультур, ми розглядаємо як змістову основу схем інтерпретації ставлення до світу. Професійно-освітня сфера інтерпретується за схемами, які стосуються активних соціальних контактів, збереження індивідуальності та власного престижу. Іншими словами, у професійно-освітній сфері реалізується потреба у міжособистісних контактах, соціальній ролі, що забезпечує престиж, своєрідність та неповторність. Актуальною є сфера дозвілля, яка відбиває гедоністичні спрямування молодих людей, що забезпечує їм задоволеність життям. У сімейному житті важливим є матеріальний рівень, духовне задоволення, саморозвиток та самовдосконалення. Інтерпретація сфер, які є менш актуальними для молодих людей відповідних субкультур, зокрема, «фізичної активності» та «суспільної активності», здійснюється за схемою, що стосу-

ється креативності, і виявляється у прагненні людини до змін, різноманітності та оригінальності.

Досліджувані оцінювали зазначені схеми інтерпретації ставлення до світу у контексті «Я-реального» та «Я-ідеального». Для оцінювання «Я-реального» чоловіки вважають «дуже важливими» або «більш важливими, ніж неважливими» наступні твердження: «отримання престижної професії» (2,5), «отримання високооплачуваної професії» (2,1), «прагнення до більш високого матеріального рівня сім'ї» (1,73), «прагнення збереження власної індивідуальності у сім'ї» (1,86), «налагодження корисних контактів, зв'язків» (1,75), «ігнорування авторитетів у суспільно-політичному житті» (1,69), «збереження індивідуальності у суспільному житті» (1,63), «прагнення до різноманітності, оригінальності, фізичної активності» (1,6), «прагнення використовувати свої захоплення для кращої реалізації своїх можливостей» (1,88), «прагнення реалізувати свою соціальну спрямованість через захоплення» (1,65). Чоловіки вважають такими, які зовсім не стосуються або дуже мало стосуються, наступні твердження: «налагоджувати сприятливі взаємовідносини у колективі» (0,43), «отримати професію, яка б забезпечувала збереження індивідуальності» (1,15), «прагнення до досягнення духовного взаєморозуміння у сім'ї» (1,26), «прагнення змінити на краще різні особливості характеру, своєї особистості у сім'ї» (1,17).

Отже, у гендерному досвіді чоловіків при оцінюванні «Я-реального» використовуються схеми інтерпретації ставлення до світу, які ми називаємо духовно-моральними та прагматичними, і стосуються різних сфер життя. У професійно-освітній, сімейній, суспільній та дозвіллевій сферах у гендерному досвіді чоловіків ескапістських та гедоністично-епатажних молодіжних субкультур створюються переважно прагматичні інтерпретативні схеми. Схеми духовно-моральні досить фрагментарно представлені у гендерному досвіді чоловіків. Модель схем інтерпретації ставлення до світу у контексті оцінювання «Я-реального» у гендерному досвіді чоловіків на статистично значущому рівні є відмінною від жіночої ($t=1,56, p<0,05$).

Як підтверджують одержані середні арифметичні показники за кожним із запропонованих тверджень, значна частина їх оцінені жінками вибірки як такі, які у контексті «Я-реального» є «дуже важливими», або «більш важливими, ніж неважливими», зокрема: «налагоджувати сприятливі стосунки у колективі» (2,6), «отримати професію, яка б забезпечувала індивідуальність» (1,68), «отримати престижну професію» (2,46), «прагнення підвищувати освітній рівень з метою саморозвитку» (1,7), «прагнення до духовного взаєморозуміння у сім'ї» (2,1), «прагнення будувати партнерські стосунки у сім'ї» (1,71), «прагнення до більш високого матеріального рівня сім'ї» (1,7), «прагнення захоплюватися заняттями, які створюють можливості для творчості» (1,58), «прагнення до вдосконалення своєї фізичної форми» (1,5), «прагнення слідувати моді» (1,48). «Неважливими» або «більш неважливими, ніж важливими» виявилися наступні твердження: «прагнення будувати своє сімейне життя, щоб забезпечити схвалення від оточення» (1,23), «прагнення якомога повніше розвивати здібності у суспільно-політичному житті» (1,14), «прагнення займатися у вільний час тим, що приносить матеріальну користь» (1,32), «прагнення мати кращу фізичну форму, ніж інші» (1,37). Отже, у гендерному досвіді жінок, як і у чоловіків, при інтерпретації «Я-реального», застосовуються духовно-моральні та прагматичні схеми. Однак більш актуальними виявлено сімейну, а потім професійну сфери, в основі інтерпретації яких переважають духовно-моральні схеми, що свідчить про більшу прагматичність досвіду чоловіків, ніж жінок.

Схеми інтерпретації ставлення до світу чоловіків у контексті оцінювання «Я-ідеального» відрізняється від схем жінок на статистично значущому рівні ($t=2,78$, $p<0,01$). Несуттєвими у чоловіків виявилися відмінності у конфігурації схем ставлення до світу «Я-реального» та «Я-ідеального». Однак для інтерпретації «Я-ідеального» розширюється репертуар схем. Збільшується кількість духовно-моральних схем, які використовуються для інтерпретації сімейної, суспільної та дозвіллевої сфер. «Дуже важливими» або «більш важливими, ніж неважливими» чоловіки виділяють наступні твердження: «здобуття

високооплачуваної професії» (2,61), «здобуття престижної професії» (1,85) - у освітньо-професійній сфері; «досягнення більш високого матеріального рівня сім'ї» (2,43), «прагнення до духовного взаєморозуміння у сім'ї» (1,98), «прагнення до створення сім'ї на партнерських засадах» (2,67), «збереження власної індивідуальності у сім'ї» (2,83) – у сімейній сфері; «збереження індивідуальності у суспільному житті» (1,98) – у суспільній сфері; «мати хобі, щоб підкреслювало індивідуальність» (1,88), «використання своїх захоплень для кращої реалізації здібностей» (1,64), «захоплення заняттями, які створюють можливості для творчості» (1,96) – дозвілєва сфера; «прагнення до вдосконалення фізичної форми» (1,66) – сфера фізичної активності.

Схеми інтерпретації ставлення до світу жінок у контексті оцінювання «Я-ідеального» суттєво відрізняється від «Я-реального» на статистично значущому рівні ($t=2,85$, при $p \leq 0,01$). На відміну від «Я-реального» у «Я-ідеальному» жінок відповідних субкультур вагоміше місце займає професійно-освітня сфера, інтерпретація якої передбачає поряд із духовно-моральними прагматичні схеми («отримати високооплачувану професію» (2,2), «отримати престижну професію» (1,75), «отримати професію, щоб підкреслювала індивідуальність» (1,78)).

Значно більшої актуальності у «Я-ідеальному» набуває сфера дозвілля, яка інтерпретується за духовно-моральними схемами («прагнення використовувати свої захоплення для кращої реалізації своїх можливостей» (1,83), «займатися заняттями, які створюють можливості для творчості» (1,77), «отримання задоволення від проникнення у суть своїх захоплень» (1,54). Отже, існує гендерна специфіка у конфігурації схем інтерпретації ставлення до світу у контексті оцінювання «Я-реального» та «Я-ідеального». У досвіді чоловіків переважають прагматичні інтерпретативні схеми особливо у професійно-освітній сфері, у жінок – духовно-моральні у сімейній сфері. Духовно-моральні схеми чоловіки переважно застосовують для інтерпретації дозвілєвої сфери. У чоловіків інтерпретація «Я-ідеального» відбиває актуальність сімейної сфе-

ри, появи духовно-моральних схем її інтерпретації. У жінок змінюється конфігурація схем професійно-освітньої сфери за рахунок збільшення прагматичних схем інтерпретації.

На нашу думку, така конфігурація схем ставлення до світу чоловіків та жінок, що належать до ескапістських та гедоністично-епатажних молодіжних субкультур, зумовлена певною мірою створеними смислами, які безперервно циркулюють в міжперсональному їх просторі. Жінки намагаються реконструювати свою фемінінність (у «Я-ідеальному» більшої актуальності набуває професійно-освітня сфера, яка передбачає не тільки духовні, але й прагматичні схеми інтерпретації), а чоловіки маскуліність (у «Я-ідеальному набуває актуальності сімейна сфера»).

Таким чином, у гендерному досвіді молодих людей субкультур гедоністично-розважального та епатажно-ескапістського типу існують схеми інтерпретації ставлення до себе, ставлення до ситуацій взаємодії (конфліктних, фруструючих) та ставлення до світу – схеми-цінності різних життєвих сфер. Найбільш типовими інтерпретаціями ставлення до себе у гендерному досвіді досліджуваних виявлено комунікативні, другу позицію займають схеми інтерпретації, які стосуються здібностей, досягнень, менш актуальними виявилася схеми, які стосуються активності, діяльності та емоцій, переживань. За валентністю змісту схеми інтерпретації ставлення до себе у переважній більшості мають емоційно-позитивне забарвлення.

При інтерпретаціях фруструючих, конфліктних ситуацій молоді люди, що належать до ескапістських та гедоністично-епатажних субкультур переважно застосовують самозахисні, емоційно-уникаючі, активні, агресивно-перетворювальні схеми. Ставлення до світу у молодих людей субкультур ґрунтується переважно на прагматичних, емоційно-оптимістичних цінностях, які стосуються освітньо-професійної, дозвіллевої та сімейної сфер.

Конструювання інтерпретативних схем гендерного досвіду у чоловіків та жінок певною мірою зумовлюється гендерними схемами, які транслуються у межах молодіжних субкультур, що зумовлює тенденцію створення у них андрогінних моделей

досвіду. Помітною є гендерна конфігурація схем інтерпретації досвіду. У чоловіків схеми інтерпретації ставлення до себе, ставлення до фруструючих, конфліктних ситуацій та ставлення до світу у контексті оцінювання «Я-реального» містять переважно маскулінні характеристики, тоді як у жінок – фемінінні. Однак, образ «Я-ідеального», незалежно від статі, інтерпретується за допомогою схем, які стосуються андрогінності. Гендерна специфіка полягає у змісті схем інтерпретації. Для того, щоб з'ясувати, наскільки схеми інтерпретації є стереотипними, зумовленими гендерними уявленнями, які транслюються у відповідних субкультурах, ми визначили моделі «типового чоловіка», «типової жінки», що зафіксовані у гендерному досвіді молодих людей.

4.2. Конфігурація гендерних уявлень у структурі досвіду представників гедоністичних та ескапістських субкультур

4.2.1. Модель «типового чоловіка» у свідомості клаберів та готів.

У свідомості чоловіків та жінок, які належать до субкультур клаберів, готів, існують моделі «типового чоловіка» та «типової жінки», що відрізняються конфігурацією гендерних уявлень. У процесі дослідження статистично значущих відмінностей у моделях «типової/го жінки/чоловіка» між досліджуваними зазначених субкультур не виявлено. Однак виявлено гендерну специфіку таких уявлень. На статистично значущому рівні виявлено відмінності у конфігурації гендерних уявлень жінок та чоловіків, що належать до субкультур клаберів та готів ($t=4,03$, при $p \leq 0,01$) у контексті оцінювання «типового чоловіка» за схемою інтерпретації ставлення до себе.

У структурі гендерного досвіду чоловіків обох субкультур вагоме місце при описі «типового чоловіка» займають схеми, які стосуються спілкування, взаємодії: «вірний друг» (2,91), «незалежний» (2,76), «комунікабельний» (2,64), «здатний

конкурувати» (2,55), «амбіційний» (2,16), «має власну позицію» (1,86), «дотримується слова» (1,82), «прямолінійний» (1,79), «егоїстичний» (1,52).

Чоловіки вважають, що для «типового чоловіка» «дуже характерними або «більш характерними, ніж нехарактерними» є схеми інтерпретації, що стосуються здібностей, схильностей, досягнень: «сила» (2,66), «індивідуалістичність» (2,47), «схильність до ризику» (2,24), «присутній дух змагання» (2,2), «амбіційність» (1,83), «прямолінійність» (1,75), «прагнення бути визнаним» (1,77), «відповідальність» (1,74), «рішучість» (1,68), «владний» (1,68), «покладається на себе» (1,65), «схильність вести за собою» (1,64), «практичність» (1,58), «прагнення перемагати» (1,52).

Щодо схем оцінювання, які стосуються активності, діяльності, то типовими судженнями виявилися наступні: «наполегливість у досягненні намірів» (2,5), «активність» (1,58), «рішучість» (1,55). Неактуальними у контексті оцінювання «типового чоловіка» виявилися схеми, які стосуються емоцій, переживань. Чоловіки вважають, що «типовий чоловік» - «життєрадісний» (1,53), «агресивний» (1,48). Серед нетипових характеристик чоловіки виділяють: «емпатійність» (0,26), «толерантність» (1,02), «тривожність» (1,31), «приймає все близько до серця» (1,24). Представлена конфігурація характеристик більш придатна для опису маскуліної ідентичності, яка є активною, відповідальною, незалежною, схильною до домінування, що відповідає загальноприйнятим стереотипним уявленням, які транслюються у нашому суспільстві і є орієнтирами у гендерній соціалізації.

У жінок, що належать до субкультури клаберів та готів, виявлено дещо іншу модель «типового чоловіка». Найбільш характерними виявилися схеми оцінювання, які стосуються активності, діяльності, спілкування, взаємодії та здібностей, схильностей, досягнень. Типовими характеристиками схем, які стосуються активності, діяльності є: «ліниві» (2,56), «не озадачують себе» (2,49), «наполегливі у досягненні намірів» (2,47), «рішучі» (1,79), «малорезультативні» (1,75). Схеми інтерпретації, які стосуються спілкування, взаємодії перед-

бачають наступні характеристики: «незалежні» (2,68), «здатні конкурувати» (2,56), «непостійні» (2,49), «непоступливі» (2,46), «принципові» (2,37), «амбіційні» (2,27), «комунікабельні» (2,33), «ревниві» (2,16). Схеми, які стосуються здібностей, схильностей - «честолюбиві» (1,81), «практичні» (1,79), «схильні до ризику» (1,64), «сильні» (1,61), «владні» (1,58), «наділені логічним мисленням» (1,54), «самовпевнені» (1,54), «люблять гроші» (1,49). Отже, у гендерному досвіді жінок, що належать до відповідних молодіжних субкультур, присутні уявлення про «типового чоловіка», які мають певною мірою суперечливий характер, особливо це щодо схем, які стосуються активності, діяльності. З одного боку, вони вважають чоловіків активними, а з іншого боку, лінивими, малорезультативними. На нашу думку, це зумовлено гендерними стереотипами, які циркулюють у нашому суспільстві, коли, з одного боку, створюється образ активного чоловіка у соціально-професійній сфері та безпорадного, малоефективного, іноді лінивого у сімейно-побутовій сфері, з другого боку.

Схема інтерпретації, яка стосується спілкування, взаємодії відбиває характеристики, що вказують на складність спілкування з чоловіками. Маскулінними є характеристики, які стосуються здібностей, схильностей, досягнень. В цілому оцінювання жінок є більш критичними, ніж чоловіків при інтерпретації образу «типового чоловіка», що пояснюється певною мірою упередженістю їх ставлень до протилежної статі. Причому така упередженість має соціально-психологічне походження. На рівні побутової свідомості постулюються протиставлення чоловічого жіночому. Ще з дитячих років засвоєння гендерних схем спрямовується дорослими шляхом протиставлення чоловічого жіночому чи навпаки. Наприклад, дівчинку спрямовують на те, що вона має бути акуратною, бо вона дівчинка, а не хлопчисько. Хлопчик не повинен бути плаксивим, адже він не дівчинка.

У гендерному досвіді чоловіків відповідних субкультур існує своя специфіка схем інтерпретації ставлення до ситуації взаємодії (фруструючої, конфліктної) у контексті оцінювання «типового чоловіка». Дані схеми є найбільш вираженими.

На статистично значущому рівні виявлено відмінності між «Я-реальним» та «типовим чоловіком» у чоловіків та жінок обох субкультур ($t=1,64$, $p \leq 0,05$).

Результати аналізу середніх арифметичних показників за контекстом «типовий чоловік» продемонстрували, що чоловіки вважають «дуже важливими» або принаймні, «більш важливими, ніж неважливими» наступні твердження: «спрямований на суперництво» (2,95), «схильний конкурувати» (2,91), «прагне домінувати» (2,86), «автономний» (1,85), «прагне визнання» (2,77), «спрямований на спілкування» (1,88), «схильний до ризику» (2,45), «прагне успіху» (2,76), «спрямований на перетворення ситуації» (2,67), «спрямований на пошук контактів» (1,89), «долання перешкод з орієнтацією на зовнішній ресурс» (1,96), «виваженість при вирішенні конфліктної ситуації» (1,63). Чоловіки вважають такими, які зовсім не стосуються або дуже мало стосуються «типового чоловіка» наступні твердження: «складно пристосовується до інших» (0,93), «гальмує агресію» (0,32), «проявляє ворожість» (1,37), «при вирішенні ситуації покладається на себе» (1,21), «схильний до компромісу» (0,7). Отже, у гендерному досвіді чоловіків, що належать до субкультури готів та клаберів, актуальними при оцінюванні «типового чоловіка» виявилися «конкуруючі», «домінантні», «агресивно-долаючі» схеми, які, на нашу думку, є незрілими, оскільки при подоланні конфліктної, фруструючої ситуації вони спрямовані лише на пошук підтримки в оточення.

Жінки обох субкультур, оцінюючи «типового чоловіка» «важливими», або «більш важливими ніж неважливими», виділили наступні твердження: «прагне визнання» (2,74), «схильний конкурувати» (2,71), «прагне домінувати» (2,68), «проявляє ворожість» (2,68), «звинувачує оточення» (2,65), «спрямований на самозахист» (2,54), «складно пристосовується» (2,51), «при вирішенні ситуації шукає підтримку в оточення» (2,48), «прагне успіху» (2,41), «шукає контакти» (1,97). Аналізуючи схеми вирішення фруструючих, конфліктних ситуацій, якими жінки наділяють «типового чоловіка», можна помітити, що вони менш конструктивного характеру у порівнянні із чоловічими моделями. Жінки вважають, що чоловіки

вирішуючи конфліктну чи фруструючу ситуацію, є більш агресивними, ініціативними, однак стратегії вирішення, які вони використовують, деструктивні, які спрямовані на оточення. Ситуації подолання зумовлюються прагненням до визнання, домінування. На нашу думку, такі уявлення про «типового чоловіка» певною мірою зумовлені стереотипами, які циркулюють у сучасних мас-медіа. У сучасних фільмах чи шоу-програмах створюється такий образ «справжнього» чоловіка.

У гендерному досвіді чоловіків та жінок, що належать до відповідних молодіжних субкультур на статистично значущому рівні ($t=0,63$, $p \leq 0,05$) виявлено відмінності у конфігурації схем інтерпретації ставлення до світу в контексті оцінювання «типового чоловіка». Чоловіки вважають «дуже важливими» або «більш важливими, ніж неважливими» наступні твердження: «отримання високооплачуваної професії» (2,18), «прагнення досягти успіхів у професійній діяльності» (2,1), «збереження індивідуальності у сім'ї» (1,89), «налагодження корисних контактів, зв'язків» (1,86), «прагнення отримати диплом» (1,84), «прагнення використовувати свої захоплення для кращої реалізації своїх можливостей» (1,68), «прагнення до високого матеріального рівня сім'ї» (1,67), «ігнорування авторитетів у суспільно-політичному житті» (1,66), «збереження індивідуальності у суспільному житті» (1,58), «прагнення до різноманітності, оригінальності фізичної активності» (1,56), «прагнення реалізувати свою соціальну спрямованість через захоплення» (1,56) «байдуже ставлення до суспільно-політичного життя» (1,47). Чоловіки вважають такими, які зовсім не стосуються або дуже мало стосуються «типового чоловіка», наступні твердження: «налагоджувати сприятливі взаємовідносини у колективі» (0,24), «отримати професію, яка б забезпечувала збереження індивідуальності» (0,1), «прагнення до досягнення духовного взаєморозуміння у сім'ї» (1,12), «прагнення змінити на краще різні особливості характеру, своєї особистості у сім'ї» (1,11). Отже, у досвіді чоловіків переважають прагматичні цінності-схеми, які стосуються різних життєвих сфер. Розглянута система схем інтерпретації є менш актуальною при оцінюванні «типового чоловіка», про що свідчать се-

редні значення. Досліджувані відчували труднощі у роботі із даною категорією схем, що, на нашу думку, зумовлено несформованістю системи гендерних уявлень, стереотипів щодо цінностей. Крім того, чоловіки використовували при оцінюванні переважно двобальну шкалу, що свідчить про низьку когнітивну диференційованість у цій сфері.

Жінки вважають, що «типовий чоловік» повинен: «мати добру фізичну форму» (1,93), «налагоджувати корисні контакти, зв'язки» (1,85), «високий матеріальний рівень сім'ї» (1,78), «використовувати свої захоплення для кращої реалізації здібностей» (1,74), «мати різноманітну фізичну активність» (1,71), «зберегти індивідуальність у суспільному житті» (1,68), «високооплачувану професію» (1,66), «професію, яка б сприяла підкресленню індивідуальності» (1,62), «займатися тим видом фізичних навантажень, що приносить задоволення» (1,58), «отримати престижну професію» (1,52). Неприпустимо для «типового чоловіка» вибір професії, яка б приносила тільки моральне задоволення, обмеження контактів, втрата індивідуальності. Отже, представлена модель жінок готів та клаберів є стереотипною, оскільки відбиває основні гендерні ролі чоловіка, які створюються у межах патріархального суспільства. Жінки вважають, що чоловікам більш притаманні прагматичні цінності, які стосуються матеріального статку, фізичного благополуччя та суспільної активності.

4.2.2. Модель «типової жінки» у гендерному досвіді готів та клаберів.

Модель «типової жінки» у свідомості чоловіків, які належать до субкультури клаберів та готів суттєво відрізняється від моделі «типового чоловіка» на статистично значущому рівні ($t=2,85$, $p \leq 0,01$) і містить схеми інтерпретації, які стосуються емоцій, переживань, спілкування, взаємодії, здібностей, схильностей, досягнень та активності, діяльності. Поширеними характеристиками схеми, яка стосується емоцій, переживань у гендерному досвіді чоловіків у контексті оцінювання «типової жінки» виявилися: «емпатійні» (2,83), «приймають все близько до серця» (2,76), «тривожні» (2,66), «мрійливі» (2,61),

«емоційні» (2,57), «довірливі» (2,47), «життєрадісні» (2,43), «чуттєві» (2,31), «непередбачувані» (2,15), «легко піддаються переконанню, сугестивні» (2,15), «неврівноважені» (1,86), «добрі» (1,82).

Не менш важливими є схеми, які стосуються спілкування, взаємодії: «комунікабельні» (2,74), «непостійні» (2,55), «можуть розрадити» (2,48), «ревниві» (2,43), «довірливі» (2,38), «готові допомогти» (2,1), «можуть втішити» (1,89), «розуміють інших» (1,77), «толерантні» (1,62), «віддані» (1,48), «можуть поступатися» (1,46).

Схеми інтерпретації, які стосуються здібностей, схильностей, досягнень передбачають наступні характеристики: «приділяють увагу зовнішності» (2,91), «люблять дітей» (1,89), «піклуються про інших» (1,74), «не схильні до точних наук» (1,57), «схильні говорити про інших» (1,52).

Найменш актуальними виявилися схеми, що стосуються активності, діяльності і містять такі характеристики: «ініціативні» (1,48), «наполегливі у досягненні намірів» (1,46). Отже, у гендерному досвіді чоловіків переважають фемінінні схеми інтерпретації «типової жінки». З одного боку, вони бачать жінку емоційною, нерівноваженою, непослідовною, тривожною, а з другого боку, вихованою, толерантною, яка допомагає, підтримує, піклується про інших. Такі уявлення молодих людей, що належать до молодіжних субкультур є стереотипними. На нашу думку, немаловажну роль у цьому процесі відіграють стереотипи субкультури. Наприклад, у клаберів дівчина – це «заводний» партнер по тусовці, з якою легко і цікаво проводити вільний час, яка готова долати великі відстані за для «кайфової вечірки». У готів – це емоційна, чутлива, інколи навіть нерівноважена подруга, яка здатна на необдумані вчинки.

У гендерному досвіді жінок, що належать до субкультури готів та клаберів дещо інша конфігурація вище розглянутих схем у контексті оцінювання «типової жінки». Жінки вважають більш актуальними схеми інтерпретації, які стосуються спілкування, взаємодії, здібностей, схильностей, досягнень і менш – емоцій та переживань. «Дуже важливими» або «більш важливими, ніж неважливими» виявилися наступні тверджен-

ня: «вірний друг» (2,87), «комунікабельна» (2,85), «розуміє інших» (2,79), «здатна допомогти» (2,77), «піддається впливу» (2,73), «надійна» (2,68), «може розрадити» (2,67), «доброзичлива» (2,65); «приваблива» (2,75), «розумна» (2,65), «залежна від умовностей» (2,63), «відповідальна» (2,61), «покладається на себе» (2,54), «сильна» (2,48); «емпатійна» (1,78), «життєрадісна» (1,74), «напружена» (1,57), «чуттєва» (1,49).

Виявлено відмінності у конфігурації схем інтерпретації, які стосуються ставлення до фруструючих, конфліктних ситуацій чоловіків та жінок відповідних субкультур у контексті оцінювання «типової жінки» (відмінності статистично значущі $t=2,91$, $p \leq 0,01$). «Дуже важливими», або «більш важливими, ніж неважливими» у чоловіків виявили наступні твердження: «спрямована на спілкування» (2,57), «при вирішенні ситуації шукає підтримку назовні» (2,86), «спрямована на пошук контактів» (2,59), «спрямована на компроміс» (1,94), «спрямована на уникнення суперечностей» (2,04), «схильна до конкуренції» (1,76), «спрямована на самозахист» (1,84), «спрямована агресія назовні» (1,77), «невважені реакції на інших» (1,74), «схильна до самозвинувачування» (1,69) «легко пристосовується» (1,64), «застрягає на фруструючих ситуаціях» (1,58).

Чоловіки вважають неприйнятними або малоприйнятними щодо «типової жінки»: «схильність до конкуренції» (1,02), «прагнення до домінування» (1,08), «прояви ворожості» (0,65), «виваженість при зіткненні з перешкодами» (1,04), «при вирішенні проблем орієнтуватися і назовні, і на себе» (1,13), «спрямованість на перетворення складної ситуації» (0,23). Отже, у гендерному досвіді чоловіків присутні уявлення щодо способів вирішення фруструючої, конфліктної ситуацій жінками. Типовими виявилися «компромісні», «унікаючі», «самозахисні», «неврівноважено-долаючі» схеми. На нашу думку, такі уявлення є стереотипними, оскільки спосіб подолання фруструючих, конфліктних ситуацій значною мірою визначається типом нервової системи, характерологічними та рефлексивними особливостями людини, а не її статтю. Інша річ, які способи подолання фруструючих, конфліктних ситуа-

цій у певному культурному просторі означаються чоловічими, а які жіночими.

У жінок схеми інтерпретації ставлення до ситуацій взаємодії у контексті оцінювання «типової жінки» представлені дещо іншою конфігурацією характеристик. «Найбільш типовими», або «більш типовими ніж нетиповими» виявлено наступні: «здатна домінувати» (2,75), «схильна конкурувати» (2,74), «схильна виважено вирішувати ситуацію» (2,72), «при вирішенні проблеми спрямованість і на зовнішній, і на внутрішній ресурс» (2,69), «спрямована на подолання ситуації з пошуком підтримки в оточення» (2,66), «наполягає на своїх інтересах» (2,65), «здатна підпорядковуватися інтересам інших» (2,54), «схильна до самозвинувачування» (2,45), «схильна звинувачувати інших» (2,35), «спрямована на зміну ситуації» (2,33).

Образ «типової жінки» більш наближений до «Я-ідеального» у гендерному досвіді жінок, який має андрогінний характер. Він дещо відрізняється від образу «Я-реального» наявністю більш конструктивних, адаптивних способів вирішення ситуації взаємодії, подолання фрустрації, конфлікту. Поряд з компромісом – конкуренція, прагнення до домінування, що дозволяє вирішувати фруструючу чи конфліктну ситуацію з опорою на себе і на оточення. Отже, в уявленнях жінок існує образ «типової жінки», яка наділена маскулінними схемами подолання фруструючої ситуації, який на нашу думку, є доволі сучасним, і відбиває ті схеми, які транслюють сучасні ЗМІ.

Таким чином, у гендерному досвіді чоловіків, які належать до субкультури готів та клаберів, гендерні уявлення щодо «типової жінки» за схемами інтерпретації ставлення до ситуації взаємодії більш стереотипні, ніж у жінок. Чоловіки вважають, що жінкам притаманний більш емоційно-неврівноважений спосіб вирішення конфліктної ситуації. Жінки – навпаки, описують жіночу модель подолання ситуації як більш зрілу та виважену.

Для «типової жінки» за схемами інтерпретації ставлення до світу, на думку чоловіків, «дуже важливо» або «більш важливо, ніж неважливо» «забезпечення духовної близькості у сім'ї» (2,79), «створення сприятливого клімату у сім'ї» (2,76), «по-

шук основ об'єднання сім'ї» (2,75), «забезпечення розвитку сімейних стосунків» (2,72), «прагнення підвищувати рівень своєї освіти задля саморозвитку» (2,67), «вміння застосовувати адекватні методи виховання дітей» (2,54), «створення сім'ї на взаєморозумінні» (2,46), «здобути освіту, щоб підкреслити індивідуальність» (2,48), «прагнення отримати престижну професію» (2,47), «отримати професію задля підвищення самооцінки» (2,39), «отримати професію задля морального задоволення» (2,36). Модель «типової жінки» у гендерному досвіді чоловіків містить цінності сім'ї та професійної діяльності. Поза увагою чоловіків залишаються інші життєві сфери жінок, які, на їх думку, не є важливими для них.

У свідомості молодих людей, що належать до відповідних молодіжних субкультур, існує образ жінки, яка повинна піклуватися про сім'ю, дітей, створюючи духовну атмосферу взаєморозуміння та підтримки. Водночас, вона повинна бути соціально активною у професійній сфері задля саморозвитку, престижу та морального задоволення. Іншими словами, на думку чоловіків, основне призначення жінки – це сім'я, а для самоствердження, престижу, задоволення їй потрібна професійна самореалізація. Таке бачення, на нашу думку, є стереотипним, професійна діяльність жінок у такому тлумаченні не є результативною та успішною.

Модель «типової жінки» за схемами інтерпретації ставлення до світу у свідомості жінок молодіжних субкультур має наступну конфігурацію: «прагнення до глибокого взаєморозуміння у сім'ї» (2,87), «прагнення до духовного взаєморозуміння у сім'ї» (2,85), «займатися вихованням дітей» (2,84), «мати стабільну роботу» (2,76), «прагнення будувати партнерські стосунки у сім'ї» (1,96), «прагнення урізноманітнювати сімейне життя» (1,75), «забезпечення матеріального рівня сім'ї» (2,37), «мати високооплачувану роботу» (2,25), «займатися таким видом фізичної активності, яка приносить задоволення» (2,22), «прагнення бути модною» (2,20), «мати роботу, яка приносила б моральне задоволення» (1,79), «захоплюватися заняттями, які створюють можливості для творчості» (1,77), «мати хобі, незалежно від думки оточення» (1,67), «мати за-

хоплення, які б приносили задоволення» (1,54). Дана модель є дещо схожою, яка існує у гендерному досвіді чоловіків. Пріоритетними, на думку жінок, є, в першу чергу, сімейна та професійні сфери. У сімейній сфері основне призначення жінки – створення належної атмосфери, відповідальність за психологічний клімат сім'ї. У професійній діяльності актуальними є не тільки духовно-моральні цінності, але й прагматичні, які пов'язані із матеріальним забезпеченням сім'ї, стабільності. На відміну від моделі чоловіків, модель жінок передбачає сфери дозвілля та фізичної активності. Неврахування зазначених сфер чоловіками свідчить про їх стереотипність та егоїстичність.

Отримані результати доволі неочікувані, оскільки відбивають вплив загальноприйнятих стереотипів та свідчать про стереотипність гендерних уявлень представників субкультур. Однак, це можна пояснити тим, що під образом «типової жінки», «типового чоловіка» досліджувані мали на увазі тих, які знаходяться за межами субкультури. Отримані результати ще раз підтверджують тенденцію бачити чоловіків та жінок більш несхожими між собою, ніж це є насправді. Гендерні відмінності сприймаються значно більшими та глибшими, причому, незважаючи на те, які гендерні схеми створюються у середовищі молодих людей, що належать до молодіжних субкультур, що свідчить про їх стійкість, нормативність.

4.2.3. Модель «ідеального чоловіка» у гендерному досвіді молодих людей, створена у контексті субкультури готів та клаберів.

На статистично значущому рівні виявлено відмінності у моделях «ідеального чоловіка» між субкультурами клаберів та готів ($p \leq 0,05$). Особливо помітними виявилися відмінності у конфігурації схем інтерпретації. У готів більш актуальними виявилися схеми, які стосуються спілкування, взаємодії та емоцій, переживань, тоді як у клаберів схеми інтерпретації, які стосуються активності, діяльності та спілкування, взаємодії.

Модель «ідеального чоловіка» у гендерному досвіді і готів, і клаберів має гендерну специфіку. І готи, і клабери най-

більш часто у контексті оцінювання «ідеального чоловіка» за середніми значеннями використовують схеми, які стосуються спілкування, емоцій, переживань, активності, діяльності та здібностей, схильностей, причому і чоловіки, і жінки. Інші схеми – ставлення до фруструючих, конфліктних ситуацій, ставлення до світу, менш значущі.

Як підтверджують одержані середні арифметичні показники за кожним із запропонованих тверджень схеми, яка стосується спілкування, взаємодії, всі вони оцінені чоловіками готами як такі, що у контексті «ідеального чоловіка» є «дуже важливими», або «більш важливими, ніж неважливими», зокрема: «вірний друг» (2,94), «надійний» (2,91), «дотримує слова» (2,88), «відвертий» (2,86), «не піддається впливу» (2,86), «розуміє інших» (2,79), «підкується про інших» (2,75), «має власну позицію» (2,74), «здатний допомогти» (2,72), «може розрадити» (2,68), «схильний вести за собою» (2,54).

Схеми інтерпретації, які стосуються здібностей, схильностей, досягнень, містять наступні характеристики: «розумний» (2,76), «стильний» (2,75), «вірить у себе» (2,74), «привабливий» (2,72), «схильний до ризику» (2,69), «самодостатній» (2,65), «захищає свої погляди» (2,63), «театральний» (2,57).

Щодо схем інтерпретації, які стосуються емоцій, переживань, то типовими судженнями виявилися наступні: «співчутливий» (2,75), «чуттєвий» (2,68), «врівноважений» (2,66), «сильний» (2,71), «люблячий» (2,59), «недовірливий» (2,47), «поміркований» (2,36). Схеми, що відбивають активність, діяльність, представлені значно меншою кількістю тверджень - «винахідливий» (2,22), «рішучий» (2,01), «прагне перемагати» (1,77), «спокійний» (1,78), «ініціативний» (1,53).

Такі уявлення є, на нашу думку, доволі сучасними, і більш залежними від стереотипів, які циркулюють у субкультурі готів, особливо це стосується характеристик схем «емоції, переживання», «здібності, схильності, досягнення» та «спілкування, взаємодія». Саме у даній субкультурі неабиякої актуальності надають почуттям, переживанням, епатажності, театральності, завдяки чому відбувається самовираження молодих людей.

Чоловіки клабери створюють образ «ідеального чоловіка» на основі характеристик: «активний» (2,90), «рішучий» (2,87), «не озадачує себе» (2,83), «наполегливий» (2,81) – схеми, які стосуються активності, діяльності; «незалежний» (2,94), «має власну позицію» (2,80), «комунікабельний» (2,66), «здатний конкурувати» (2,63), «прямолінійний» (2,58) – спілкування, взаємодія. Такий образ, на нашу думку, значною мірою зумовлений впливом схем, які створюються у субкультурі клаберів, зокрема – це активний, хоча й бездіяльний спосіб життя, який передбачає задоволення від тусовок, «екстази» тощо.

Чоловіки і готи, і клабери дещо по-іншому оцінюють «ідеального чоловіка» на відміну від «Я-реального». Однак, модель «ідеального чоловіка» є наближеною до «Я-ідеального», що вказує на появу тенденції у формуванні гендерного досвіду чоловіків у контексті схем субкультури.

У гендерному досвіді жінок готів за конфігурацією схем інтерпретації модель «ідеального чоловіка» є схожою із чоловічою. Однак, помітними є відмінності у змісті характеристик відповідних схем. Жінки готи, на відміну від чоловіків, «ідеального чоловіка» хочуть бачити «надійним» (2,86), «готовим допомогти» (2,79), «вміє дружити» (2,74), «розуміє інших» (2,73), «тактовним» (2,67), «відвертим» (2,57), «може втішити, розрадити» (2,47), «ніжним» (2,45), «має свою позицію» (2,45); «емпатійним» (2,65), «чутливим» (2,53); «впевненим» (2,36), «розумним» (2,29), «практичним» (2,18), «привабливим» (1,75), «покладається на себе» (1,67). Більшої актуальності у гендерному досвіді жінок у порівнянні із чоловіками набувають схеми, які стосуються активності, діяльності. Жінки ідеалізують чоловіка, який є активним (2,76), рішучим (2,71), наполегливим (2,69), швидким у прийнятті рішень (2,65). Саме за даною групою схем модель жінок готів суттєво відрізняється від моделі чоловіків. Змістовий аналіз схем інтерпретації, які стосуються спілкування, взаємодії та емоцій, переживань дозволяє зробити висновок, що для жінок, які належать до субкультури готів, важливо отримувати від чоловіка підтримку та розуміння, а тому вони повинні бути активними, цілеспрямованими та рішучими.

Не виявлено статистично значущих відмінностей за даною групою схем у гендерному досвіді жінок готів та клаберів. У клаберів уявлення щодо ідеального чоловіка більш гендерно поляризовані. Жінки-клабери образ «ідеального чоловіка» створюють переважно на основі маскулінних характеристик, які відбивають активність, здібності та досягнення молодих людей. «Дуже важливими» або «більш важливими, ніж неважливими» жінки вважають наступні характеристики: «наполегливий» (2,98), «рішучий» (2,95) – схеми, що стосуються активності, діяльності; «успішний» (2,78), «розумний» (2,76), «впевнений» (2,73), «відповідальний» (2,72), «сильний» (2,65), «покладається на себе» (2,61) – схеми, що стосуються здібностей, досягнень; «надійний» (2,64), «незалежний» (2,6), «комунікабельний» (2,53), «амбіційний» (2,42) – схеми, які стосуються спілкування, взаємодії. Тяжіння жінок клаберів до маскуліного образу чоловіка пояснюємо специфікою гедоністичних інтересів, способом життя, до якого вони тяжіють. На думку жінок, щоб отримувати задоволення від життя, цікаво проводити час потрібна підтримка зі сторони, яку не завжди зможуть надавати батьки. Саме такий чоловік, якого вони тлумачать як «ідеального», дозволить їм задовольнити свої потреби. Не завжди вони бачать своїм майбутнім чоловіком представників своєї субкультури. Їх вони сприймають скоріше як цікавих друзів, з якими весело проводити вільний час, але не будувати серйозні стосунки, створювати сім'ю, народжувати та виховувати дітей.

У жінок-готів модель «ідеального чоловіка» можна визначити як андрогінну за схемами, які стосуються спілкування, емоцій, переживань, здібностей, схильностей, досягнень, активності, діяльності. На нашу думку, вона зумовлена не стільки субкультурною специфікою, як потребами сучасних жінок. Традиційна маскуліність не дозволяє задовольнити потребу жінок у чуйному, емпатійному, розуміючому та підтримуючому ставленні чоловіка до жінки. Незважаючи на те, що у субкультурі готів гендерна поляризація нечітка, все ж таки молоді люди тяжіють до неї. На нашу думку, це зумовлено певною мірою впливом гендерних стереотипів, які циркулюють у нашому

суспільстві та особливістю сучасних субкультурних гендерних уявлень, які є доволі нестійкі та динамічні. Отже, гендерні уявлення чоловіків-готів, клаберів більш зумовлені стереотипами субкультури, ніж жінок.

Схеми інтерпретації ставлення до ситуації взаємодії (фруструючої, конфліктної) у гендерному досвіді готів та клаберів різняться між собою за змістом. На статистично значущому рівні виявлено відмінності за цією групою схем між «Я-реальним» та «ідеальним чоловіком» у чоловіків ($p \leq 0,05$) обох субкультур.

Результати аналізу середніх арифметичних показників за контекстом «ідеальний чоловік» продемонстрували, що чоловіки-готи вважають «дуже важливими» або, принаймні, «більш важливими, ніж неважливими» наступні твердження: «спрямований на спілкування» (2,53), «виважений» (2,47), «спрямований на уникнення проблемної, конфліктної ситуації» (2,49), «спрямований на компроміс» (2,36), «спрямований на самозахист» (2,32), «емпатія» (2,29), «здатний гальмувати агресію» (1,78), «при вирішенні ситуації розраховує на оточення» (1,76), «схильний конкурувати» (1,5), «прагне до успіху» (1,42).

На відміну від готів, клабери спрямовані «на суперництво» (2,67), «на пошук контактів» (2,66), «прагнуть до визнання» (2,63), «до домінування» (2,51), «схильні до конкуренції» (2,51), «автономні» (2,50), «при вирішенні проблемної ситуації розраховують на друзів» (2,48), «спрямовані на самозахист» (2,46).

Отже, в ідеальному варіанті чоловіки-готи вважають, що для конструктивного вирішення конфліктної, фруструючої ситуації потрібно застосовувати стратегії уникнення, співпраці, проявляти емпатію та шукати підтримку в оточення. Дані стратегії можна назвати фемінінними, незрілими, оскільки вирішення проблемної ситуації відбувається переважно за умови підтримки оточення, а тому й важливою стратегією вони обирають уникнення. У дослідженнях Г. Томе доведено, що стратегія уникнення пов'язана із низькою активністю і високою

емоційністю, негативним ставленням до себе та низьким рівнем саморегуляції [310].

Стратегія уникнення, як один із захисних стилів реагування, пов'язана із схильністю до депресії. Саме у молодих людей, що належать до субкультури готів, виявлено показники депресії. На нашу думку, депресивний стан готів зумовлений не стільки специфікою субкультури, скільки ознаками темпераменту та умовами їх виховання. Такі висновки дозволяють нам робити результати дослідження причин вступу молодих людей до субкультури готів. До даної субкультури, як і до багатьох інших, потрапляють молоді люди з низькою самооцінкою, які прагнуть визнання, і відчувають неприйнятність з боку оточення. Серед готів багато таких, у яких доволі складні стосунки з батьками, які пережили розчарування у стосунках з близькими. Субкультура – це для них сприятливий простір для самопізнання, самоствердження та самовиявлення.

Чоловіки, які належать до субкультури клаберів, вважають ідеальними стратегіями подолання конфліктних, фруструючих ситуацій суперництво, конкуренцію, домінування, прагнення визнання, автономність та пошук підтримки в оточення. Як і в готів, у клаберів-чоловіків переважають незрілі, дезадаптивні, на нашу думку, стратегії, оскільки при вирішенні ситуацій вони орієнтуються переважно на оточення, застосовуючи мозахисні стратегії. Стиль суперництва, конкуренції Г. Томе пов'язує з високою емоційністю у комунікативній сфері та вираженим очікуванням негативного ставлення з боку оточення [310].

Отже, молоді люди не покладаються на власний ресурс, що свідчить про їхню невпевненість та незрілість. На нашу думку, такі особливості конфігурації у гендерному досвіді схем інтерпретації «ідеального чоловіка» певною мірою зумовлені специфікою субкультур готів та клаберів. У даних субкультурах створюються смисли, схеми, які не передбачають так званих адаптивних стратегій подолання (термін – О. Лібіної), перетворення проблемної ситуації. У зазначених субкультурах транслуються особистісні та емоційні стратегії реагування, які розглядаються в якості захисної поведінки.

Дані дослідження підтверджуються результатами копінг-поведінки, отримані на іншій вибірці готів, клаберів. Молоді люди при вирішенні проблемної ситуації переважно застосовують емоційно-орієнтоване подолання, яке передбачає відкидання проблеми, відмову від пошуку інформації, емоційну експресію (відчай, скорбота, гнів) та втечу. Найбільш поширеним способом емоційно орієнтованого подолання у готів виявили «уникнення», при якому людина продовжує поводитися, начебто нічого не трапилося. Стратегія «уникнення» - одна з провідних поведінкових стратегій, яка спричинює формування дезадаптивної поведінки. На другому місці – «бажане тлумачення», навмисне перекручування ситуації. Використання таких стратегій зумовлене недостатнім рівнем особистісних копінг-ресурсів та навичок активного розв'язання життєвих проблем. У клаберів виявлено найбільш поширеним способом подолання «дистанціювання», «пошук підтримки», емоційну стратегію «оптимізм», які тлумачаться як дезадаптивні стратегії. Низькими виявилися показники життєстійкості у чоловіків-готів та клаберів особливо за шкалою «контролю», що свідчить про відчуття власної безпомічності та значущості власного впливу на життя.

У жінок інша конфігурація схем інтерпретації ставлення до ситуацій взаємодії у контексті оцінювання «ідеального чоловіка». Не виявлено статистично значущих відмінностей між результатами жінок-готів та клаберів. «Дуже важливими», або «більш важливими, ніж неважливими», виявились наступні твердження: «спрямований на пошук контактів» (2,68), «спрямований на компроміс» (2,65), «спрямований на співпрацю» (2,61), «при вирішенні ситуації покладається на себе» (2,57), «перетворює ситуацію» (2,55), «здатний до конкуренції» (2,48), «виважений» (2,4), «прагне до успіху» (2,37), «подавляє агресію» (1,75).

Жінки вважають неприйнятними або малопрійнятними щодо «ідеального чоловіка» «при вирішенні проблем орієнтуватися на оточення» (1,13), «уникати проблемні ситуації» (0,14), «спрямованість на перетворення складної ситуації» (1,1) «неврівноваженість» (0,33), «проявляти ворожість»

(0,65). Отже, у моделі «ідеального чоловіка» жінок відповідних субкультур провідними схемами інтерпретації ставлення до ситуацій взаємодії ми виділили: компромісні, перетворюючі, врівноважено-долаючі. Такі схеми можна віднести до об'єктно-орієнтованих, які спрямовані на вирішення ситуації шляхом пошуку контактів, додаткової інформації та на власний ресурс. Молодим жінкам, незалежно від субкультури готів чи клаберів, більш до вподоби чоловіки, які володіють конструктивними стилями вирішення проблемної, конфліктної ситуації з високою предметною ергічністю (потребою у напруженій роботі), більш низькими показниками емоційності, інтернальності і позитивним ставленням до себе та інших.

У процесі опитування дівчат-готів і клаберів, чи бачать вони когось із свого товариства своїм майбутнім чоловіком, переважна більшість дала негативну відповідь, оскільки хлопців, з якими вони «тусуються», розглядають як цікавих співрозмовників, які їх розуміють, але вони скоріше відіграють роль друга, а не коханої людини, майбутнього чоловіка.

У гендерному досвіді чоловіків і готів, і клаберів менш актуальними виявилися схеми інтерпретації ставлення до світу у контексті оцінювання «ідеального чоловіка». Для готів «дуже важливими» або «більш важливими, ніж неважливими» виявилися наступні цінності: «налагодження контактів, зв'язків» (2,58), «мати хобі, яке створює можливості для творчості» (2,37), «прагнення мати захоплення для морального задоволення» (2,32), «здобуття професії, щоб підкреслювала індивідуальність» (2,22), «здобуття високооплачуваної професії» (2,2), «забезпечення матеріального рівня у сім'ї» (1,55), «створення сприятливої атмосфери у сім'ї» (1,47), «духовне вдосконалення» (2,17), «збереження фізичної краси та здоров'я» (2,15), «дотримання моди» (1,97), «мати прекрасну фізичну форму» (1,86), «прагнення до різноманітних форм фізичної активності» (1,79), «збереження індивідуальності у сім'ї» (1,56), «збереження індивідуальності у дозвіллі» (1,43).

У чоловіків-клаберів за схемами інтерпретації ставлення до світу типовими характеристиками у контексті оцінювання «ідеального чоловіка» виявилися наступні: «налагодження корис-

них контактів, зв'язків» (2,37), «прагнення збереження власної індивідуальності у захопленнях» (2,35), «прагнення мати односторонніх у захопленнях» (2,33), «прагнення займатися тим, що приносить моральне задоволення» (2,3), «фізична краса, здоров'я» (2,2), «мати захоплення, що створюють можливості для творчості» (1,79), «мати високооплачувану роботу» (1,77), «отримувати задоволення від пізнання» (1,57), «отримувати задоволення від процесу роботи» (1,55).

Отже, в образі ідеального чоловіка готів вагоме місце займають цінності міжособистісного спілкування, дозвілля, професійної діяльності та сімейної сфери. Неактуальною у досвіді чоловіків, що належать до субкультури готів, виявилася суспільна сфера, що вказує на байдуже ставлення їх до життя соціуму. Проте надзвичайно актуальними для них є цінності збереження індивідуальності. Загострення інтересу на підкресленні індивідуальності характерне для готів, причому, і чоловіків, і жінок. Однією з причин приналежності до субкультури, і хлопці і дівчата називали можливість самовираження, підкреслювання своєї індивідуальності, неповторності. На нашу думку, акцентування уваги на власній індивідуальності у юнацькому віці є природнім явищем, оскільки відбувається процес активної побудови «Я-концепції». Інша річ, що у кожній субкультури існує своя специфіка вираження індивідуальності.

У клаберів модель «ідеального чоловіка» представлена схемами-цінностями, які створюються у межах їхньої субкультури. Клабери прагнуть до задоволення, до активного, безтурботного проведення часу, збереження індивідуальності. Їх приваблює тільки те, що цікаве для них, і не потребує зусиль та наполегливості.

Модель «ідеального чоловіка» суттєво відрізняється від «Я-реального» та моделі «типового чоловіка» в обох групах чоловіків. Однак не виявлено суттєвих відмінностей між «Я-ідеальним» та «ідеальним чоловіком». На нашу думку, ідеальний образ є певною мірою результатом концептуалізації текстів субкультури, до якого прагнуть чоловіки. Створений у субкультурі образ «ідеального чоловіка» є взірцем, який на-

магаються наслідувати молоді люди, які, транслюючи, одночасно створюють його. Він відбиває схему, за якою повинен конструюватися гендерний досвід чоловіка, що належить до відповідної субкультури.

Дослідивши більш детально систему ціннісних орієнтацій готів, ми виявили, що найактуальнішими для них є цінності визнання, повага людей, пошук і насолода прекрасним, приємне проведення часу, відпочинок, кохання та високе матеріальне становище. У клаберів – спілкування, приємне проведення часу, відпочинок, високе матеріальне становище, кохання. Отже, ідеальні моделі гендерного досвіду певною мірою створюються у контексті молодіжних субкультур, і відображають реальні спрямування молодих людей.

Жіноча модель «ідеального чоловіка» за схемами інтерпретації ставлення до світу і готів, і клаберів суттєво відрізняється від чоловічої. На думку жінок, чоловік повинен перш за все прагнути «отримати перспективну освіту» (2,67), «високооплачувану роботу» (2,61), «матеріально забезпечити сім'ю» (2,47), «прагнути до різноманітних форм фізичної активності» (2,47), «створення сприятливої атмосфери у сім'ї» (2,45), «займатися хобі, яке б приносило моральне задоволення» (2,43), «мати прекрасну фізичну форму» (2,4), «мати захоплення, які б сприяли реалізації здібностей» (2,38), «займатися суспільними проблемами» (2,21). У жінок за схемами-цінностями модель «типового чоловіка» відрізняється від «ідеального». По-перше, дана група схем є більш актуальною (за середніми значеннями) у контексті оцінювання «ідеального чоловіка». Іншими словами, жінкам легше оцінювати бажане, ніж реальне; по-друге, ідеальний чоловік, на думку жінок, повинен керуватися у житті не тільки прагматичними, але й духовними цінностями, які б стосувалися різних сфер життя.

Отже, тому можна вважати, що жінок приваблюють гармонійні молоді люди, для яких актуальними є не тільки приємне проведення часу, насолода прекрасним, а й реалізація у професійній та сімейній сферах. Такі результати конфігурації схем інтерпретації ставлення до світу гендерного досвіду жінок у контексті гендерних уявлень підтверджують попередні

(щодо іншої групи схем). Саме тому можна робити висновок про незалежність гендерних уявлень жінок готів чи клаберів від специфіки субкультури. Їхні уявлення більшою мірою зумовлюються гендерними стереотипами, які створюються та відтворюються у загальному соціокультурному просторі молоді.

4.2.4. Модель «ідеальної жінки» у гендерному досвіді готів та клаберів.

Найбільш актуальними у контексті оцінювання «ідеальної жінки» у гендерному досвіді чоловіків та жінок досліджуваних субкультур, як і в попередній моделі виявилися схеми, які стосуються спілкування, взаємодії, емоцій, переживань, активності, діяльності, здібностей, схильностей, досягнень. Інші схеми, що відбивають ставлення до фруструючих, конфліктних ситуацій, ставлення до світу за середніми значеннями виявилися менш значущими у гендерному досвіді молодих людей, що належать до відповідних субкультур. Актуальність схем інтерпретації, які стосуються спілкування, взаємодії, емоцій, переживань, активності, діяльності, здібностей, досягнень у контексті оцінювання інших людей, свідчить про наявність цих схем у гендерному досвіді представників зазначених субкультур. Складність інтерпретації інших людей за схемами, які стосуються подолання, вирішення фрустраційної, конфліктної ситуації зумовлено відсутністю запасу знань. Це ж стосується схем ставлення до світу. Особливо складно молодим людям за схемами-цінностями здійснювати оцінювання інших людей, причому абстрактних. Отже, складність здатності до інтерпретації свідчить про відсутність досвіду, знань, які необхідні для того, щоб можна було конструювати своє «значення».

Типовими схемами інтерпретації «ідеальної жінки» у чоловіків готів виявилися наступні: «спілкування, взаємодія» - «комунікабельна» (2,85), «вірний друг» (2,51), «може розрадити» (2,78), «доброзичлива» (2,89), «надійна» (2,58), «готова допомогти» (2,54), «може втішити» (2,67), «розуміє інших» (2,77), «толерантна» (2,62), «віддана» (2,48), «може поступатися» (2,46), «цікавий співрозмовник» (2,43); «емоції, переживання» - «добра» (2,76), «емпатійна» (2,77), «жит-

терадісна» (2,76), «романтична» (2,47), «чуттєва» (2,45), «врівноважена» (2,31); «здібності, схильності, досягнення» - «приділяє увагу зовнішності» (2,76), «любить дітей» (2,74), «підкується про інших» (2,74), «розумна» (2,57), «відповідальна» (2,43), «впевнена» (2,59), «покладається на себе» (2,41).

Виявлені характеристики, особливо за схемами, які стосуються спілкування, взаємодії, є доволі схожими із характеристиками, презентованими жінками готами у контексті оцінювання «ідеального чоловіка». На нашу думку, це зумовлено очікуваннями молодих людей від спілкування з протилежною статтю. Як і жінки, чоловіки потребують розуміння, прийняття, підтримки, відданості у стосунках. Модель «ідеальної жінки» за даною групою схем суттєво відрізняється від моделі «типової жінки» у гендерному досвіді чоловіків готів. Модель «типової жінки» має більш фемінінний характер, в якій більш значущими (за середніми значеннями) виявилися схеми, що стосуються емоцій, переживань, спілкування, взаємодії. Зміст зазначених схем свідчить про бачення чоловіками «типової жінки» в першу чергу емоційною, невірноваженою, тривожною, але яка доволі позитивно оцінена у спілкуванні. В ідеальному варіанті чоловіки готи приділяють особливу увагу емпатійному спілкуванню, конструктивній емоційності жінки, тим самим надаючи образу більш андрогінного характеру.

Отже, образ «ідеальної жінки», який створюється у гендерному досвіді чоловіків-готів менш залежний від типових стереотипів, більш позитивний. На нашу думку, він певною мірою конструюється на схемах субкультури готів. Жіночність, чуттєвість, але в той же час врівноваженість, виваженість – це чесноти, які транслюються у даній субкультурі.

У чоловіків-клаберів дещо іншою виявилася конфігурація схем інтерпретації «ідеальної жінки». Вони інтерпретують «ідеальну жінку» за схемами, які стосуються: активності, діяльності - «активна» (2,77), «рішуча» (2,71), «наполеглива» (2,66), «не озадачує себе» (2,62); спілкування, взаємодії - «комунікабельна» (2,74), «надійна» (2,61), «вірний друг» (2,55), «дотримує слова» (1,67); емоцій, переживань - «життерадісна»

(2,48), «ненапружена» (2,42). Отже, чоловіки-клубери хочуть бачити більш активних, діяльних жінок, які були б цікавими співрозмовниками, вірними друзями, з якими можна проводити свій вільний час.

Не виявлено суттєвих відмінностей між результатами чоловіків-клуберів і готів за схемами інтерпретації ставлення до фруструючих, конфліктних ситуацій. Типовими характеристиками опису «ідеальної жінки» чоловіки досліджуваних груп вважають: «компроміс» (2,47), «уникнення суперечностей» (2,45), «спрямованість на спілкування» (2,41), «пошук контактів» (2,36), «пошук підтримки в оточення» (2,3), «емпатія» (2,28), «вваженість» (2,2), «подавлення агресії» (2,16), «самозахист» (1,79). Отже, чоловіки за даними схемами інтерпретації створюють фемінінний образ «ідеальної жінки», яка не здатна на конструктивні способи подолання проблемної ситуації, неконфліктна, неконкуруюча, а спрямована на взаємодію. На нашу думку, такий образ слабкої жінки є привабливим для молодих людей тому, що вони самі є доволі слабкими, невпевненими в собі, у досвіді яких відсутні конструктивні способи подолання фруструючих, конфліктних ситуацій. Образ «ідеальної жінки» за даною групою схем є суперечливим щодо попереднього. З одного боку, вони хочуть бачити жінку активною, рішучою, надійною. З другого боку, вона повинна шукати у всьому компроміс, уникати суперечностей, виважено шукати підтримки в оточення.

Конфігурація схем інтерпретації ставлення до світу у гендерному досвіді чоловіків готів та клуберів є різною. Модель «ідеальної жінки» клуберів, на відміну від моделі готів, включає сфери дозвілля, освіти, сімейного життя, які інтерпретуються за допомогою переважно прагматичних цінностей. У готів переважають духовно-моральні схеми.

Клубери вважають, що ідеальна жінка «займається у вільний час тим, що приносить задоволення, відпочинок» (2,36), «захоплюється тим, що підкреслює індивідуальність» (2,33), «відсутнє планування і досягнення цілей у своїх захопленнях» (1,88), «опирається на власну думку щодо своїх захоплень» (1,56) – сфера дозвілля; «прагне отримати освіту задля пре-

стижу» (2,29), «прагне отримати освіту для вираження індивідуальності» (2,15), отримання диплому» (1,76) – сфера освіти, навчання; «прагне створити сім'ю задля престижу» (2,2), «прагне до матеріального рівня своєї сім'ї (2,12), до взаєморозуміння та любові у сім'ї» (1,64), «шлюбний контракт – передумова існування сім'ї» (1,48) – сфера сімейного життя.

Отже, представлений образ ідеальної жінки у свідомості молодих людей, що належать до субкультури клаберів, є, на нашу думку, легковажним, незрілим, надто фемінінним, в якому провідна роль належить сфері дозвілля, що приносить задоволення, сфері навчання, яке задля престижу, диплому та сімейній сфері, в якій жінка переслідує меркантильні інтереси.

У готів помітною є тенденція до надання образу «ідеальної жінки» серйозності, соціальності. Готи-чоловіки більшу увагу при інтерпретації «ідеальної жінки» приділяють професійній та освітній сферам, тоді як «ідеального чоловіка» переважно аналізують у межах дозвіллевої сфери. Вони вважають, що «ідеальна жінка» повинна: «прагнути до реалізації своїх здібностей» (2,22), «мати цікаву, змістовну роботу» (2,20), «проявляти творчість у своїй діяльності» (1,37) – професійна сфера; «підвищувати рівень освіти задля саморозвитку» (1,67), «отримувати моральне задоволення від пізнання нового» (1,63) – сфера освіти; «прагнути до взаєморозуміння (2,21), до самовдосконалення у сім'ї» (1,98) – сфера сімейного життя; «проявляти творчість у захопленнях» (2,2), «прагне мати захоплення для морального задоволення» (1,64), «духовне вдосконалення» (1,57). На нашу думку, за даною групою схем інтерпретації, чоловіки готи створюють андрогінний образ «ідеальної жінки», який суттєво відрізняється від «ідеального чоловіка», що значною мірою зумовлено умовами субкультури. Саме у субкультурі готів чоловіки тяжіють до набуття фемінінних показників, а жінки – андрогінних.

У гендерному досвіді жінок ми виявили дещо іншу конфігурацію схем у контексті оцінювання «ідеальної жінки». Не виявлено відмінностей між клаберами та готами у моделях «ідеальної жінки» за різними схемами інтерпретації.

Жінки найчастіше використовують схеми інтерпретації, які стосуються спілкування, взаємодії: «комунікабельна» (2,85), «вірний друг» (2,81), «розуміє інших» (2,70), «надійна» (2,67), «може розрадити» (2,60), «ніжна» (2,55), «готова допомогти» (2,45), «тактовна» (2,41).

Як і в чоловіків, у жінок другу позицію у конфігурації моделі «ідеальної жінки» займають схеми інтерпретації, які стосуються емоцій, переживань, що передбачають наступні характеристики: «добра» (2,74), «життєрадісна» (2,70), «емпатійна» (2,65), «чуйна» (2,62), «напружена» (2,51). Не менш актуальними є схеми, які стосуються здібностей, схильностей, досягнень, і представлені характеристиками – «розумна» (2,61), «залежна від умовностей» (2,57), «відповідальна» (2,46), «покладається на себе» (2,45). Схеми, які стосуються активності, діяльності містять найменшу кількість характеристик – «активна» (2,67), «обачна» (2,58). На нашу думку, подібність уявлень жінок обох субкультур, і чоловіків-готів свідчить про їхню стереотипність. Актуальність схем, які стосуються спілкування, взаємодії у контексті оцінювання «ідеальної жінки» скоріше відбиває вікові особливості, ніж специфіку впливу субкультури. Адже для юнацького віку міжособистісні стосунки, спілкування залишаються однією із провідних сфер завдяки якій відбувається самопізнання та самоствердження молодої людини.

Щодо схем ставлення до ситуації спілкування, взаємодії (фруструючої, конфліктної) у контексті оцінювання «ідеальної жінки», то переважаючими виявилися конкурентно-домінуючі, адаптивні та перетворювальні схеми вирішення фруструючих ситуацій, які є конструктивними, і спрямовані на перетворення та подолання проблемної ситуації. Приписування ідеальному образу таких схем свідчить про прагнення жінок до створення маскулінних моделей подолання, які сприяють адаптивності людини. Такі уявлення, які існують у гендерному досвіді жінок відповідних субкультур, є новими, які останнім часом циркулюють у міжперсональному просторі молоді, і не відповідають загальноприйнятим стереотипам.

На відміну від «Я-реального», у моделі «ідеальної жінки», яку репрезентують жінки відповідних субкультур, вагоміше місце займає професійно-освітня сфера, інтерпретація якої передбачає поряд із духовно-моральними прагматичні схеми («отримати високооплачувану професію» (2,45), «отримати престижну професію» (2,42), «отримати професію, щоб підкреслювала індивідуальність» (2,67)).

Значно більшої актуальності набуває сфера дозвілля, яка інтерпретується за духовно-моральними схемами («прагнення використовувати свої захоплення для кращої реалізації своїх можливостей» (2,53), «займатися заняттями, які створюють можливості для творчості» (2,47), «отримання задоволення від проникнення у суть своїх захоплень» (2,54)).

Отже, у гендерному досвіді молодих людей, які належать до субкультур готів та клаберів, існують різні моделі «ідеальної жінки». Чоловіки створюють бажаний жіночий образ в залежності від приналежності до субкультури. Готи конструюють більш фемінінну модель, особливо за схемами, які стосуються спілкування, взаємодії, емоцій, переживань, та відбивають ставлення до фруструючих, конфліктних ситуацій. Хоча реалізацію жінки, крім сімейної, вбачають у освітній та професійній сферах. Клабери-чоловіки надають образу «ідеальної жінки» з одного боку, андрогінності, оскільки актуальними вважають їх рішучість, наполегливість, цілеспрямованість. З другого боку – фемінінності, адже, на їхню думку, навіть ідеальна жінка не здатна конструктивно вирішувати проблемні ситуації, і, крім сфери дозвілля вона не спроможна самореалізуватися.

У гендерному досвіді жінок обох субкультур створюється образ «ідеальної жінки», який більшою мірою зумовлений сучасними гендерними уявленнями. Особливо це стосується схем інтерпретації ставлення до фруструючих, конфліктних ситуацій та ставлення до світу. На їхню думку, сучасна ідеальна жінка повинна застосовувати конструктивні способи подолання проблемної ситуації, будучи самостійною, незалежною та відповідальною за власне життя.

Таким чином, у гендерному досвіді молодих людей, незалежно від субкультурної приналежності, створюються моделі

«типової/го жінки/чоловіка», які мають гендерну специфіку, і є більш стереотипними у чоловіків. Жінкам і чоловікам вони приписують статево-типові риси, ролі, сфери самореалізації. Щодо жіночих моделей, то вони мають суперечливий характер, особливо це стосується образу «типового чоловіка», який вимальовується доволі недосконалим, слабким, неврівноваженим, але прагматичним. Тоді як «типова жінка» - активна, сильна, здатна до конструктивних способів подолання проблемних ситуацій, і вміє вдало поєднувати різні сфери (сім'ю, професію, дозвілля тощо).

Моделі «ідеалу», які репрезентують молоді люди, свідчать, що вони певною мірою зумовлюються специфікою гендерних схем, створених у межах субкультури. Особливо це стосується чоловіків. Жіночі моделі більш підвладні гендерним стереотипам, що створюються сучасними мас-медіа. Такі результати підтверджують тезу щодо специфіки більшості сучасних субкультур, які відкриті до чогось нового, і їхні межі є доволі умовними, що особливо приваблює сучасну молодь.

Отже, отримані результати специфіки гендерних уявлень молодих людей, які належать до молодіжних субкультур, доводять контекстуальний характер їх створення. З одного боку, гендерні уявлення відбивають схеми субкультури, а з іншого боку, є результатом впливу загальноприйнятих стереотипів маскулінності, фемінінності. У процесі дослідження ми спробували визначити систему стереотипів-концептів гендерного досвіду молодих людей, що належать до молодіжних субкультур, зокрема, реперів та растаманів. Вибір саме таких представників субкультур був не випадковим, оскільки ми намагалися довести контекстуальний характер створення стереотипів-концептів гендерного досвіду молодих людей відповідних субкультур.

4.3. Конфігурація стереотипів-концептів гендерного досвіду представників субкультури реперів та растаманів

З метою виявлення у гендерному досвіді молодих людей субкультур реперів і растаманів стереотипів-концептів ми застосували асоціативний експеримент. При виборі даного методу ми опиралися на положення теорії семантичної організації пам'яті [52; 277]. Більшість російських та українських психо-семантичних тлумачень специфіки асоціативного експерименту мають свої корені у добре відомих ідеологемах діяльнісного підходу. Як зазначає В. Серкін, асоціативні зв'язки встановлюються у процесі набуття суб'єктивного досвіду, досвіду історії діяльностей, в які людина була включена або суб'єктом яких вона виявилася [267, с. 175]. З цього випливає, що подібність досвіду окремих людей певною мірою відбивається на подібності їх вербальних реакцій в умовах асоціативного експерименту. У зв'язку із вищезазначеним, у результаті застосування процедури асоціативного експерименту ми виявили значення, якими досліджувані означають ті чи інші стереотипи. Іншими словами, виявили концептосферу гендерних стереотипів молодих людей відповідних субкультур.

Для асоціативного експерименту було відібрано найбільш поширені стереотипи, які виявлені на попередньому етапі дослідження у молодих людей, що належать до різних субкультур. Вибрані стереотипи умовно поділили на групи: «стереотипи маскулінності, фемінінності», «стереотипи, пов'язані з виконанням гендерних ролей», «стереотипна оцінка зовнішніх даних».

Стереотипи «маскулінності-фемінінності» можуть відбивати активність, діяльність; спілкування, взаємодію; емоції, переживання; здібності, схильності, досягнення. У растаманів та хіп-хоперів виявлено різну конфігурацію стереотипів «маскулінності-фемінінності» у гендерному досвіді. Для перших актуальними виявилися стереотипи, які стосуються спілкування, взаємодії, емоцій, переживань та здібностей, схильностей,

досягнень, для других – «спілкування, взаємодія» та «активність, діяльність». На нашу думку, така конфігурація стереотипів зумовлена певною мірою специфікою смислових схем субкультур, до яких належали досліджувані. У хіп-хоперів на відміну від растаманів, транслюються схеми, які стосуються активності, дієвості, на основі яких і відбувається спілкування, взаємодія. У растаманів циркулюють схеми пасивності, бездіяльності, філософствування та «втечі від реальності». Однак, для нас ціннішим виявилось змістове наповнення стереотипних схем гендерного досвіду молодих людей зазначених субкультур.

Таблиця 4.2

Гендерні стереотипи растаманів та хіп-хоперів

Стереотипи	Растамани		Хіп-хопери	
	Соціальна стать	Середнє	Соціальна стать	Середнє
Маскулінність-фемінінність	Жін.	3,69	Жін.	5,25
	Чол.	3,72	Чол.	6,60
Гендерні ролі	Жін.	5,69	Жін.	7,24
	Чол.	6,38	Чол.	6,85
Зовнішність	Жін.	7,11	Жін.	7,27
	Чол.	5,17	Чол.	8,12

$p \leq 0,05$

Растамани вважають, що чоловіки і жінки (не виявлено статистично значущих відмінностей) повинні бути комунікабельними, тактовними, незалежними, мають вміти дружити, бути готовими допомогти, ніжними, прямолінійними, цікавими співрозмовниками; життєрадісними, чутливими, розслабленими, емпатійними; незалежними, впевненими, розумними. Відсутність відмінностей у стереотипних уявленнях між чоловіками та жінками ми пояснюємо специфікою конструювання гендеру у даній субкультурі. Гендерні відмінності у субкультурі раста-

манів майже непомітні. Гендерний досвід їх конструюється на основі фемінінних схем, які транслуються у субкультурі.

Хіп-хопери по-різному змальовують образ жінки і чоловіка (виявлені відмінності статистично значущі $p \leq 0,05$), подібними є лише за схемами, які стосуються активності, діяльності. І жінки, і чоловіки повинні бути активними, наполегливими, рішучими, швидкими у прийнятті рішення, ініціативними, імпульсивними. Такі характеристики є стереотипними, і зумовлені певною мірою специфікою схем хіп-хоп субкультури, яка полягає у транслюванні показників імпульсивності, динамічності, рухливості, енергійності тощо.

За іншими групами схем виявлено гендерну специфіку. Жінки інтерпретуються за фемінінними характеристиками: комунікабельні, розуміють інших, готові допомогти, вміють дружити, цікаві у спілкуванні. Чоловіків вони наділяють маскулініними характеристиками – незалежний, комунікабельний, схильний домінувати, прямолінійний, відвертий, має власну позицію, схильний вести за собою, індивідуалістичний, дотримує слова; творчий, спортивний.

Характеристики виявилися подібними у растаманів та хіп-хоперів за схемами, які стосуються спілкування, взаємодії. Тому ми спробували виявити їх зміст. Растамани по-різному тлумачать комунікабельність чоловіків та жінок. Концепт «комунікабельність жінок» у гендерному досвіді має наступний зміст: «легко йде на контакт» (185); «відкрита у спілкуванні» (81); «уважно слухає» (57); «поважає співрозмовника» (36). Концепт «комунікабельність чоловіків» - «відвертий у спілкуванні» (95); «прямолінійний» (68); «має власну позицію» (64); «дотримує слова» (41); «розуміє інших» (35). Зміст концепту «комунікабельність», на нашу думку, є стереотипним, оскільки відбиває загальноприйняті уявлення про те, що очікує оточення від комунікабельності жінки, яка повинна займати підвладну позицію у спілкуванні, та чоловіка, який означається як ініціатор, спрямовувач його.

Не виявлено суттєвих відмінностей у тлумаченні даного концепту у субкультурі хіп-хоперів, що дозволяє робити висновки щодо залежності його від гендерних стереотипів, які

трансляються у суспільстві, і значно меншою мірою зумовлені впливом субкультури.

Концепт «незалежний» виявлено важливим у гендерному досвіді молодих людей в обох субкультурах. Причому, растамани застосовують його при інтерпретації і жінок, і чоловіків, однак суттєвих відмінностей у тлумаченнях не виявлено. Вони вважають, що «незалежний» це - «вільний у поглядах» (69); «позбавлений умовностей» (46); «нічим не обтяжений» (33); «байдужий до оточення» (14); «вільний у виборі» (10); «незалежний від авторитетів» (9).

Хіп-хопери вважають, що незалежний «самостійно приймає рішення» (99), «має власну позицію» (86), «індивідуалістичний» (56), «не піддається впливу» (48), «сильний» (34), «схильний вести за собою» (22). Отже, даний концепт має різний смисл у субкультурах. У растаманів він відбиває один з основних смислів даної субкультури, які спрямовані на втечу від норм, вимог, правил, умовностей суспільства і не залежить від статі.

Хіп-хопери вбачають у незалежності схильність до домінування, індивідуалістичність, силу, що, на нашу думку, певною мірою так само зумовлено особливістю даної субкультури, яка концептуалізує та транслює саме такі схеми.

Наступним важливим концептом у гендерному досвіді молодих людей субкультур є «готовий допомогти». У субкультурі растаманів даний концепт має гендерну специфіку. У контексті оцінювання жінок концепт «готова допомогти» має наступний зміст: «піклується про близьких» (144); «створює необхідні побутові умови» (55); «віддана» (42); «дбає про дітей» (45); «готує їду» (28); «може розрадити» (21); «надійна» (17). Щодо оцінки чоловіків, то даний концепт має дещо інший зміст. «Готовий допомогти» означає: «підтримати матеріально» (94); «заступитися за слабших» (79); «вірний друг» (61); «надійний партнер» (62); «дотримує слова» (52); «розуміє інших» (25). Отже, концепт «готова допомогти» у жінок має відбиток фемінінності, що полягає у піклуванні, підтримці та виконанні гендерних ролей, які стереотипно прийнято визначати жіночими. У чоловіків даний концепт тлумачиться

за маскулінними схемами, які відбивають загальноприйняті стереотипні уявлення щодо гендерних ролей чоловіків. Тому даний концепт можна вважати стереотипним, який не зазнає суттєвих змін у межах субкультури растаманів.

У хіп-хоперів концепт «готова допомогти» стосується тільки образу жінок. Змістове наповнення його відбиває основне призначення жінки, яка повинна: «піклуватися» (63); «розуміти» (42); «розраджувати» (37); «підтримувати» (34). Як і в растаманів, даний концепт є стереотипним, і скоріше зумовлений циркулюванням загальноприйнятих гендерних уявлень, ніж особливостями гендерних схем субкультури.

Актуальними у гендерному досвіді молодих людей, які належать до субкультури хіп-хоп, виявилися концепти «активності, діяльності», що ми пов'язуємо із специфікою даної субкультури. Однак, існують відмінності у їх змісті у контексті сприйняття чоловіків та жінок. Активна жінка, на думку досліджуваних – це «амбіційна» (42); «незалежна» (34); «має власну позицію» (28); «покладається на себе» (15); «розумна» (12); «схильна до ризику» (8), «спортивна» (4). Наполеглива жінка – «знає, чого хоче» (26); «добивається свого» (21); «впевнена в собі» (17); «має власну позицію» (15); «застосовує всі засоби» (8). Рішуча жінка – «покладається на себе» (22); «нічого не боїться» (16); «незалежна» (13); «створює загрозу» (5). Зміст даних концептів переплітається, за яким їх можна об'єднати у єдину семантичну групу «активність», що відбиває маскулінні характеристики. Іншими словами, активність жінки тлумачиться за маскулінними схемами.

Чоловіча «активність» має дещо інший зміст – «рухливі» (39), «діяльні» (22), «рішучі» (20), «швидкі у прийнятті рішення» (20), «самодостатні» (16), «амбіційні» (12). Наполегливий чоловік – «успішний» (35), «незалежний» (32), «сильна особистість» (25), «амбіційний» (18), «агресивний» (11). Рішучий чоловік – «впевнений у собі» (24), «наполегливий» (18), «схильний до ризику» (16), «швидкий у прийнятті рішення» (13), «схильний вести за собою» (10), «владний» (6). Отже, активність жіноча на відміну від чоловічої, спрямована на досягнення. Активність чоловіків описується характеристи-

ками, які у прямому сенсі відбивають її. Зміст даного концепту певною мірою зумовлений специфікою субкультури хіп-хоп, у якій малопомітними є гендерні відмінності, хоча не позбавлений впливу загальноприйнятих стереотипів.

Щодо стереотипів, пов'язаних із виконанням гендерних ролей у контексті сприйняття чоловіків та жінок, то суттєвими виявилися відмінності (на статистично значущому рівні $p \leq 0,05$) між растаманами та хіп-хоперами. Особливо яскраво вони виражені між жінками (табл. 4.3). На нашу думку, це зумовлено специфікою гендерних схем, які створюються у даних субкультурах. У субкультурі хіп-хоперів конструюються переважно андрогінні схеми, які певною мірою впливають на формування гендерного досвіду молодих людей, що належать до даної субкультури. У растаманів переважають фемінінні схеми.

Таблиця 4.3

Гендерні стереотипи щодо виконання соціальних ролей представниками субкультур растаманів і хіп-хоперів

Гендерні стереотипи	Растамани		Хіп-хопери	
	Соціальна стаття	Середнє	Соціальна стаття	Середнє
Гендерні ролі щодо жінок	Жін.	1,9	Жін.	2,32
	Чол.	3,82	Чол.	4,50
Гендерні ролі щодо чоловіків	Жін.	3,47	Жін.	4,25
	Чол.	2,01	Чол.	2,41

$p \leq 0,05$

Жінки хіп-хопери більш стереотипні, особливо щодо виконання гендерних ролей чоловіками. Вони вважають, що «чоловік повинен бути здобувачем у родині», «фізично сильним», «реалізованим у професії», «чоловіки кращі вчені, ніж жінки». Такі стереотипні уявлення, безперечно, розкривають пріоритети чоловіка у соціально-професійній сфері. Гендерні ролі жінки більш андрогінного характеру, вони поєднують сімей-

но-материнську та соціально-професійну сфери. Жінка може бути успішною у бізнесі, політиці, педагогічній діяльності та творчих професіях. Вона може поряд з чоловіком приймати важливі рішення і у сім'ї, і на роботі, однак від неї залежить також атмосфера у сім'ї та психологічне благополуччя дітей. Такі уявлення жінок хіп-хоперів підтверджують попередні щодо «активності, діяльності», що дозволяє робити висновок про сучасність уявлень жінок щодо власних гендерних ролей. На нашу думку, такі уявлення певною мірою зумовлені впливом хіп-хоп субкультури, в якій створюються «унісекс» гендерні схеми.

Хіп-хопери чоловіки транслиують гендерні уявлення, які більш стереотипні щодо жінок. Вони приписують жінкам переважно сімейну, материнську роль, і вважають основними професіями для жінки сферу обслуговування, мистецтво, педагогічну діяльність. «Справжня жінка не прагне стати політичним лідером», «жінка-програміст – скоріше виключення із правил», «бізнес-жінка, як правило, нещаслива у сімейному житті», жінка, яка змагається з чоловіком на роботі, є стервозною, нежіночною тощо».

Щодо чоловіків, то їхні уявлення про себе мають маскуліний характер. «Чоловік повинен приймати важливі рішення у родині», «багато працювати, заробляти гроші», «бути творчим, оригінальним». Для нього важливими є кар'єрний ріст та підвищення матеріального рівня. «Чоловік може бути програмістом, танцівником, інженером, бізнесменом тощо». Такі уявлення більшою мірою зумовлені гендерними стереотипами, ніж субкультурними схемами.

У субкультурі растаманів більш стереотипними є чоловіки, особливо щодо гендерних ролей жінок. Вони вважають, що основне призначення жінки у народженні, вихованні дітей, створенні затишку та комфорту. Жінка може реалізовуватися за межами сім'ї у творчих професіях, мистецтві, дизайні. Вона не може бути трудоголіком, вести переговори, займатися бізнесом, політикою, служити в армії. Кар'єра та гроші – це не те, до чого повинна прагнути жінка.

Щодо чоловіків, то уявлення про них менш стереотипні. Хоча чоловік повинен бути здобувачем у родині, але він може залишити роботу, щоб піти у відпустку для догляду за дитиною. Для чоловіка важлива реалізація у професії, але вона повинна бути цікава, творча. Чоловіки можуть обирати професії, пов'язані з творчістю, подорожуванням тощо. Трудоголізм не прийнятний ні для чоловіків, ні для жінок. Для них неактуальним є кар'єрне зростання, домагання у рівні освіти та матеріальний статус. Приймати рішення у сім'ї повинен чоловік, хоча відповідальність за сім'ю несуть і чоловіки, і жінки. Такі уявлення є досить специфічними, позбавлені патріархальності, що, на нашу думку, значною мірою зумовлені приналежністю опитуваних до субкультури растаманів, які нівелюють загальноприйняті норми, вимоги, виступають проти будь-яких стандартів. Саме у чоловіків-растаманів відбувається реконструювання усталених гендерних уявлень, особливо щодо виконання ними соціальних ролей. У даній субкультурі практично знівелювані маскулінні схеми, створюються моделі пасивності, бездіяльності, байдужості.

У гендерному досвіді жінок-растаманів створюються більш стереотипні уявлення щодо чоловіків, ніж щодо жінок. Вони вважають, що чоловік повинен бути здобувачем у родині, брати відповідальність за прийняття рішення, реалізовуватися у професії, мати матеріальні та кар'єрні домагання. Такі уявлення є безперечно стереотипними, оскільки відбивають патріархальну модель гендерних ролей. Уявлення щодо ролей жінки більш прогресивні. Жінка повинна створювати сімейний затишок, народжувати та виховувати дітей, однак разом із чоловіком. Обов'язки по веденню господарства повинні розподілятися між обома статями. Жінка може мати, як захоче освітні, кар'єрні домагання, і здатна освоїти навіть деякі чоловічі професії – програміста, вченої, військовослужбовця. Такі уявлення свідчать про прагнення сучасних жінок до егалітарного типу розподілу ролей між статями. Безперечно, важко сказати, наскільки такі уявлення зумовлені перебуванням молодих дівчат у межах субкультури, оскільки останнім часом у сучасних текстах культури (мас-медіа) створюються нові моделі мас-

кулінності, фемінінності, які передбачають реконструювання традиційних гендерних ролей. Нові моделі створюються, але ми не знаємо, коли і як вони перетворюються на стереотипи.

Виявлено статистично значущі відмінності ($p \leq 0,05$) у стереотипах, пов'язаних із зовнішністю між растаманами та хіп-хоперами. Відмінності ми пояснюємо приналежністю молодих людей до різних субкультур, в яких циркулюють свої вимоги до зовнішності. Причому більш стереотипними виявилися чоловіки в обох субкультурах (табл. 4.4). Растамани-чоловіки, оцінюючи зовнішність жінок, вважають, що вони повинні бути привабливими, креативними, стильними, приділяти увагу зовнішності. На їхню думку, жінки бояться старіння, намагаються піклуватися про свій зовнішній вигляд, бути сексуальними. Такі уявлення практично не відрізняються від загальноприйнятих, що свідчить про їхню стереотипність.

Таблиця 4.4

Гендерні стереотипи щодо зовнішності представників субкультур растаманів і хіп-хоперів

Гендерні стереотипи	Растамани		Хіп-хопери	
	Соціальна стать	Середнє	Соціальна стать	Середнє
Стереотипи щодо зовнішності жінок	Жін.	3,56	Жін.	4,63
	Чол.	4,75	Чол.	4,82
Стереотипи щодо зовнішності чоловіків	Жін.	3,81	Жін.	3,51
	Чол.	2,35	Чол.	3,45

$p \leq 0,05$

Зовнішність чоловіків-растаманів повинна бути стильною, одяг зручною, комфортною, хоча це – не головне. Чоловіки менше приділяють уваги зовнішності, ніж жінки, і фізична сила не завжди є актуальною. Отже, у чоловіків-растаманів відсутнє акцентування уваги на зовнішності, маскулітності,

хоча у них вона має специфічний характер – довге волосся-дреди, яскраві кольори одягу, різноманітні аксесуари. Іншими словами, зовнішність чоловіків растаманів має контекстуальний характер, тому ми спробували з'ясувати зміст концепту «стильна, комфортна, зручна одяга», щоб підтвердити цю думку. «Стильний» одяг – це «не гопництво», тобто спортивний костюм, не епатаж (дорогий, вишуканий одяг), а виготовлений з натуральних тканин, що й надає стильності, не обмежує рухів, і можна довго носити. Концепт «фізична сила» чоловіки растамани тлумачать наступним чином: «м'язи не головне», «нехай гопи качаються», «сила – це слабкість», «не у силі кайф» тощо. Такі уявлення є стереотипними, оскільки вони більшою мірою зумовлені особливостями субкультури растаманів, ніж загальноприйнятими стереотипами щодо маскулінної зовнішності. Іншими словами, уявлення щодо зовнішності, які існують у гендерному досвіді чоловіків растаманів, зумовлені більшою мірою субкультурними стереотипами.

У жінок растаманів більш стереотипні уявлення щодо чоловіків. Чоловік повинен бути атлетичної тілобудови, сильним, не обов'язково привабливим та модним, менше приділяти уваги своїй зовнішності, ніж жінки. Щодо жінок, то, на їхню думку, вони повинні бути привабливими, стежити за вагою, за своєю зовнішністю, не обов'язково йти за модними тенденціями, адже стильність проявляється не в цьому. Такі уявлення певною мірою можна визначити як стереотипні, оскільки відповідають таким критеріям: маскулінна зовнішність, ставлення до зовнішності – це стосується чоловічого образу; фемінінна зовнішність, ставлення до неї – стосується жіночого образу.

На думку жінок, концепт «стильна» означає підкреслена індивідуальність, вираженість внутрішнього світу у зовнішності, зручність, і те, що приносить задоволення. У тлумаченні концепту «стежити за вагою» відбиваються певні вимоги субкультури. Людина повинна обмежувати себе в певній їжі, не вживати жирної їжі, бо їй складно буде наблизитися до природи, що дуже важливо для растаманів, можуть виникати труднощі при подорожах, неможливість досягнення гармонії тощо. Отже, зміст окремих уявлень щодо зовнішності жінок

певною мірою пов'язаний із смислами субкультури растаманів. Зовнішність у даній субкультурі хоча й є її важливим атрибутом, на чому акцентують увагу растафарі (растамани), однак вона має свій смисл. Стереотипні уявлення гендерного досвіду растаманів щодо зовнішності стосуються протилежної статі. Чоловіки більш стереотипно сприймають жінок, а жінки – чоловіків.

Щодо своєї статі, то уявлення щодо зовнішності певною мірою визначаються тими схемами, які транслуються у даній субкультурі. Отже, це дозволяє робити висновок про те, що зовнішність, яка транслується у субкультурі, певною мірою визначає гендерні уявлення, впливає на формування гендерного досвіду.

У хіп-хоперів більш стереотипно щодо зовнішності сприймаються жінки. У гендерному досвіді чоловіків існують уявлення про зовнішність жінки, яка повинна бути привабливою, красивою, мати гарну, підтягнуту фігуру, може навіть спортивну, має бути сексуально привабливою. Вона повинна стежити за модними тенденціями, мати гарний смак, який би підкреслював її індивідуальність. Щодо зовнішності чоловіків, то вона не менш актуальна, ніж для жінок. Він повинен бути стильним, спортивною, атлетичною статури, стежити за вагою, привабливий, стежити за модними тенденціями. Такі уявлення, на нашу думку, не стільки зумовлені загальноприйнятими стереотипами, скільки є результатом формування гендерного досвіду молодого людини у субкультурі хіп-хоп. Оскільки дана субкультура є танцювальною, і вимагає від танцівника фізичної сили, тому важливим і для чоловіків, і для жінок є атлетична, спортивна тілобудова. Крім того, хіп-хоп культура створює смисли стильності, яка проявляється у мові танцю та зовнішності, що дозволяє людині самовиразитися.

У гендерному досвіді жінок щодо зовнішності чоловіків існують подібні уявлення – спортивна статура, стильний вигляд, акуратний, але не «зациклений» на моді. Уявлення щодо жінок є більш стереотипні. Жінка повинна бути привабливою, красивою, стежити більше, ніж чоловік за своєю зовнішністю, за вагою, за модними тенденціями, бути стильною, іноді гла-

мурною, сексуальною. Такі уявлення жінок-хіп-хоперів відповідають тим, які створюються у сучасних мас-медіа, і менш залежні від субкультури. Іншими словами, на формування уявлень жінок щодо їхньої зовнішності впливають більшою мірою загальноприйняті стереотипи.

Таким чином, здійснивши аналіз виділених нами трьох груп стереотипів (маскулінності/фемінінності, гендерних ролей, зовнішності) гендерного досвіду представників субкультури, можна зробити ряд висновків:

– гендерний досвід молодих людей, що належать до субкультур растаманів та хіп-хоперів не позбавлений стереотипності. Особливо це стосується уявлень щодо протилежної статі, причому незалежно від субкультури. Однак, гендерні уявлення молодих людей, значною мірою визначаються схемами, смислами, які транслюються у субкультурі, особливо це стосується стереотипів «маскулінності/фемінінності»;

– виявлена різна конфігурація стереотипів-концептів гендерного досвіду у чоловіків та жінок досліджуваних субкультур. Більш стереотипними є уявлення щодо жінок. Особливо вона спостерігається у групі стереотипів «маскулінності/фемінінності». Чоловіки традиційно наділяють жінок фемінінними характеристиками, хіба що виняток у субкультурі хіп-хоперів за групою стереотипів «активність, діяльність» (андрогінні), а жінки чоловіків – андрогінними в обох субкультурах;

– зафіксовано відмінності у досвіді чоловіків та жінок різних субкультур за групою стереотипів «гендерні ролі». Створення уявлень щодо виконання соціальних ролей чоловіками та жінками, значною мірою визначається впливом субкультури. Жінки хіп-хопери виявилися більш стереотипними щодо гендерних ролей, ніж чоловіки. Їхні уявлення відповідають традиційним поглядам щодо призначення чоловіка та жінки у суспільстві. У растаманів більш стереотипними виявилися чоловіки, особливо щодо реалізації жінки;

– гендерні уявлення молодих людей щодо зовнішності певною мірою зумовлюються стереотипами, але й є результатом впливу субкультури. Особливо це стосується уявлень щодо зо-

внішності чоловіків. Більш стереотипно створюється фемінінний жіночий образ, причому обома статями.

4.4. Психосемантична репрезентація гендерної свідомості у гедоністично-епатажних субкультурах

При пошукові релевантних свідомості концептів гендерного досвіду ми опиралися на характеристики первинних схем інтерпретації ставлення до себе, ставлення до фруструючих, конфліктних ситуацій та ставлення до світу, виявлених на попередньому етапі. Уніфікувавши численні синонімічні прикметники до базових, якими користуються найбільш часто досліджувані при сприйманні та оцінюванні себе, було створено 54 шкал-антонімів. З метою полегшення аналізу отриманих результатів, ці 54 особистісних схем-концептів було умовно розподілено на декілька базових категорій: активність, діяльність; спілкування, взаємодія; емоції, переживання; схильності, здібності, досягнення. Схеми інтерпретації фруструючих, конфліктних ситуацій увійшли до групи «спілкування, взаємодія». Група концептів «ставлення до світу» представлена 26 шкалами-антонімами.

Отримані шкали-антоніми набули статусу біполярних та градуальних вербальних шкал у формі семантичного диференціалу. Завдяки процедурі семантичного диференціалу ми отримали числові дані чотирьох вибірок (реперів чоловіків і жінок, хіп-хоперів чоловіків і жінок), які надалі піддавалися факторному аналізу. Вибір саме реперів та хіп-хоперів був не випадковим. Оскільки це дві субкультури, які мають спільні корені, однак по-різному відбувається їх інтерпретація, в результаті чого створюються зовсім інші схеми.

У результаті факторизації даних семантичного диференціалу ми виявили систему концептів-смислів гендерного досвіду обстежуваних. На основі кількості незалежних категорій факторів, отриманих в результаті обробки семантичного диференціалу, визначили когнітивну складність, на основі якої робили висновок про рівень семіотизації (продуктивний, репродук-

тивний). Оскільки складніші і багатомірні семантичні простори характерні для продуктивної семіотизації. Критеріями, за якими здійснювалося порівняння різних вибірок ми обрали: наявність чи відсутність гендерних відмінностей у системі концептів, які відбивають ставлення до себе та ставлення до світу молодих людей, які належать до різних молодіжних субкультур, зокрема, реперів та хіп-хоперів.

4.4.1. Концепти-сенси гендерного досвіду реперів.

У молодих людей, що належать до субкультури реперів, виявлено гендерні відмінності у системі концептів, які відбивають ставлення до себе (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Гендерні відмінності у системі концептів ставлення до себе представників субкультури реперів

Фактори (факторне навантаження)	
Чоловіки	Жінки
Некероване спілкування (понад 0,8)	Непрогнозованість у спілкуванні (понад 0,7)
Активно-конкуруюче спілкування (понад 0,7)	Надійність у стосунках (понад 0,6)
Маскулінна активність (понад 0,6)	Емпатійність (понад 0,6)
–	Низька адаптивність (понад 0,5)

У гендерному досвіді чоловіків, що належать до субкультури реперів виявлено конфігурацію концептів-сентенцій «ставлення до себе», яка включає три фактори (загальна дисперсія 57,81%). До складу першого з них, який пояснює 23,77% загальної дисперсії, увійшли 10 вербальних шкал, порядок пе-

рерахування яких відповідає величині їх факторних навантажень:

- 1) комунікабельний (0,86);
- 2) веселий (0,84);
- 3) безтактний (0,83);
- 4) непередбачуваний (0,82);
- 5) незалежний (0,81);
- 6) лінивий (0,75)
- 7) впевнений (0,67);
- 8) шукає визнання (0,58);
- 9) має власну позицію (0,45);
- 10) байдужий (0,42).

Виходячи із значень перших п'яти шкал, які у складі даного фактору мають найбільші навантаження (понад 0,8), він одержав умовну узагальнюючу назву «Некероване спілкування». Таке спілкування зумовлене байдужістю до інших людей, прагненням самоствердження. Такий зміст шкал певною мірою відбиває ті смисли, ідеї, які пропагуються у реперській субкультурі. Спілкуючись між собою, кожен намагається проявити себе, незважаючи на інших людей, демонструючи незалежність та впевненість.

Другий з отриманих факторів є менш значущим, оскільки пояснює 19,6% дисперсії. До його складу увійшло вісім вербальних шкал:

- 1) спрямований на спілкування з іншими (0,77);
- 2) активний (0,75);
- 3) схильний до конкуренції (0,72);
- 4) атлетичний (0,62);
- 5) шукає визнання (0,57);
- 6) невірноважений при вирішенні ситуації (0,57);
- 7) веселий (0,53);
- 8) спрямований на суперництво (0,46);

Найбільші навантаження у даному факторі здобули перших три шкали (понад 0,7). У зв'язку з цим його було названо «Активно-конкуруюче спілкування». На засадах конкуренції та суперництва ґрунтуються стосунки реперів, тому невідпад-

ковим є важливість даного концепту у гендерному досвіді молодих людей.

Третій з отриманих факторів є помітно менш значущим, оскільки пояснює лише 14,24% дисперсії. До його складу увійшло дев'ять вербальних шкал:

- 1) активний (0,71);
- 2) сильний (0,68);
- 3) байдужий (0,65);
- 4) подавляє агресію (0,62);
- 5) непрогнозований (0,57);
- 6) спрямований на спілкування (0,54);
- 7) схильний до ризику (0,52);
- 8) непослідовний (0,52);
- 9) імпульсивний (0,50).

Найбільші навантаження у даному факторі мають перші чотири шкали (понад 0,6). Узагальнивши семантичний зміст найбільш значущих шкал, даний фактор отримав назву «Маскулінна активність».

Таким чином, кожна з трьох виокремлених категоріальних основ містить у собі велику кількість дискрипторів, і, крім того, окремі з цих дискрипторів з різними факторними навантаженнями входять до складу кожної категоріальної основи, що свідчить про низьку когнітивну складність.

Отже, актуальними концептами-смыслами ставлення до себе у гендерному досвіді реперів чоловіків виявили «некероване спілкування», «активно-конкуруюче спілкування» та «маскулінна активність». На нашу думку, важливість концептів «спілкування» є беззаперечною, адже для молодих людей спілкування є однією із провідних діяльностей, в якій вони задовільняють потреби у самопізнанні та самоствердженні. Однак, зміст його має свою специфіку, який значною мірою зумовлений смислами, схемами субкультури реперів.

У даній субкультурі спілкування є одним із найважливіших її маркерів. Спілкування реперів ґрунтується на створенні, читанні та обговоренні реп-текстів, які пронизані протестними мотивами у вигляді байдужості до оточення, неприйнятті умовностей, правил, норм, безтактності. Концепт «активно-

конкуруюче спілкування» створюється в результаті взаємодії між хлопцями реперами, які змагаються між собою у читанні репу, виконанні складних рухів танцю, демонструванні «крутизни», незаангажованості тощо. Оскільки у даній субкультурі транслюються переважно маскулінні схеми, то не випадковим є концепт «маскулінної активності». Маскулінна активність реперів передбачає силу, яка проявляється у байдужості до панівної культури, її норм, у непристосованості та неприйнятті стандартів, непрогнозованості, імпульсивності у діях та схильності до ризику.

Отримана конфігурація факторів психосемантичного простору свідчить про низьку когнітивну складність у сфері осмислення понять, які відбивають «ставлення до себе», що дозволяє робити висновок про наявність репродуктивної семіотизації у конструюванні концептів «ставлення до себе» гендерного досвіду чоловіків реп субкультури.

У гендерному досвіді жінок субкультури реперів виявлено дещо іншу конфігурацію концептів-сміслів «ставлення до себе», яка включає п'ять факторів, які спільно обумовлюють 52,03% дисперсії. Перший фактор пояснює 16,28% від загальної дисперсії і містить у собі зі статистично значущими навантаженнями сім шкал, у зв'язку з чим отримав узагальнюючу назву «Непередбачуваність та легковажність у спілкуванні»:

- 1) комунікабельна (0,75);
- 2) непередбачувана (0,68);
- 3) весела (0,67);
- 4) оптимістична (0,65);
- 5) легко пристосовується до інших (0,61);
- 6) при вирішенні проблем шукає підтримки в оточення (0,59);
- 7) невірноважена при вирішенні проблемних ситуацій (0,57).

Виходячи зі змісту тверджень, які мають у складі даної кореляційної групи найбільші факторні навантаження (понад 0,6), можна стверджувати, що провідним концептом у гендерному досвіді «ставлення до себе» у жінок, як і у чоловіків-реперів виступає «комунікабельність». Однак, зміст його в обох

групах досліджуваних дещо відрізняється. У жінок «комунікабельність» не тільки непрогнозованість та веселість, але й оптимістичність, спрямованість на пошук компромісу, підтримки. У чоловіків «комунікабельність» проявляється через автономність та незалежність. Тому можна говорити про «чоловічу» та «жіночу» комунікабельність, яка відтворюється у молодіжній субкультурі реперів. Іншими словами, існують різні схеми у чоловіків та жінок, які визначають їхнє спілкування.

Другий фактор обумовлює 15,58% дисперсії. Його було проінтерпретовано як «Надійність та відданість у стосунках»:

- 1) вірний друг (0,69);
- 2) надійна (0,68);
- 3) оптимістична (0,67);
- 4) рішуча (0,67);
- 5) має власну позицію (0,64);
- 6) безтактна (0,63);
- 7) піддається впливу (0,59);
- 8) роздратована (0,54);
- 9) подавлює вияв агресії (0,53);
- 10) непослідовна (0,47);
- 11) несамостійна (0,47).

У гендерному досвіді жінок-реперів актуальним концептом виявлено «надійність та відданість у стосунках». На відміну від чоловіків, які будують взаємодію на засадах конкуренції, жінки проявляють відданість, готовність підтримати, допомогти. Однак, таку взаємодію складно назвати фемінінною, оскільки вона передбачає рішучість у взаєминах, наявність власної позиції та подавлення агресії. Помітними є вкраплення у даний фактор субкультурних ознак (непослідовність, роздратованість, безтактність тощо). В цілому, за конфігурацією шкал даного фактору можна зробити висновок, що жінки-репери у стосунках транслюють андрогінність, яка має показники характерні для реп субкультури.

Третій фактор (8,56% дисперсії) – «Емпатійні контакти»:

- 1) спрямована на спілкування (0,67);
- 2) шукає підтримки (0,66);
- 3) готова допомогти (0,66);

- 4) піддається впливу (0,64);
- 5) колективістська (0,62);
- 6) спрямована на суперництво (0,59);
- 7) може розрадити (0,58);
- 8) весела (0,55);
- 9) спокійна (0,52).

Семантично даний фактор відбиває прагнення жінок до спілкування, яке ґрунтується на пошуку підтримки та готовності допомогти, відсутності егоїстичних та індивідуалістичних інтересів, хоча поряд з емпатійними пориваннями спостерігаються суперницькі тенденції, що надає даному концепту «реп» відтінку. Отже, концепт «емпатійні контакти» свідчить про актуальність у гендерному досвіді жінок реперів андрогінних характеристик, які стосуються комунікативної сфери.

Четвертий фактор (8,26% дисперсії) – «Низька адаптивність»:

- 1) недовірлива (0,54);
- 2) складно пристосовується до інших (0,5);
- 3) шукає визнання (0,49);
- 4) розкута (0,44);
- 5) активна (0,43);
- 6) відверта (0,43).

Семантичний зміст значущих шкал даного фактору дозволяє робити висновок про актуальність у досвіді жінок-реперів концепту «пристосування», зокрема, йде мова про недовіру у стосунках, яка, можливо, й ускладнює їх. Пошук визнання і розкутість трактуються як активність та відвертість, що спричинює неприйняття іншими людьми. Отже, за даним фактором чітко відстежується негативний вплив схем реп субкультури на адаптивні процеси молодих людей.

Оскільки п'ятий фактор зумовлює тільки 3,35% від загальної дисперсії, то ми його не включаємо до основних факторів. Однак він дозволяє виявити певні тенденції у розвитку системи концептів ставлення до себе. Семантичний аналіз даного фактору дозволяє робити припущення про конструювання у гендерному досвіді жінок відповідної субкультури концепту «емпатії»:

- 1) розуміє інших (0,61);
- 2) чуйна (0,58);
- 3) може розрадити (0,55);
- 4) спрямована на співпрацю (0,52);
- 5) оптимістична (0,5).

Концепт «емпатійність» у жінок-реперів означає розуміння, підтримку інших людей, що ґрунтуються на оптимізмі та прагненні до співпраці. Даний концепт не заперечує попередні, а тільки підкреслює присутність у гендерному досвіді жінок реперів фемінінних характеристик, які стосуються комунікативної сфери, що певною мірою зумовлюється впливом загальноприйнятих стереотипів, а саме очікуваннями чоловіків, зокрема, реп культури. Вони в ідеальному образі жінки вербалізують саме такі характеристики.

У досвіді чоловіків і жінок виявлено помітними відмінності в конструюванні системи концептів «ставлення до себе». У жінок, на відміну від чоловіків, дещо вищий рівень когнітивної складності гендерної свідомості, оскільки вони застосовують більш диференційований характер оцінки, ніж чоловіки. Система концептів «ставлення до себе» у жінок представлена більшою кількістю факторів, шкали яких відповідають тільки їм (не повторюються по-різних шкалах). Отже, такі показники свідчать про наявність певного рівня продуктивної семіотизації у конструюванні системи концептів гендерного досвіду «ставлення до себе» жінок субкультури реперів. Вищий рівень продуктивної семіотизації у жінок ми пояснюємо меншою включеністю їх у субкультуру, відкритістю до інших схем, які транслуються за межами реп субкультури.

Гендерні відмінності виявлено у системі концептів «ставлення до світу» представників субкультури реперів.

За результатами факторного аналізу у чоловіків було виділено три значущих фактори, які спільно обумовлюють 61,86% дисперсії, що можна розглядати як прийнятний результат факторизації матриці даних. Слід відзначити уніполярність всіх виділених факторів, що слугує статистичним доказом на користь несуперечливості моделі первинних інтерпретативних схем, отриманих на попередньому етапі дослідження.

Гендерні відмінності у системі концептів ставлення до світу представників субкультури реперів

Фактори (факторне навантаження)	
Чоловіки	Жінки
Високий матеріальний статус (понад 0,7)	Сім'я та кар'єра (понад 0,6)
Престиж (понад 0,6)	Самоствердження у захопленнях (понад 0,6)
Індивідуальність та задоволення у захопленнях (понад 0,6)	Індивідуальність у професії та зовнішності (понад 0,6)

Перший фактор, виявлений у контексті ідентифікації «ставлення до світу», визначає 38,79% дисперсії. Його було проінтерпретовано як «Високий матеріальний статус» у зв'язку із семантичним узагальненням змісту наступних тверджень:

- 1) отримати високооплачувану професію (0,72);
- 2) більш високий матеріальний рівень сім'ї (0,66);
- 3) налагодження корисних контактів, зв'язків (0,65);
- 4) захоплення заняттями, які сприяють підвищенню матеріального рівня (0,57);
- 5) займатися фізичними видами занять, які б підкреслювали індивідуальність (0,55);
- 6) підвищення освітнього рівня задля отримання високооплачуваної професії (0,53).

Таким чином, найважливішим концептом гендерного досвіду «ставлення до світу» виявлено «матеріальний статус», який визначається в першу чергу, високооплатною професією, достатньо високим матеріальним рівнем сім'ї, налагодженням корисних контактів та зв'язків. Крім того, матеріальний імідж визначається захопленнями та рівнем освіти. Такий результат не є несподіваним, оскільки реperi дійсно велику увагу приділяють матеріальному рівню, від якого залежить, який статус

вони будуть займати у своїй групі. Особливо це стосується R'n'b' (ренбешників), які надають перевагу дорогому, брендовому одягу та елітним клубам.

Другий фактор (15,77% дисперсії) – «Престиж»:

1) підвищення рівня освіти задля отримання престижної професії (0,67);

2) підвищення рівня освіти задля кар'єри (0,64);

3) налагодження корисних контактів, зв'язків (0,61);

4) захоплення заняттями, які підкреслюють індивідуальність (0,53);

5) мати гарну фізичну форму (0,46);

6) прагнення реалізувати соціальну спрямованість через захоплення (0,43).

Концепт «престиж» передбачає досягнення певного рівня освіти, який би дозволив отримати престижну професію, кар'єрне зростання. Крім того, престиж визначається наявністю корисних зв'язків, оригінальністю захоплень та привабливою фізичною зовнішністю.

Третій фактор (7,3% дисперсії) – «Індивідуальність та задоволення у захопленнях»:

1) мати модні захоплення (0,68);

2) збереження індивідуальності у захопленнях (0,62);

3) оригінальні та різноманітні види фізичної активності (0,54);

4) займатися у вільний час тим, що приносить задоволення (0,5);

5) захоплення заняттями, які створюють можливості для творчості (0,45).

Наступним важливим концептом у гендерному досвіді чоловіків реперів є «захоплення», яке має бути стильним, модним, сприяти вираженню індивідуальності, приносити задоволення та створювати можливості для творчого самовираження.

Отже, наявність такої конфігурації концептів-смишлів у гендерному досвіді чоловіків реперів значною мірою зумовлено специфікою субкультури. Практично у кожному виявленому концепті присутній семантичний зміст, який створений у контексті субкультури. У реперів, як і в багатьох інших епатаж-

но-гедоністичних субкультурах, надзвичайно актуальними є цінності високого матеріального статусу, який визначає рівень престижу, а також захоплення, основний смисл яких – це задоволення.

Оскільки гендерна свідомість чоловіків-реперів представлена незначною кількістю незалежних категорій факторів, то можна робити висновок про невисокий рівень когнітивної складності, про переважання репродуктивної семіотизації у процесі конструювання системи концептів ставлення до світу.

У гендерному досвіді жінок реперів система концептів «ставлення до світу» представлена чотирма факторами, які разом зумовлюють 59,49% дисперсії, що можна розглядати як відносно прийнятний результат факторизації. Перший фактор (28,93% дисперсії) – «Гармонійна сім'я та професійна кар'єра»:

- 1) прагнення до створення гармонійної сім'ї (0,69);
- 2) прагнення до більш високого матеріального рівня сім'ї (0,67);
- 3) створення стосунків у сім'ї на партнерських засадах (0,6);
- 4) отримання високооплачуваної професії (0,59);
- 5) отримання освіти задля престижу (0,56);
- 6) отримання освіти задля кар'єри (0,5);
- 7) захоплення заняттями, які підкреслюють індивідуальність (0,48);

Актуальним концептом досвіду жінок-реперів є «сім'я та кар'єра». Гармонійні стосунки у сім'ї значною мірою визначаються її матеріальним становищем, тому актуальним є прагнення жінок до отримання високооплачуваної професії. Отримання освіти відбувається, як і у чоловіків, задля престижу та кар'єри. Іншими словами, у свідомості жінок існує уявлення про залежність між високооплачуваною та престижною професією, що створює можливості для кар'єрного зростання. Таке уявлення жінок є емансипованим, нетрадиційним, і відбиває їхнє прагнення покладатися на самих себе у створенні матеріальних благ для сім'ї, шляхом поєднання сімейної та професійної ролі.

Другий фактор (5,54% дисперсії) було проінтерпретовано як «Самоствердження у захопленнях»:

- 1) збереження індивідуальності у своїх захопленнях (0,7);
- 2) захоплення задля реалізації своїх здібностей (0,61);
- 3) реалізація соціальної спрямованості через захоплення (0,58);
- 4) мати гарну фізичну форму (0,53);
- 5) займатися фізичними видами занять, щоб підкреслити індивідуальність (0,47);
- 6) мати захоплення, які створюють можливості для творчості (0,42)

Отже, даний фактор включає шкали, які чітко вказують на актуальність цінностей дозвілля, захоплень для жінок реперів. Однак на відміну від чоловіків, захоплення жінок не стільки пов'язані із задоволенням, скільки із реалізацією здібностей, підкресленням індивідуальності, збереженням відповідної фізичної форми. Іншими словами, концепт «захоплення» у гендерному досвіді чоловіків має більш гедоністичне наповнення, ніж у жінок. Отже, даний концепт «ставлення до світу» у жінок значно меншою мірою, ніж у чоловіків, зумовлений впливом реп культури.

Третій фактор (9,25% дисперсії) – «Індивідуальність»:

- 1) отримання професії, яка б підкреслювала індивідуальність (0,65);
- 2) мати гарну фізичну форму (0,57);
- 3) підвищення освітнього рівня задля високооплачуваної роботи (0,56);
- 4) налагодження корисних контактів, зв'язків (0,5).

Для жінок реперів концепт «індивідуальності» стосується професії, зовнішності, яка може забезпечуватися завдяки високооплачуваній роботі та налагодженим корисним контактам. Іншими словами, щоб виявити свою індивідуальність, необхідно мати матеріальний достаток, який, знову ж таки, жінки прагнуть досягнути завдяки високооплачуваній роботі та потрібним зв'язкам. Зміст даного концепту у гендерному досвіді жінок суттєво відрізняється від змісту чоловіків, який значно

в більшій мірі пов'язаний із реп культурою, її смислами та схемами.

Четвертий фактор (5,77% дисперсії) – «захоплення для актуалізації здібностей»:

1) захоплення заняттями, які створюють можливості для творчості (0,71);

2) захоплення заняттями задля реалізації своїх здібностей (0,7);

3) займатися оригінальними видами фізичної активності (0,63);

4) прагнення до збереження індивідуальності у сім'ї (0,53);

5) мати гарну фізичну форму (0,5);

6) відсутність інтересу до суспільного життя (0,47).

Отже, у гендерному досвіді жінок важливе місце посідає концепт «захоплення», зміст якого проявляється у розкритті своїх здібностей, через збереження індивідуальності у сімейному житті, актуалізацію творчих, фізичних можливостей та відсутності інтересу до суспільного життя.

У жінок незначною виявилася кількість незалежних категорій факторів, хоча дещо більшою, ніж у чоловіків, то можна вважати, що у конструюванні концептів гендерного досвіду «ставлення до світу» переважає репродуктивна семіотизація. Дещо вищий рівень когнітивної складності стосується концепту «гармонійна сім'я та професійна кар'єра».

Таким чином, у конструюванні системи концептів-смыслів гендерного досвіду, які відбивають ставлення до себе, ставлення до світу, існує гендерна специфіка, яка проявляється у змісті та кількості концептів. Зміст концептів, які розкривають ставлення до себе у чоловіків та жінок, свідчить про актуальність спілкування, яке є легковажним, безвідповідальним в обох групах досліджуваних, однак у чоловіків воно носить активно-конкуруючий, а у жінок – емпатійний характер.

Щодо системи концептів, що відбивають ставлення до світу, то у чоловіків вона представлена меншою кількістю, які є більш абстрактними, ніж у жінок. Актуальними цінностями чоловіків-реперів виявлено високий матеріальний статус, престиж та задоволення. Жінки прагнуть до створення гармоній-

ної сім'ї та професійної кар'єри, самоствердження у захопленнях, збереження індивідуальності та актуалізації здібностей. У процесі конструювання гендерного досвіду молодих людей, які належать до субкультури реперів, переважає репродуктивна семіотизація, що передбачає засвоєння схем, концептів, смислів створених у субкультурі без осмислення та інтерпретації.

4.4.2. Гендерна специфіка у конструюванні концептів-смислів досвіду хіп-хоперів.

У молодих людей, які належать до субкультури хіп-хоп, виявлено гендерні відмінності у системі концептів ставлення до себе.

Таблиця 4.7

Гендерні відмінності у системі концептів ставлення до себе представників субкультури хіп-хоп

Фактори (факторне навантаження)	
Чоловіки	Жінки
Відповідальність, невимушеність у спілкуванні (понад 0,6)	Відданість та легкість у спілкуванні (понад 0,7)
Прагнення до успіху (понад 0,6)	Активність та суперництво у досягненнях (понад 0,8)
Активність (понад 0,7)	Суперництво з метою самоствердження (понад 0,7)
Пристосування та уникнення конфліктів (понад 0,7)	Емпатія та оптимізм (понад 0,6)
–	Висока адаптивність (понад 0,6)

Розглянемо більш детально конфігурацію концептів-смислів у чоловіків та жінок, які належать до хіп-хоп субкультури.

Система концептів-смислів чоловіків, які належать до субкультури хіп-хоп включає п'ять факторів, які разом обумовлюють 58,85% дисперсії, що можна розглядати як відносно прийнятний результат факторизації масиву числових даних.

Перший фактор (21,63% дисперсії) – «Відповідальність та невимушеність у спілкуванні» - включає в себе наступні твердження:

- 1) комунікабельний (0,66);
- 2) має власну позицію (0,63);
- 3) дотримує слова (0,63);
- 4) імпульсивний (0,58);
- 5) розкутий (0,56);
- 6) розслаблений (0,52).

Отже, чоловіки мають власну позицію, і відповідальні перед іншими, що надає їм легкості у спілкуванні з іншими людьми.

Другий фактор (18,83% дисперсії) – «Прагнення до успіху»:

- 1) прагне перемагати (0,65);
- 2) впевнений (0,62);
- 3) розумний (0,62);
- 4) самостійний (0, 57);
- 5) шукає визнання (0,54);
- 6) спрямований на суперництво (0,5);
- 7) тактовний (0,46).

Як бачимо, даний фактор насичений семантикою «досягнень», який корелює із першим фактором, що стосується відповідальності, зрілості. На нашу думку, актуальність у гендерному досвіді концепту «досягнення», певною мірою зумовлено перебуванням молодих людей у субкультурі, яка пропагує з одного боку, дух змагання, суперництва, досягнення, а з іншого боку, командний дух, підтримку ближнього, що особливо зафіксовано у хіп-хоп текстах танцювальних композицій.

Третій фактор (9,22% дисперсії) – «Активність»:

- 1) активний (0,73);
- 2) рішучий (0,67);
- 3) готовий допомогти (0,52);

- 4) розуміє інших (0,49);
- 5) відвертий (0,44);
- 6) мужній (0,42);
- 7) спрямований на зміну ситуації (0,4).

У чоловіків хіп-хоперів даний фактор за семантичним змістом є «діяльним». Активність корелює з рішучістю, готовністю допомогти розумінням інших. Іншими словами, активність спрямована на інших людей, на перетворення ситуації, що відбиває більш конструктивний, створювальний, перетворювальний її зміст.

Четвертий фактор (9,17% дисперсії) – «Пристосування та уникнення конфліктів»:

- 1) легко пристосовується до інших (0,72);
- 2) не виявляє агресії у конфліктах (0,7);
- 3) шукає підтримку в оточення (0,53);
- 4) імпульсивний (0,5);
- 5) спрямований на уникнення конфліктної ситуації (0,47);
- 6) непрактичний (0,42).

Отже, в даному випадку пристосування до інших зрівнюється із відсутністю агресії у конфліктах, пошуком підтримки в оточення та уникнення конфліктних ситуацій, що, можливо, пов'язано із непрактичністю.

П'ятий фактор (3,08% дисперсії) – «Легкість і непередбачуваність у спілкуванні»:

- 1) розкутий (0,71);
- 2) непередбачуваний (0,54);
- 3) оптимістичний (0,47);
- 4) легко пристосовується до інших (0,45);
- 5) шукає визнання (0,42).

Оскільки даний фактор має незначну інформативність, то ми його не розглядаємо як окремий концепт. Однак він за семантичним змістом шкал дещо споріднений із першим фактором, що саме підтверджує приналежність досліджуваних до субкультури хіп-хоп, в якій транслюється легкість у стосунках, позитивна налаштованість до оточення, яке дозволяє молодій людині самоствердитися та самовизиритися.

Конструювання системи концептів, які відбивають ставлення до себе у чоловіків хіп-хоп субкультури, відбувається переважно у процесі продуктивної семіотизації, про що свідчить кількість незалежних факторів категорій та відсутність повторювання шкал у різних факторах.

У досвіді жінок, що належать до хіп-хоп субкультури, виявлено таку ж кількість концептів ставлення до себе, як і у чоловіків, однак, вони мають інший зміст за деякими факторами. Отже, перший фактор – «Відданість та легкість у спілкуванні» - визначає 25,9% дисперсії від загальної по всіх факторах (62,13%):

- 1) комунікабельна (0,8);
- 2) весела (0,72);
- 3) оптимістична (0,68);
- 4) чуйна (0,62);
- 5) вірний друг (0,61);
- 6) готова допомогти (0,58).

Якщо порівняти семантичний зміст даного концепту у чоловіків та жінок хіп-хоперів, то помітною є гендерна специфіка, яка полягає у фемінінності спілкування (весела, чуйна, оптимістична, готова допомогти) жінок та маскулінності (має власну позицію, дотримує слова, імпульсивний, ініціативний тощо) чоловіків. Другий фактор (17,17% дисперсії) включає шість шкал, які отримали узагальнюючу назву за найбільш значущими – «Активність та суперництво у досягненнях»:

- 1) активна (0,83);
- 2) прагне перемагати (0,7);
- 3) спрямована на суперництво (0,67);
- 4) легко пристосовується (0,55);
- 5) розкута (0,52);
- 6) невірноважена при вирішенні конфлікту (0,45).

Отже, як і у чоловіків, так і в жінок даної субкультури актуальним концептом досвіду виявлено «досягнення». Однак, семантичний зміст його у жінок більш «емоційний» (розкута, невірноважена). Жінки хіп-хопери успіх пов'язують з активністю, спрямованістю на суперництво та легкістю пристосуван-

ня до нових умов, тоді як чоловіки розраховують на розум, впевненість, самостійність.

Третій фактор (10,51% дисперсії) – «Суперництво з метою самоствердження та виваженого вирішення проблемних ситуацій»:

- 1) спрямована на суперництво (0,75);
- 2) шукає визнання (0,73);
- 3) впевнена (0,58);
- 4) розумна (0,55);
- 5) ініціативна (0,42);
- 6) спрямована на подолання ситуації (0,4).

Семантичний зміст даного фактору розкриває смисл концепту «суперництва», який має самостверджувально-дієвий характер, що свідчить про його конструктивність та продуктивність. Наявність даного концепту саме у досвіді жінок хіп-хоперів, певною мірою зумовлена особливостями субкультури, в якій транслюються схеми конкуренції, досягнення, подолання. На нашу думку, спрямованість до суперництва, схильність перемагати – це саме ті схеми, які певною мірою зумовлюють формування андрогінного образу дівчат хіп-хоперів.

Четвертий фактор (5,5% дисперсії) – «Емпатія та оптимізм»:

- 1) готова допомогти (0,67);
- 2) оптимістична (0,62);
- 3) чуйна (0,51);
- 4) розуміє інших (0,48);
- 5) сильна (0,41).

У жінок хіп-хоперів семантичний зміст даного концепту має «діяльний» характер. Свідченням цього є шкала «готова допомогти», яка має найбільше факторне навантаження (понад 0,6). Готовність допомогти передбачає емпатію, оптимізм та розуміння інших.

П'ятий фактор (3% дисперсії) – «Висока адаптивність»:

- 1) легко пристосовується до інших (0,63);
- 2) оптимістична (0,6);
- 3) енергійна (0,55);
- 4) схильна вести за собою (0,49);

- 5) тактовна (0,45);
- 6) сильна (0,42);
- 7) схильна до конкуренції (0,4);
- 8) спрямована на співпрацю (0,4).

Даний фактор отримав назву «Висока адаптивність» на основі семантичного змісту шкал, факторне навантаження яких понад 0,6. Даний концепт присутній також у досвіді чоловіків хіп-хоперів, хоча має дещо інший зміст. На відміну від чоловіків, у яких «адаптивність» пов'язана із «уникненням, подавленням агресії», у жінок «адаптивність» більш «діяльна» («енергійна», «схильна вести за собою», «спрямована на співпрацю» тощо).

Отже, у гендерному досвіді хіп-хоперів основними концептами «ставлення до себе» виявлено: «спілкування», «прагнення до успіху», «адаптивність», «активність», «емпатія», «суперництво». Аналіз семантичного змісту даної системи концептів у чоловіків та жінок хіп-хоперів свідчить про гендерну специфіку їх конструювання в умовах субкультури. Особливо це стосується концептів «спілкування», «прагнення до успіху», «суперництва», «адаптивності». У жінок фемінінний зміст виявлено у концептах «спілкування», «досягнення», тоді як у чоловіків вони мають маскулінний відтінок. Щодо семантики концептів «адаптивність», «суперництво», то їхній зміст має «діяльний» характер в обох групах досліджуваних.

Таким чином, незалежно від статі у гендерному досвіді молодих людей, що належать до хіп-хоп субкультури, створюються концепти і фемінінного, і маскулінного семантичного змісту, що й зумовлює формування андрогінної ідентичності. Як і в чоловіків хіп-хоперів, у жінок спостерігається продуктивна семіотизація у конструюванні системи концептів «ставлення до себе».

Відмінності виявлено у системі концептів ставлення до світу між чоловіками та жінками, які належать до субкультури хіп-хоп.

Розглянемо більш детально гендерну конфігурацію концептів-сміслів, що відбивають ставлення до світу. За результатами факторного аналізу у чоловіків було виділено три зна-

чуших фактори, які спільно обумовлюють 50,39% дисперсії, що можна розглядати як прийнятний результат факторизації матриці даних. Перший фактор (29,57% дисперсії) був проінтерпретований як «Високооплачувана та престижна професія»:

- 1) отримання високооплачуваної професії (0,71);
- 2) отримання освіти задля високооплачуваної професії (0,68);
- 3) професія, яка б сприяла реалізації здібностей (0,65);
- 4) прагнення до більш високого матеріального рівня сім'ї (0,62);
- 5) налагодження корисних контактів, зв'язків (0,58).

Таблиця 4.8

Гендерні відмінності у системі концептів ставлення до світу представників субкультури хіп-хоп

Фактори (факторне навантаження)	
Чоловіки	Жінки
Високооплачувана престижна робота (понад 0,7)	Партнерські стосунки у сім'ї та професійна кар'єра (понад 0,7)
Індивідуальність у зовнішності та захопленнях (понад 0,6)	Високооплачувана робота задля престижу і кар'єри (понад 0,7)
Захоплення задля реалізації соціальної спрямованості (понад 0,6)	Індивідуальність у захопленнях та зовнішності (понад 0,6)

Отже, у чоловіків-хіп-хоперів найбільше факторне навантаження отримав фактор «високооплачуваної професії» (понад 0,7), задля якої вони отримують освіту, яка є престижною. Хіп-хопери прагнуть досягнути намічених цілей шляхом здобуття освіти, яка б сприяла реалізації здібностей, що й буде визначати матеріальний рівень їх сім'ї та наявність корисних зв'язків. Такий семантичний зміст шкал відбиває конструктивний підхід у реалізації цілей молодих людей, що свідчить про інструментальність цінностей-схем.

Другий фактор (14,2% дисперсії) отримав назву «Індивідуальність у зовнішності, захопленнях та задоволення»:

- 1) мати гарну фізичну форму (0,69);
- 2) збереження індивідуальності у захопленнях (0,64);
- 3) оригінальні та різноманітні види фізичної активності (0,61);
- 4) займатися у вільний час тим, що приносить задоволення (0,61);
- 5) підвищувати освітній рівень задля престижу (0,57).

Для чоловіків-хіп-хоперів актуальним концептом гендерного досвіду виявлено «індивідуальність». Вони намагаються підкреслити свою індивідуальність більшою мірою через добру фізичну форму, зовнішність, різноманітні види фізичної активності (на нашу думку, мова йде про танці) та здобуття престижної освіти.

Третій фактор (6,62% дисперсії) – «Захоплення для реалізації соціальної спрямованості та здібностей»:

- 1) прагнення реалізувати свою соціальну спрямованість через захоплення (0,68);
- 2) захоплення заняттями, які створюють можливості для творчості (0,62);
- 3) професія, яка б сприяла духовному розвитку (0,55);
- 4) отримання освіти задля реалізації здібностей (0,42);
- 5) захоплення заняттями, які сприяють реалізації здібностей (0,4).

Слід відзначити, що даний фактор має низьку статистичну значущість, тому даний концепт є менш важливим у структурах гендерного досвіду чоловіків. Однак високе факторне навантаження окремих шкал (понад 0,6), дозволяє тлумачити його. Отже, у гендерному досвіді чоловіків-хіп-хоперів виявлено концепт «захоплення», семантичний зміст якого свідчить про конструктивне спрямування захоплень молодих людей (через захоплення реалізовувати соціальну спрямованість, творчі здібності). На нашу думку, даний концепт сконструйований у контексті субкультури хіп-хоп, в якій провідне значення належить танцям, які дозволяють розкрити не тільки свій творчий потенціал, але й вирішувати певні суспільні проблеми. Хіп-хопери організують різні акції пропагування здорового спо-

собу життя, в ході яких через текст (зміст) танцю передають небезпечність вживання алкоголю, наркотиків тощо.

Отримана конфігурація факторів психосемантичного простору свідчить про низьку когнітивну складність у сфері осмислення понять, які відбивають «ставлення до світу», що дозволяє робити висновок про наявність репродуктивної семіотизації у конструюванні концептів-сміслів «ставлення до світу» гендерного досвіду чоловіків хіп-хоп субкультури.

Щодо конфігурації системи концептів «ставлення до світу» у досвіді жінок-хіп-хоперів, то вона передбачає чотири фактори, які спільно обумовлюють 57,85% дисперсії, що дозволяє їх інтерпретувати. Актуальним концептом ставлення до себе у досвіді жінок-хіп-хоперів, виявлено «сім'ю та роботу».

Перший фактор (22,29% дисперсії) одержав свою узагальнюючу назву «Партнерські стосунки у сім'ї та професійна кар'єра» за змістом наступних тверджень:

1) прагнення будувати стосунки у сім'ї на партнерських засадах (0,74);

2) прагнення збереження індивідуальності у сім'ї (0,7);

3) отримання професії, яка б дозволила реалізувати здібності (0,69);

4) отримання високооплачуваної професії (0,69);

5) прагнення до створення гармонійних стосунків у сім'ї (0,65);

6) отримання освіти задля кар'єри (0,48).

Отже, очевидним є те, що для жінок актуальними питаннями є створення сім'ї, в якій важливо зберегти індивідуальність, та отримати професію, яка б дозволила не тільки реалізувати здібності, але й здобути високооплачувану роботу, що буде сприяти забезпеченню гармонійних стосунків у сім'ї.

Оскільки у хіп-хоперів транслюються схеми партнерства, часто навіть це можна прочитати у «мові», малюнку танцю, то акцент саме на таких стосунках у сім'ї є не випадковим (найбільше навантаження шкали (понад 0,7) «будувати стосунки у сім'ї на партнерських засадах»). Велике значення у субкультурі приділяється розкриттю потенціалу, здібностей, що й відбивається у конфігурації шкал даного фактору.

Другий фактор (16,5% дисперсії) за семантичним змістом шкал отримав узагальнюючу назву «Високооплачувана робота задля кар'єри та престижу»:

- 1) отримання високооплачуваної роботи (0,78);
- 2) освіта задля отримання високооплачуваної роботи (0,66);
- 3) підвищення освітнього рівня задля кар'єри (0,64);
- 4) підвищення освітнього рівня задля престижу (0,52);
- 5) захоплення заняттями, які створюють можливості для творчості (0,5);
- 6) налагодження корисних контактів, зв'язків (0,44).

Отже, важливим концептом «ставлення до світу» у досвіді жінок хіп-хоперів виявлено «професійну кар'єру», яка передбачає високооплачувану роботу, престиж, можливість мати захоплення для реалізації творчих задумів та корисні контакти. Зміст даного концепту ще раз підкреслює тяжіння жінок-хіп-хоперів до андрогінності у самовиявленнях, яка була виявлена у системі концептів ставлення до себе.

Третій фактор (14,35% дисперсії) – «Індивідуальність у захопленнях та зовнішності»:

- 1) збереження індивідуальності у захопленнях (0,67);
- 2) мати гарну фізичну форму (0,65);
- 3) мати захоплення, що створюють можливості для творчості (0,57);
- 4) оригінальні і різноманітні види фізичної активності (0,53);
- 5) займатися у вільний час тим, що приносить задоволення (0,48);
- 6) мати захоплення для кращої реалізації своїх можливостей (0,42).

За семантикою даний концепт досвіду жінок виявився схожим із змістом попередніх груп досліджуваних, що дозволяє робити припущення про актуальність даного концепту у гендерному досвіді молодих людей, незалежно від субкультури. Акцентування уваги на власній індивідуальності у зовнішності та своїх захопленнях, на нашу думку, зумовлене специфікою віку сучасної молоді, яка особливу увагу приділяє проведенню дозвілля та власному стилю, іміджу.

Четвертий фактор (4,7% дисперсії) – «Самореалізація у професійній діяльності»:

1) реалізація своїх здібностей у професійній діяльності (0,62);

2) мати цікаву роботу, щоб приносила моральне задоволення (0,54);

3) підвищувати рівень освіти задля саморозвитку (0,47);

4) досягнути належного рівня освіти (0,41).

Оскільки інформативність даного фактору виявилася невеликою, то однозначно стверджувати про наявність даного концепту у досвіді жінок відповідної субкультури не варто. Однак факторне навантаження шкали (понад 0,6) є фактичним підтвердження значущості виявлених раніше, які відбивають актуальність професійної кар'єри у самореалізації жінок. Актуальність професійної самореалізації для жінок хіп-хоп субкультури ми пояснюємо специфікою впливу її. Адже, як уже зазначалося вище, у даній субкультурі пропагуються схеми соціальної активності, небайдужості до того, що відбувається у навколишньому світі, а також транслуються ідеї самовдосконалення, саморозвитку, до яких більш сензитивними виявилися жінки. Хоча у чоловіків також проявилася соціальна спрямованість, однак у сфері захоплень. Можливо, це пов'язано з тим, що вони більше пов'язують свою подальшу самореалізацію із захопленнями танцями, ніж освітою, яку здобувають у навчальному закладі. Причому, серед досліджуваних були такі, що заробляють танцями у різних клубах.

Порівняно із чоловіками, у жінок за системою концептів ставлення до світу дещо вищий рівень когнітивної складності, що свідчить про наявність механізмів продуктивної семіотизації у її конструюванні.

Отже, система концептів ставлення до себе чоловіків свідчить про актуальність матеріального статусу, який виражається у високооплатній роботі, престижній професії, високому матеріальному рівню сім'ї та наявності корисних контактів. Не менш важливою для молодих людей є сфера захоплень, яка дозволяє не тільки самовиразитися, самоствердитися, але й реалізувати соціальну спрямованість. Жіноча модель кон-

цептів ставлення до себе відбиває більш конкретні прагнення, які полягають у створенні сім'ї на партнерських засадах при умові належної професійної кар'єри, що забезпечить відповідний матеріальний рівень, а також самореалізацію у професійній діяльності.

Основними концептами ставлення до світу гендерного досвіду хіп-хоперів виявлено «професійна кар'єра», «партнерські стосунки у сім'ї», «індивідуальність у зовнішності та захопленнях», «самореалізація у професійній діяльності та захопленнях». Семантичний зміст виявлених концептів свідчить про гендерну специфіку їх конструювання у контексті субкультури.

Таким чином, конструювання системи концептів ставлення до себе та ставлення до світу молодих людей певною мірою відбувається у контексті субкультури. У кожній субкультурі існує своя гендерна специфіка створення концептів-смишлів, яка відбиває існуючу в ній гендерну поляризацію. Модель системи концептів досвіду чоловіків значно більшою мірою зумовлена впливом схем, смислів субкультури, ніж жінок. Причому незалежно, чи йде мова про хіп-хоп чи реп культуру, що дозволяє робити висновок про більшу включеність, залежність чоловіків від схем субкультури. На нашу думку, це й зумовлює певною мірою нищу когнітивну складність чоловіків, переважання репродуктивної семіотизації у процесі конструювання системи концептів досвіду, оскільки молоді люди засвоюють схеми, які пропонує субкультурне оточення, без осмислення, інтерпретації. Вищий рівень когнітивної складності у чоловіків-хіп-хоперів за системою концептів «ставлення до себе», на нашу думку, зумовлений існуванням у субкультурі тенденцій прагнення до самоаналізу, саморозвитку та рефлексії.

Отже, ми розглянули у даному розділі особливості конструювання гендерних уявлень, схем інтерпретації, концептів гендерного досвіду молодих людей у контексті різних субкультур. Визначили гендерну специфіку семіотизації, наративізації гендерного досвіду особистості у межах молодіжних субкультур, які створюють різні схеми маскулінності, фемінінності. Іншими словами, ми розкрили соціокультурний та персоно-

логічний контекст конструювання гендерного досвіду особистості. Як уже зазначалося, у нашому дослідженні конструювання гендерного досвіду ми розглядаємо у трьох контекстах: соціокультурному, персонологічному та життєздійснювальному. Тільки розкриття кожного контексту у взаємозв'язку з іншими дозволить отримати цілісну картину про процес конструювання гендерного досвіду особистості. Тому наступний розділ присвячений аналізу життєздійснювального контексту створення досвіду, який визначає стиль життя чоловіків, жінок, що належать до різних молодіжних субкультур.

РОЗДІЛ 5

СТИЛЬ ЖИТТЯ У ГЕДОНІСТИЧНИХ ТА ЕПАТАЖНО-ЕСКАПІСТСЬКИХ СУБ- КУЛЬТУРАХ

Стиль життя особистості являє собою спрямовуючу силу, визначаючи різноманітні сторони життя та оточення, яким особистість надає значення і на основі чого структурує свій психологічний простір та час. Він визначається системою смислів, цінностей, індивідуальними проявами особистості, її досвідом, що й буде визначати специфіку взаємодії людини зі світом. Людина як суб'єкт життєдіяльності – це активний її учасник, творець. Однак кожна людина виявляє цю активність по-різному, проявляючи свою індивідуальність у стилі життя. Стиль життя завжди присутній, але виявляється тільки при зіткненні з життєвими проблемами, при взаємодії із життєвими ситуаціями. У різних молодіжних субкультурах створюються та транслюються моделі, схеми самовиявлення у життєвих ситуаціях. Тому ми спробували визначити актуальні стратегії самовиявлення у молодих людей, що належать до молодіжних субкультур епатажно-ескапістського спрямування.

5.1. Створення репертуару стратегій самовиявлення у молодіжних субкультурах

Розуміння та інтерпретація життєвої ситуації, події кожною людиною відбувається по-різному, в залежності від індивідуального досвіду, об'єктивних обставин, що й зумовлює певною мірою її самовиявлення. Як зазначає Д. Маднусон, вплив ситуації опосередковується «когнітивно-сприймаючими системами індивіда» [184]. Однак такі системи, схеми є контекстуальними, створеними на основі інтерпретації тих зразків, які транслюються у молодіжній субкультурі.

При взаємодії із життєвими ситуаціями людина намагається віднайти у своєму досвіді відповідну інтерпретативну схему, яка б дозволила означити її, з метою вибору адекватного способу реагування на неї. Сприймаючи життєву ситуацію як проблемну, людина намагається вирішити її. Вибраний спосіб розв'язання проблеми сприймається як вибір поведінкової стратегії. Існують життєві ситуації, на які людина реагує автоматично, без обдумувань, застосовуючи звичні для неї стратегії поведінки. Адекватність стратегій поведінки, особливо у значущих ситуаціях, зумовлюється адаптивними можливостями особистості, її інтерпретативною продуктивністю (продуктивна семіотизація), здатністю до конструктивної інтерпретації ситуації, яка передбачає визначення смислу та її значення. Саме, на нашу думку, від можливості продукування нових схем вирішення проблемних ситуацій будуть залежати поведінкові можливості, адаптивність, життєстійкість людини. Отже, людина освоює нові, різноманітні ситуації середовища, при цьому виникають і нові форми реагування на них, які можуть бути суб'єктно-орієнтовані (емоційно-орієнтовані), що передбачають зміну власних установок щодо ситуації, та проблемно-орієнтовані, що спрямовані на вирішення проблеми.

Чим вираженішою є спрямованість на освоєння внутрішнього світу, тим більше проявляється схильність до вибору дезадаптивних стратегій, і тим менше – адаптивних, оскільки людина з вираженою тенденцією до освоєння внутрішнього світу наділена підвищеною критичністю [149]. Для адаптивних стратегій самовиявлення характерним є стиль реагування на предмет, проблему, що передбачає зміну ситуації, пристосування до інституційних аспектів ситуації, соціальних норм, правил тощо.

Важливо з'ясувати, які стратегії поведінки, способи самовиявлення засвоюються молодими людьми у межах субкультур, до яких вони належать, та в яких транслуються гедоністично-ескапістські схеми, смисли. За допомогою кластерного аналізу було виділено моделі самовиявлення реперів та готів. Вибір таких субкультур був не випадковим. Вони відносяться до групи епатажно-ескапістських, однак у кожній із них існу-

ють свої способи інтерпретації ескапізму, що й зумовлює, на нашу думку, певною мірою різні моделі самовиявлення.

Основними критеріями визначення гендерної специфіки стратегій поведінки було обрано адаптивність/деадаптивність (адаптивні – помірна міра їх вираженості; деадаптивні – надмірна вираженість, людина не може адекватно оцінити ситуацію) та тип стратегій:

- соматично-орієнтовані (відповідь за допомогою тіла – фізична активність, сон, їжа, секс, психосоматичні реакції);
- відповідь діяльністю (включення в роботу, пристосування до ситуації, загальна адаптація, підвищення активності);
- реагування на ситуацію в уяві (непрофесійний тип реагування) (сублімація, творчість, презентація бажаного в уяві, зловживання алкоголем, художня і творча діяльність, втеча в релігію чи у філософсько-світоглядні системи);
- звернення за допомогою до інших (контакти, втеча від хвороби, уникнення спілкування, агресія, аутизм);
- реагування на ситуацію на рівні сприйняття та емоцій (заперечення, тривога, радість, смуток, гнів, задоволення);
- реагування на ситуацію механізмами психологічного захисту (інтродекція, фантазування, раціоналізація, регресія, зміна самооцінки). Помірна вираженість стратегій свідчить про їх наявність у досвіді людини, тоді як надмірна вираженість вказує на актуальність стратегії, але відсутність досвіду застосування.

5.1.1. Деадаптивно-інфантильні стратегії самовиявлення реперів.

Спочатку розглянемо репертуар стратегій поведінки молодих людей, що належать до субкультури реперів, у яких у складних ситуаціях переважають деадаптивні стратегії поведінки (табл. 5.1). Перший кластер утворюють соматично-орієнтовані та емоційно-орієнтовані стратегії (відстань 0,59), які свідчать, що при вирішенні складних життєвих ситуацій репери реагують на тілесному рівні, проявляючи фізичну активність, харчову поведінку та на рівні емоцій (заперечення, тривога, гнів, радість тощо). Такі стратегії мають контексту-

альний характер, оскільки відбивають актуальні схеми реп культури, зокрема, прагнення до задоволення від тусовок, їжі, сексу, проявляючи гнів, агресію, незадоволення при вирішенні складних ситуацій.

Таблиця 5.1

Деадаптивні стратегії самовиявлення у складних ситуаціях молодих людей, що належать до субкультури реперів

№ п/п	Тип стратегій (кластери)
1	Реагування на рівні тіла та на рівні сприймання, емоцій (відстань 0,59)
2	Звернення за допомогою до інших та реагування на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0, 50)
3	Реагування на ситуацію в уяві та на рівні емоцій (відстань 0, 48)

Другий кластер утворюють соціально-орієнтовані стратегії, які передбачають спрямованість на інших людей, та орієнтовані на механізми психологічного захисту (відстань 0,50). Такі стратегії ілюструють намагання реперів при зіткненні із складними життєвими ситуаціями шукати підтримки в оточенні або пристосовуватися до нього, застосовувати агресію чи звинувачувати інших у власних проблемах, вдаватися до механізмів психологічного захисту (фантазування, регресії, зміни самооцінки). Важливість механізмів захисту, надмірна їх вираженість свідчить про неможливість адекватного оцінювання проблемної ситуації. Наявність у поведінковому репертуарі реперів саме таких стратегій свідчить про спрямованість їх на незрілі, неконструктивні моделі вирішення проблемних ситуацій, які зумовлюються певною мірою системою схем, концептів, засвоєних у межах субкультури. Адже в даній субкультурі циркулюють ідеї інфантильності, втечі від проблем у реп-реальність.

Третій кластер утворюють стратегії, що передбачають реагування втечею в іншу діяльність та емоційно-орієнтовані стра-

тегії реагування (відстань 0,48). При зіткненні із складними ситуаціями, молоді люди, які належать до субкультури реперів, застосовують стратегію втечі у свої захоплення, бездіяльність, рептексти, творчість, залежність алкогольну, вдаються до заперечення ситуації, демонструючи гнів, незадоволення. Однак, така конфігурація свідчить про відсутність перетворюючих, діяльних стратегій вирішення проблемних ситуацій, які спрямовані на предмет, що й зумовлює певною мірою дезадаптивний їх характер.

Отже, виявлена конфігурація стратегій самовиявлення реперів значною мірою зумовлена схемами, які циркулюють у межах субкультури, і демонструють бездіяльні, епатажні, ескапістські емоційно-орієнтовані способи самовиявлення. Окреслені стратегії є дезадаптивними, оскільки спрямовані на втечу, ігнорування та відмежування від проблемної ситуації. Відсутність адаптивних, діяльно-перетворюючих, проблемно-орієнтованих стратегій самовиявлення у складних життєвих ситуаціях реперів, на нашу думку, певною мірою пов'язана із низькою інтерпретативною продуктивністю. Молоді люди автоматично, без осмислення та рефлексії засвоюють актуальні схеми самовиявлення, які створюються у межах субкультури, що знижує їхні адаптивні можливості, визначає низьку інтерпретативну компетентність. У межах субкультури реперів транслюється байдужість, легкість, поверховість ставлення до інших та світу в цілому, що й спонукає молодих людей не перейматись проблемами, не рефлексувати, а це у свою чергу й зумовлює низьку інтерпретативну компетентність як норму для даної субкультури.

Конфігурація стратегій самовиявлення реперів у ситуаціях задоволення містить і адаптивні, і дезадаптивні стратегії, що пояснюється наявністю досвіду реагування на такого роду ситуації. Однак, при вирішенні ситуацій задоволення досить вузьким є репертуар самовиявлення (табл. 5.2). Перший кластер утворюють адаптивні стратегії, які передбачають реагування на соматичному рівні та реагування спрямованістю на інших (відстань 0,66). Іншими словами, у ситуаціях задоволення у молодих людей підвищується фізична активність, з'являється

прагнення до налагодження контактів та спілкування з іншими, потреба підвищеного інтересу до себе інших людей тощо. Адаптивний характер таких стратегій свідчить про їх наявність у досвіді молодих людей, які належать до субкультури реперів та їхню здатність адекватно оцінювати ситуації, що приносять задоволення.

Таблиця 5.2

Стратегії самовиявлення у ситуаціях задоволення молодих людей, що належать до субкультури реперів

Тип стратегій (кластери)	
Адаптивні	Деадаптивні
Реагування на рівні соматики та звернення до інших людей (відстань 0,66)	Реагування на рівні сприйняття, емоцій та реагування на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,50)

Другий кластер утворюють стратегії, орієнтовані на внутрішній світ (безпосереднього та опосередкованого реагування) (відстань 0,50), які є дезадаптивними, оскільки надмірно вираженими. Для молодих людей зазначені стратегії є актуальними, однак надмірне акцентування на них зумовлює дезадаптивність реагування. Іншими словами, у реперів відсутній досвід реагування на ситуації задоволення на рівні сприйняття та на рівні механізмів психологічного захисту, що ускладнює процес їх інтерпретації.

Отже, у реперів репертуар стратегій самовиявлення досить вузький, незалежно від типу ситуацій (складних чи задоволення). Переважання дезадаптивних стратегій самовиявлення свідчить про складність пошуку адекватних, зрілих, конструктивних способів реагування та вирішення проблемної ситуації. Акцентування уваги на соматично, емоційно та соціально-орієнтованих способах вирішення складної ситуації, які можна розглядати як показники захисної поведінки, свідчить про формування у реперів дезадаптивної моделі самовиявлення.

З метою виявлення гендерної конфігурації стратегій самовиявлення ми виділили основні кластери у складних ситуаціях та ситуаціях задоволення. У жінок, що належать до субкультури реперів дещо ширший репертуар стратегій, ніж у чоловіків у різних ситуаціях (табл. 5.3, 5.2). Виявлено відмінності і за типом стратегій. Спочатку розглянемо гендерну конфігурацію стратегій поведінки у складних ситуаціях.

Таблиця 5.3

Стратегії самовиявлення у складних ситуаціях чоловіків та жінок, що належать до субкультури реперів

Соціальна стать	Тип стратегій (кластери)	
	Адаптивні	Деадаптивні
Чоловіки	Втеча в іншу діяльність та реагування на рівні механізмів захисту (відстань 0,57).	Реагування на рівні соматика та звернення до інших (відстань 0,61).
Жінки	Діяльне реагування та на рівні механізмів захисту (відстань 0,51).	Емоційне реагування та звернення до інших (відстань 0,61);
		Втеча в іншу діяльність та на рівні механізмів захисту (відстань 0,59).

У чоловіків перший кластер утворюють соматично і соціально орієнтовані стратегії (відстань 0,58), які є деадаптивними і стосуються складних ситуацій. При вирішенні складної, проблемної життєвої ситуації вони вдаються до соматичного способу реагування на ситуацію та спрямовані на пошук підтримки в оточення, запозичують схему вирішення проблеми в інших людей чи звинувачують їх у виникненні ситуації, проявляють агресію. Наприклад, молода людина, що належить до субкультури реперів, не склавши іспит, вирішує дану пробле-

му шляхом втечі в алкогольну залежність та звинувачуючи викладачів в необ'єктивності.

Другий кластер – адаптивні стратегії реагування, які передбачають втечу в бездіяльність, рептексти (створюють та читають речетативи, в яких відбивається проблемна ситуація), можуть вживати алкоголь та вдаватися до механізмів психологічного захисту (заперечення, витіснення, інтроєктування, фантазування, раціоналізація) (відстань 0,57). Чоловіки реперу у складних ситуаціях застосовують переважно суб'єктно-орієнтовані стратегії, які розглядаються в якості захисної поведінки. Крім того, для них характерний досить вузький репертуар стратегій самовиявлення, що, на нашу думку, знижує їхні адаптивні можливості.

У жінок-реперів виявлено дещо іншу конфігурацію стратегій самовиявлення. У складних ситуаціях вони застосовують переважно соціально та емоційно-орієнтовані стратегії (відстань 0,61). Жінки, що належать до реп культури, при вирішенні складних ситуацій спрямовані на пошук підтримки в оточення, пристосування до інших або звинувачення оточення в існуванні проблеми. Жінки проявляють агресивну поведінку, тривожність, гнів, роздратування тощо. Крім того, модель самовиявлення жінок-реперів містить стратегії недіяльного та опосередкованого реагування (відстань 0,59), що передбачають вирішення проблемної ситуації втечею від реальності у творчість, захоплення чи різного роду зловживання, інтроєктуєючи, фантазуючи чи вдаючись до регресивних, інфантильних форм поведінки. Судячи з помірної вираженості зазначених стратегій, вони характеризуються адаптивними тенденціями. Надмірно вираженими у репертуарі жінок реперів виявлено стратегії практичного, діяльного та опосередкованого реагування (відстань 0,51), що свідчить про їх дезадаптивний характер. Іншими словами, при вирішенні складних ситуацій жінки намагаються вивчати, пристосовуватися до них, що підвищує їх активність, спричинює напругу, і призводить до актуалізації механізмів психологічного захисту. Наприклад, дівчина репер не складала іспит, спочатку вона намагається дізнатися коли повторна задача, у кого можна взяти потрібний конспект, скільки

матеріалу потрібно вивчити, але далі цього не рухається, надіючись, що якимось воно буде.

Помітними є відмінності у стратегіях самовиявлення щодо ситуацій задоволення у чоловіків та жінок.

Таблиця 5.4

Стратегії самовиявлення у ситуаціях задоволення чоловіків та жінок, що належать до субкультури реперів

Соціальна стать	Тип стратегій (кластери)	
	Адаптивні	Деадаптивні
Чоловіки	Реагування на рівні соматика та звернення до інших (відстань 0,53)	Реагування втечею в іншу діяльність та на рівні емоцій (відстань 0,49)
Жінки	Реагування на рівні соматика та відповідь діяльністю, активністю (відстань 0,71)	—
	Звернення до інших та реагування на рівні емоцій (відстань 0,71)	
	Відповідь діяльністю, активністю та реагування втечею в іншу діяльність (відстань 0,64)	

У ситуаціях задоволення репертуар стратегій самовиявлення чоловіків також доволі обмежений. Єдина відмінність – це наявність адаптивних і дезадаптивних стратегій у репертуарі. Чоловіки реperi у ситуаціях задоволення переважно використовують стратегії соматичного реагування та соціально-орієнтовані стратегії (відстань 0,53), які є адаптивного характеру. Вони реагують на ситуації задоволення на рівні тіла (проявляють фізичну активність) та спрямовані на пошук спілкування з іншими.

Крім того, до репертуару стратегій самовиявлення чоловіків реперів у ситуаціях задоволення відносяться дезадаптивні

стратегії недіяльного та емоційного реагування (відстань 0,49). Чоловіки реагують на ситуації задоволення втечею в захоплення, бездіяльністю, презентацією бажаного в уяві та емоціями (радість). Отже, модель самовиявлення чоловіків у ситуаціях задоволення містить адаптивні стратегії. Однак за змістом такі стратегії не спрямовані на саму ситуацію, предмет, а передбачають реагування на рівні тіла та стосунків з іншими людьми. Надмірна вираженість у чоловіків реперів стратегій реагування на ситуацію в уяві, втечею від реальності, філософствуваннями та емоціями свідчить про важливість таких стратегій, які транслуються у межах субкультури.

Таким чином, модель самовиявлення чоловіків-реперів можна назвати інфантильною, яка передбачає доволі вузький репертуар стратегій поведінки в обох ситуаціях, хоча, як зазначають автори методики [149], у ситуаціях задоволення повинен спостерігатися процес розширення поведінкового репертуару. У складних ситуаціях молоді люди особливо відчують труднощі інтерпретації проблеми, про що свідчить наявність у репертуарі тільки дезадаптивних стратегій, які спрямовані на втечу від проблеми, а не на процес її вирішення.

Дещо ширший репертуар стратегій самовиявлення використовують жінки-репери при вирішенні ситуацій задоволення. Їхня модель поведінки представлена помірною вираженістю стратегій поведінки, які передбачають реагування на рівні соматика та діяльнісно-перетворювальне реагування (відстань 0,71). У них підвищується активність, відбувається включення у ситуацію, пристосування до неї. Адаптивними виявлено стратегії соціального реагування, які передбачають пошук підтримки в оточення, спрямованість на спілкування з іншими людьми та емоційного реагування (відстань 0,67).

Адаптивними тенденціями характеризуються стратегії діяльнісного реагування та реагування втечею в веселощі, задоволення (відстань 0,64). Іншими словами, при вирішенні ситуацій, які приносять задоволення, жінки реагують фізичною активністю, у них підвищується апетит, покращується сон, підвищується активність у роботі, вони пристосовуються до ситуації, вивчаючи її, спрямовані на пошук підтримки в оточення та

втечі від реальності тощо. Надмірна вираженість внутрішньо-орієнтованих стратегій, виявлена у репертуарі стратегій самовиявлення жінок, свідчить про їх дезадаптивний характер. Оскільки дана конфігурація репертуару поведінки жінок містить і адаптивні стратегії, то можна передбачити, що наявність внутрішньо-орієнтованих буде свідчити про підвищену увагу жінок-реперів до свого внутрішнього світу, звичку до самоспостереження, прагнення уловити нюанси своїх поведінкових реакцій.

Отже, в цілому, у жінок конфігурація стратегій самовиявлення характеризується значно ширшим репертуаром, особливо у ситуаціях задоволення, і практично відсутні дезадаптивні стратегії, що свідчить про готовність адекватної оцінки ситуації. За змістовими ознаками стратегії розподіляються досить рівномірно, що ускладнює визначення особливо значущої життєвої сфери.

5.1.2. Дезадаптивно-ескапістські стратегії самовиявлення готів.

Конфігурація стратегій самовиявлення готів за показником адаптивність/дезадаптивність суттєво не відрізняється від моделі реперів. Як одним, так і другим складно вибирати стратегії для вирішення проблемних ситуацій. Однак, відмінною виявилась конфігурація типів стратегій та дещо ширший поведінковий репертуар (табл. 5.5).

Готи при вирішенні складної ситуації, в цілому по вибірці, спрямовані на вибір дезадаптивних стратегій, орієнтованих на внутрішній світ опосередкованого та безпосереднього реагування (відстань 0,74), що передбачають відповідь на ситуацію емоціями, переживаннями та на рівні механізмів психологічного захисту (інтроєктуванням, проєкціями, фантазуванням, раціоналізацією). Дезадаптивними виявилися стратегії соціального реагування та реагування на ситуацію втечею в іншу діяльність (відстань 0,71). Іншими словами, при зіткненні із складною ситуацією, молоді люди шукають підтримки в оточення або уникають спілкування, «втікають» від проблеми у філософування, релігію, творчість тощо. Важливими стратегіями

моделі готів виявлено діяльнісне та емоційне реагування (відстань 0,65) на складну ситуацію, яке передбачає практичну відповідь на ситуацію шляхом пристосування та проникнення в її суть, що часто зумовлює тривогу, роздратування, незадоволення. Молоді люди, що належать до субкультури готів, можуть при вирішенні складних ситуацій реагувати на рівні механізмів психологічного захисту та спрямованістю реакцій на інших (відстань 0,59). При зіткненні з проблемами готи можуть витіснити, заперечувати їх, що призводить до регресії, зміни самооцінки, уникнення контактів, агресивної поведінки тощо.

Таблиця 5.5

Деадаптивні стратегії самовиявлення у складних ситуаціях молодих людей, що належать до субкультури готів

№ п/п	Тип стратегій (кластери)
1	Реагування на рівні емоцій та на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,74);
2	Реагування спрямованістю на інших та втечею в іншу діяльність (відстань 0,71);
3	Реагування діяльне та емоційне (відстань 0,65);
4	Реагування на рівні механізмів психологічного захисту та спрямованістю на інших (відстань 0,59)

Конфігурація стратегій самовиявлення готів у ситуаціях задоволення має дещо вужчий репертуар (табл. 5.6), який містить і адаптивні, і деадаптивні стратегії.

Актуальними стратегіями самовиявлення готів, які мають адаптивний характер, є діяльнісне, практичне реагування та емоційне реагування на ситуацію задоволення (відстань 0,68), а також стратегії, спрямовані на внутрішній світ, які передбачають реагування на рівні механізмів психологічного захисту та емоцій (відстань 0,57). Деадаптивними виявлено стратегії самовиявлення готів соматичного та недіяльнісного реагуван-

ня (відстань 0,64). Такі стратегії передбачають реагування на рівні тіла, психосоматичними реакціями та втечею у релігію, філософсько-світоглядні системи, творчість тощо. Іншими словами, при зіткненні із ситуаціями задоволення готи використовують як суб'єктно, так і об'єктно-орієнтовані стратегії. У ситуаціях задоволення молоді люди зосереджуються, вивчають їх, підвищується активність, реагують на рівні емоцій, переживань. Наявність у конфігурації дезадаптивних стратегій самовиявлення недіяльного та соматичного реагування свідчить, що молоді люди у ситуаціях задоволення відповідають втечею від неї. Надмірна вираженість таких стратегій вказує на неспроможність адекватної інтерпретації ситуації.

Таблиця 5.6

Стратегії самовиявлення у ситуаціях задоволення молодих людей, що належать до субкультури готів

Тип стратегій (кластери)	
Адаптивні	Дезадаптивні
Реагування діяльне та на рівні емоцій (відстань 0,68); реагування на рівні емоцій та на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,57)	Реагування на рівні соматичному та втечею в іншу діяльність (відстань 0,64).

Отже, конфігурація стратегій поведінки готів яскраво ілюструє контекстуальний характер їх створення у межах субкультури, в якій транслюється підвищена емоційність, трагізм, ліризм, відстороненість. Фіксування уваги на дезадаптивних стратегіях самовиявлення, особливо суб'єктно-орієнтованих, емоційних свідчить про їхню надмірну вираженість, значущість для молодих людей. Кожна стратегія реагування у складних ситуаціях (виявлено чотири кластери) та переважна більшість стратегій, що стосуються ситуацій задоволення, містять елементи емоційного опосередкованого чи безпосереднього реагування. Дана конфігурація стратегій, хоча й містить об'єктно-орієнтовані стратегії, однак її складно назвати кон-

структивною, оскільки переважають стратегії «втечі» у внутрішні переживання, механізми психологічного захисту чи уявлення, філософствування тощо. Ширший репертуар стратегій самовиявлення готів у складних ситуаціях, порівняно із радісними, пояснюється їх схильністю до фіксації уваги на проблемних, негативних сторонах життя.

Виявлено гендерну конфігурацію у репертуарі стратегій самовиявлення молодих людей, що належать до субкультури готів (табл. 5.7, 5.8).

Репертуар стратегій самовиявлення чоловіків-готів є дещо вужчим, ніж жіночий, особливо щодо реагування на складні ситуації (табл. 5.7). За показником адаптивність/дезадаптивність вони також уступають жінкам щодо кількості адаптивних стратегій. Адаптивні стратегії у репертуарі самовиявлення чоловіків у складних ситуаціях взагалі відсутні.

І чоловіки, і жінки у складних ситуаціях використовують стратегії, спрямовані на внутрішній світ, які передбачають реагування на рівні емоцій (тривога, смуток) та механізмів психологічного захисту (фантазування, зміна самооцінки) (відстань 0,72) і (відстань 0,70). У складних ситуаціях чоловіки готи спрямовані на пошук підтримки в оточення або на уникнення спілкування та втечу у філософствування, творчість, презентацію бажаного в уявленнях (відстань 0,69). Крім того, вони можуть реагувати на складну ситуацію активністю, включенням у ситуацію, проникненням у її суть але потребують підтримки, схвалення оточення.

Жінки більш спрямовані на вирішення складної ситуації в уяві та на рівні емоцій (відстань 0,66). Як і чоловіки, жінки застосовують стратегію втечі. Однак, жінки «втечу» в іншу діяльність супроводжують емоційними реакціями, тоді як чоловіки шукають підтримку в оточення, проявляють агресію, звинувачують інших тощо. Репертуар стратегій самовиявлення жінок готів містить реакції на складні ситуації й адаптивного характеру, зокрема це стратегії практичного та емоційного реагування (відстань 0,62). Такі стратегії передбачають включеність у ситуацію, пристосування до неї, підвищення активності, що спричинює тривогу, незадоволення, переживання за

вихід із ситуації. Тому жінки-готи спрямовані на пошук підтримки в оточення або ізоляції від спілкування з іншими та вирішення проблеми на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,58).

Таблиця 5.7

Стратегії самовиявлення у складних ситуаціях чоловіків та жінок, що належать до субкультури готів

Соціальна стать	Тип стратегій (кластери)	
	Адаптивні	Деадаптивні
Чоловіки	–	Реагування на рівні емоцій та рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,72)
		Реагування спрямованістю на інших та втечу в іншу діяльність (відстань 0,69)
		Діяльне реагування та спрямованістю на інших (відстань 0,57)
Жінки	Діяльне реагування та на рівні емоцій (відстань 0,62)	Реагування на рівні емоцій та на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,70)
	Реагування спрямованістю на інших та на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,58)	Реагування втечу в іншу діяльність та на рівні емоцій (відстань 0,66)

Отже, репертуар стратегій самовиявлення чоловіків у складних ситуаціях відрізняється від репертуару жінок наяв-

ністю соціально-орієнтованих стратегій. У жіночому репертуарі переважають емоційно-особистісні способи реагування.

Іншими словами, у складних ситуаціях готи, чоловіки і жінки, вдаються до механізмів психологічного захисту (фантазування, витіснення, інтроєктування) та емоційного реагування (тривога, гнів, роздратування тощо), можуть застосовувати діяльні, перетворювальні стратегії чи пристосовуватися до ситуації, або реагувати втечею в іншу реальність, яка створюється у даній субкультурі. Однак жінки при цьому вдаються до емоцій, а чоловіки шукають підтримки в оточення. Отже, модель жінок можна умовно назвати емоційною, а чоловіків – соціально-залежною.

Виявлено гендерну специфіку в моделях самовиявлення готів у ситуаціях задоволення (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Стратегії самовиявлення у ситуаціях задоволення чоловіків та жінок, що належать до субкультури готів

Соціальна стать	Тип стратегій (кластери)	
	Адаптивні	Деадаптивні
Чоловіки	Діяльне реагування та реагування на рівні соматики (відстань 0,65)	Реагування на рівні емоцій та на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,52)
	Реагування втечею в іншу діяльність та реагування соматикою (відстань 0,61)	
Жінки	Реагування втечею в іншу діяльність та на рівні емоцій (відстань 0,66)	Реагування на рівні емоцій та на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,55)
	Реагування діяльне та на рівні емоцій (відстань 0,63)	

Перший кластер у репертуарі чоловіків утворюють адаптивні стратегії практичного та соматичного реагування (відстань 0,65), які передбачають пристосування до ситуації, проникнення у її зміст, що зумовлює підвищення активності, психосоматичне реагування. Актуальними у репертуарі самовиявлення чоловіків є адаптивні стратегії, які передбачають реагування соматикою та втечею в іншу діяльність, у захоплення, творчість тощо (відстань 0,61). Однак, виявлено дезадаптивні стратегії, які передбачають спрямованість на внутрішній світ. Іншими словами, у ситуаціях, які приносять задоволення, молоді люди реагують на емоційному рівні та на рівні механізмів психологічного захисту (відстань 0,52).

У жінок більш розповсюджені адаптивні способи реагування: втеча та емоційні реакції (відстань 0,66); практичне реагування, яке передбачає пристосування до ситуації та емоційне реагування (радість, задоволення) (відстань 0,63). Однак, як і у чоловіків, у жінок виявлено дезадаптивні стратегії самовиявлення, які спрямовані на внутрішній світ, і проявляються у емоційному реагуванні та інтроєктуванні, фантазуванні тощо (відстань 0,55). Тобто і чоловіки, і жінки у ситуації задоволення можуть вдаватися до механізмів психологічного захисту та емоційного реагування. Як зазначалося вище, дезадаптивність таких стратегій свідчить про неспроможність адекватної інтерпретації ситуації. Отже, репертуар стратегій самовиявлення чоловіків та жінок готів є схожими за показником адаптивність/дезадаптивність. Однак, спостерігаються відмінності за типами реагування. Чоловіки при вирішенні ситуації задоволення, використовуюючи діяльну стратегію, реагують на соматичному рівні, жінки – на емоційному. Важливим способом реагування є втеча в іншу діяльність, реальність тощо, однак чоловіки реагують на соматичному рівні, жінки – знову ж таки на емоційному.

Таким чином, представники субкультур відчувають труднощі в інтерпретації ситуації та виборі проблемно-орієнтованих стратегій її вирішення, що свідчить про переважання у їхньому поведінковому репертуарі дезадаптивних стратегій самовиявлення, особливо у складних життєвих ситуаціях. На неви-

сокий рівень інтерпретативної компетентності вказує доволі обмежений поведінковий репертуар, особливо реперів.

Порівняння конфігурації стратегій самовиявлення готів і реперів доводить контекстуальний характер їх створення в умовах субкультури. Репери при вирішенні складних ситуацій чи ситуацій, які приносять задоволення, використовують не діяльні, пасивні стратегії реагування, які передбачають «втечу» від вирішення проблем. Модель самовиявлення готів, на відміну від реперів, характеризується стратегіями особистісно-емоційного реагування, які пронизують практично весь поведінковий репертуар. Переважання таких стратегій ускладнює процес конструктивного вирішення проблемної ситуації. Відхід від проблеми у внутрішнє реагування ми розглядаємо як «втечу», нездатність її розв'язання. Тому репертуар стратегій самовиявлення і реперів, і готів є «ескапістською». Однак, у кожній субкультурі відтворюються різні схеми ескапізму.

У субкультурах готів і реперів виявлено гендерну специфіку у конфігурації стратегій самовиявлення. Жіночі моделі, на відміну від чоловічих, характеризуються ширшим поведінковим репертуаром та наявністю адаптивних стратегій, що свідчить про вищу інтерпретативну компетентність жінок-готів. У моделях жінок репертуар стратегій самовиявлення переважно складається із емоційно-орієнтованих стратегій, тоді як у чоловіків переважає реагування на соматичному та соціальному рівнях.

Отже, отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що схеми, моделі самовиявлення, які створюються та транслюються у межах субкультури, мають контекстуальний характер, і визначають певною мірою гендерний досвід молодих людей, які належать до таких субкультур. Однак для того, щоб отримати більш цілісне уявлення про життєздійснювальний контекст конструювання гендерного досвіду, на нашу думку, важливо розглянути особливості стилю життя молодих людей, які належать до різних молодіжних субкультур.

5.2. Змістові характеристики стилю життя молодих людей, що належать до романтико-ескапістських субкультур

5.2.1. Рефлексивно-депресивний стиль життя готів.

Стиль життя молодих людей, які належать до відповідних субкультур, ми визначали за критерієм суб'єкт-об'єктних орієнтацій у життєвих ситуаціях. У залежності від типу ситуацій можна окреслити відповідний стиль життя.

При об'єктній орієнтації життєвиявлення детермінується переважно зовнішніми ситуаціями, які є об'єктами. При вирішенні життєвих завдань, розв'язанні життєвих ситуацій людина спирається на обмежену інтерпретативну компетентність. Вона інтерпретує життєві події, ситуації за готовими схемами, кліше, які циркулюють в найближчому оточенні і не підлягають індивідуальній переінтерпретації. Джерело життєдіяльності при цьому знаходиться поза людиною. Вона «поміщає» себе у такі ситуації, не усвідомлюючи цього.

При суб'єктній орієнтації людина інтерпретує події та ситуації, використовуючи не тільки готові кліше, але й створює нові, авторські схеми розуміння їх, що забезпечує їй більш творчий процес життєвиявлення.

Основними критеріями суб'єкт-об'єктних орієнтацій у життєвиявленні є наступні.

1. Цілісність – дискретність сприйняття свого життя. Виділяють чотири типи організації часу життя:

- стихійно-повсякденний (людина не встигає за часом, її поведінка носить стихійний характер);
- функціонально-дієвий (події активно організуються, однак не враховуються їх наслідки);
- споглядальний (пролонгований) тип (проявляється активність, проте, не організовується час життя);
- споглядально-перетворювальний (характерною є пролонгована організація часу, яка співвідноситься зі змістом життя і соціальними тенденціями) [149].

Для перших двох типів характерним є дискретне сприйняття життя, два останніх сприймають життя як цілісне утворення. Крім того, перший і третій типи відбивають пасивну життєву позицію, другий та четвертий – активну.

Відповідно дискретність сприйняття життя сприяє об'єктній орієнтації в життєвих ситуаціях, людина акцентує увагу тільки на ключових подіях власного життя. Цілісність життя супроводжується активним розвитком внутрішнього світу і відноситься до суб'єктної орієнтації у життєвиявленнях.

2. Трансситуативна сміливість – трансситуативний консерватизм. Даний критерій дозволяє розкрити міру готовності особистості до змін, до адаптації у нових умовах та життєвих ситуаціях. Трансситуативна сміливість корелює із прагненнями до змін як внутрішнього світу, так і зовнішньої реальності. Для осіб з трансситуативним консерватизмом характерною є сталість поглядів, стійкість переконань. Тому для осіб з трансситуативною сміливістю характерна суб'єктна орієнтація у життєвиявленнях, тоді як для трансситуативного консерватизму – об'єктна.

3. Прагнення до самоактуалізації – его-орієнтація. Даний критерій дозволяє прогнозувати особливості прагнення особистості до самоактуалізації, що є показником особистісної зрілості. Прагнення до самоактуалізації вказує на те, як людина буде будувати власне життя, які обирати цілі, плани та способи самоздійснення. Людина з високим прагненням до самоактуалізації створює суб'єктний стиль життя, оскільки активно працює над вдосконаленням свого внутрішнього світу, і доволі вибірково включає ті чи інші фрагменти зовнішнього буття у власне життєтворення.

При его-орієнтації людина засвоює стереотипні моделі самовиявлення без осмислення, продуктивної інтерпретації. Така людина формує свою активність, опираючись на існуючі у молодіжній субкультурі моделі самовиявлення, підкоряючись та пристосовуючись до них.

Показниками прагнення до самоактуалізації є [281]:

- орієнтація у часі, яка дозволяє зробити висновок про здатність людини жити «тут і тепер». За даним показником ми прогнозували екзистенційність розуміння життя;

- цінності – дозволяють робити висновок про наявність чи відсутність цінностей самоактуалізованої людини;

- погляд на природу людини – відбиває гармонійність у міжособистісних стосунках, довіру, доброзичливість до інших людей;

- потреба у пізнанні – відкритість до нових вражень, знань та досвіду;

- прагнення до творчості – творче ставлення до життя;

- автономність відображає рівень психічного здоров'я особистості, її цілісність та повноту;

- спонтанність корелює із впевненістю в собі та довірою до оточуючого світу, рівень розвитку якої дозволяє робити висновок про самоактуалізацію як стиль життя особистості;

- саморозуміння відбиває чутливість, сензитивність до власних потреб та переживань, що забезпечує людині впевненість;

- аутосимпатія показник усвідомленої позитивної Я-концепції;

- контактність – прагнення до взаємокорисних контактів з іншими людьми;

- гнучкість у спілкуванні – свідчить про здатність до адекватного самовиявлення у спілкуванні.

4. Наявність усвідомленої системи цінностей-цілей, які відповідають суб'єктному типу життєвих орієнтацій. Даний критерій дозволяє прогнозувати здатність та вміння особистості визначати цілі, враховуючи різні життєві ситуації, створювати чітку ієрархію. Об'єктний тип, відповідно, визначається абстрактними цілями, що не мають чіткої ієрархії. Показниками рівня усвідомленості цілей є оцінювання різних життєвих ситуацій, які стосуються роботи, побуту, фізичного та психологічного стану досліджуваного, міжособистісної взаємодії та сімейного життя [281].

Аналіз та інтерпретація результатів здійснювалася окремо по кожній із шести базових сфер особистості. Потім відбувалося рангування за ефективністю та можливістю їх реалізації.

Така процедура сприяє інтегративному проектуванню особистісного саморозвитку у часовому та ресурсному планах, що дозволило нам виявити рівень усвідомлення досліджуваними власних життєвих цілей. При цьому було виділено три групи цілей за рівнем усвідомлення:

- група А – цілі чітко визначені, доповнюють одна одну, коли одна ціль виступає метою, наступна засобом її досягнення;

- група В – цілі визначаються, однак вони досить абстрактні, відсутня ієрархія та узгодженість між цілями однієї сфери;

- група С – цілі відсутні.

Отже, за даними критеріями ми визначали стиль життя молодих людей, що належать до субкультур романтико-ескапістського та гедоністично-епатажного спрямування, зокрема, готів і растаманів та клаберів і реперів. Важливо було з'ясувати чи існує гендерна специфіка у конфігурації моделей стилю життя молодих людей, що належать до відповідних субкультур. За допомогою факторного аналізу вдалося виявити конфігурацію стилю життя чоловіків та жінок, що належать до субкультур готів та клаберів.

Спочатку з метою порівняння розглянемо моделі стилю життя молодих людей, які створюються певною мірою у контексті романтико-ескапістських смислів та схем, що циркулюють у субкультурах готів та растаманів. Серед критеріїв, за якими здійснювалося порівняння моделей стилю життя молодих людей, що належать до різних субкультур, ми вибрали показники суб'єкт-об'єктних орієнтацій у життєвих ситуаціях. Гендерну специфіку визначали за конфігурацією змістових характеристик стилю життя молодих людей, які належать до різних субкультур. Метою порівняння між собою моделей стилю життя субкультур, що сконструйовані у романтико-ескапістському чи гедоністично-епатажному спрямуваннях, було розкриття ролі різних схем інтерпретацій, які створюються у їх межах.

Виявлено відмінності у конфігураціях змістових характеристик стилю життя чоловіків та жінок зазначених субкультур. Спочатку розглянемо гендерну специфіку змістових ха-

рактик стилю життя чоловіків та жінок субкультури готів (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

Конфігурація змістових характеристик стилю життя чоловіків та жінок, які належать до субкультури готів

Фактори (інформативність, %)		
№ п/п	Чоловіки	Жінки
1	Рефлексія, незалежність, відкритість досвіду (28,85)	Рефлексивність та самовираженість у спілкуванні як атрибути самоактуалізації (30,3)
2	Невизначеність, страх перед майбутнім (17,37)	Рефлексія психічного стану та осмисленість цілей сімейного життя (21,6)
3	Осмислення соціально-особистісних цінностей (9,75)	Спрямованість на нові враження від спілкування (10,9)
4	Прагнення до творчості та невизначеність у професійній діяльності (4,93)	-

Модель стилю життя готів чоловіків передбачає чотири фактори, які разом зумовлюють 60,9% дисперсії, що можна розглядати як прийнятний результат факторизації матриці даних. Перший фактор, виявлений у структурі стилю життя чоловіків готів, визначає 28,85% дисперсії. До його складу увійшли чотири шкали, порядок перерахунку яких відповідає величині факторних навантажень:

- 1) Саморозуміння (0,785);
- 2) Потреба у пізнанні (0,631);
- 3) Автономність (0,613);
- 4) Спонтанність (0,573).

Виходячи із значень шкал, які у складі даного фактору мають найбільші навантаження (понад 0,6), він одержав узагальнюючу назву «Рефлексія, незалежність, відкритість досвіду». Іншими словами, стиль життя чоловіків готів визначається прагненням до самоактуалізації, що проявляється у рефлексії власних переживань, думок, прагненні пізнавати світ, бути незалежними, що забезпечує їм довіру до світу.

Другий фактор (17,37%) – «Невизначеність, страх перед майбутнім»:

- 1) Трансиситуативний консерватизм (0,920);
- 2) Функціонально-дієвий тип організації часу життя (0,592);
- 3) Психічний стан (0,537).

Семантичне наповнення даної кореляційної групи відбиває стійкість, незмінність поглядів, страх перед новим, що може зумовлюватися типом організації часу (функціонально-дієвий), при якому людина організовує своє життя, однак не завжди враховує наслідки своїх дій, вчинків, життєвих виборів. Такий тип свідчить про дискретність сприйняття життя, коли воно сприймається як ланцюг окремих подій, ситуацій, на яких акцентується увага, що сприяє об'єктній орієнтації у життєвиявленні. Людина не відчуває цілісності власного життя, що й зумовлює переживання.

Третій фактор, що характеризує стиль життя чоловіків готів (9,75%) – «Осмилення соціально-особистісних цінностей»:

- 1) Міжособистісне спілкування (0,975);
- 2) Особистісне зростання (0,691);
- 3) Контактність (0,582);
- 4) Неусвідомленість цілей сімейного життя (0,490).

Наявність усвідомлених цілей у сфері міжособистісного спілкування та цілей особистісного зростання певною мірою визначають створення сприятливих контактів, розширення кола спілкування, однак неусвідомленими є цілі щодо сфери сімейного життя, що свідчить про неготовність молодих людей до створення сім'ї. Отже, актуальними усвідомленими цілями чоловіків готів є прагнення до міжособистісного спілкування та особистісного зростання, які детермінують самовиявлення.

Четвертий фактор (4,93%) – «Прагнення до творчості та невизначеність у професійній діяльності». Даний фактор відбиває наступні аспекти стилю життя:

- 1) Прагнення до творчості (0,873);
- 2) Відсутність осмисленості цілей, пов'язаних із роботою (0,624);
- 3) Аутосимпатія (0,554).

Даний фактор можна розглядати як ще одну групу цілей, які будуть визначати стиль життя. Молоді люди прагнуть до творчості, однак відсутні усвідомлені цілі щодо майбутньої професійної діяльності. Можливо творчість не пов'язується із майбутньою професією, що певною мірою свідчить про неусвідомлений вибір спеціальності або відсутність перспективи працевлаштування. Тим не менше, невизначеність із професійною діяльністю не впливає на самоприйняття.

Отже, стиль життя чоловіків готів можна назвати рефлексивно-депресивним, який визначається прагненням до самоактуалізації, що проявляється у рефлексії власних проблем, переживань, готовності отримувати нові знання, новий досвід, незалежності та довіри до світу. Актуальними прагненнями молодих людей є міжособистісне спілкування, що створює можливості для особистісного зростання та творчості.

Однак, формуванню гармонійності стилю життя перешкоджає наявність об'єктних життєвих орієнтацій, які проявляються у транситуативному консерватизмі (страх перед змінами як внутрішнього, так і зовнішнього світу) та нездатності прогнозувати наслідки життєвих ситуацій, відповідально ставитися до їх вирішення. Все це зумовлює суперечливі переживання, негативні емоції, надає стилю життя депресивного характеру. Показник «консерватизму» свідчить, що молоді люди хоча й відкриті до нового досвіду, однак він обмежується переважно схемами субкультури. Вони закриваються від сприйняття чогось нового, що не стосується готик культури. Іншими словами, вони спрямовані на сприйняття нового, яке створюється у межах субкультури або стосується її смислів. Це підтверджується результатами усного опитування. Серед студентів готів є такі, які добровільно залишили навчання у виші лише тому, що їм там не сподобалося, не виправдалися очікування. Також серед них багато таких, яких цікавить не результат навчання, а процес – наприклад, обговорення цікавого філософського матеріалу, проникнення у тайни психології людини чи аналіз творів мистецтва середньовіччя тощо. Інші предмети вони можуть не відвідувати, ледь складаючи підсумкові сесії.

На нашу думку, у чоловіків готів відсутність цілісності, гармонійності життя певною мірою зумовлена схемами, концептами досвіду, створеними в умовах субкультури. Односторонність інтерпретацій життєвих подій, ситуацій, пошук трагізму, «темних» відтінків у всьому, що їх оточує, звужує простір для експериментувань з майбутнім, заважає повноцінному самовивленню, зумовлює формування об'єктного стилю життя.

У моделі стилю життя жінок готів виділено три фактори, які спільно обумовлюють 62,8% дисперсії. Перший фактор (30,3% дисперсії) містить в собі із статистично значущими навантаженнями чотири шкали, порядок перерахунку яких відповідає величині їх факторних навантажень. Даний фактор об'єднав в собі шкали, що відбивають прагнення до самоактуалізації, тому отримав назву «Рефлексивність та самовираженість у спілкуванні як атрибути самоактуалізації»:

- 1) Саморозуміння (0,779);
- 2) Гнучкість у спілкуванні (0,605);
- 3) Автономність (0,520);
- 4) Аутосимпатія (0,437).

Виходячи із змісту шкал, які мають найбільші факторні навантаження (понад 0,6), можна стверджувати, що провідними якостями самоактуалізації є чутливість до власних проблем, потреб та переживань. Рефлексивність власних переживань забезпечує, з одного боку, адекватність самовираження у спілкуванні, а з іншого боку, незалежність, автономність, що зумовлює позитивне ставлення до себе.

Другий фактор (інформативність 21,6%), проінтерпретований як «Рефлексія психічного стану та осмисленість цілей сімейного життя», включає наступні шкали:

- 1) Психічний, душевний стан (0,995);
- 2) Сімейне життя (0,620);
- 3) Неусвідомлені цілі «робота» (0,490).

Значущість шкали осмисленості цілей у сфері «Психічного, душевного стану» у жінок готів підтверджує попередній фактор, що відбиває актуальність рефлексивних переживань, які можуть сприяти усвідомленості цілей сімейного життя. Однак, у жінок, як і у чоловіків, відсутня усвідомленість цілей,

пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю, що доводить неусвідомлений вибір професії, невизначеність у майбутньому. Наприклад, як зазначає дівчина-готесса, що невдячною є справа заглядати у майбутнє, яке незалежне від нас. Треба жити теперішнім.

До третього фактору (інформативність 10,9%), якому ми надали назву «Спрямованість на нові враження від спілкування», включені наступні шкали:

- 1) Контактність (0,770);
- 2) Пізнання (0,605);
- 3) Споглядальний тип життєвих орієнтацій (0,554);
- 4) Консерватизм (0,538).

Виходячи із семантичного змісту шкал, стає очевидним, що для жінок-готесс важливим є прагнення до взаємокорисних і приємних контактів, зв'язків з іншими людьми, які створюють можливості для пізнання, отримання нового досвіду, знань, переживань та вражень. Однак жінки займають споглядальну позицію, не проявляють активності, їм складно організувати час свого життя, вийти за межі смислів, які створюються у субкультурі готів. Іншими словами, вони займають пасивну життєву позицію. Такий результат підтверджується емоційно-орієнтованими стратегіями поведінки, що використовують жінки, які належать до субкультури готів, у різних ситуаціях, особливо складних, проблемних (5.1).

Отже, змістові характеристики стилю життя жінок-готів свідчать про його рефлексивно-споглядальний характер. Стиль життя їх визначається значною мірою прагненням до самоактуалізації, яке проявляється у рефлексії власних переживань, здатності до адекватного самовираження у спілкуванні, незалежності та самоприйнятті. Вони спрямовані на створення сім'ї, однак не мають цілей професійної самореалізації. Акцентування уваги на емоційній сфері звужує простір для самовиявлення, не дозволяє молодим людям створювати професійні перспективи. Обмеженість стилю життя сферою переживань та міжособистісної взаємодії, в якій вони задовольняють потребу в пізнанні, пояснюється закритістю до змін, пасивною життє-

вою позицією, стійкістю переконань, які створюються у межах субкультури.

Таким чином, стиль життя готів певною мірою визначається «емоційними», «депресивними» смислами, схемами, що сконструйовані та транслюються у межах субкультури, які звужують простір для самоконститування, ускладнюють процес створення власних, індивідуальних схем самовиявлення. Надмірна рефлексія власних переживань та стосунків з іншими заважає формуванню усвідомлених цілей у різних сферах життя, зокрема професійній та не дає цілісно сприймати процес життя, що й зумовлює певною мірою депресивний відтінок його, особливо у чоловіків.

Гендерна специфіка стилю життя готів полягає у змістових відмінностях самоактуалізаційних тенденцій. Чоловіки спрямовані на самопізнання через отримання нових знань, а жінки через самовираження у спілкуванні. Стиль життя чоловіків визначається усвідомленими соціально-особистісними цілями, які стосуються міжособистісної сфери та особистісного зростання, а стиль життя жінок стосується насамперед емоційної сфери та сімейного життя. Відповідно, стиль життя чоловіків відбиває більш активну життєву позицію, тоді як жінок – пасивнішу.

5.2.2. Стихійно-пасивний стиль життя растаманів.

У субкультурі растаманів виявлено дещо іншу конфігурацію моделі стилю життя. Причому, більші відмінності спостерігаються між моделями стилю життя молодих людей, які належать до різних субкультур, ніж між чоловіками та жінками однієї субкультури (табл. 5.10). Такі результати доводять значення смислів, що відтворюються у молодіжних субкультурах і визначають стиль життя молодих людей, які належать до них.

Модель стилю життя растаманів чоловіків утворюють три фактори, які спільно зумовлюють 57,8% дисперсії помилки. Перший фактор, інформативність якого 30,3%, отримав узагальнюючу назву «Рефлексія та прийняття інших людей як атрибути самоактуалізації»:

- 1) Саморозуміння (0,659);
- 2) Погляд на природу людини (0,617);

- 3) Автономність (0,572);
- 4) Спонтанність (0,501).

Таблиця 5.10

Конфігурація змістових характеристик стилю життя чоловіків та жінок, що належать до субкультури растаманів

Фактори (інформативність, %)		
№ п/п	Чоловіки	Жінки
1	Рефлексія та прийняття інших людей як атрибуту самоактуалізації (30,3)	Рефлексія та адекватне самовираження у спілкуванні (33,6)
2	Неструктурованість часу життя та прагнення до творчості (18,4)	Неструктурованість часу життя та гармонія у стосунках з іншими, потреба у нових враженнях, переживаннях (18,4)
3	Осмисленість цілей спілкування (8,9)	Осмислення цілей міжособистісного спілкування та абстрактність цілей сімейного життя (8,4)

Прагнення до самоактуалізації чоловіків, що належать до субкультури растаманів, проявляється в першу чергу, у рефлексії своїх почуттів, переживань, думок, що зумовлює прийняття та позитивне ставлення до оточення, завдяки чому вони здатні відчувати незалежність та довіру до світу.

Другий фактор (інформативність 18,4%) – «Неструктурованість часу життя та прагнення до творчості»:

- 1) Стихійно-буденний тип життєвих орієнтацій (0,916);
- 2) Прагнення до творчості (0,735);
- 3) Трансситуативний консерватизм (0,534).

Семантичний зміст шкал відбиває провідний тип життєвих орієнтацій чоловіків, які належать до субкультури растаманів. Найбільше навантаження має шкала «стихійно-буденний тип», яка свідчить про стихійну поведінку у життєвих ситуаціях та відсутність орієнтації у часі. Такі життєві орієнтації певною мірою ускладнюють відкритість як до змін внутрішнього сві-

ту, так і готовність до зовнішніх змін. На нашу думку, даний фактор, який відбиває об'єктний тип життєвих орієнтацій, значною мірою зумовлений особливостями ідеології субкультури. Растамани сповідують вільний від соціальних законів спосіб життя, який не потребує планування, програмування часу життя. Життя – це спонтанність, налагодження гармонії з природою та собою. Вихід за межі природи – це втрата себе та гармонії. Вони спрямовані на творчість, яка не відповідає загальноприйнятим критеріям, і проявляється у своєрідному ставленні до життя, вільного від соціальних законів та умовностей, придуманих людьми. Тому така конфігурація шкал фактору є контекстуальною, і визначає специфіку стилю життя молодих людей, які мають приналежність до субкультури растаманів.

Третій фактор (інформативність 8,9%) – «Осмисленість цілей спілкування»:

- 1) Міжособистісне спілкування (0,784);
- 2) Психічний стан (0,553);
- 3) Фізичний стан (0,518).

Слід зазначити, що даний фактор за всіма трьома шкалами, які увійшли до його складу, утворюють систему усвідомлених цілей, які стосуються сфери міжособистісного спілкування, психічного та фізичного стану досліджуваних. Семантичний зміст отриманих шкал є контекстуальним, оскільки дійсно відбиває основні пріоритети растаманів, які сенсом буття вважають спілкування з своїми однодумцями, у процесі якого рефлексують над своїм психічним станом чи станом інших людей, дбають про власний фізичний стан, особливо харчування, яке повинно відповідати заповідям растафарі – не їсти свинини, солі, оцту, риби без луски, приготовлену іншими їжу, не пити вино, молоко, не курити тютюн тощо.

Отже, якщо проаналізувати конфігурацію моделі стилю життя чоловіків-растаманів, то очевидним є вплив цінностей, смислів даної субкультури на створення стилю життя. Помітним є відбиток субкультурних схем на показниках прагнення до самоактуалізації (саморозуміння, погляд на природу людини, спонтанність) та усвідомлених життєвих цілях. Адже

сутність перебування у субкультурі растаманів зводиться до рефлексування над власними емоціями, переживаннями та почуттями. Важливим лозунгом у їхній субкультурі є досягнення гармонії у міжособистісних ставленнях. Растаман – це той, хто любить людей, відкритий до спілкування з ними. Прийняття та любов до інших людей забезпечує растаманам впевненість у собі та сприяє формуванню почуття довіри до оточуючого світу. Сенси субкультури растаманів знайшли своє відображення і у особливостях життєвих орієнтацій, які ми виявили у чоловіків даної субкультури. Растафарі дійсно сповідують спосіб життя поза часовими орієнтирами. Вони живуть «тут і тепер», не заглядаючи у майбутнє, не намагаючись його прогнозувати чи якимось програмувати. Таке сприйняття часу утруднює процес створення життєвої перспективи. Молоді люди не знають куди їм рухатися, які життєві завдання конструювати.

Модель стилю життя жінок, які належать до субкультури растаманів, включає три фактори, що зумовлюють 60,4% дисперсії. Перший фактор (інформативність 33,6%) утворюють чотири шкали, який за семантичним змістом отримав назву «Рефлексія та адекватне самовираження у спілкуванні»:

- 1) Саморозуміння (0,772);
- 2) Гнучкість у спілкуванні (0,635);
- 3) Автономність (0,558);
- 4) Спонтанність (0,521).

Як і у моделі чоловіків, у жінок-растаманів важливим показником самоактуалізації є рефлексія та сензитивність до власних потреб, переживань, що забезпечує їм адекватне самовираження у спілкуванні, яке необмежене соціальними стереотипами, а ґрунтується на любові та безумовному прийнятті інших людей. Молоді люди прагнуть відчувати незалежність, свободу, що надає їм впевненості в собі та почуття довіри до світу. Такі показники самоактуалізації у жінок, які належать до субкультури растаманів, є не випадковими, оскільки вони дійсно відбивають основні сенси даної субкультури.

Другий фактор (інформативність 18,4%) – «Неструктурованість часу життя та гармонія у стосунках з іншими, потреба у нових враженнях, переживаннях»:

- 1) Стихійно-буденний тип життєвих орієнтацій (0,648);
- 2) Погляд на природу людини (0,537);
- 3) Потреба у пізнанні (0,511).

У моделі стилю життя жінок, які належать до субкультури растаманів, як і у моделі чоловіків, виявлено стихійно-буденний тип життєвих орієнтацій, що відбиває ставлення та організацію людиною власного часу життя. Даний тип життєвих орієнтацій характеризує подієве, дискретне сприйняття свого життя, відображає пасивну життєву позицію, що зумовлює об'єктні орієнтації у життєвих ситуаціях. Ставлення до життя визначається прагненням до гармонійності у стосунках з іншими людьми та відкритістю до нових вражень, знань.

Отже, даний фактор є контекстуальним. Іншими словами, він зумовлений специфікою цінностей, ідеології субкультури растаманів, які сповідують філософію пасивності. За даним фактором жіноча модель стилю життя відрізняється від чоловічої більшою відкритістю до нового досвіду та прагненням гармонійних стосунків з іншими людьми.

Третій фактор (інформативність 8,4%) – «Осмислення цілей міжособистісного спілкування та абстрактність цілей сімейного життя»:

- 1) Міжособистісне спілкування (0,625);
- 2) Абстрактні цілі сімейного життя (0,546);
- 3) Психічний стан (0,521);
- 4) Фізичний стан (0,469).

Даний фактор відбиває актуальні сфери життя жінок, які належать до субкультури растафарі та рівень усвідомлення цілей, спрямованих на реалізацію цих сфер. Усвідомлення цілей міжособистісного спілкування у моделях стилю життя жінок растафарі, доводить актуальність для них сфери спілкування з іншими людьми, що підтверджує попередні шкали першого фактору. Наявність абстрактних цілей у сфері сімейного життя свідчить про відсутність ієрархії та узгодженості між цілями цієї сфери, що дозволяє зробити висновок про неготовність до усвідомленого створення сім'ї. Однак, жінки, які належать до субкультури растаманів, усвідомлюють цілі щодо власного

психічного та фізичного стану, оскільки саме на цих сферах у даній субкультурі робиться акцент.

Отже, стиль життя молодих людей, які належать до субкультури растаманів, значною мірою зумовлений смислами, схемами, які в ній створюються та транслюються. Контекстуальний характер стилю життя мають як чоловічі, так і жіночі моделі. Загальними рисами моделей обох вибірок є рефлексивність як показник прагнення до самоактуалізація, однак у чоловіків вона стосується досягнення гармонії у міжособистісних стосунках, тоді як у жінок – здатності до адекватного самовираження у спілкуванні. Отже, жінки даної субкультури у взаємодії з іншими людьми більше звертають увагу на практичну сторону спілкування, задоволення своїх потреб у самовираженні. Чоловіки у спілкуванні спрямовані на досягнення довіри, створення доброзичливих стосунків. Як чоловіки, так і жінки прагнуть до незалежності та свободи, демонструють нонконформізм та впевненість у собі.

Подібними є моделі обох вибірок і за фактором «Неструктурованості часу життя», для яких характерною є дискретність сприйняття життя, пасивна життєва позиція, що визначає об'єктний тип життєвих орієнтацій. Однак, жінки на відміну від чоловіків спрямовані на пізнання нового, отримання нових вражень від стосунків з іншими людьми. Чоловіки з одного боку, спрямовані на творчість, а з іншого боку, транслюють свою незмінність у поглядах та стійкість переконань.

Як для чоловіків, так і жінок, які належать до субкультури растаманів, актуальними сферами, що зумовлюють певною мірою стиль життя, виявлено міжособистісні стосунки, психічний та фізичний стани. Виявлено гендерну специфіку у конфігурації шкал фактору «Осміслені цілі міжособистісного спілкування», яка полягає у появі абстрактних цілей сфери сімейного життя у моделі жінок. Отже, стиль життя як чоловіків, так і жінок можна назвати об'єктним. Цей стиль передбачає стихійно-буденний тип життєвих орієнтацій, пасивну життєву позицію із переважанням консервативних тенденцій у чоловіків та відкритістю до нового у жінок.

Таким чином, розглянуті моделі стилю життя молодих людей, які належать до субкультур романтико-ескапістського спрямування, зокрема, готів та растаманів передбачають наявність самоактуалізаційних тенденцій, які в обох субкультурах відбивають прагнення молодих людей до рефлексії власних потреб, переживань, автономності та спонтанності. Показники прагнення до самоактуалізації у жінок обох субкультур є більш подібними, ніж у межах однієї субкультури між чоловіками та жінками. Самоактуалізація жінок проявляється у прагненні до рефлексії та самовираженні у спілкуванні. У чоловіків – у прагненні до рефлексії та прийнятті інших, доброзичливому ставленні до інших людей.

Помітними виявилися відмінності у моделях стилю життя растаманів та готів за показником типу життєвих орієнтацій. Для растаманів (чоловіків і жінок) характерним є об'єктний тип життєвих орієнтацій, який передбачає дискретність сприйняття життя та свідчить про пасивну життєву позицію людини. У субкультурі готів у чоловіків стиль життя визначається активною життєвою позицією, але дискретним сприйняттям життя, що зумовлює об'єктний тип життєвих орієнтацій. На відміну від растаманів, готи чоловіки активно організують час свого життя, однак не враховують наслідки подій, ситуацій. Їхня ініціативність носить епізодичний характер, що у свою чергу ускладнює процес створення життєвої перспективи. Жінки готи займають пасивну життєву позицію, їм складно організувати час життя, однак вони його сприймають більш цілісно, що сприяє формуванню суб'єктивних життєвих орієнтацій.

За показником усвідомленості цілей різних життєвих сфер виявлено значущість сфер міжособистісного спілкування, психічного та душевного стану для обох субкультур. Однак, відмінність полягає у значенні, яке виконують цілі цієї сфери. У молодих людей, які належать до субкультури готів, стиль життя визначається усвідомленими цілями міжособистісного спілкування, що сприяє формуванню ієрархії цілей особистісного зростання, зокрема у чоловіків. У растаманів цілі сфери міжособистісного спілкування сприяють формуванню ієрархії ці-

лей сфер психічного, душевного та фізичного станів. Отже, незважаючи на подібність моделей стилю життя молодих людей, які мають приналежність до субкультури готів та растаманів, у кожній із них існує своя специфіка, яка полягає у різному змісті одних і тих же схем. По-різному відбувається створення стилю життя у чоловіків та жінок. У кожній субкультурі існує гендерна специфіка змістових характеристик стилю життя.

5.3. Конфігурація характеристик стилю життя молодих людей, що належать до гедоністично-епатажних субкультур

5.3.1. Гедоністичний стиль життя клаберів.

Гедоністично-епатажні субкультури створюють і транслиують смисли задоволення, значущості власної персони, що протиставляється природі та загальноприйнятим нормам і стереотипам. Як клабери, так і репери пропагують гедоністичний стиль життя, який є одним із дорогих стилів. Їхнє життя – це суцільні розваги та задоволення. Однак у кожній субкультурі існують свої способи розуміння та отримання задоволення, демонстрування епатажу, що на нашу думку, певною мірою буде визначати специфіку конфігурації змістових характеристик стилю життя. Незважаючи на те, що у обох субкультурах транслиуються гедоністично-епатажні схеми самовиявлення, у кожній помітною є гендерна специфіка змістових характеристик моделі стилю життя. Перед нами стояло завдання з'ясувати, наскільки відмінності у конфігурації змістових характеристик стилю життя чоловіків та жінок зумовлені особливостями схем субкультури. За допомогою факторного аналізу ми виділили основні фактори, які дозволи розкрити гендерну специфіку у змістових характеристиках стилю життя молодих людей, які належать до субкультури клаберів та реперів. Спочатку розглянемо особливості змістових характеристик стилю життя у чоловіків та жінок, які належать до субкультури клаберів (табл. 5.11).

Конфігурація змістових характеристик стилю життя чоловіків та жінок, що належать до субкультури клаберів

Фактори (інформативність, %)		
№ п/п	Чоловіки	Жінки
1	Гармонія у стосунках та довіра і відкритість до світу (36,87)	Прагнення до самовираження у спілкуванні та рефлексія власних потреб (33,6)
2	Осмислення цілей міжособистісного спілкування, що забезпечує відчуття незалежності (14,10)	Активність та дискретність сприйняття життя (17,8)
3	Неструктурованість часу життя та відкритість до нового досвіду (6,9)	Осмисленість цілей міжособистісного спілкування та психічного і душевного стану (4,3)

Модель стилю життя чоловіків-клаберів передбачає три фактори, які спільно обумовлюють 61,3% загальної дисперсії, що свідчить про прийнятний результат для інтерпретації виділених факторів. Перший фактор, інформативність якого 36,87% дисперсії, утворюють три шкали, семантичний зміст яких дозволив назвати його «Гармонія у стосунках та довіра і відкритість до світу»:

- 1) Погляд на природу людини (0,842);
- 2) Спонтанність (0,790);
- 3) Контактність (0,766).

Отже, показниками прагнення до самоактуалізації чоловіків, які належать до субкультури клаберів, є досягнення доброзичливих, довірливих взаємин у міжособистісних стосунках, що забезпечує впевненість у собі та довіру до оточуючого світу, сприяє спілкуванню з іншими людьми. Прагнення до самоактуалізації обмежується у чоловіків-клаберів налагодженням гармонійних міжособистісних стосунків, що на нашу думку, певною мірою зумовлено специфікою смислів гедоністично-епатажних субкультур. Адже часопроведення, яке передбачає отримання задоволення у таких субкультурах, можливе лише

при умові наявності відповідного оточення. Саме серед оточення можна демонструвати свою епатажність, доводити незалежність, стильність, «класність», байдужість.

Другий фактор (інформативність 14,10%) – «Осмилення цілей міжособистісного спілкування, що забезпечує відчуття незалежності»:

1) Усвідомлені цілі сфери міжособистісного спілкування (0,677);

2) Автономність (0,595).

Даний фактор певною мірою підтверджує попередній, оскільки підкреслює значущість міжособистісних стосунків у субкультурі клаберів. Усвідомленість цілей сфери міжособистісного спілкування дозволяє молодим людям, які належать до субкультури клаберів, відчувати цілісність та повноту власної особистості, незалежність.

Третій фактор (інформативність 6,9%) – «Неструктурованість часу життя та відкритість до нового досвіду»:

1) Стихійно-повсякденний тип життєвих орієнтацій (0,670);

2) Трансситуативна сміливість (0,605);

3) Потреба у пізнанні (0,556);

4) Гнучкість у спілкуванні (0,538).

Семантичний зміст шкал свідчить про наявність у чоловіків-клаберів, об'єктного типу життєвих орієнтацій, які проявляються у дискретному сприйнятті власного життя, відбивають пасивну життєву позицію. Молодій людині складно організувати час свого життя, співвідносити його зі смислами, формувати цілі та плани. Однак, вона відкрита до змін, отримання нових вражень, переживань та формування нового досвіду, що забезпечує їй адекватне самовираження у спілкуванні. Як зазначає, наприклад, чоловік-клабер: «...мене все «дістало», я хочу «тусити» і весь світ мене не хвилює...тільки на вечірках я відчуваю себе людиною, і можу розкритись там сповна».

Отже, модель стилю життя чоловіків, які належать до субкультури клаберів, передбачає прагнення до самоактуалізації, яке проявляється у досягненні гармонії у стосунках з іншими людьми та відкритості до нових вражень і переживань. Іншими

словами, вони спрямовані на пошук задоволення від спілкування з іншими людьми.

Акцентування уваги на міжособистісному спілкуванні та задоволеннях звужує простір для актуалізації інших сфер. Звужене коло цілей, інтересів не дозволяє відчувати цілісності власного життя, спричинює стихійність поведінки, формування об'єктних життєвих орієнтацій, що й визначає інфантильно-гедоністичний стиль життя з відчуттям легкості, поверхневості, непостійності.

У жінок-клаберів, модель стилю життя передбачає три фактори, які спільно обумовлюють 55,7% дисперсії, що є прийнятним результатом для інтерпретації. Перший фактор включає п'ять шкал, інформативність яких становить 33,6%. Даний фактор за показниками навантаження (0,6 і вище) отримав назву «Прагнення до самовираження у спілкуванні та рефлексія власних потреб»:

- 1) Гнучкість у спілкуванні (0,789);
- 2) Саморозуміння (0,654);
- 3) Контактність (0,581);
- 4) Автономність (0,577);
- 5) Спонтанність (0,548).

Стиль життя жінок, які належать до субкультури клаберів, як і чоловіків, визначається певною мірою прагненням до самоактуалізації. Однак, цей стиль відрізняється змістовими характеристиками самоактуалізації, а саме прагненням до самовираження у спілкуванні, яке позбавлене впливу соціальних стереотипів і сприяє рефлексії, саморозумінню власних переживань, потреб та надає їм впевненості в собі. Жінки-клабери спрямовані на пошук приємних контактів з іншими людьми, які будуть приносити їм задоволення, відчуття незалежності, впевненості в собі та відчуття комфорту.

Другий фактор стилю життя жінок-клаберів (інформативність 17,8%) – «Активність та дискретність сприйняття життя»:

- 1) Функціонально-дієвий тип життєвих орієнтацій (0,668);
- 2) Трансситуативна сміливість (0,627);
- 3) Орієнтація у часі «тут і тепер» (0,567);

4) Усвідомлені цілі, які стосуються ставлення до фізичного тіла (0,535).

Із семантичного змісту шкал даного фактору випливає, що стиль життя жінок, які належать до субкультури клаберів, певною мірою визначається функціонально-дієвим типом життєвих орієнтацій, що відбиває їх активну життєву позицію, здатність організовувати час свого життя. Однак, ініціативність проявляється тільки щодо окремих подій чи ситуацій і не враховуються їх наслідки. І дійсно, клабери є доволі активними, однак тільки у ситуаціях, які приносять їм задоволення. Вони можуть долати сотні кілометрів, дізнавшись, що у якомусь місті чи клубі організовується грандіозна тусовка. Іншими словами, активність, ініціативність проявляється переважно тоді, коли це пов'язано із проведенням дозвілля. Вони спрямовані на пошук нових вражень, готові до змін і не замислюються над майбутнім, більше переймаються своїм фізичним станом, рівнем задоволеності вітальних потреб.

Третій фактор (інформативність 4,3%) – «Осмишеність цілей міжособистісного спілкування та психічного і душевного стану»:

1) Усвідомлені цілі сфери міжособистісного спілкування (0,632);

2) Усвідомлені цілі сфери психічного та душевного стану (0,564).

Отже, стиль життя жінок, які належать до субкультури клаберів, зумовлюється цілями, що стосуються сфер міжособистісного спілкування та психічного і душевного станів. Актуальність саме таких цінностей-цілей у жінок даної субкультури є не випадковою. Даний фактор вносить певні уточнення щодо першого фактору «Прагнення до самовираження у спілкуванні та рефлексія власних переживань». У процесі міжособистісного спілкування вони задовольняють свої потреби, самостверджуються та мають можливість аналізувати, рефлексувати над власним психічним станом.

В цілому, стиль життя жінок-клаберів, має контекстуальний характер, оскільки відбиває провідні смисли даної субкультури, зокрема, прагнення до спонтанного, вільного, необмеже-

ного соціальними стереотипами самовираження у спілкуванні, яке приносить задоволення, сприяє налагодженню потрібних контактів, вільних від зобов'язань. Ідеологія рейверів, клаберів ґрунтується на невтручанні і розвагах. Зосередженість на гедоністичних переживаннях, взаємодії з іншими людьми обмежує їхні можливості у формуванні цілей різних життєвих сфер. Їм складно планувати, прогнозувати власне життя. Тому незважаючи на їхню активну життєву позицію, відкритість до нового, вони нездатні цілісно сприймати власне життя, що сприяє формуванню об'єктного стилю життя.

Таким чином, гедоністичний стиль життя молодих людей, які належать до субкультури клаберів, визначається переважно об'єктним типом життєвих орієнтацій, дискретністю сприйняття життя, що зумовлює стихійний характер самовиявлення. Цей стиль має гендерну специфіку. Відмінності у змістових характеристиках стилю життя чоловіків та жінок-клаберів проявляються у показниках прагнення до самоактуалізації, конфігурації цілей різних життєвих сфер та типі організації часу життя. У чоловіків прагнення до самоактуалізації проявляється у довірі до світу та досягненні гармонійних стосунків з іншими людьми. Жінки спрямовані на самовираження у міжособистісному спілкуванні та рефлексії. Пояснити таку специфіку у конфігурації змістових характеристик стилю життя чоловіків та жінок-клаберів можна особливостями гендерних схем, які циркулюють у межах даної субкультури. Жінки, які належать до субкультури клаберів, на відміну від чоловіків, транслюють андрогінні схеми самовиявлення. Вони більш активні та ініціативні, прагнуть до самовираження у спілкуванні. Чоловіки відтворюють схеми пасивності, інфантильності, що свідчить про наявність фемінінних характеристик ідентичності.

Різною виявилася конфігурація цілей, які визначають стиль життя чоловіків та жінок, які належать до субкультури клаберів. У чоловіків усвідомлені цілі стосуються лише сфери міжособистісного спілкування. У жінок репертуар усвідомлених цілей, які визначають стиль життя, не обмежується даною сферою. Вони спрямовані на реалізацію цілей, які пов'язані із задоволенням вітальних, матеріальних та психо-емоційних по-

треб. Стиль життя чоловіків визначається пасивною життєвою позицією, яка зумовлює стихійний тип самовиявлення. Самовиявлення жінок зумовлюється активною життєвою позицією, однак ініціативність, дієвість є ситуативною. Відповідно, стиль життя чоловіків можна назвати стихійно-гедоністичним, а жінок – дієво-гедоністичним.

5.3.2. Гедоністично-стихійний стиль життя реперів.

Помітніші відмінності виявлено у стилях життя реперів і клаберів, особливо це стосується вибірки чоловіків обох субкультур. Молоді люди, які належать до субкультури реперів, в першу чергу спрямовані на пошук корисних і приємних контактів, позбавлені впливу загальноприйнятих стереотипів та понад усе цінують свою свободу і незалежність. Для них характерним є стихійний тип організації життя, дискретність сприйняття свого життя, без рефлексії над вчинками, подіями та ситуаціями. Репери займають пасивну життєву позицію, їх не турбують проблеми оточення, вони схильні до стихійного самовиявлення. Актуальними життєвими цілями є прагнення до міжособистісної взаємодії та задоволення потреб у фізичному та психоемоційному комфорті. Незважаючи на подібність стилів життя чоловіків та жінок реперів, все ж помітними є певні відмінності (табл. 5.12).

У чоловіків-реперів стиль життя визначають три фактори, які спільно обумовлюють 58,25% всієї дисперсії, що можна розглядати як прийнятний результат факторизації матриці даних. Перший фактор, виявлений у моделі стилю життя чоловіків-реперів, визначає 30,14% дисперсії. До нього увійшли чотири вербальні шкали, порядок перерахування яких відповідає величині їх факторних навантажень (зазначені у дужках):

- 1) Контактність (0,865);
- 2) Гнучкість у спілкуванні (0,842);
- 3) Автономність (0,805).

Виходячи зі значення трьох шкал, які у складі даного фактору мають найбільші навантаження (понад 0,8), він отримав умовну узагальнюючу назву «Прагнення до взаємокорисних контактів, не обмежених соціальними стереотипами та неза-

лежності». Спрямованість реперів на пошук вигоди, користі від взаємодії з іншими людьми певною мірою відбиває основні смисли даної субкультури. Адже сучасні репери транслюють егоїстичні схеми спілкування, яке повинно приносити їм користь та задоволення, сприяти задоволенню їх потреб у визнанні, приємному проведенні часу. Вони пропагують стосунки, вільні від соціальних обмежень та зобов'язань.

Таблиця 5.12

Конфігурація змістових характеристик стилю життя чоловіків та жінок, які належать до субкультури реперів

Фактори (інформативність, %)		
№ п/п	Чоловіки	Жінки
1	Прагнення до взаємокорисних контактів, не обмежених соціальними стереотипами та незалежності (30,14)	Активність та незалежність у спілкуванні як атрибуту самоактуалізації (32,5)
2	Стихійне самовиявлення та відкритість до нового досвіду (17,91)	Осмислення цілей сімейного благополуччя (14,7)
3	Осмисленість цілей міжособистісного спілкування та фізичного комфорту (10,2)	Стихійне самовиявлення та відкритість до нового досвіду (9,5)

Другий з отриманих факторів є помітно менш значущим, оскільки пояснює тільки 17,91% дисперсії. До його складу увійшли три шкали:

- 1) Стихійно-повсякденний тип життєвих орієнтацій (0,0745);
- 2) Трансситуативна сміливість (0,721);
- 3) Потреба у пізнанні (0,643).

Найбільші навантаження у даному факторі здобули перші дві шкали (понад 0,7). На основі семантичного змісту цих шкал даний фактор отримав назву «Стихійне самовиявлення та відкритість до нового досвіду». Іншими словами, у чоловіків, які належать до субкультури реперів, відсутня цілісність

сприйняття життя, їхня поведінка має стихійний характер, вони спрямовані на пошук нового досвіду, відкриті до нових вражень. Однак, незважаючи на наявність транситуативної сміливості, яка відбиває готовність молодих людей до змін, їхній стиль життя визначається об'єктними орієнтаціями у життєвих ситуаціях. На нашу думку, дискретність сприйняття життя, яка зумовлює стихійний характер самовиявлення, певною мірою визначається схемами реп-культури. Адже на знаковому, соціальному та поведінковому рівнях у даній субкультурі створюються схеми спонтанного, стихійного самовиявлення, вільного від соціальних обмежень. Сповідується принцип «жити тут і тепер у своє задоволення», без оцінки, аналізу минулого та прогнозування майбутнього.

Третій фактор (інформативність 10,2%) – «Осмісленість цілей міжособистісного спілкування та фізичного комфорту»:

1) Усвідомлені цілі сфери міжособистісного спілкування (0,725);

2) Усвідомлені цілі сфери фізичного стану (0,655);

3) Неусвідомлені цілі сфери побуту (0,518).

Як бачимо, стиль життя чоловіків-реперів, визначається життєвими цілями, які спрямовані на задоволення потреб у спілкуванні з іншими людьми і задоволенні вітальних потреб. Актуальність зазначених сфер, з одного боку, зумовлена специфікою віку, особливо це стосується цілей сфери міжособистісного спілкування, а з другого боку, специфікою реп-культури, яка транслює смисли гедонізму, комфорту, безтурботності. Відсутність цілей, пов'язаних із професійною сферою, сімейним життям, дозволяє робити припущення про нерозвиненість сімейно-професійних перспектив та інфантильний стиль життя. Як зазначає молодий чоловік, який відносить себе до субкультури реперів, що не забуває собі дурниціями голову. «Родаки» у нього класні, все влаштують, для чого йому «паритися».

Отже, стиль життя чоловіків даної субкультури, який визначається прагненням до самоактуалізації (налагодження взаємодій зв'язків, контактів, самовираження у спілкуванні та незалежність), дискретним сприйняттям часу життя без прогнозування майбутнього, відкритістю до нових вражень,

переживань та наявністю усвідомлених цілей, спрямованих на задоволення вітальних потреб, умовно можна назвати гедоністично-інфантильним, оскільки прагнення до самоактуалізації передбачає пошук контактів, які б приносили користь і не потребували ніяких зобов'язань. Особливо гедоністичність прагнень молодих людей відбивають виявлені актуальні життєві цілі, спрямовані на задоволення фізичних потреб.

У жінок-реперів модель стилю життя також містить три фактори, які спільно зумовлюють 56,7% всієї дисперсії. Як і у чоловіків, перший фактор (інформативність 32,5%) моделі стилю життя включає характеристики, що відбивають прагнення до самоактуалізації, який отримав назву «Активність та незалежність у спілкуванні як атрибути самоактуалізації»:

- 1) Автономність (0,734);
- 2) Спонтанність (0,656);
- 3) Гнучкість у спілкуванні (0,578);
- 4) Контактність (0,524).

Отже, на основі семантичного узагальнення змісту отриманих шкал можна стверджувати, що у жінок-реперів провідними якостями самоактуалізації є прагнення до активності, ініціативності та незалежності у міжособистісних стосунках. Іншими словами, такі устремління молодих жінок певною мірою визначають їхній стиль життя. На нашу думку, такі самоактуалізаційні характеристики скоріше відбивають устремління сучасних молодих жінок, ніж є результатом перебування їх у межах реп-культури. Вони дещо схожі із самоактуалізаційними характеристиками стилю життя жінок-клуберів.

Другий фактор (інформативність 14,7%) – «Осмислення цілей сімейного благополуччя» передбачає наступні шкали:

- 1) Усвідомлені цілі сімейного життя (0,621);
- 2) Актуальність цілей сфери побуту (0,611);
- 3) Усвідомлені цілі, які стосуються сфери фізичного стану (0,536).

Семантичне наповнення даної кореляційної групи відображає життєві пріоритети досліджуваних і свідчить про актуальність виділених сфер. Жінки, що належать до субкультури реперів, прагнуть до створення сім'ї, сімейного затишку, що

забезпечить їм відчуття комфорту, задоволення фізичних потреб. Наявність усвідомлених цілей у сфері сімейного життя відбиває актуальність цінностей, характерних для молодих людей цього віку. При цьому молоді жінки не просто спрямовані на створення сім'ї, але й на забезпечення сприятливих побутових умов. Виявлена конфігурація життєвих цілей свідчить про наявність перспективи у сімейній сфері.

Третій фактор моделі стилю життя жінок, що належать до реп-культури (інформативність 9,5%), – «Стихійне самовиявлення та відкритість до нового досвіду»:

- 1) Стихійно-повсякденний тип життєвих орієнтацій (0,579);
- 2) Трансситуативна сміливість (0,556);
- 3) Потреба у пізнанні (0,537);
- 4) Усвідомлені цілі сфери міжособистісного спілкування (0,494).

Даний фактор демонструє, що стиль життя жінок-реперів, певною мірою визначається об'єктивним типом життєвих орієнтацій, який передбачає дискретність сприйняття життя, що зумовлює стихійність самовиявлення та відкритість, готовність особистості до змін як внутрішнього світу, так і змін зовнішніх, а також усвідомлені цілі у сфері міжособистісного спілкування. На нашу думку, такі характеристики стилю життя як стихійність самовиявлення, відсутність цілісності сприйняття життя жінок, які належать до субкультури реперів, значною мірою зумовлені особливостями схем, які транслюються у межах цієї субкультури, оскільки такі ж характеристики виявлено і у чоловіків даної субкультури.

Отже, модель стилю життя жінок, які належать до субкультури реперів (як і чоловіків), передбачає прагнення до самоактуалізації у сфері міжособистісного спілкування. Однак жінки у спілкуванні спрямовані на активне самовираження, тоді як чоловіки – на пошук корисних контактів, які сприятимуть самовираженню у взаємодії з іншими людьми. Суттєво відрізняється модель стилю життя жінок від моделі чоловіків за актуальністю цілей, що стосуються різних життєвих сфер. У чоловіків конфігурація життєвих цілей відбиває егоїстично-гедоністичні прагнення, які свідчать про інфантильність

та невизначеність їх. Модель стилю життя жінок є більш зрілою, оскільки передбачає цілі, що відбивають наявність перспективи, зокрема сімейної. Неактуальність цілей в освітній, професійній сферах вказує на відсутність перспективи у даній царині. При цьому і жінки, і чоловіки, які належать до субкультури реперів, здобувають освіту у вишах. Однак як у чоловіків, так і жінок стиль життя, з одного боку, визначається дискретністю сприйняття життя, що свідчить про об'єктний тип життєвих орієнтацій, пасивну життєву позицію. З другого боку, відкритістю до нових вражень, знань, досвіду, що відбиває їхню здатність до суб'єктної орієнтації у життєвих ситуаціях. На нашу думку, така суперечність спричинює стихійний характер самовиявлення у молодих людей даної субкультури і є контекстуальною. Тому стиль життя жінок-реперів можна умовно назвати стихійно-перетворювальним, а чоловіків гедоністично-інфантильним.

Стиль життя чоловіків, які належать до субкультури реперів, більшою мірою, ніж стиль жінок, зумовлений специфікою смислів, схем, які створюються та циркулюють у межах субкультури. Ми пояснюємо такі тенденції більшою включеністю чоловіків у порівнянні із жінками у субкультуру. Жінки свою приналежність до субкультури обмежують спільним із чоловіками проведенням дозвілля та можливістю проявити, продемонструвати епатаж. Як зазначалося вище (у п.4.5), гендерна ідентичність чоловіків, які належать до субкультури реперів, значною мірою зумовлена стереотипами, схемами, які вважаються чоловічими у даній субкультурі. Ідентичність жінок виявилась залежнішою від гендерних стереотипів, які транслюються у сучасному суспільстві.

Таким чином, здійснивши аналіз змістових характеристик стилю життя чоловіків та жінок субкультур гедоністично-епатажного спрямування, можна зробити висновок про контекстуальний характер стилеутворення. Змістові характеристики стилю життя молодих людей, які належать до субкультури клаберів та реперів, певною мірою зумовлені смислами, схемами субкультури, до яких вони належать. Розглянуті моделі стилю життя молодих людей, які належать до субкультур гедоністич-

но-епатажного спрямування, передбачають наявність самоактуалізаційних тенденцій, які в обох субкультурах відбивають прагнення молодих людей до міжособистісного спілкування. Показники прагнення до самоактуалізації у жінок обох субкультур є подібнішими, ніж у межах однієї субкультури між чоловіками та жінками. Самоактуалізація жінок проявляється у прагненні до активності та самовираження у спілкуванні. У чоловіків – у прагненні до налагодження корисних контактів у реперів та гармонійних стосунків у клаберів.

Не виявлено суттєвих відмінностей у моделях стилю життя клаберів та реперів за показником типу життєвих орієнтацій. Для чоловіків і жінок обох субкультур характерним є об'єктний тип життєвих орієнтацій, який передбачає дискретність сприйняття життя, стихійний тип життєвих орієнтацій та відкритість до нових вражень, знань та досвіду. У чоловіків і жінок, які належать до субкультури реперів, стиль життя визначається пасивною життєвою позицією. На відміну від стилю життя чоловіків-клаберів, які займають пасивну позицію в структуруванні власного життя, клакери-жінки активно організовують час свого життя, однак не враховують наслідків подій та ситуацій, що надає йому стихійного характеру.

За показником усвідомленості цілей у різних життєвих сферах виявлено значущість сфери міжособистісного спілкування для обох субкультур. Однак, у молодих людей, які належать до субкультури клаберів, стиль життя визначається усвідомленими цілями міжособистісного спілкування, що сприяє формуванню ієрархії цілей у сферах психічного та душевного станів, зокрема у жінок. У реперів цілі у сфері міжособистісного спілкування сприяють формуванню ієрархії цілей у сферах фізичного стану та побуту. Отже, незважаючи на подібність моделей стилю життя молодих людей, які належать до субкультури реперів та клаберів, у кожній із них існує своя специфіка, яка полягає у різному змісті одних і тих же схем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. В. Социальная психология детства: развитие отношений в детской субкультуре / В. В. Абраменкова. – М., Воронеж, 2000. – 281с.
2. Авдеева А. Формирование гендера в общении // Женщина. Образование. Демократия. Материалы 2-ой Международной междисциплинарной научно-практической конференции (3-4 декабря 1999 г.) – Минск: ООО Энвила. – М., 2000. – С. 284-287.
3. Агеев В. С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / В. С. Агеев // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 152–158.
4. Агеева В. В осерді жіночого світу / Віра Агеева // Гендерна перспектива. – Київ : Факт, 2004. – С. 5-9.
5. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму [Текст] : монографія / В. Агеева. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
6. Александрова Е. А. Самоопределение подростков в молодежных субкультурах / Е. Александрова // Шк. технологии. – 2002. – № 5 – С. 86-107.
7. Алешина Ю. Е. Трудности усвоения половой роли как фактор участия в неформальных объединениях / Ю. Е. Алешина // Психологические особенности самодеятельности подростково-юношеских групп: Сб. науч. трудов – М., 1990. – С. 106-112.
8. Алешина Ю. Е. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины / Ю. Е. Алешина, А. С. Волович // Вопросы психологии. – 1991. – № 7. – С. 74-82.
9. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева – М.: Наука, 1994. – 324 с.
10. Андреева И. Н. Молодежная субкультура: нормы и система ценностей / И. Н. Андреева // Культурология: хрестоматия для высш. шк. / Под ред. А. И. Кравченко. – М., 2000. – С. 265-275.
11. Андреевкова Т. П. Музыкальная субкультура - норма или девиация? / Т. П. Андреевкова // Вестник Одесского национального

университета. Вып. 14: Социология и политические науки. – 2010. – Т. 15. – С. 107-114.

12. Аристотель С. Политика / С. Аристотель // Сочинения в четырех томах. Том 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 376–644.

13. Артемьева Е. Ю. Описание структуры субъективного опыта: контекст и задачи / Е. Ю. Артемьева, В. П. Стрелков, В. Е. Серкин // Мышление, общение, опыт. – Ярославль, 1983. – С. 99-107.

14. Артемьева Е. Ю. Основы психологической субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева // под ред. И. Б. Ханиной. – М.: Наука, Смысл. – 1999. – 350 с.

15. Арчер М. Реализм и морфогенез / М. Арчер // Теория общества. - М., 1999. – С. 63-79.

16. Бабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность / Л. В. Бабанов. – Томск: Томский государственный университет. – 2005. – 399 с.

17. Бал Г. О. Категорія значення і смислу в аналізі соціальної поведінки / ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циба, Ю. Ж. Шайгородський. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 61-67.

18. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс // Пер. с англ. Ю. Брянцевой и Б. Красовского. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 1999. – 512 с.

19. Бардина Н. В. Языковая гармонизация сознания / Н. В. Бардина – Монография. – Одесса: Астропринт, 1997. – 271 с.

20. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика: пер. с фр. / Р. Барт; сост., общ. ред. и вступ ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.

21. Батлер Дж. От пародии к политике / Джудит Батлер // Современная философия. - № 1. – Харьков: «Ф- Пресс», 1995. - №1. – С. 164-172.

22. Батлер Дж. Гендерное беспокойство / Джудит Батлер // Антология гендерной теории / Сост. Гапова Е., Усманова А. – Минск: «ПроPILEI», 2000. – С. 297-346.

23. Башкатов И. П. Психология неформальных подростково-молодежных групп / И. П. Башкатов. – М., 2000. – 336 с.
24. Бем С. Л. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов: пер. с англ. / С. Бем. – М.: РОССПЭН, 2004. – 336 с.
25. Бендас Т. В. Гендерная психология / Т. В. Бендас // Учебное пособие. – С.Пб.: Питер, 2005. – 431 с.
26. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман / - М.: «Медиум», 1995 – 323 с.
27. Беркли Дж. Трактат о принципах человеческого знания // Сочинения / Дж. Беркли; сост., общ. ред. и вступ статья И. С. Нарского. – М.: Мысль, 1978. – С. 149-247.
28. Берн Ш. Гендерная психология / Ш.Берн. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 320 с.
29. Бианки В. Л. Асимметрия мозга и пол / В. Л. Бианки, Е. Б. Филиппова. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1997. – 328 с.
30. Блок Дж. Влияние дифференцированной социализации на развитие личности мужчин и женщин / Дж. Блок // Практикум по социальной психологии. / Э. Пайнс, К. Маслач. – СПб. 2000. С. 168-181.
31. Бобахо В. А. Социально-политические аспекты молодежной субкультуры / В. А. Бобахо, С. И. Левикова // Вестник Моск. ун-та. Сер.12. Политические науки. – 1996. – С. 35-45.
32. Бовуар С. де. Второй пол. / С. де Бовуар. – М.,1995. – С. 108-110.
33. Богданович Л. А. Пробуждение чувств (отрывок) [Электронный ресурс] / Л. А. Богданович. – Режим доступа: <http://www.usinfo.ru/c4.files/kontrkultura.htm>
34. Боков Г. Е. Феномен контркультуры и его религиозные аспекты в свете философской и теоретической рефлексии [Электронный ресурс] / Г. Е. Боков. – Режим доступа: http://religio.rags.ru/journal/2010/2010_04/N_4-10_183.pdf.

35. Большая энциклопедия психологических тестов / сост. А. Карелин. – М.: Эксмо, 2007. – 416 с.

36. Большой толковый социологический словарь (Collins) : Пер. с англ.- М.: Вече, АСТ, 1999. – Т.1. (А-О). – 544 с.; Т.2 (П-Я). – 528 с.

37. Борінштейн Є. Р. Природа субкультурного феномена в сучасних трансформаційних умовах України / Є. Р. Борінштейн // Грані. – 2004. - № 1 (33). – С. 98-102.

38. Бреусенко-Кузнецов А. А. Анализ общей структуры русских народных заговоров / А. А. Бреусенко-Кузнецов // Вісн. Нац. техн. ун-ту України “Київ. політехн. ін-т”. Сер.: Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2003. – № 3 (9). – С. 71–84.

39. Бреусенко-Кузнецов А. А. Опыт сказочничества. Динамика ценностно-смысловой сферы личности в условиях экзистенциального кризиса / А. А. Бреусенко-Кузнецов [Монография]. – К.: КВИЦ, 2005. – 386 с.

40. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й.Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. - № 3. – С. 29-42.

41. Брунер Дж. Жизнь как нарратив. / Дж. Брунер // Постнеклассическая психология. – 2005. - № 1. – С.9-30.

42. Буракова М. В. Маскулинность и феменинность: конструирование настоящих мужчин и женщин / М. В. Буракова // Иной взгляд. Международный альманах гендерных исследований. – Март, 2000. – Минск, 2000. – С. 18–21.

43. Бурдые П. Биографическая иллюзия / П. Бурдые // ИНТЕР. – 2001. - № 2. – С. 75-81.

44. Бююль А. SPSS: Искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей. – СПб.: ООО «ДиаСофтЮп», 2002. – 603 с.

45. Василюк Ф. Ю. Структура образа / Ф. Ю. Василюк // Вопросы психологии. – 1993. - № 5. – С. 5-19.

46. Васютинський В. О. Психологічна стаття як диригент інтерсуб'єктних узалежнень [Електронний ресурс] / В. Васютинський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К.,

2002. – №5(8) – Режим доступу: <http://politicon.iatp.org.ua/mag/sesia2002/vasut02.htm>

47. Васютинський В. О. Інтеракційно-феноменологічні параметри функціонування колективних суб'єктів / В. О. Васютинський // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Вип.41. Серія: Психологічні науки : зб. наук. праць : у 2-х т. – Чернігів: ЧДПУ, 2006. – Т. 1. – С. 43-47.

48. Вачков И. Г. Сказкотерапия. Развитие самосознания через психологическую сказку / И. Г. Вачков. – М.: Ось-89, 2003. – 144 с.

49. Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И. А. Жеребкиной — Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Але-тейя, 2001. – 699 с.

50. Вейнингер О. Пол и характер / О. Вейнингер. - М.,1992. – 480 с.

51. Верена Эрик-Хэфели. К вопросу о становлении концепции женственности в буржуазном обществе 18 века // Пол. Гендер. Культура: Немецкие и русские исследования / Пер. с нем. Н. Носовой. – М.,1999. – С. 55-108.

52. Величковский Б. М. Современная когнитивная психология / Б. М. Величковский. – М.: Изд-во Московского университета, 1982. – 336 с.

53. Вершинин М. В. Современные молодежные субкультуры: скинхеды [Электронный ресурс]/ М. В. Вершинин - Режим доступу: <http://psylib.myword.ru/index.php?automodule=downloads&showfile=610>.

54. Вершинин М. Современные молодежные субкультуры: рэперы [Электронный ресурс] / М. Вершинин, Е. Макарова - Режим доступу: <http://psyfactor.org/rap.htm>.

55. Виноградова Т. В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов / Т. В. Виноградова, В. В. Семенов // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 63-71.

56. Витгенштейн Л. Философские исследования // Витгенштейн Л. Философские работы. Часть 1 / Пер. с нем. М. С. Козловой и Ю. А. Асеева. – М.: Гнозис, 1994. – С. 75–319.

57. Власова Н. В. Особливості батьківсько-юнацьких взаємин у сім'ї та їх вплив на формування уявлень про себе у юнаків та дівчат / Н. В. Власова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. X, ч. 2. – К., 2008. – С. 76–82.

58. Вознесенська О. Арт-терапія в роботі практичного психолога / О. Вознесенська, Л. Мова // Використання арт-технологій в освіті. – К.: Шк. світ, 2007. – 120 с.

59. Воробьева А. В. Текст или реальность: постструктурализм в социологии знания / А. В. Воробьева // Социологический журнал. – 1999. - № 3/4. – С. 90-99.

60. Воробьева Л. И. Психологический опыт личности: к обоснованию подхода / Л. И. Воробьева, Т. В. Снегирева // Вопросы психологии. – 1990. - № 2. – С. 5-13.

61. Воронина О. А. Теоретико-методологические основы гендерных исследований / О. А. Воронина // Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций / Под. ред. О. А. Ворониной. – М., 2001. – С. 13-108.

62. Выготский Л. С. Мышление и речь // Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.2. Проблемы общей психологии / Под ред. В. В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – С. 5–361.

63. Гапова Е. Предисловие / Е. Гапова, А. Усманова // Антология гендерной теории / Сост. Гапова Е., Усманова А. – Минск: Пропилеи, 2000. – С. 7-11.

64. Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько – психологічний аналіз / Н. Гапон. – Л.: Літопис, 2002. – 310 с.

65. Гафизова Н. Б. Роль средств массовой информации в формировании и поддержании традиционных ролей мужчин и женщин / Н. Б. Гафизова // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. – СПб.: Питер, 2003. – 480 с. – (Серия «Практикум по психологии»). – С. 113–118.

66. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель // Энциклопедия философских наук. – Т.3. – М., 1977. – 435 с.
67. Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И. С. Клециной. – СПб.: Питер, 2009. – 496 с.: ил. – (Серия «Практикум»).
68. Гендерный калейдоскоп. Курс лекций / Под общ. ред. М. М. Малышевой. – М.: РАН. МЦГИ. ИСЭПН, 2000. – 520 с.
69. Геодакян В. А. Мужчина и женщина. Эволюционно-биологическое предназначение / В. А. Геодакян // Женщина в аспекте физической антропологии / Отв. ред. Г. А. Аксянова. – М., 1994. – С. 171-189.
70. Гертман О. Молодежная (контр) революция?: [молодежь в современном российском обществе: социальное настроение] / О. Гертман // Знание-сила. – 2007. – № 1. – С. 53-58.
71. Гидденс Э. Социология / Гидденс Э. - М.: Эдиториал УРСС, 1999. — 375 с.
72. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. Текст:[пер. с англ.] / Э. Гидденс. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 120 с.
73. Гиллиган К. Место женщины в жизненном цикле мужчины / К. Гиллиган // Хрестоматия феминистских текстов / Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. – СПб.: «Дмитрий Буланин», 2000. – С. 166-187.
74. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції: автореф. дис. На здобуття наукового ступеня д-ра психол. наук спец. 19.00.07 / Т. В. Говорун; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. - 35 с. - укр.
75. Говорун Т. В. Гендерна психологія: Навчальний посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
76. Головнева И. В. Трансформация гендерных ролей: женщины и мужчины Украины в поисках новой идентичности / И. В. Головнева // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м.

Київ, 5-7 грудня 2002р.). – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Український інститут соціальних досліджень, 2002. – С. 63–65.

77. Горностай П. П. Ресурсы женственности и мужественности / П. П. Горностай // Журнал практического психолога. – 2003. – № 6. – С. 51-55.

78. Горшкова Е. А. Молодежная субкультура: истоки, сущность, следствия / Е. А. Горшкова, И. А. Емельянова // Молодежь и общество. – 2006. – № 4. – С. 114-121.

79. Грачев Г. Д. Национальные образы мира / Г. Д. Грачев // Космо- Психо- Логос. – М., 1995. – 480 с.

80. Гримшоу Д. Идея «женской этики» / Д. Гримшоу // Феминизм: Восток. Запад. Россия. – М., 1993. – С. 8-30.

81. Гритчук Г. В. Гендерні уявлення у структурі ідентичності у юності / Г. В. Гритчук, Л. Д. Тодорів // Збірник наукових праць: філософія, соціологія психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 148-156.

82. Гритчук Г. В. Гендерні особливості індивідуального життєвого стилю в юності // Г. В. Гритчук, Л. Д. Тодорів // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України: матеріали третьої Міжнародної науково-практичної конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2008. – Т. X., Ч. 2. – С. 161-167.

83. Громов Д. В. Люберецкие уличные молодежные компании 1980-х годов: Субкультура на перепутье истории / Д. В. Громов // Этнографическое обозрение, 2006. – № 4. – С. 23–38.

84. Громова И. Б. Контркультура как адаптивный механизм трансляции социального опыта / И. Б. Громова, В. Н. Леонтьева // Социс. – 1991, №10. – С. 78-88.

85. Грошев И. В. Гендерные образы рекламы / И. В. Грошев // Вопросы психологии. – 2000. – №6. – С. 38–49.

86. Гумбольдт В. О различии между полами и его влиянии на органическую природу / В. О. Гумбольдт // Язык и философия культуры. – М., 1988. – С. 142-159.

87. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М.: Искусство, 1972. – 318 с.
88. Гусева Ю. Е. Гендерные стереотипы: возрастной аспект / Ю. Е. Гусева, М. Л. Сабунаева // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. – СПб., 2003. – С. 45-61.
89. Гусейнова Л. А. Ценностные ориентации: гендерный аспект / Л. А. Гусейнова // СОЦИС. – 1999. – №5. – С. 28–32.
90. Гусерль Э. Логические исследования. Том 1 / Гусерль Э. // Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – С. 6-288.
91. Давыдов Ю. Н. Социология контркультуры / Ю. Н. Давыдов, И. Б. Родянская. – М.: Наука, 1980. – 264 с.
92. Джейс Ф. Л. Самоисполняющиеся пророчества: гендер с социально-психологической точки зрения / Ф. Л. Джейс // Сексология. Хрестоматия. – СПб., 2001. – С. 144-161.
93. Джерджен К. Движение социального конструкционизма в современной психологии / К. Джерджен // Социальная психология: саморефлексия маргинальности / Под ред. Е. В. Якимовой. [Хрестоматия]. – М.: ИНИОН РАН, 1995. – С. 51-73.
94. Джерджен К. Дж. Социальная психология как социальное конструирование: становящийся взгляд [Электронный ресурс] / Дж. Джерджен – Режим доступа: <http://www.swarthmore.edu/Documents/faculty/gergen/rus01.pdf>.
95. Дикманн Х. Юнгианский анализ волшебных сказок. Сказание и иносказание / Х. Дикманн. – СПб.: Академ. проект, 2000. – 256 с.
96. Добропас І. Проблема гендерної ідентичності в контексті феміністичної епістемології / І. Добропас // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С. 79-88.
97. Добрякова М. С. Исследования локальных сообществ в контексте позитивизма, субъективизма, постмодернизма и теории глобализации / М. С. Добрякова // Социология: методология, методы, математические модели. – 2001. - № 13. – С. 27-60.

98. Дойч Э. Феминизм и автономность / Э. Дойч // Феминизм: Восток. Запад. Россия. – М., 1993. – С. 30-41.

99. Долгих Л. М. Вплив статево-рольових стереотипів на кар'єрні домагання молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / Л. М. Долгих. – К., 2007. – 14 с.

100. Дридзе Т. М. От герменевтики к семиосоциопсихологии: «от творческого» толкования текста к пониманию коммуникативной интенции автора / Т. М. Дридзе // Социальная коммуникация и социальное управление эоантропоцентрической и семиосоциологической парадигмах / За ред. Т. М. Дридзе. – М., 2000. – 268 с.

101. Дроздовський Д. Молодість, історія і субкультура: знімки контактних зон / Д. Дроздовський // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2007. – № 46. – С. 18-25.

102. Дьюи Дж. Демократия и образование / Дж. Дьюи. – М.: Педагогика-Пресс, 2000. – 384 с.

103. Емельянова Т. П. Концепция социальных представлений и дискурсивная психология / Т. П. Емельянова // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26, № 5. – С. 16-25.

104. Ениклополопов С. Н. Концепции и перспективы исследования пола в клинической психологии / С. Н. Ениклополопов, Н. В. Дворянчиков // Психологический журнал, 2001. – Т.22. - № 3. – С. 100-115.

105. Епанова Ю. В. Субкультура тинейджеров как феномен современной культуры: теоретические аспекты анализа / Ю. В. Епанова / Вестник СамГУ. – 2007. - № 5/2 (55). – С. 152-158.

106. Ефимова Н. В. «Женский» и «мужской» успех в интерпретации белорусских СМИ (опыт контент-аналитического исследования). – 2002. - [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://ru.belbsi.by/rights/library/library_list/?lid=1049

107. Женщина, гендер, культура // Отв. ред. Хоткина З. А., Пушкирева Н. Л., Трофимова Е. И. – М.: МЦГИ, 1999. – 356 с.

108. Жеребкина И. Прочти мое желание... / И. Жеребкина // Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм. – М.: Идея пресс, 2000. – 257 с.

109. Жеребкіна І. Феміністська теорія 90-х років: проблеми та парадокси реперзентації жіночої суб'єктності / І. Жеребкіна // Філософська думка. – 2001. - № 2. – С. 56-71.

110. Жіночі студії в Україні: Жінки в історії та сьогодні: Монографія / За загальн. ред. Л. О. Смоляр. – Одеса : Астропринт, 1999. – 440 с.

111. Жорняк Е. Нарративная психотерапия: от дебютов к диалогу / Е. Жорняк // Московский психотерапевтический журнал. – 2001. - № 3. – С. 95-124.

112. Журавлев А. Л. Коллективный субъект: основные признаки, уровни и психологические типы // А. Л. Журавлев // Психологический журнал. – 2009. – Т. 30, № 5. – С. 72-81.

113. Западные молодёжные субкультуры 80-х годов: Научно-аналитический обзор / Под ред. В. И. Оборонко. – М.: ИНИОН АН СССР, 1990. – С. 10-25.

114. Зарецька О. О. Особливості сприйняття суб'єктом ситуації: підхід з позицій психологічної герменевтики / О. О. Зарецька // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка / За ред. С. Д. Максименка. – К.: Главник, 2005. – Вип. 26, в 4-х томах. Том 2. – С. 119-122.

115. Зарецька О. О. Життєві обставини і особистісний розвиток: підхід з позицій психологічної герменевтики / О. О. Зарецька // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 25 (28). – С. 31-39.

116. Заяць М. І. Вплив гендерних стереотипів на процес життєвого самовизначення в період дорослішання / М. І. Заяць // Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць. – Ч. 1. – Херсон: ПП Вишемирський, 2008. – С. 138–140.

117. Здравомыслова Е. Социальное конструирование гендера как феминистская теория / Е. Здравомыслова, А. Темкина // Женщина. Гендер. Культура / Под ред. Хоткиной З. А., Пушкиревой Н. Л., Трофимовой Е. И. – Москва, 1999. – С. 46-65.

118. Здравомыслова Е. Социальное конструирование гендера / Е. Здравомыслова, А. Темкина // Социологический журнал – 1999. - №3-4. – С. 171-182.

119. Здравомыслова Е. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии / Е. Здравомыслова, А. Темкина // Социс. – 2000. - № 11. – С. 56-71.

120. Здравомыслова О. М. Общество сквозь призму гендерных представлений / О. М. Здравомыслова // Женщина. Гендер. Культура. – М., 1999. – С. 184-192.

121. Зиммель Г. Женская культура / Г. Зиммель // Избранное. – Москва: Юрист, 1996. – Т. 2. – С. 234-265.

122. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Основы сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2006. – 172 с.

123. Злобіна О. Г. Стиль життя і соціальні типи особистості / О. Г. Злобіна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. - № 1. – С. 186-187.

124. Злобіна О. Практики життєконструювання: до питання про проблемні ситуації в методології конструювання реальностей / О. Злобіна // Науковий теоретико-методологічний і прикладний журнал «Психологія особистості». – Івано-Франківськ, 2011. - №1(2). – С. 159-164.

125. Зубок Ю. А. Отечественная социология молодежи: становление и развитие / Ю. А. Зубок // Социально-гуманитарные знания. – 2009. - № 1. – С. 56-78.

126. Іванченко М. Н. Дивосвіт прадавніх слов'ян / М. Н. Іванченко. – К., Рад. письменник, 1991. – 397 с.

127. Ильин Е. П. Пол и гендер / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2010. – 688 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).

128. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И. П. Ильин. – М., 1996. – 256 с.

129. Ильин В. И. Социальное неравенство / В. И. Ильин. — М., 2000. — 280 с.

130. Исламшина Т. Г. Молодежные субкультуры / Т. Г. Исламшина, Р. С. Цейтлин, А. Л. Сагалаев. – Казань: Изд-во КГТУ, 1997. – 116 с.

131. Калина Н. Ф. Лингвистическая психотерапия / Н. Ф. Калина – К.: Ваклер, 1999. – 282 с.

132. Калмыкова Е. С. Нарратив в психотерапии: рассказы пациентов о личной истории / Е. С. Калмыкова, Э. Мергенталер // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2002. – № 1-2.

133. Кант И. Сочинения: В 6-ти томах. – Т. 4. – Ч.1. – Т.4. – Ч. 2. / И. Кант. – М.: Мысль, 1963-1966. – 544 с. (Ч.1). – 478 с. (Ч. 2).

134. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант. – М.: Наука, 1980. – 709 с.

135. Карп'як В. Молодіжні субкультури // Спілька української молоді [Електронний ресурс] / В. Карп'як – Режим доступу: <http://www.sum.org/ua/content/subcult1>

136. Келли Д. Теория личности: Психология личностных конструктов / Д. Келли // Пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеева. – СПб.: Речь, 2000. – 248 с.

137. Кеслер С. В поисках бердачей: Множественность гендеров и другие мифы [Електронний ресурс] / С. Кеслер, В. Маккена – Режим доступу: <http://ts-mysli.narod.ru/insearch.html>.

138. Киммел М. Гендерное общество / М. Киммел // Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 464 с.

139. Кісь О. Дефініції фемінізму / О. Кісь // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2000. – № 17. – С. 14-21.

140. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні / О. Кісь // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2003. – № 27. – С. 37-58.

141. Кісь Р. Ще раз про бранців барачно-казармової балаканини [Електронний ресурс] / Р. Кісь. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua>.

142. Клецина И. С. Гендерная социализация. / И. С. Клецина – СПб.: РГПУ им. Герцена, 1998. – 464 с.

143. Клецина И. С. Гендерные исследования в отечественной психологии: история развития и теоретические подходы / И. С. Клецина // Женщина. Образование. Демократия. Материалы 3-ей международной междисциплинарной научной конференции (8-9 декабря 2000 г.). – Минск, 2001. – С. 168-177.

144. Клецина И. С. Психология гендерных отношений: автореф. дис. на соискание научн. степени доктора психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология; психология социальной работы» / И. С. Клецина. – Санкт-Петербург, 2004. – 39 с.

145. Колосова Е. Субкультура – опасность или развлечение? / Е. Колосова, Ю. Хромова // Клас. рук. и воспитание школьников. – 2009. – Февр. (№ 3). – С. 40-43.

146. Кон И. С. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире / И. С. Кон // Введение в гендерные исследования: в 2 ч. – Харьков: ХЦГИ, 2001. – Ч. 1. – С. 47-54.

147. Кон И. С. Подростковая сексуальность на пороге XXI века. Социально-психологический анализ. – Дубна: „Феникс”, 2001. – 208 с.

148. Коннелл Р. Создание гендера / Р. Коннелл // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы / Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. – СПб., 2000. – Вып.8. – С. 251-280.

149. Коржова Е. Ю. Психологическое познание судьбы человека / Е. Ю. Коржова – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена; Изд-во «Союз», 2002. – 334 с.

150. Корпач Н. І. Молодіжна субкультура в сучасній Україні // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – №21.

151. Косарецкая С. В. Неформальные объединения молодежи: Профилактика асоциального поведения / С. В. Косарецкая, С. Г. Косарецкий, Н. Ю. Синягина. – СПб. : КАРО, 2006. – 400 с.

152. Кочарян А. С. Личность и половая роль / А. С. Кочарян. – Харьков: Основа, 1996. – 127 с.

153. Кочарян О. С. Особистість і статеву роль: Симптомокомплекс маскуліності / фемініності в нормі та патології / Автореф. дис. на

здобуття наукового ступеня доктора психол. наук / О. С. Кочарян. – К., 1996. – 48 с.

154. Кравчук С. Л. Статеві відмінності в особливостях фрустрації як психічного стану особистості / С. Л. Кравчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – №20 (44). – С. 59–64.

155. Кристева Ю. От одной идентичности к другой / Ю. Кристева // От Я к Другому: Сб. переводов по проблемам интересубъективности, коммуникации, диалога. – Минск, 1997. – С. 256 – 275.

156. Кубриченко Т. В. Соціально-культурний контекст становлення жіночої гендерної ідентичності / Т. В. Кубриченко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія №12. Психологія: зб. наук. праць. – К.: ПНУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – №30. – С. 234–238.

157. Кузнецов М. М. Виртуальная реальность техногенный артефакт или сетевой феномен / М. М. Кузнецов // Виртуалитика: экзистенциальные и эпистемологические аспекты. — М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 384 с.

158. Кулешов Е. В. Презентация маскулинности в подростковой субкультуре // Мифология и повседневность: Гендерный подход в антропологических дисциплинах: Матер, научн. конф. 19–21 февр. 2001 г. / Сост. К. А. Богданов, А. А. Панченко. – СПб.: Алетейя, 2001. – С. 260–271.

159. Кулинка Н. Проявление гендерных стереотипов в изданиях, рассчитанных на мужскую и женскую аудитории / Н. Кулинка // Женщина. Образование. Демократия: материалы 2-ой междунац. Науч.-практ. конф. (3-4 декабря 1999 г.) – Мн.: ООО Энвила. – М., 2000. – С. 68–76.

160. Кун Д. Основы психологии: все тайны поведения человека. Гендер и сексуальность / Д. Кун. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 437 с.

161. Кун М. Эмпирическое исследование установок личности на себя / М. Кун, Т. Макпарленд // Современная и зарубежная социальная психология: Тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 180-187.

162. Лавріненко Н. Про нові методологічні підходи до дослідження інституту гендеру / Н. Лавріненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 103-115.

163. Лазар І. Сучасний стан гендерних досліджень / І. Лазар // Наукове видання / За наук. ред. О. Я. Лазара. – Київ-Львів: ПАРАПАН, 2007. – 200 с.

164. Лакан Жак. Ниспровержение субъекта и диалектика желания в бессознательном у Фрейда / Ж. Лакан // Инстанция буквы, или судьба разума после Фрейда. — М.: Логос, 1997. — С. 148-183.

165. Лакан Жак. Стадия зеркала и ее роль в формировании функции я / Ж. Лакан // Инстанция буквы, или судьба разума после Фрейда. — М.: Логос, 1997. — С. 7-14.

166. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / А. Н. Лактионов / – Харьков: Бизнес Информ, 1998. – 492 с.

167. Латышева Т. В. Феномен молодежной субкультуры: Сущность, типы / Т. В. Латышева // Социологические исследования. – 2010. - № 6. –С. 93-101.

168. Лебединська І. В. Особистісний досвід: феномен «відпочаткового запізнення» / І. В. Лебединська // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редакційна рада: М. М. Слюсаревський, В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2011. – Вип. 25 (28). – С. 51-59.

169. Левикова С. И. Молодежная субкультура / С. И. Левикова // Учебное пособие / М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 608 с.

170. Левикова С. И. Две модели динамики ценностей культуры (на примере молодежной субкультуры) [Електронний ресурс] / С. И. Левикова // Вопросы философии - № 4. – 2006. – Режим доступу: <http://progs-shool.ru/voprosy-filosofii/page,2,697-dve-modeli-dinamiki-cennostej-kultury-na-primere.html>.

171. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.

172. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. / А. Н. Леонтьев – М.: Педагогика, 1983. – Т.1. – 391с.

173. Леонтьев Д. А. Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Д. А. Леонтьев, В. Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – 326 с.

174. Леонтьев Д. А. Проблема смысла в современной зарубежной психологии / Д. А. Леонтьев // Современный человек: цели, ценности, идеалы. Вып. 1. – М., 1998. – С.73-100.

175. Лепіхова Л. А. Соціально-психологічна компетентність у ви-
мірах успішного життєздійснення осоистості / Л. А. Лепіхова // Пси-
хологічні перспективи. - 2004. – Вип.6. – С. 53-66.

176. Лиотар Ж. Ф. Заметка о смыслах «пост». / Ж. Ф. Лиотар. –
Иностранная литература. – 1994. – № 1. – С. 56-59.

177. Ллойд У. Политическая борьба и символический обычай /
Уорнер У. Ллойд // Живые и мертвые: Исследование символической
жизни американцев. – С.-Петербург: Университетская книга, 2000. –
Часть 1. – С. 5-108.

178. Логаш М. Комп'ютерна субкультура – альтернатива модер-
ного суспільства [Електронний ресурс] / М. Логаш // Культурологіч-
ний часопис «І» №24. – Режим доступу: [http://chtyvo.org.ua/authors/
Chasopys_I](http://chtyvo.org.ua/authors/Chasopys_I).

179. Локк Джон. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Со-
чинения в трех томах. Том.1. - Изд.: Москва: «Мысль», 1985. – 726 с.

180. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы
психологии / Б. Ф. Ломов – М., 1984. – 444 с.

181. Лорбер Дж. Пол как социальная категория / Дж. Лорбер. –
THESIS. – 1993. - № 6. – С. 127-136.

182. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Философия.
Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 22-186.

183. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – се-
миосфера – история / Ю. М. Лотман. – М.: Языки русской литературы,
1999. – 464 с.

184. Магнуссон Д. Ситуационный анализ: Эмпирические иссле-
дования соотношений выходов и ситуаций / Д. Магнуссон // Психоло-
гический журнал. - 1983. – Т4. - № 2. – С. 28-33.

185. Макаров М. Д. Основы теории дискурса / М. Д. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

186. Максимова О. Б. Гендерное измерение в современном социально коммуникативном дискурсе: роль рекламы / О. Б. Максимова // Вестник РУДН, серия социология, 2004. - № 6-7. – С. 246-254.

187. Малес Л. В. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники гендеру / Л. В. Малес // Основи теорії гендеру: навч. посіб. – К.: «К. І. С. », 2004. – С. 109–132.

188. Мамбетова Я. Игровая площадка: (о российских молодежных субкультурах: хибстеры, растаманы, ролевики / Я. Мамбетова // Знамя. – 2009. – № 7. – С. 200-205.

189. Манохова Н. В. Соціальна теорія гендеру С. Бем: андрогінне та ідеальне проти «лінз гендера» / Н. В. Манохова // Вісник Чернігівського педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Вип. 41. Серія: психологічні науки: збірник наукових праць: у 2 т. – Чернігів: ЧДПУ, 2006 – Т. 2, вип. 41. – 2006. – С. 19–22.

190. Масієнко Ю. О. Структурно-динамічні ознаки «Я-тексту» особистості: Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: 19.00.01 / Ю. О. Масієнко. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 21 с.

191. Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень / Т. М. Мельник. – К.: Логос, 2004. – 320 с.

192. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М.: АСТ, Хранитель, 2006. – 880 с.

193. Мещеркина Е. Ю. Феминистский подход к интерпретации качественных данных: методы анализа текста, интеракции изображения / Е. Ю. Мещеркина // Жеребкина И. А. (ред.) / Введение в гендерные исследования. – Ч.1. СПб., 2001. – С. 197-238.

194. Мещеркина Е. Зазеркалье гендерных стереотипов / Е. Мещеркина // Вы и Мы. – 1997. – № 1/3. – С. 19-22.

195. Мід Дж. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Дж. Мід. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 374 с.

196. Миллет К. Теория сексуальной политики / К. Миллет // Феминизм и гендерные исследования. – Тверь, 1999. – С. 120-132.
197. Милютин Ю. Е. Размышление о вербальном языке молодёжной культуры / Ю. Е. Милютин // Введение в культурологию / под ред. Ю. Н. Солонина, Е. Г. Соколова. – СПб.: СПб. гос. университет, 2003. – 167 с.
198. Митина О. В. Факторный анализ для психологов / Митина О. В., Михайловская И. Б. – М.: Учебно-методический коллектор Психология. - 2001. – 169 с.
199. Мифы народов мира: Энциклопедия / в 2 т. Гл. ред. С. А. Токарев. — М.: «Советская Энциклопедия», 1987. – т. 1. А-К. – 671 с. ; 1988. – т. 2. К-Я. – 719 с.
200. Молодежный Петербург: движения, организации, субкультуры / Под ред. В. В. Костющева. – СПб.: Норма, 1997. - 303 с.
201. Молодіжні субкультури: Сучасні вияви / Т. В. Боднар / Український соціум. – 2003. - №1 (2). – С. 24-23.
202. Морозов И. А. Игровые сообщества: гендерный аспект / И. А. Морозов // Этнографическое обозрение. 2006. – № 4. – С. 69–84.
203. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / С. Московичи // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – № 1. – С.3-18.; № 2. – С. 3-14.
204. Монтэ П. Египет Рамсесов / П. Монтэ. – М.: Изд-во «Наука», 1989. – 380 с.
205. Мудрик А. В. Социализация человека / А. В. Мудрик // Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр Академия, 2004. – 304 с.
206. Налимов В. В. Спонтанность сознания: вероятностная теория смыслов и смысловая архетиктоника личности / В. В. Налимов. – М.: Прометей, 1989. – 288 с.
207. Наративні психотехнології / Н. В. Чепелєва, М. Л. Смульсон, О. М. Шиловська, Ф. Ю. Гуцол; за ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Главник, 2007. – 146 с.

208. Нечаева Н. А. Патриархатная и феминистская картины мира: анализ структуры массового сознания / Н. А. Нечаева // Гендерные тетради. – Вып. 1. – 1997. – С. 17-43.

209. Нигматулина Г. А. Особенности процессов инкультурации российской молодежи в конце XX века – начале XXI века / Г. А. Нигматулина. – Казань: Информационно-издательский центр при Управлении делами Президента Республики Татарстан, 2008. – 126 с.

210. Оганов А. А. Теория культуры: Учеб. пособие для вузов / А. А. Оганов, И. Г. Хангельдиева. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 416 с.

211. Окольская Л. А. Социализация с точки зрения социально-конструктивизма и теорий социального воспроизводства / Л. А. Окольская // Вопросы воспитания. – 2010. - № 1 (2). – С. 25-33.

212. Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи / С. М. Оксамитна // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: К.І.С., 2004. – С. 157-181.

213. Омельченко Е. Про эмо, готов и нравственность [Электронный ресурс] / Е. Омельченко. – Режим доступа: <http://www.polit.ru/author/2009/01/23/subkult.html>

214. Омельченко Е. Л. Молодежные культуры и субкультуры / Е. Л. Омельченко // Ин-т социологии РАН, Ульян. гос. ун-т. Н. – И. центр «Регион». – М.: Ин-т социологии РАН, 2000. – 262 с.

215. Омельченко Е. Тело-друг человека? Провинциальная молодежь после сексуальной и накануне гендерной революции / Е. Омельченко. – Рубеж. Сыктывкар, 2000. - № 15. – С. 141-168.

216. Омельченко Е. Молодежь: открытый вопрос / Е. Омельченко. – Ульяновск: Сибирская книга, 2004. – 264 с.

217. Онищенко О. А. Эволюция обозначения молодежной речи: от технического языка до жаргона / О. А. Онищенко // Вопросы языкознания. – 2009. - № 2. – С. 108-117.

218. Основи теорії гендеру / За ред. В. П. Агєєва, І. О. Головашенко та ін. // Навчальна програма курсу. – Інформаційний вісник. Вища освіта. – 2004. – № 14. – 536 с.

219. Отаку [Электронный ресурс] / Вікіпедія. – Режим доступу: <http://wiki.kgpi.ru/mediawiki/index.php>.

220. О'Хара К. Философия панка: больше, чем шум [Электронный ресурс] / К. О'Хара. – Режим доступу : http://www.zaraz.org/lib/punk_phil.html - 2006.

221. Павиленис Р. И. Проблемы смысла. Современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис – М.: Мысль, 1983. – 286 с.

222. Панцеровский В. В. SPSS для социологов / Панцеровский В. В., Панцеровская В. В. – М.: Учебное пособие ИСЭПН РАН, 2005. – 433 с.

223. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни. Тренинг в воспитании партнерства и самопомощи / Н. Пезешкиан; [пер. с нем.]. – М.: Медицина, 1995. – 336 с.

224. Петренко В. Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В. Ф. Петренко – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 176 с.

225. Петренко В. Ф. Конструктивистская парадигма в психологической науке / В. Ф. Петренко // Психологический журнал, 2002. – Т.23. - № 3. – С. 113-121.

226. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. – 2-е изд., доп. – СПб.: Питер, 2005. – 480 с.

227. Петренко В. Ф. Методология экспериментальной психосемантики [Электронный ресурс] / В. Ф. Петренко. – Режим доступу: <http://www.portalus.ru>.

228. Петухов В. В. Образ мира и психологическое изучение мышления / В. В. Петухов // Вестник Московского Университета. - Серия 14. Психология, 1984. - № 4. – С. 13-20.

229. Пехник А. Герої меча і магії : втікачі від реальності чи останні рицарі [Електронний ресурс] / А. Пехник – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n24texts/pekhnyk.htm>.

230. Підмогильна Ю. Жіноча поезія другої половини XVI-XVIII століть в Україні / Ю. Підмогильна // Гендерна перспектива. – Київ, 2004. – С. 148-165.

231. Пинкола Э. К. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / Э. К. Пинкола. – К.: София, 2002. – 495 с.
232. Платон. Государство / Платон // Сочинения в трех томах. Том. 3 (1). – М.: Мысль, 1971. – С. 254 – 379.
233. Платон. Пир / Платон // Диалоги / Пер. с древнегреч. В. Н. Карпова. – СПб: Азбука, 2000. – С. 297-369.
234. Плетка О. Т. Соціально-психологічні особливості формування гендерних ролей у молоді / О. Т. Плетка // Вісник Чернігівського педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Вип. 41. Серія: психологічні науки: збірник наукових праць: у 2 т. – Чернігів: ЧДПУ. – Т. 2, вип. 41. – 2006 – С. 77–81.
235. Пол и гендер в науке о человеке и обществе / Под ред. В. Успенской. – Тверь: Феминист-Пресс, 2005. – 384 с.
236. Понкин И. В. Об идеологии и особенностях подростково-молодежного движения «готы» / И. В. Понкин // Молодежь и общество. – 2009. - № 1. - С. 62- 70.
237. Попова Л. В. Гендерная социализация в детстве / Л. В. Попова // Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика / Под ред. Л. В. Штылевой. – Мурманск: ОУ КРЦДОиРЖ, 2001. – С. 40-47.
238. Попова Л. В. Психологические исследования и гендерный подход / Л. В. Попова // Женщина. Гендер. Культура. – М.: МЦГИ, 1999. – С. 119-130.
239. Похилько В. И. Когнитивная дифференциация / В. И. Похилько // Общая психодиагностика / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – С. 238-240.
240. Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2004. – 276 с.
241. Проблемы психологической герменевтики. Монография / Под ред Н. В. Чепелевой – К.: Издательство Национального педагогического университета им. Н. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
242. Пропп В. Я. Морфология сказки / В. Я. Пропп // Репринтное издание 1928 г. – Рига, 1997. – 152 с.

243. Пруденко Я. Субкультура – втеча від свободи / Я. Пруденко // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2007. – № 46. – С. 26-30.
244. Разин М. В. Психология московских хиппи / М. В. Разин // Психологические проблемы изучения неформальных молодежных объединений: Сб. научн. тр. / Редкол.: Фельдштейн Д. И. и др. – М.: Изд-во АПН СССР, 1988. – С. 44-70.
245. Райс А. Вампирские хроники [Электронный ресурс] / А. Райс – Режим доступа: <http://talamasca.ru/trans/index.html>.
246. Ранович А. Б. Первоисточники по истории раннего христианства. Античные критики христианства / А. Б. Ранович. – М.: Изд-во политической литературы, 1990. – 372 с.
247. Рейв [Электронный ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Рейв>.
248. Репина Т. А. Проблема полоролевой социализации детей / Т. А. Репина. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЕК», 2004. – 288 с.
249. Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика / П. Рикер – М., 1995. – 160 с.
250. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – СПб.: Питер, 2002. – С. 357-414.
251. Робертс Б. Конструирование индивидуальных мифов / Б. Робертс // ИНТЕР. – 2004. - № 2-3. – С. 7-15.
252. Розин В. М. Личность как учредитель и менеджер «себя» и субъект культуры / В. М. Розин // Человек как субъект культуры / В. М. Розин. – М.: Наука, 2002. – С.42-112.
253. Розин В. М. Личность и ее изучение / В. М. Розин – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232с.
254. Роменец В. А. Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття: Навчальний посібник / В. А. Роменець. – К.: Либідь, 2007. – 832 с.
255. Росс Л. Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии: пер. с англ. В. В. Румынского. Под ред. Е. Н. Емельянова, В. С. Магуна. / Л. Росс, Р. Нисбетт. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 604 с.

256. Руднев В.П. Прочь от реальности: исследования по философии текста / В. П. Руднев. – М.: Аграф, 2000. – 432 с.

257. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании [Электронный ресурс] / Ж.-Ж. Руссо // Педагогические сочинения. – Режим доступа: <http://www.marsexx.ru/tolstoy/russo-emil.html>.

258. Рэперы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://neformalz.narod.ru/rap.html>.

259. Рябова Т. Б. Стереотипы и стереотипизация как проблема гендерных исследований / Т. Б. Рябова // Личность. Культура. Общество. – 2003. – Т.5. – Вип. 1-2 (15-16). – С. 120-139.

260. Савельев Ю. Б. Взаємодія субкультур як фактор соціокультурного розвитку : Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук. за спеціальністю: 09.00.03. / Ю. Б. Савельев. – К., 1997. – 26 с.

261. Салагаев А. Л. Насилие в молодежных группировках как способ конструирования маскулинности /А. Л. Салагаев, А. В. Шашкин // Журнал социологии и социальной антропологии. 2002. – Т.V. №1 (17). – С. 151-160.

262. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой [Электронный ресурс] / Н. И. Сарджвеладзе // Библиотека Фонда содействия развитию психической культуры. – Режим доступа : <http://psylib.ukveb.net/books/sarjv01/txt05.htm>.

263. Сергеев В. К. Молодежная субкультура в условиях мегаполиса / В. К. Сергеев – М., 2001. – 63 с.

264. Сергеев С. А. К вопросу о классификациях и некоторых особенностях молодежных субкультур России // Социальное знание: формации и интерпретация. – Казань, 1996. – С. 95-102.

265. Серебряников Б. О. Роль человеческого фактора в языке / Б. А. Серебряников, Е. С. Кубряков, В. И. Поставалова //Язык и картина мира / АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1988. – 215 с.

266. Сержантов В. Ф. Человек, его природа и смысл бытия / В. Ф. Сержантов. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1990. – 360 с.

267. Серкин В. П. Методы психосемантики / В. П. Серкин. – Изд-во: Аспект Пресс, 2004. – 207 с.
268. Сетон-Уильямс М. В. Египет: миф и реальность // Женщины в легендах и мифах. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. – С. 39-72.
269. Сиксу Э. Хохот медузы / Э. Сиксу // Введение в гендерные исследования. Хрестоматия. – СПб. Харьков, 2000. – С. 799-822.
270. Смелзер М. Социология / М. Смелзер / Перевод с англ. – М.: Феникс, 1998. – 688 с.
271. Смирнов С. Д. Мир образов и образ мира. – Веста. Моск. ун-та. – Сер. 14. Психология, 1981. - № 2. – С. 15-29.
272. Собчик Л. Н. Методы психологической диагностики / Л. Н. Собчик. – М.: 1990, №2. – 76 с.
273. Современная зарубежная социальная психология. Тексты / Под ред. Г. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 256 с.
274. Соколов М. Субкультурное измерение социальных движений: когнитивный подход / М. Соколов // Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга / под ред. В. В. Костюшева. – СПб.: Норма, 1999. – С. 9-23.
275. Соколова Л. Культурні уподобання молодіжної аудиторії / Л. Соколова // Медіа. Демократія. Культура. – К.: ІС НАНУ, 2008. – С. 178-205.
276. Соколовская Ж. П. «Картина мира» в значении словесной семантической фантазии или катехизис семантики / Ж. П. Соколовская – Симферополь: Таврия, 1993. – 231 с.
277. Солсо Р. Когнитивная психология / Р. Солсо. – 6-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 589 с: ил. — (Серия «Мастера психологии»).
278. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
279. Соціальний ареал життя особистості. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2005. – 376 с.
280. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду. [Монографія] / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 247 с.

281. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / под ред. Н. П. Фетискина, В. В. Козлова, Г. М. Майнулова. – М.: Изд-во Ин. Психотерапии, 2000. – 490 с.

282. Социология молодежи: Учебное пособие / [Ю. Г. Волков, В. И. Добренев, Ф. Д. Кадария, И. П. Савченко, В. А. Шаповалов] / Под ред. проф. Ю. Г. Волкова. – Ростов-н /Д.: Феникс. - 2001.

283. Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, В. Л. Евелькин и др. – Мн.: Книжный дом, 2003. – 1002 с.

284. Справжня В. Погляньте на нашу молодь! [Електронний ресурс] / В. Справжня // Персонал плюс. – 2008. – №12 (264). / Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/264/3100.html>.

285. Старовойтенко Е. Б. Культурная психология личности: [монографія] / Е. Б. Старовойтенко . – М.: Академический проект; Гаудеамус, 2007. – 310 с.

286. Субкультурна варіативність українського соціуму / НАН України, ін-т соціології / Л. О. Аза, І. Е. Бекешкіна, О. І. Винник, О. Г. Злобіна та ін.; за ред. Н. В. Костенко, А. О. Ручки. – К. [ін-т соціології НАНУ: ТОВ «Поліграфічний центр «Фоліант»], 2010. – 287с.

287. Суковатая В. А. Новые спиритуальные религии: поиски источников силы / В. А. Суковатая // Практическая философия. – 2002. - № 1. – С. 112- 124.

288. Суковатая В. А. Кибер-феменизм «как новая гуманистическая утопия / В. А. Суковатая // Социология: теория, методы, маркетинг. – Харьков: ХЦГИ, 2004. - № 1. – С. 89-102.

289. Султанова М. А. Философия контркультуры Теодора Роззак: (очерк филос. публицистики) [Текст] / М. А. Султанова ; Рос. акад. наук, Ин-т философии. – М. : ИФРАН, 2009. – 175 с.

290. Тагиров Э. Р. Молодежь как ген прогресса / Э. Р. Тагиров // Конфликтология. – 2009. - № 2. – С. 125-131.

291. Тарасов А. Меняющиеся скинхеды: опыт наблюдения за субкультурой / А. Тарасов // Дружба народов. 2006. – № 11. – С. 149-159.

292. Тарнавський М. Фемінізм, модернізм і українське жіноцтво / Максим Тарнавський // Гендерна перспектива. – Київ : Факт, 2004. – С. 204-218.

293. Тартаковская И. Н. Репрезентации гендерных отношений в культурных Нарративах [Электронный ресурс] / И. Н. Тартаковская. – Режим доступа: <http://www.gender.ru>.

294. Темкина А. Женский путь в политику: гендерная перспектива / А. Темкина // Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период / Под ред. Е. Здравомысловой и А. Темкиной // Труды Центра независимых социальных исследований. – СПб. – 1996. - № 4. – С. 19-32.

295. Теріантропія [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

296. Тернер В. Символ и ритуал / В. Тернер. – М.: Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1983. – 277 с.

297. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

298. Титаренко Т. М. Розуміння та інтерпретація буденного досвіду / Т. М. Титаренко // Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2004. – С. 149-180.

299. Титаренко Т. М. Сліди історико-культурних інтерпретацій гендерної поляризації у повсякденній свідомості / Т. М. Титаренко // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2005. – Т. 2, вип. 3. – С. 45-53.

300. Титаренко Т. М. Формування в молоді настанов на здоровий спосіб життя / Т. М. Титаренко, Л. А. Лепіхова, О. Я. Кляпець // Методичні рекомендації. – К.: Міленіум, 2006. – 124 с.

301. Титаренко Т. М. Гендерні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду / Т. М. Титаренко // Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду. Монографія // За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, – 2008. – 256 с.

302. Титаренко Т. М. Наративні практики організації особистісного майбутнього / Т. М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей. – К.: Міленіум, 2009. – Вип. 22 (25). – С. 11-18.

303. Титаренко Т. М. Постмодерна особистість в динаміці самоконституювання / Т. М. Титаренко // Актуальні проблеми психології:

Психологічна герменевтика / За ред Н. В. Чепелевої. – К., 2010. – Т.2, вип. 6. – С. 5-14.

304. Титаренко Т. М. Досвід жіночий і чоловічий: тортури інтерпретацій / Т. М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2011. – Вип. 25 (28). – С. 94-103.

305. Тітлей М. Новий підхід до теорії молодіжних субкультур [Електронний ресурс] / М. Тітлей. – Режим доступу: <http://www.younh.co.za/>.

306. Тодорів Л. Д. Стереотипи-концепти суб'єктивного досвіду чоловіків і жінок / Л. Д. Тодорів // Актуальні проблеми практичної психології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 23-24 квітня 2009 року). – Ч.ІІ. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2009. – С. 507-516.

307. Тодорів Л. Д. Гендерна специфіка оцінювання та вибору стратегій вирішення життєвих ситуацій / Л. Д. Тодорів // Збірник наукових праць: Теоретичні і прикладні проблеми психології. Вип. 12. – Луганськ, 2010. – С. 345-357.

308. Тодорів Л. Д. Гендерна специфіка формування інтерпретативних схем оцінювання „Я” підлітками в молодіжній спільноті [Текст] / Л. Д. Тодорів, Н. І. Яворська // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – Вип. 9. – С. 628-640.

309. Тодорів Л. Д. Молодіжна субкультура як дискурсивний простір конструювання інтерпретативних схем особистості / Л. Д. Тодорів // Науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал «Психологія особистості». – Івано-Франківськ, 2011. – № 1(2). – С. 211-218.

310. Томе Г. Теоретические и эмпирические основы психологического развития человеческой жизни / Г. Томе // Принципы развития в психологии. – М., 1978. – 196 с.

311. Троцук И. В. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках / И. В. Троцук // Вестник РУДН. Серия: Социология. – 2004. - № 6-7. – С. 56-74.

312. Туркатенко А. Молодежные субкультуры сегодня: попытка энциклопедии / А. Туркатенко // Знание-сила. – 2007. – № 1. – С. 59-64.

313. Уолш Д. Социология и социальный мир / Д. Уолш // Новые направления в социологической теории / Под ред. В. Г. Осипова. – М., 1974. – С. 47-80.

314. Уэст К. Создание гендера / К. Уэст // Гендерные тетради / Под ред. А. Клецина. – СПб: Труды, 1997. – Вып. 1 – С. 94-124.

315. Уэст К. Создание гендера / К. Уэст, Д. Зиммерман // Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. / Под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. – СПб.: издательство «Дмитрий Булавин», 2000. – С. 193-220.

316. Фарелл С. Принципы гендерного конструирования / С. Фарелл, Д. Лорбер // Хрестоматия феминистских текстов. – СПб.: Дмитрий Булавин, 2000. – С. 187-192.

317. Фольбрехт Р. Від субкультур до стилів життя [Електронний ресурс] / Фольбрехт Р. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n38texts/vollbrecht.htm>

318. Франселла Ф. Новый метод исследования личности / Ф. Франселла, Д. Баннистер – М. : Прогресс, 1987. – 234 с.

319. Франц М.-Л. фон. Архетипические паттерны в волшебных сказках / Мария-Луиза фон Франц; перев. с англ. В. Мершавки. – М.: Независимая фирма «Класс», 2007. – 256 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).

320. Фрейд З. Три очерка по теории сексуальности / З. Фрейд // Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1989. – С. 123-199.

321. Фрейд З. Очерки по психологии сексуальности / пер. с нем. / З. Фрейд. – Минск: Белорусская сов. энциклопедия, 1990. – 166 с.

322. Фрейджер Р. Личность: теории, эксперименты, упражнения / Р. Фрейджер, Дж. Фейдимен. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 864 с.

323. Фридан Б. Загадка женственности [Электронный ресурс] / Б. Фридан. – Режим доступа: <http://kraj-terem.livejournal.com/79530.html>.
324. Фридман Д. Конструирование иных реальностей. Истории и рассказы как терапия / Д. Фридман, Д. Комбс – М.: Класс, 2001. – 362 с.
325. Фромм Э. Мужчина и женщина // Э. Фромм – М.: АСТ, 1998. – 568 с.
326. Фуко Мишель. История безумия в классическую эпоху / М. Фуко. – Издательство: М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – 698 с.
327. Фурі [Электронный ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
328. Хазов В. К. Символика молодежной субкультуры готов // Гуманит. исслед., 2009. — № 2 (30). – С. 26-31.
329. Хамитов Н. В. Философия и психология пола / Н. В. Хамитов. – К.: Ника-Центр, 2001. – 224 с.
330. Хебдидж Д. Субкультура: значения стиля // Теория моды: одежда, тело, культура. – Зима, 2008-09. - № 10. – 368 с.
331. Хойнер Т. Вызов неприкаянных: Модные волны и молодежные течения тедеы, хиппи, панки, рокеры – в Западном мире / Т. Хойнер. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 301 с.
332. Хольмберг К. Феминистская теория / К. Хольмберг, М. Линхольм // Монсон П. Современная западная социология. – СПб.: Нотабене, 1992. – С. 228-259.
333. Хома Т. Покоління і молодіжні субкультури [Электронный ресурс] / Т. Хома // Культурологічний часопис «І» №24. – Режим доступа : http://chtyvo.org.ua/authors/Chasopys_Ji/N24_Pokolinnia_i_molodizhni_subkultury.
334. Хорни К. Женская психология / К. Хорни. – СПб.: Восточно-Европейский институт психоанализа, 1993. – 221 с.
335. Хоруженко К. М. Субкультура молодежная // Хоруженко К. М. Культурология: энцикл. словарь. — Ростов н/Д, 1997. – С. 466-467.

336. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований / Р. Хоф // Пол. Гендер. Культура / Под ред. Шоре Э. и Хайдер К. – М.: РГГУ, 1999. – С. 24-43.

337. Чегин Д. Теория происхождения и эволюции «гопников» [Электронный ресурс] / Д. Чегин. – Режим доступа: <http://www.rus-obr.ru>.

338. Чепелева Н. В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. – К., 2010. – Т.2, вип. 6. – С. 15-24.

339. Чепелева Н. В. Теоретичні засади наративної психології / Н. В. Чепелева, Т. М. Титаренко, М. Л. Смутьсон, О. М. Шилоська, С. Ю. Гуцол // Наративні психотехнології // Н. В. Чепелева. – К. – 2007. – С. 3-37. (Серія «Психологічний інструментарій»).

340. Чепелева Н. В. Понимание и интерпретация личного опыта в контексте психологической герменевтики / Н. В. Чепелева, О. А. Зарецкая // Проблемы психологической герменевтики / Под ред. Н. В. Чепелевой. – К.: Издательство педагогического университета им. Н. П. Драгоманова, 2009. – С. 24-51.

341. Чудновский В. Э. Проблема становления смысложизненных ориентаций личности / В. Э. Чудновский // Психологический журнал. – 2004. – Т.25. - № 6. – С. 5-11.

342. Чумарна М. Тридев'яте царство: 53 українські народні казки. Символіка народної казки / Чумарна Марія. – Тернопіль: Богдан, 2007. – 232 с. – («Золоте руно»).

343. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. / Н. Чухим // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2000. – № 17. – С. 22-29.

344. Чухим Н. Д. Проблематика статі: виникнення та генеза / Н. Д. Чухим // Основи теорії гендеру: Навч. посібник. – Київ: “К.І.С.”, 2004. – С. 30-79.

345. Шабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность / Л. В. Шабанов. – Томск: ТГУ, 2005. - 399 с.

346. Швалб Ю. М. Психологические формы фиксации жизненного опыта / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.: Міленіум, 2005. – Т.2, вип.3. – С. 14-21.

347. Шевцова Ю. А. Гендерная идентификация и полоролевые представления о коммуникативной толерантности в юношеском возрасте / Ю. А. Шевцова // Актуальні проблеми практичної психології: збірник наукових праць. Ч. 1. – Херсон, ПП Вишемирський, 2008. – С. 434–435.

348. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани // Пер. с англ. В. Б. Ольшанского. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 544 с.

349. Шимановський М. Готи (Коротка історія та ідеологічні засади руху) / М. Шимановський // Шкільний світ. – 2007. – № 3 (371).

350. Шмелев А. Г. Традиционная психометрика и экспериментальная психосемантика: объектная и субъектная парадигмы [Электронный ресурс] / А. Г. Шмелев. – Режим доступа: <http://www.portalus.ru>

351. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка // пер. с англ. – М., 1996. – 416 с.

352. Шюц А. Избранное: Мир светящийся смыслом / А. Шюц. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1056 с.

353. Шюц А. Структури життєсвіту / А. Шюц, Т. Лукман. – К.: Центр духовної культури, 2004. – 560 с.

354. Щепанская Т. Система: Тексты и традиции субкультуры / Т. Щепанская. – М.: «О.Г.И.», 2004. – 287 с.

355. Щепанська Т. Б. Теорія субкультур / Т. Б. Щепанська // Незалежний культурологічний часопис І. – 2005. - № 38. – С. 96-102.

356. Щепанская Т. Б. Традиции городских субкультур // Современный городской фольклор. [Электронный ресурс] / Т. Б. Щепанская - Режим доступа: <http://poehaly.narod.ru/subcult-f.htm>.

357. Эвола Юлиус. Метафизика пола: перевод с франц. / Ю.Эвола – М., 1996. – 448 с.

358. Эллиаде М. Аспекты мифа / Мирча Эллиаде; пер. с франц. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2001. – 240 с. – (Концепции).

359. Эллиот П. Теории феминизма / П. Эллиот, Н. Менделл // Гендерные исследования: феминистская методология в социальных науках / Под ред. Жеребкиной И. – Харьков: ХЦГИ, 1998. – С. 15-51.

360. Энциклопедия символов / Сост. В. М. Рошаль. – Москва : АСТ, 2005. — 1007 с.

361. Эпштейн М. Таня, Пушкин и деньги. Жизнь как нарратив и тезаурус [Электронный ресурс] / М. Эпштейн. – Режим доступа: <http://exlibris.ng.ru/kafedra>.

362. Юм Д. Трактат о человеческой природе /Д. Юм // О познании - Кн. 1. – М., 1995. - С. 49-50.

363. Юревич А. В. Психология и методология / А. В. Юревич // Психологический журнал, 2000. – Т. 5. – С. 35-47.

364. Юферева Т. И. Образы мужчин и женщин в сознании подростков / Т. И. Юферева // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 84-90.

365. Яворницька О. Теорія субкультур у соціологічній перспективі [Електронний ресурс] / О. Яворницька. – Режим доступа: <http://www.ji.lviv.ua/n24text1/>.

366. Яворська Н. І. Особливості процесу соціалізації підлітків в умовах молодіжних спільнот [Текст] / Н. І. Яворська // Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки. – К.: КиМУ, 2009. – Вип. 1. – С. 252-263.

367. Яворська Н. І. Особливості процесу соціалізації підлітка в умовах готичної молодіжної субкультури [Текст] / Н. І. Яворська // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 15. – Ч. 2. – С. 235-244.

368. Яворська Н. І. Роль молодіжної субкультури у становленні гендерної ідентичності підлітків [Текст] / Н. І. Яворська // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2010. – Т. XII., Ч. 1. – С. 685-695.

369. Якимова Е. В. Социальное конструирование реальности: социально-психологические подходы / Е. В. Якимова. – М.: ИНИОН РАН, 1999. – 115 с.

370. Якуба О. Молодіжні субкультури та їх типологізація [Електронний ресурс] / О. Якуба. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n24texts/yakuba.htm>

371. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс // Пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

372. Bahdura A. The role of modeling processes in personality development / A. Bahdura // In: Gelfand D. M. (ed). Social learning in childhood. – California, 1975. – P. 183-193.

373. Benhabib S., Beyond the politics of gender. Introduction / S. Benhabib, D. Cornell // Feminism as Critique: Essays on the politics of gender in late-capitalist society. – Oxford: Polity Press, 1987. – p. 1-16.

374. Benjamin J. The Bonds of Love / J. Benjamin // The Future of Difference. – Boston, 1980.

375. Block J. H. Conceptions of sex-role / J. H. Block // Some cross-cultural and longitudinal perspectives // American Psychologist. – 1973. – V. 28. – P. 512-526.

376. Brake M. Comparative youth cultures / M. Brake // The sociology of Youth Cultures and Youth Sub-cultures in America, Britain and Canada. – London, 1985.

377. Brake M. Comparative Youth Culture / M. Brake. – London, 1985.

378. Chodorow N. J. Feminism and Psychoanalytic Theory / N. J. Chodorow. - Polity Press, 1989. – P. 4.

379. Connell R. W. Introduction: Studying Australian Masculinities / R. W. Connell // Journal of Interdisciplinary Gender Studies, 1998.–Vol. 3-2. – P. 3.

380. Dweck, C. S. Sex differences in learned helplessness / C. S. Dweck., E. S. Bush // I. Differential debilitation with peer and adult evaluators – Development and Psychology, 1978. – P. 147-156.

381. Eagly A. Sex differences in social behavior: A social role interpretation / A. Eagly. – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1987.

382. Eccles J. S. Bringing young women to math and science / J. S. Eccles // M. Crawford, M. Gentry (eds.). *Gender and thought: Psychological perspectives*. – N-Y.: Springer-Verlag, 1989.
383. Featherstone M. *Cyberspace/cyberbodies/cyberpunk: cultures of technological embodiment* / M. Featherstone, R. Burrouws. – London: Sage, 1995. – P.12.
384. Franzosi R. Narrative analysis – or Why Sociologists Should Be Interested in Narrative / R. Franzosi // *Anuall Review of Sociology*, 1998.- Vol. 24. – P. 517-554.
385. Garfinkel H. *Studies in Ethnometodology* / H.Garfinkel. – Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall. – 1967.
386. Gergen K. J. Psychological science in cultural context / K. J. Gergen, A. Gulerce, A. Lock, G. Misra. – *American Psychologist*, 1996. – P. 496-503.
387. Gergen K. J. The place of the psyche in a constructed world / K. J. Gergen. – *Theory & Psychology*, 1998. – P. 723-746.
388. Gergen M. M. Qualitative inquiry: Tensions and transformations / M. M. Gergen, K. J. Gergen // In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research*, 2000. – P. 1025-1046. Thousand Oaks, CA:Sage.
389. Goffman E. *Frame Analysis of Gender* / Erving Goffman // in C. Lemert and A. Branaman, eds., *Goffman Reader*. – Blackwell Publ, 1997. – p. 201-208.
390. Goffman E. *Gender Display* / Erving Goffman. – Blackwell Publ, 1997. – p. 208-227.
391. Harding S. *Is Science Multicultural? Postcolonialisms, Feminisms and Epistemologies* / S. Harding. – Indiana University Press, Bloomington, IN, 1998.
392. Hebdige D. *Subculture: the meaning of style* / D. Hebdige. – London: Methuen, 1979. – P. 91-92.
393. Hofstade G. Gender stereotypes and partner preferences of Asian women masculine and feminine cultures / G. Hofstade // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. – 1996. – V. 27. – P. 533-546.

394. Huber J. Comparative Gender Stratification / Joan Huber // in Janet Saltzman Chafetz, ed., *Handbook of Sociology of Gender*. – New York: Kluwer Academic/Plenum, 1999.

395. Kelly A. Theory of personality / A. Kelly // *The psychology of Personal constructs*. – N. J., 1955.

396. Kelly J. The Social Relation of the Sexes: Methodological Implications of Women's History / J. Kelly // *Women, History, and Theory*. – Chicago&London, 1984. – P. 1-18.

397. Koestner R. A Multifactorial Approach to the Study Gender Characteristic / R. Koestner, J. Aube // *Journal of Personality* 63:3. – Duky University Pres. September, 1995. – P. 681-710.

398. Kofman S. The Enigma of Woman: Woman in Freud's Writings / Sarah Kofman. – Ithaca: Cornell University Press, 1985. – P. 16.

399. Kohlberg L. A cognitive development analysis of children's sex-role concepts and attitudes / L. Kohlberg // in E. Maccoby, ed.. *The development of sex differences*. – Stanford: Stanford University Press, 1966. – p. 82-173.

400. Komarovskiy M. Functional Analysis of Sex Roles / M. Komarovskiy // *American Sociological Review*, 1950. - № 15. – pp. 508-516.

401. Labov W. Oral Versions of Personal Experience: Three Dekades of Narrative Analysis / W. Labov // *Special Volume of the Journal of Narrative and life History*. – 1997. – Vol. 7. – P. 3-38.

402. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind / G. Lakoff. – Chicago: The University of Chicago Press, 1987.

403. Levi-Strauss C. *Das wilde Denken* / C. Levi-Strauss. – Frankfurt am Main, 1989. – P. 295.

404. Maccoby E. E. *The Two Sexes. Growing Apart, Coming Together* / E. E. Maccoby. – Harvard University Press, 1998.

405. McMillan C. *Women. Reason and Nature* / C. McMillan // *Some Philosophical Problems with Nature*. – New Jersey, 1982.

406. Martsenyuk T. Gender Research in Sweden: Plurality of Concepts (Y. Hirdman vs. P. de los Reyes) / T. Martsenyuk // *Lyciu studijos ir tyrimai (Gender Studies and Research)*. – 2008 (5). – P. 104-108.

407. Masters J. C. Modeling and Labeling as integrated determinants of children's sex-typed imitative behavior / J. C. Masters. – *Child Devel.* – 1979. – V. 50. – P. 364-371.

408. Mead M. Sex and Temperament / Margaret Mead. – New York: Morrow, 1935. – P. 280.

409. Messner M. A. Politics of Masculinities / M. A. Messner // *Men in Movements*. - L. Sage, 1997.

410. Miller W. B. Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency / W. B. Miller // *Journal of Social Issues*. – 1958. - №1. – P. 6.

411. Mitchell J. Feminine Sexuality: Jacques Lacan and the Ecole freudienne / Juliet Mitchell and Jacqueline Rose. – New York: Pantheon Books, 1982.

412. Montuori A. A. Evolutionary competence: creating the future / A. A. Montuori. – Amsterdam, 1989.

413. Mussen P. H. Early sex-role development / P. H. Mussen // in: *Handbook of Socialization theory and research* / Ed. D. A. Goslin. – Chicago, 1969. – P. 700-736.

414. O'Brien M. The Politics of Reproduction / M. O'Brien. – London, 1981.

415. Ortner Sh. B. Is female to male as nature is to culture? / Sh. B. Ortner // in J. Munns, G. Rajan, eds., *A Cultural Studies Reader. History, Theory, Practice*. – Longman, 1995. – P. 495.

416. Osgood C.E. Studies on the generality of affective meaning systems / C.E. Osgood. – *American Psychologist*, 1962. – v.17. – P. 10-28.

417. Parsons T. Age and sex in the social structure of the United States / T. Parsons // *American sociological revue*. – N.Y. 1942. – Vol.7. – P.504-516.

418. Parsons T. Family, Socialization and Interaction Process / T. Parsons, R. F. Bales. – New York: Free Press, 1955. – p. 6.

419. Pleck J. The theory of male sex role identity: its rise and fall from 1936 to the present / J. Pleck // in Brod H., ed., *The making of masculinities: the new men's studies*. – Boston: Allen & Unwin, 1987. – p. 21-38.

420. Perry D. G. The social learning theory of sex differences: Imitation is alive and well / D. Perry, K. Bussey // *Persistens and Social Psychology*. – 1979. – V. 37. – P. 1699-1712.

421. Rich A. *When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision in: On Lies, Secrets, and Silence: Selected Prose 1966-1978* / Adrienne Rich . – New York and London: W.W. Norton and Co., 1979. – P. 24.

422. Roszak Th. *The Making of a Counter Culture* / Th. Roszak // *Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*. – N.Y., 1969. – P. XII.

423. Rubin G. *The Traffic in Women: «Political Economy» of Sex* / Gayle Rubin // in R. Reiter, ed., *Toward an Anthropology of Women*. – New York: Monthly Review Press, 1975. – p. 157-210.

424. Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* / Shulamith Firestone. – New York: William Morrow, 1970.

425. Spence J. T. Gender-related traits and gender ideology: evidence for a multifactorial theory / J. T. Spence // *J. Pers. Soc. Psychol.* – 1993. – V. 64. - № 4. – P. 624-635.

426. Taylor V. *Collective Identity in Social Movements Communities. Lesbian Feminist Mobilization* / V. Taylor, N. Whittier // in A. Morris and C. Mueller, eds., *Frontiers in Social Movement Theory*. – New Hawen: Yale Univ. Press, 1992. – pp. 104-130.

427. Thomson S. K. *Genger labels and early sex-role development* / S. K. Thomson // *Child Development*, 1975. – v.46. – P. 339-347.

428. Walsh S. *Ensuring women's psychological well-being at work: integrating clinical and organizational perspectives* / S. Walsh, C. Cassell // *Work and organizational psychology: european contribution of the nineties*. – Erlbaum, 1995. – P. 101-110.

429. Whorf B. L. *Language, thought and reality* / B. L. Whorf // *Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. Ed. John B. Carroll. — New York: Wiley, 1956.

Зміст

ВСТУП	3
--------------------	----------

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТРУЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ	6
1.1. Досвід особистості у гносеологічному та онтологічному ключі	6
1.2. Імпліцитний зміст гендерного досвіду	26
1.3. Гендерний досвід у соціально-конструктивістських проекціях	39
1.4. Герменевтична парадигма у дослідженні механізмів конструювання гендерного досвіду у персонологічному контексті.....	52

РОЗДІЛ 2

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ КОНСТРУЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ	72
2.1. Конструювання гендерних схем у культурних текстах	72
2.2. Гендерні схеми соціокультурного досвіду як результат соціальної взаємодії.....	94
2.3. Механізми засвоєння гендерних схем соціокультурного досвіду.....	114

РОЗДІЛ 3

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР	135
3.1. Поняття молодіжної субкультури у межах класичного та постнекласичного підходів	135
3.2. Конструювання наративів молодіжних субкультур ..	154
3.3. Молодіжна субкультура як дискурсивний простір конструювання гендерних схем.....	173

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ РЕАЛЬНОСТІ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ У КОНТЕКСТІ МОЛОДІЖНОЇ СУБКУЛЬТУРИ: ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР	200
4.1. Особливості експлікації схем інтерпретації гендерного досвіду представників ескапістських та гедоністично-епатажних субкультур	200
4.1.1. Інтерпретація ставлення до себе молодих людей, що належать до субкультур гедоністичного та ескапістського спрямування.	200
4.1.2. Ставлення до ситуації взаємодії чоловіків та жінок у різних субкультурах.	206
4.1.3. Ставлення до світу молодих людей, представників субкультур	212
4.2. Конфігурація гендерних уявлень у структурі досвіду представників гедоністичних та ескапістських субкультур	220
4.2.1. Модель «типового чоловіка» у свідомості клаберів та готів	220
4.2.2. Модель «типової жінки» у гендерному досвіді готів та клаберів.	225
4.2.3. Модель «ідеального чоловіка» у гендерному досвіді молодих людей, створена у контексті субкультури готів та клаберів.	230
4.2.4. Модель «ідеальної жінки» у гендерному досвіді готів та клаберів.	240
4.3. Конфігурація стереотипів-концептів гендерного досвіду представників субкультури реперів та растаманів	247
4.4. Психосемантична репрезентація гендерної свідомості у гедоністично-епатажних субкультурах	259
4.4.1. Концепти-сенси гендерного досвіду реперів	259
4.4.2. Гендерна специфіка у конструюванні концептив-смислів досвіду хіп-хоперів	271

РОЗДІЛ 5

СТИЛЬ ЖИТТЯ У ГЕДОНІСТИЧНИХ ТА ЕПАТАЖНО-ЕСКАПІСТСЬКИХ СУБКУЛЬТУРАХ	284
5.1. Створення репертуару стратегій самовиявлення у молодіжних субкультурах	284
5.1.1. Деадаптивно-інфантильні стратегії самовиявлення реперів.	286
5.1.2. Деадаптивно-ескапістські стратегії самовиявлення готів.	294
5.2. Змістові характеристики стилю життя молодих людей, що належать до романтико-ескапістських субкультур	302
5.2.1. Рефлексивно-депресивний стиль життя готів.	302
5.2.2. Стихійно-пасивний стиль життя растаманів.	311
5.3. Конфігурація характеристик стилю життя молодих людей, що належать до гедоністично-епатажних субкультур	318
5.3.1. Гедоністичний стиль життя клаберів.	318
5.3.2. Гедоністично-стихійний стиль життя реперів.	323
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	331

Науково-популярне видання

Л. Д. Заграй

**МОЛОДІЖНА СУБКУЛЬТУРА:
ГЕНДЕРНИЙ ДОСВІД**

Комп'ютерна верстка та дизайн — Мирослав Кріцак

Літературний редактор —

Підписано до друку Формат 60x84 1/16
Папір офсетний. Гарнітура UkrainianPeterburg.
Ум. друк. арк. Зам. №.....

Видавництво “Нова Зоря”.
м.Івано-Франківськ, пл. А.Міцкевича, 5,
тел./факс (03422) 55-24-45; тел. (03422) 52-73-48,
e-mail: nz.if.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстра
суб'єкта видавничої справи
серія ДК №402 від 04.04.2001р.